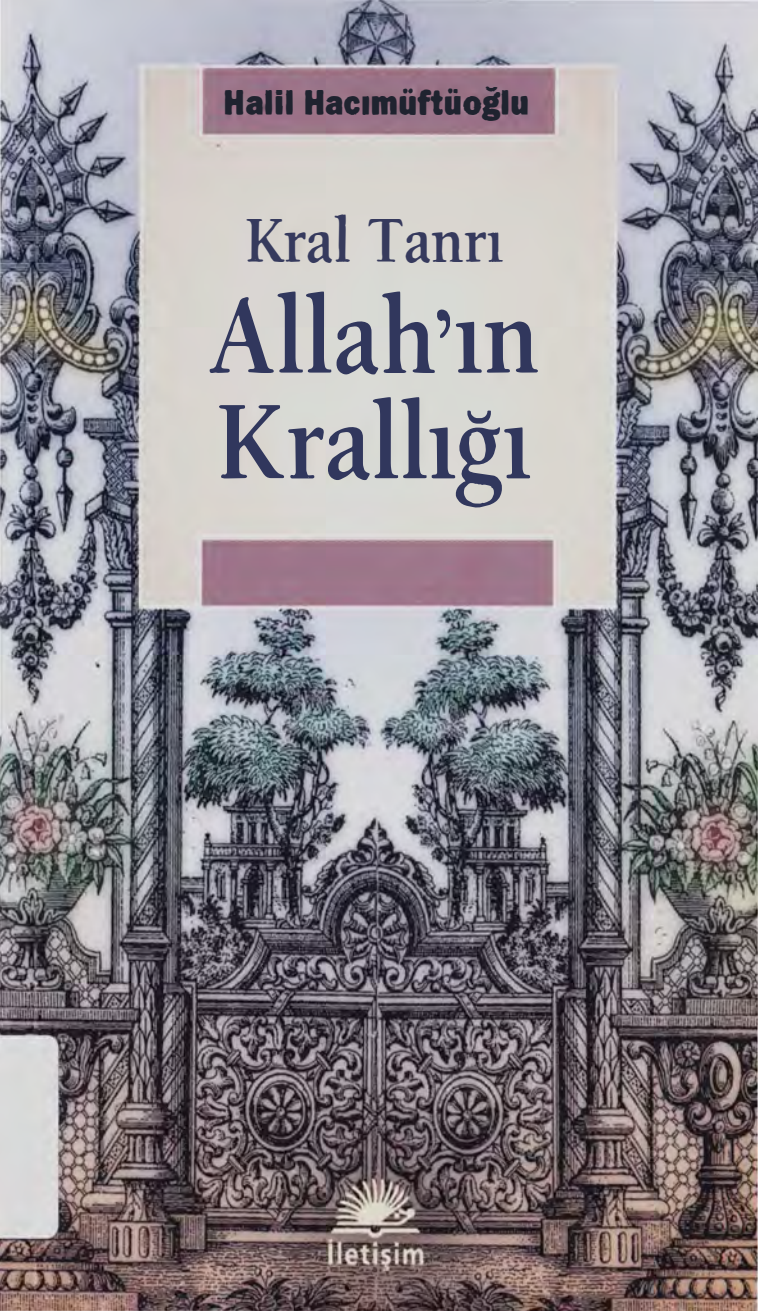
Halil Hacımüftüoğlu

Kral Tanrı Allah'ın Krallığı

İletişim

HALİL HACIMÜFTÜOĞLU 1971'de Trabzon'da dünyaya geldi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1995). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini ve doktorasını tamamladı (2006; 2009). İngilizce, Arapça, Yunanca ve İbranca bilmektedir. Halihazırda Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi (yardımcı doçent) olarak görev yapmaktadır. Yayımlanan kitapları: *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu* (İz Yayıncılık, İstanbul, 2008), *Kral Tanrı - Allah'ın Krallığı* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2011).

İletişim Yayınları 1636 • Araştırma-İnceleme Dizisi 268
ISBN-13: 978-975-05-0927-8
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAKTAKİ ÇİZİM "Firdevs Cenneti Kapısı",
Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Canan Güzel
DİZİN Burcu Tunakan - Cem Tüzün
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HALİL HACIMÜFTÜOĞLU

Kral Tanrı

Allah'ın Krallığı

iletişim

Felsefenin amacı, belirtmeye değer görülmeyecek kadar basit bir şeyle başlayıp, kimsenin inanamayacağı kadar çelişkili bir şeyle bitirmektir.

– BERTRAND RUSSEL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ *11*

GİRİŞ *17*
Araştırmanın konusu ve önemi *17*
Araştırmanın amacı *18*
Araştırmanın metodu *19*

BİRİNCİ BÖLÜM
KRAL TANRI'NIN (ALLAH) KİMLİĞİ *25*
Kral Tanrı'nın özel adı *25*
Kral Tanrı'nın belli başlı sanları (unvanlar) namları ve sıfatları *27*
Gerçek efendi/sahip Kral Tanrı *28*
Tek olan Kral Tanrı *89*
Hâkim (yargıç) Kral Tanrı *95*
Hami (koruyucu) Kral Tanrı *97*
Faal Kral Tanrı *100*
Ölümsüz Kral Tanrı *102*
Hayat verici Kral Tanrı *104*
Kılavuz ve lider Kral Tanrı *105*
Sanatkâr Kral Tanrı *107*

Mehabet (korku ile karışık saygı) uyandıran sevgili Kral Tanrı *110*
Bilge Kral Tanrı *113*
'Işık' Kral Tanrı *115*
Kutlu/kutsal Kral Tanrı *116*
Şifa verici/şifacı Kral Tanrı *118*
Kral Tanrı'nın hasletleri *120*
'Asil' ve cömert Kral Tanrı *121*
Lütufkâr Kral Tanrı *122*
Velinimet Kral Tanrı *127*
Kadirşinas Kral Tanrı *128*
Müşfik (sevecen) Kral Tanrı *130*
Gururlu ve övüngen Kral Tanrı *132*
Kıskanç Kral Tanrı *136*
Kral Tanrı'nın Temel Özellikleri *138*
Görünmez Kral Tanrı *138*
Töre koyucu Kral Tanrı *143*
Sorgulanmayan Kral Tanrı *146*
İnsanî özellikleri olan Kral Tanrı *147*
Mükemmel Kral Tanrı *156*
Ketum (sır saklamasını bilen) Kral Tanrı *157*
İstişare yapan Kral Tanrı *159*
Mutlak güç ve kudret (iktidar) sahibi Kral Tanrı *161*
Sorumlukları ödevleri ve ilkeleri olan Kral Tanrı *162*
Plan ve program yapan Kral Tanrı *164*
Gerçeği söylemekten ve gereğini yapmaktan çekinmeyen Kral Tanrı *166*
Kurtarıcı Kral Tanrı *167*
Anlaşmalar/antlaşmalar ve sözleşmeler yapan Kral Tanrı *169*
Siyaset yapan Kral Tanrı *174*
Vaatlerini yerine getiren/sözünde duran Kral Tanrı *176*
Savaş ve barış ilan eden Kral Tanrı *179*
Zamanın kendisi Kral Tanrı *180*
Tarih yapan ve yazan Kral Tanrı *183*

İKİNCİ BÖLÜM

KRALLIĞIN HARİTASI VE YÖNETİM YAPISI 185

Krallığın sınırları 185

Göğün kaleleri/burçları kapıları ve muhafızları 187

Göğün merdivenleri ve halatları 188

Krallığın yönetim merkezi 189

Kral Tanrı'nın evi (saray) ve tahtı 189

Kral Tanrı'nın bağları bahçeleri ve has bahçeleri 191

Kral Tanrı'nın erzak ambarları su sarnıçları ve arşiv depoları 192

Kral Tanrı'nın zindanı 195

Krallığın hiyerarşik yapısı ve kurumları 198

Krallıkta sınıflar (zümreler) ve imtiyazlar 198

Krallıkta unvanlar ve payeler 204

Krallık teşkilatının ana unsurları ve görevleri 208

Kral Tanrı'nın 'Yüksek Konsey'i 208

Kral Tanrı'nın yüksek bürokrasisi (Kalem Kâtipleri) 218

Kral Tanrı'nın vergileri 221

Kral Tanrı'nın yargısı 224

Kral Tanrı'nın kolluk kuvvetleri ve orduları 227

Kral Tanrı'nın yeryüzündeki vekili 230

Kral Tanrı'nın taraftarları ve muhalifleri 232

Krallıkta iletişim 233

Kral Tanrı'nın elçileri habercileri ve ulakları 233

Kral Tanrı'nın fermanları ve adaletnameleri 234

Kral Tanrı'nın istihbaratı 236

Krallıkta törenler 240

Kut tören/kutsama töreni 241

Ziyaret töreni 251

Sonuç 258

KAYNAKÇA 263

DİZİN 273

ÖNSÖZ

Müslüman ilahiyatçıların en temel sorunu 'Kuran'ın anlaşılması' daha doğru bir ifadeyle 'Kuran'ın anlaşılmaması' sorunudur. Klasik veya modern herhangi bir tefsir kitabındaki ihtilaf konuları ta Kuran'ın ilk suresinin (Fatiha) ilk harfi olan '*bâ"* harfinin işlevini tespit sürecinde başlamaktadır. Keza ardından gelen '*ism*' kelimesinin, '*ism*' kelimesi ile '*bâ"* harfinin birleşiminden oluşan '*bi'smi*' terkibinin, daha sonra gelen '*er-rahmân*' ve '*er-rahîm*' sıfatlarının anlamı ve yorumu ile ilgili bir yığın ihtilaftan söz etmek mümkündür. Kuran'ın ikinci suresi Bakara suresi için de durum pek farklı değildir. Surenin başında bulunan '*Elif lâm mîm*' vb. '*el-hurûfu'l-mugatta'ah*'ın mahiyeti ve hemen ardından gelen '*el-kitâb*' kavramının, daha sonra gelen '*yu'minûne bi'l-ğayb.*' cümlesindeki kavramların (*îmân, ğayb*) anlamı ve yorumu konusunda birçok ihtilafla karşılaşılmaktadır. Bunların da haricinde aralardaki küçük ihtilaflar bir yana Kuran genelinde '*muhkem, muteşâbih, nesh, agsâm, seb'an min'el-mesânî, kufr, dîn, ummu'l-kitâb, âyeh, sûrah, gur'ân, furqân, mîzân, hikmeh, errûh/er-rûhu'l-emîn/rûh'ul-gudus, tenzîl (nezzelnâ), inzâl (en-*

zelnâ), teysîr (yessernâ), tafsîl (fassalnâ), tebyîn (beyân), te'vîl, levh, suhuf, zebûr, vahy, kelâm, tilâveh, hadîs...' gibi en hayati kavramlar ve konular hakkında çok değişik anlamlara ve yorumlara rastlanmaktadır.

Türkçe Kuran Tercümelerinde Metot Sorunu adlı yüksek lisans tezime çalışırken, yukarıda bir kısmına temas ettiğim kavramlar ve konular üzerinde araştırma yapma gereği hissetmiştim. Zira bir bakıma Kuran'ın mahiyetini ortaya koyan bu kavramları ve konuları/meseleleri çözmeden, en azından kendimce yeterli düzeyde bir çözüme kavuşturmadan sunacağım tezin sağlam bir zemini olamazdı. Araştırmalarım sonucunda mevcut geleneksel algılamalarla bu kavramların ve konuların çözümünün mümkün olmadığını fark ettim. Bu yüzden her şeyi tek tek ve bir bütün halinde baştan ele alarak metodik denecek bir şüphe ile sorgulamak gerektiğine karar verdim. Uzun ve yoğun denebilecek araştırmalarım esnasında kendimce onlarca, yüzlerce... teori ürettim ve tabi ki bir çoğundan vazgeçmek zorunda kaldım. Bu arada farklı görüşleri de araştırdım ve test ettim. Yüksek lisans tezimi uzun denebilecek bir sürede teslim etmemin asıl sebebi buydu.

Kuran ile Allah arasında temel denebilecek karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Kuran'ı anlamak için Allah'ı iyi tanımak, Allah'ı iyi tanımak için ise Kuran'ı iyi anlamak gerekir. Yukarıda sözünü ettiğim araştırmaları yaptığım sıralar Kitab-ı Mukaddes'te olduğu gibi Kuran'da da Allah'tan bir kral olarak bahsedildiğine dair bir tebliğde rastladığım bilgiler dikkatimi çekmişti. Bu tebliğde Arapça '*melik, mulk...*' gibi kelimeler tercüme yapılmadan 'melik, mülk...' şeklinde ödünçlenerek aktarılıyor ve onun 'melik' olduğu, tahtının ve görevlilerinin bulunduğu gibi birkaç detaya yer veriliyordu.[1] Sonraları kısmen farklı detaylara yer veren baş-

1 Bkz. Özsoy, Ömer, "Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı İfade Özellikleri", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 183.

ka çalışmalara da rastladım.[2] Bu vb. çalışmalarda özetle Kuran'da Allah'ın bir krala benzetildiği dolayısıyla bununla alakalı kelimelerin ve ifadelerin mecaz/temsilî olduğu açıkça belirtiliyor veya ima ediliyordu. Öte yandan benzer betimlemelerin İslam öncesi Haniflerde bulunduğunu İzutsu'nun *Kur'an'da Allah ve İnsan* adlı çalışmasını okurken öğrendim.[3] Ben öncelikle Kuran'da sözü edilen bu betimlemenin sadece anılan detaylarla sınırlı olup olmadığını başka bir deyişle bütün Kuran kavramlarını kapsayıp kapsamadığını araştırdım. Yıllarca Kuran'daki kelimelerin etimolojileri, sonradan aldıkları veya kaybettikleri anlamlar ve aralarındaki muhtemel bütünlükler üzerinde incelemeler yaptım. Bundan da öte daha önce pek yapılmamış bir şeyi; bu kelimelerin ve kavramların çevirilerini yapmaya çalıştım. Belli bir süre sonra bu kavramların doğrudan veya dolaylı olarak bir bütünlük/tablo oluşturduklarını dolayısıyla krallığın kısmen değil, tamamen Kuran'daki kavram sistemini izah ettiğini gördüm. Diğer taraftan bu kelimelerin ve ifadelerin tamamen mecaz anlamda kullanılıp kullanılmadığını da araştırdım. İddia edilenin aksine birkaç istisna dışında çoğunun gerçek anlamda kullanıldığı sonucuna vardım.[4] Bu araştırma benim için bir ana formül yanında teorilerimi test edebileceğim sağlam bir zemin sağlamıştı.

Sonuç olarak 'Allah'ın Krallığı (*mulk/melekût*)' kavramının Kuran'ın anlaşılmasına önemli katkıları olduğunu ve biz araştırmacıların eline net denebilecek bir vizyon sunduğunu gördüm. Bu kavram baz alınarak diğer kavramlar yerli yerine oturabilmekte ve Kuran ile alakalı birçok temel ve tali

2 Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004, s. 123.

3 Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, t.y., s. 108.

4 Bu arada eski Arapların zihin yapılarını klasik Arapçanın kuruluşunu ve mantığını inceleyerek tespit etmeye çalıştım.

problem bir bir çözülebilmektedir. Buna dair örnekleri kısmen yüksek lisans çalışmamda[5] ve kısmen de bu çalışmamda sunduğumu düşünüyorum.

Bildiğimiz kadarıyla bu ana kadar 'Allah'ın Krallığı' konusunda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın adını 'Allah'ın Krallığı' yerine 'Allah'ın Padişahlığı/Sultanlığı' olarak da koyabilirdik. O takdirde Allah'tan 'kral' yerine yoğun olarak 'padişah/sultan' olarak bahsedecektik. Fakat biz çalışmamızın adını anılan şekilde koymayı günümüzde 'krallık' ve 'kral' kavramlarının diğer monarşik isimlendirmelere nazaran hem doğu ve hem de batı dünyasında daha genel kullanılıyor olmasını dikkate alarak tercih etmiş bulunuyoruz.[6] Hangi adı kullanırsak kullanalım, çalışmamız için asıl önemli olan Kuran'da ve rivayetlerde ortaya konulan monarşik yapıyı tanımlamaktır. Bu yüzden değişik kültürlerde farklı adlarla anılan monarşilerin yapılarını ve kabullerini anlamak konusunda özellikle es-Seâlibî'nin *Âdâbu'l-Mulûk* adlı eserinin çevirisi olan *Hükümdarlık Sanatı*'ndan[7] başka Sadi'nin *Gülistan*'ından[8], *Bostan*'ından[9] ve Unan'ın son anda ulaşabildiğimiz *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*[10] adlı eserinden istifade etme imkânımız oldu.[11] Bu ve-

5 Yukarıda adı geçen yüksek lisans çalışmam, İz Yayıncılık tarafından 2008 yılında basılmıştır. Bkz. Hacımüftüoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yay., İstanbul, 2008.

6 'Hükümdar' ve 'hükümdarlık' kavramlarının da genel bir kullanımı olduğu söylenebilir.

7 es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Hükümdarlık Sanatı* (çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul, 1997.

8 Sadi, *Gülistan* (çev. Hikmet Ilaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1946.

9 Sadi, *Bostan* (çev. Hikmet Ilaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2001.

10 Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yay., Ankara, 2004.

11 Çalışmamızda monarşik yapıları ve kabulleri anlatmak amacıyla Allah elçisi sonrası ya da yakın zamana ait bazı monarşilerden örnekler vermemiz yadırganmamalıdır. Çünkü mutlak monarşi algısı binlerce yıldır neredeyse hiç değişmemiştir.

sileyle bu ve diğer eserlerin yazarlarına karşı beslediğimiz şükran ve minnet duygularını anmak isteriz.

Şüphesiz ilk başta bir doktora tezi olarak hazırlanan ve kabul edilen bu çalışmamızı çok daha geniş ve detaylı olarak da işleyebilirdik.[12] Ancak bu kadarının bile tezimizi yeterince kanıtladığını ve izah ettiğini düşünüyoruz. Çalışmamızda gerek Kuran'dan gerek diğer Arapça kaynaklardan çevirerek yaptığımız alıntılar birer tırnak içinde gösterilmiştir.

Bu önsöz vesilesiyle başta danışman hocam sayın Prof. Dr. Halis Albayrak olmak üzere tez jürisi olarak çalışmamı okuma ve değerlendirme zahmetine katlanan diğer hocalarım sayın Prof. Dr. Salih Akdemir'e, sayın Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu'ya, sayın Prof. Dr. Mesut Okumuş'a ve sayın Prof. Dr. Nahide Bozkurt'a teşekkürlerimi arz etmek isterim. Ayrıca kitabımın basımını gerçekleştiren İletişim Yayınları'ndan Sayın Nihat Tuna'ya, editörlüğünü yapan Sayın Tanıl Bora'ya, dizi kapak tasarımını yapan Sayın Ümit Kıvanç ile kapağı hazırlayan Sayın Suat Aysu'ya; son olarak düzeltileri yapan sayın dostum Ömer Ayçiçek'e ve Sayın Canan Güzel'e de teşekkür ederim.

HALİL HACIMÜFTÜOĞLU
Ankara, 2011

12 Nitekim çalışmamız basım aşamasında yeniden gözden geçirilmiş; bazı yeni konular ve detaylar eklendikten sonra okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Araştırmanın konusu ve önemi

Araştırmamızın konusu özellikle Kuran'da ve rivayetler (*ahâdîs*)de[1] değişik yönleri ile ortaya konulan 'Allah'ın Krallığı' algılamasıdır. Çoğu ilahiyatçı ve dindar kimse 'Tanrı'nın Krallığı' algılamasının sadece Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta var olduğunu düşünür. Hâlbuki İslamda da en azından Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta olduğu kadar 'Tanrı'nın/Allah'ın Krallığı' algılaması vardır ve de önemlidir. Çünkü tarih boyunca 'Tanrı/Allah' kendisini her zaman bir 'kral' olarak tanıtmıştır. Hatta denebilir ki, Kuran'da ve İslam'da doğrudan veya dolaylı olarak bu algılama ile ilişkisi olmayan hiçbir

1 Bize göre '*âhâd*' haberler de dâhil olmak üzere bütün sağlam (*sahîh*) rivayetler, Kuran gibi temel yazılı kaynaklar olarak kabul edilmelidir. Nitekim Sezgin, Goldziher'in 'hadislerin tedvininin ve tasnifinin aynı zamana denk geldiği' şeklindeki fikrini çürütmüş; '*hadîs*' gibi İslamî bir kaynağın aslında ta başından beri yazılı kaynaklara/belgelere dayandığını başta oryantalistler olmak üzere herkese ispat etmiştir (Bkz. Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000). Çalışmamızda kullandığımız rivayetler ise en muteber hadis kitaplarından alınmıştır. Araştırdığımız kadarıyla aralarında 'mevzu hadis' bulunmamaktadır.

kavram yoktur. Ne var ki 'Allah'ın Krallığı' algılaması özellikle son yüzyıllarda büyük ölçüde gözden kaçırıldığından ve günümüze kadar da bunun farkına pek varılamadığından dolayı gereği gibi araştırılmamış ve işlenmemiştir.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmayı yapmamızdaki temel amaç, özellikle 610-632 yılları arasında diğer bir deyişle Allah Elçisi Muhammed'in – Allah onu kutsasın; ona huzur ve esenlik versin!– 'habercilik (*en-nubuvveh*)' ve 'elçilik (*er-risâleh*)' görevlerini ifa ettiği zaman dilimi içinde Kuran'da ve rivayetlerde yoğun bir şekilde ortaya konulduğunu düşündüğümüz 'Allah'ın Krallığı' algılamasını bilimsel yöntemlerle bir bütün halinde tasvir etmektir. Esasen bu dâhil o devirde ortaya konulan diğer algılamaları tasvir etmek Kuran yorumbilim (tefsir)inin birincil amacı olmalıdır diye düşünüyoruz.

Bizim kültürümüzde daha çok Allah'ın tanrı, yoktan yaratıcı, cezalandırıcı ve affedici gibi özelliklerine vurgu yapılır. Bunlar önemlidir. Ancak kanaatimize göre onun 'kral' olma özelliği sadece bir detay olarak geçiştirilecek türden daha az önemli değildir. Daha açık konuşmak gerekirse, Kuran'da ve rivayetlerde 'Allah'ın Krallığı'nı betimleyen '*mulk/melekût*' vb. kavramlar gerek Allah gerek Kuran'la ilgili birçok karanlık hususu aydınlatmak ve sorunu çözmek konusunda bizlere yeni ufuklar açmakta ve önümüze alemşumül bir tablo koymaktadır. Eğer cesurca ve yeterince araştırılırsa görülecektir ki, 'Allah'ın Krallığı' algılaması sayesinde, günümüze kadar karanlıkta kalmış birçok husus rahatlıkla aydınlatılmakta ve çözülememiş birçok sorun büyük oranda çözülmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu algılama biçimi elimize bir ana formül yanında onu tamamlayan tali formüller vermekte, dolayısıyla Allah ve Kuran ile

ilgili iddiaların test edilebileceği sağlam bir zemin sağlamaktadır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi günümüze kadar bunun farkına pek varılamadığından dolayı anılan konu gereği gibi araştırılmamış ve işlenmemiştir.

Araştırmanın metodu

Araştırmamızda kullandığımız metodun, geçmiş herhangi bir medeniyeti, mesela Sümerleri veya Asurluları araştıran bir arkeologun ya da tarihçinin kullandığı bilimsel metottan pek bir farkı yoktur. Çünkü bize göre, 610-632 tarihleri arasında Arabistan yarımadasında oluşan Allah/'Allah'ın Krallığı' algılamasını araştırmada ve tespit etmede kullanılacak metodun, binlerce yıl önce Mezopotamya'da oluşan herhangi bir 'tanrı' algılamasını araştırmada ve tespit etmede kullanılan bilimsel metottan bir farkı olmamalıdır. Bu tür araştırmalarda her şey olduğu gibi görülmeli ve gösterilmelidir. Elde edilen bulgular kendi bütünlüğü içinde izah edilmeye çalışılabilir. Ancak bu asla zorlamalara başvurulmadan ve bir avukat gibi hareket edilmeden yapılmalıdır. Kaldı ki bize göre objektif hareket eden bir bilim adamı tespit ettiği bir algılamanın/olgunun muhtemel neticelerinin hesabını vermek; onu yerleşik inançlarla irtibatlandırarak savunmak ya da reddetmek zorunda değildir. Bu nedenle, araştırma sürecinde yerleşik inançlar ve kabuller –buna bilimsel olduğu farz edilen kabuller de dâhildir– ile olan bütün irtibatlar olabildiğince kesilmeli daha doğrusu bunlar zihnin bir köşesinde yedekte tutulmalıdır. Eğer yerleşik inançlarla ve kabullerle olan irtibatlar kesilmezse 'Dinim ve imanım elden gidiyor? Ben ne yapıyorum?' gibi bazı vehim ve endişeler araştırmacıyı yanlış yönlendirebilir; farkında olmaksızın onu şartlandırabilir. Durum böyle olunca da araştırmacı ne kadar çabalarsa çabalasın yerinde saymaktan ve miras aldığı fikirleri

tekrar etmekten öteye gidemez. Dolayısıyla bize göre bilimsel bir araştırma, birtakım vehimlerle, endişelerle ya da bazı şeyleri ispat etme adına yapılmaz. Çünkü gerçek bilim adamı bir siyasetçi, fanatik bir dindar veya bir avukat gibi hareket edemez. Onun birinci görevi olması ya da ispatlanması gerekeni değil, kendisinin ya da başkasının hoşuna gitmese bile gayet soğukkanlı bir şekilde 'algılanan'ı/'olan'ı olduğu gibi görmek ve ortaya koymak, başka bir deyişle 'objektifi/objektivitesi' ile 'algılanan'ın/'olan'ın fotoğrafını çekmektir.

Kuran'ı anlama teşebbüsünde farkında olmaksızın yapılan büyük hatalardan biri, onu modern kavramlarla ve modern zihniyetle ele alarak algılamaya çalışmaktır. Bu, aslında eski doğu kültürlerini veya onların kutsal metinlerini inceleyen bilim adamlarının genellikle düştüğü bir hatadır. Hâlbuki yapılacak en doğru şey Kuran'ı kendi dünyası ve zamanı içinde algılamak ve açıklamak olmalıdır. Öte yandan Kuran'da ve rivayetlerde kullanılan 'Allah'ın Krallığı' ile ilgili sözcükler/şifreler ilahiyat geleneğimizde genellikle bilinçli veya bilinçsiz olarak ve bazı endişelerle hiç çevrilmemiş/deşifre edilmemiş yani olduğu gibi bırakılarak bir yerde konuyu izah etmeye vesile olacak kanıtlar karartılmıştır. Biz ise buna mahal vermemek için, çalışmamızda ele aldığımız sözcükleri ve kavramları, bir bütünlük ve insicam içinde; birbirlerini tamamlayacak tarzda Türkçeye çevirmeye çalıştık. Ayrıca konunun önemsiz zannedilen veya daha önce fark edilmeyen bağlantılarını ortaya koymaya gayret gösterdik.

Bu çalışmayı yapmamızın temel amacı Allah Elçisi Muhammed devrindeki 'Allah'ın Krallığı' algılamasını bilimsel yöntemlerle bir bütün halinde tasvir etmek ve ortaya koymak olduğundan, önce Kuran'ı ve rivayetleri sonra da günümüze kadar yazılmış yerli ve yabancı kitap ve makaleleri taramak suretiyle gerekli bilgiler devşirilmiştir. Ayrıca başta Kitab-ı Mukaddes olmak üzere 'Tanrı'nın Krallığı' ile il-

gili bazı Yahudi ve Hıristiyan kaynakları gözden geçirilmiştir. Son olarak geçmişteki ilkel toplumlardan günümüzdeki modern toplumlara kadar değişik milletlerde ve kültürlerde oluşan 'tanrı kral' ve 'beşer kral'larla ilgili algılamalar araştırılarak 'Allah'ın Krallığı' ile bunlar arasındaki paralellikler ve bağlantılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız dil ve tarih ağırlıklı bir araştırmadır. Bu sebeple araştırma boyunca incelenen dilsel ve tarihsel kaynaklara yazım sürecinde yeri geldikçe atıflar yapılmış ve yine yeri geldikçe onlardan bazı alıntılarda da bulunulmuştur. Ancak atıflar yapılırken veya alıntılarda bulunulurken gerekli yerlerde gerekçeleri açıklanarak bazı tenkitler de yapılmıştır. Ayrıca ulaşılan sonuçların mantıklı, tutarlı ve olabildiğince nesnel olmasına özen gösterilmiştir.

Araştırmamızın planında bölümlerin, başlıkların ve alt başlıkların tertibine, bölümler ile başlıklar arası konu ve anlam bütünlüğüne ve mantıki silsileye dikkat edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızın bölümlerini ve alt başlıklarını anlamak için gerekli kavramsal açıklamalara ve konuyu anlamayı kolaylaştıracak bilgilere yer verilmiştir. Araştırmamızda özelde 'Allah'ın Krallığı', genelde ise Kitab-ı Mukaddes'te ve diğer kültürlerde var olan 'Tanrı Krallığı' algılamaları işlenmiştir. Kitab-ı Mukaddes'teki ve diğer kültürlerdeki 'Tanrı Krallığı' algılamaları için ayrıca özel bölümler açılmamıştır. Fakat 'Allah'ın Krallığı' algılamasının değişik yönleri ortaya konulurken onlara da yeri geldikçe temas edilmiş, aralarındaki paralellikler ve farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız kelimelerin yazımı konusunda genel olarak Türk Dil Kurumu'nun imla kılavuzu esas alınmıştır. Ancak belli nedenlerden ötürü bazı özel uygulamalarımız da olmuştur.

1- Arapçadan Türkçeye geçen kelimeler kaynak dilde-

ki değil, Türkçedeki anlamları ile kullanılmaya çalışılmıştır. Transkripsiyon yapılmadığı durumlarda 'Kur'an' veya 'Kur'ân' yerine 'Kuran' şeklinde yazmak daha doğru bir yazım şekli olarak görülmüştür. Nitekim çoğu günümüz Türkçesinde az kullanılan 'resen, resülmal, mesuliyet, tesir, temin, memur, elan' vb. Arapçadan ödünçlenen (Arapçadan çevirisi yapılmadan hazır alınan)[2] sözcükler bile kısmen veya tam transkripsiyon yapılarak 're'sen, re'sul-mâl, mes'ûliyet, te'sîr, te'mîn, me'mûr ve el'ân' diye yazılmazken çokça kullanılan 'Kuran' kelimesinin 'Kur'an' veya 'Kur'ân' şeklinde yazılmasına gerek görülmemiştir.[3] Arapça kelimelerin transkripsiyonu, telaffuzu kaynak dildeki telaffuzla aynı veya yakın olan Türkçe harfler kullanılarak yapılmıştır. Aynı zamanda bunlar italik olarak belirtilmiştir. Transkripsiyon yapılırken Türkçedeki yanlış telaffuz biçimlerinden olabildiğince kaçınılmıştır.[4] Ayrıca Türkçedeki ödünçlenmiş sözcüklerden daha belirgin olarak ayrılmaları için Arapça '*mufred muzekker/muennes* (tekil eril/dişil)' isimlerin başına bazen '*el*' takısı, '*mufred muennes* (tekil dişil)' isimlerin sonuna ise bir iki istisna dışında daima '*tâ'u'l-muennes* (dişilik alameti olan *tâ*')'in '*vagf* (durma)' halindeki telaffuzu yazılmıştır.[5] Mesela '*mufred muennes*' olan Arapça '*el-hikmetu*' sözcü-

2 'Ödünçleme' için bkz. Boztaş, İsmail; Okyavuz, Yener, *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 83.

3 Çalışmamızda Türkçedeki 'Kuran (Kur'an)' kelimesi tamamen atılmamış ama bu kelime ile orijinal '*el-Gur'ân*' sözcüğü ayrı olarak kullanılmıştır. Diğer bir deyişle; 'Kuran' kelimesi Mushaf, yani buyurum (*vahy*) koleksiyonları ve belgeleri anlamında kullanılmıştır.

4 Mesela çoğu transkripsiyon çalışmasında, uzatılarak veya uzatılmayarak okunabilen 'u' sesini karşılamak amacıyla Arapçada bulunmamasına rağmen 'ü' sesi yazılmaktadır. Yine Arap alfabesinin yirmi birinci harfi olan '*gâf*' harfi Türkçe 'g' harfi ile oldukça karşılanabilirken, yerleşik uygulamaların etkisiyle 'k' harfi yazılarak veya bu harfin altına bir nokta konularak karşılanmaya çalışılmaktadır.

5 Bize göre Arapçadan dilimize geçen (ödünçlenmiş) sözcükler ile bunların asılları belirgin olarak ayrı tutulmalıdır. Zira bu kelimelerin çoğu Türkçeye geçerken asıl anlamlarını kaybetmiştir. Dolayısıyla kaynak metinlerdeki keli-

günün transkripsiyonu '*vagf*' halinde, Fars yazımında olduğu gibi '*hikmet*' şeklinde değil de, '*el-hikmeh*' biçiminde gösterilmiştir.

2- 'Aramîce' ve 'İbranîce' yazımları yerine 'Aramca' ve 'İbranca' şeklinde yazımlar tercih edilmiştir.[6]

3- Bazı Arapça özel isimlerde şöyle bir uygulama yapılmıştır. Mesela 'Ömer b. Hattab' ismi Türkçeleştirilerek 'Hattap oğlu Ömer' şeklinde yazılmıştır. Zira bin yılı aşkın süredir kullanılan ve artık bizim olan bu vb. isimlerin kısmî veya tam olarak transkripsiyonlarının yapılmasının çok da uygun bir uygulama olmayacağı düşünülmüştür. Bütün bu uygulamalara yalnızca değişik kaynaklardan alıntı yapıldığı durumlarda riayet edilmemiştir. Dolayısıyla kaynaklarda nasıl yazılmışsa o şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

meler ya çevirileri yapılarak veya transkripsiyon şeklinde yazılarak belirtilmelidir.

6 'Türkçe' yerine 'Türkîce' demek ne kadar yanlışsa 'Aramca' yerine 'Aramîce' ve 'İbranca' yerine 'İbranîce' demek o kadar yanlıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRAL TANRI'NIN (ALLAH) KİMLİĞİ

Kral Tanrı'nın özel adı

Birçok eski Mezopotamya kültüründe olduğu gibi[1] eski Sam kültüründe de isim (*el-ism*) ile isimlendirilen (*el-musemmâ*) arasında derin bir alakanın var olduğu kabul edilirdi. Mesela Yahudi geleneğine göre bütün hayvanlara ve kuşlara adlarını bizzat veren Âdem, eşine de belli bir alakadan dolayı Havva adını vermişti.[2] Çünkü bir kişinin adı aynı zamanda onun tabiatını ortaya koymaktadır. Kişinin hayatında önemli bir değişiklik olduğunda adının değişmesi söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı Saray'ın, Avram'ın ve Yaakov'un adları sonraları değişik vesilelerle Sara, Avraam ve Yisrael olarak değiştirilmiştir.[3] Aşağıda '*Allâh*' kelimesinin kökeni ile ilgili verilen anlamlar yanında Allah Elçisi Muhammed'in –Allah onu kutsasın; ona huzur ve esenlik versin!– çocuklara ad

1 Bkz. Bottéro, Jean, *Mezopotamya* (çev. Ayten Er; Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003, s. 60.

2 Bkz. Yaratılış, (2.19, 23; 3.20).

3 Bkz. "İsimler" mad., Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 2002, cilt 1, s. 235.

verirken gösterdiği hassasiyet ve bazı kimselerin ve yerlerin isimlerini değiştirmesi de bu fikri desteklemektedir.[4]

Her insanın olduğu gibi[5] Kuran'daki 'Kral Tanrı'nın da bir 'özel ad'ı vardır. O da '*Allâh*'tır. '*Allâh*' kelimesinin kökeni hakkında üç temel görüşten söz edilebilir: Birinci görüşe göre '*Allâh*' kelimesi, '*ilâh*' kelimesinden türetilmiştir. '*İlâh*' kelimesi, dile kolaylık sağlanması amacıyla başındaki hemze kaldırıldıktan ve önüne eklenen '*harfu't-ta'rîf* (tanımlık)' ile ortasındaki '*lâm*' birleştirildikten sonra azamet bildiren kalın bir sesle '*Allâh*' şeklinde telaffuz edilmiştir. İkinci görüşe göre 'gizlenen, duyu idrakinin üstünde olan' anlamındaki '*lâh*' kelimesinin başına '*harfu't-ta'rîf*' getirilerek '*Allâh*' lafzı oluşturulmuştur. Daha çok yabancı yazarların kabul ettiği üçüncü görüşe göre ise eski Arapların putlarından biri olan '*el-Lât*' veya Aramca '*elâhâ*' kelimesinden türetilmiştir.[6] Öte yandan birinci görüş olarak belirttiğimiz '*ilâh*' kelimesinin kökeni ile alakalı sözlüklerde ilginç anlamlara rastlamak mümkündür. 'Birisine alışmak, aşırı sevgisinden dolayı ona yönelmek, kulluk etmek, gönülden bağlanıp sığınmak' anlamlarının yanında 'birisinin hayret ve şaşkınlık içinde kalması, korunması, kurtarılması' veya 'örtünmesi, gizlenmesi'[7] gibi anlamlar da aslında Kuran'da tarif edilen '*Allâh*' ile oldukça ilgili ve uyumludur.[8]

4 Bu konuda bkz. Akpınar, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara, 2002, s. 29-36.

5 Genellikle her insanın tek bir özel adı olur. Halil İbrahim -ki aslı '*İbrâhîm el-Halîl*'dir- vb. bazı özel isimler ise esasen bir özel isim (*İbrâhîm*) ve sıfat/nam (*Halîl*)dan oluşur.

6 Bkz. "Allah" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, cilt 2, s. 471.

7 Bu vb. anlamlar için bkz. "Allah" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 2, s. 471; Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997, s. 99-101; Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim* (çev. İsmail Kaya; Osman Cilacı), Beyan Yay., İstanbul, t.y., s. 15.

8 '*Hel ta'lemu lehû semiyyâ* (19.65).' 'Hiç onun adaşı olabilecek birini tanır mısın sen?'

Kral Tanrı'nın belli başlı sanları (unvanlar) namları ve sıfatları

Özellikle büyük krallar ve yöneticiler sadece özel adlarıyla anılmazlar. Onlar kendi özel adları dışında zamanla edindikleri bazı unvanlarla, meşhur oldukları birtakım namlarla[9] veya sıfatlarla[10] da anılırlar. Mesela batıda 'Muhteşem (*The Magnificent*)' namıyla meşhur Kanuni Sultan Süleyman'a, doğduğu vakit babası Yavuz Sultan Selim tarafından 'Süleyman' adı verilmişti. Ancak o, babası öldükten sonra tahta çıktığında 'sultan' unvanıyla, kanun tedvinine ve düzenlemesine verdiği önemden dolayı da daha sonraları 'kanuni' namıyla anılır olmuştur.[11] Allah da bir kral olduğuna göre – ki bu olgu çalışmamızın ilerleyen aşamalarında daha net bir şekilde ortaya konulacaktır– onun kendi özel adı (*Allâh*) dışındaki '*el-esmâu'l-husnâ*' 'en mükemmel/güzel sanlar (unvanlar), namlar ve sıfatlar'[12] olarak anlaşılmalıdır.[13] Zira biraz incelendiğinde görülecektir ki, Allah'ın kendi özel adı haricindeki '*el-esmâu'l-husnâ*' birtakım sanlarından, namlarından ve sıfatlarından oluşmaktadır. Fakat bazılarının sadece bir unvan mı yahut nam mı olduğunu ayırt etmek zordur.

Biz burada Allah'ın sanlarının, namlarının ve sıfatlarının

9 Bulunan eski tabletlerde Babil'in meşhur kralı Hammurabi'den 'Ülkenin Atası' ve 'Çoban' gibi namlarla bahsedilmiştir. Bkz. Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (çev. Nesrin Oral), Telos Yay., Istanbul, 2001, s. 122, 123.

10 Mesela Osmanlı padişahları için birçok sıfat içinde özellikle 'Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (*Zıllu'llâhi fi'l-ard*)' sıfatı çokça kullanılmıştır. Bkz. Unan, *a.g.e.*, 2004, s. 319.

11 Krş. 'Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kral Arslan Yürekli Richard...' Osmanlı hükümdarları 'sultan' ve 'padişah' gibi unvanların yanında sonraları 'halife' ve 'hâdimu'l-harameyni'ş-şerîfeyn' gibi unvanlar da kullanmışlardır. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 48.

12 Kuran'daki '*el-ism* (çoğ. *el-esmâ*')' kelimesi, 'isim, özel isim' yanında 'sıfat, nam, şan, unvan' gibi anlamlara da gelmektedir. Bu anlamlar, kelimenin geçtiği bir kaç Kuran pasajından da rahatlıkla çıkarılabilir. Bkz. Kuran, (2.31; 3.45; 53.23; 87.1).

13 Krş. "Tanrı'nın İsimleri" mad., Besalel, *a.g.e.*, cilt 3, s. 718.

hepsini değil[14], daha çok kültürümüzde pek bilinmeyen ve öne çıkarılmayan ama hakikatte asıl olduğunu düşündüğümüz sanlarını, namlarını ve sıfatlarını zikretmekle yetineceğiz. Bunu yaparken de olabildiğince doğru ve açık çeviriler yapmaya gayret göstereceğiz.

Ego primum tollo, nominor quoniam leo.
En iyi parçayı ben alıyorum, çünkü aslan benim.
– Phaedrus

Gerçek efendi/sahip Kral Tanrı

Tarih boyunca değişik kültürlerde ve geleneklerde Tanrı veya tanrılar genellikle birer efendi/sahip (İng. *lord*) ve kral olarak nitelendirilmiştir. Aslında 'Tanrı'yı nitelemek için bunlardan daha uygun sıfatlar ve unvanlar bulmak da imkânsızdı. Çünkü Tanrı, ancak gücün, kudretin, iktidarın, ihtişamın, asaletin ve mükemmeliyetin timsali olan bir efendi/sahip ve kral olabilirdi. Öte yandan 'efendi/sahip' veya 'kral' –ki bir kral aynı zamanda en büyük efendi/sahip sayılır–[15] ancak monarşilerde bulunur. 'Monarşi' ise, siyasi iktidarın tek bir kişinin iradesine bağlı olduğu bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde, gerek insanları idare etme gerek devletin devamı ve düzeni için kanunlar koyma yetkisi tek bir kişinin elindedir. Bu kişiye yönettiği toplumun tarihi, geleneği, inancı, soyu ve hüküm sürdüğü ülkenin genişliğine göre farklı dillerde 'kral, imparator, şah, padişah,

14 Gerçekte Allah'ın namları, unvanları ve sıfatları sayılamayacak kadar çoktur. Kuran'da ve 99 adetten oluşan '*el-esmâü'l-husnâ*' içinde zikredilenler ise sadece bize bildirilenlerdir.

15 *Bostan* ve *Gülistan* adlı iki klasik eserin sahibi Sadi (Şirazî) zamanının sultanı Ebubekir oğlu Sad'ı övmek ve uyarmak amacıyla şunları söylemektedir: "Böyle, Tanrı'nın hakkını eda eden bir kul, kullar için ne güzel bir efendidir [Sadi, *Gülistan*, s. 255]." "Senden büyük bir Efendi var! Ey Arslan'ın ve Âğüş'un efendisi, kendi Efendini de unutma!" Sadi, *Bostan*, s. 19.

han, hakan, hükümdar, emir ve bey' gibi değişik unvanlar verilmektedir. Bir monark, insanları yönetme hakkını bizzat kendinden alır; ona bu hakkı yönettiği insanlar bahşetmez. Monarşiler bilinen insanlık tarihinin hem en eski ve hem de en fazla uygulanan yönetim biçimidir. Monarşinin karşıtı sayılabilecek yönetim biçimi ise cumhuriyettir. Eski Yunan siteleri, kısmen Roma İmparatorluğu ve yakın çağlarda İtalya'da kurulan bazı şehir devletleri istisna edilirse son bir iki asra kadar devletler genellikle monark bir yöneticinin idaresi altında olmuştur. Öte yandan Allah Elçisi Muhammed'in ve dört ardıl (*halîfeh*)ının hüküm sürdüğü dönem de monarşik uygulamaların istisnalarından kabul edilir. Aristo'ya göre siyasal iktidarı tek başına elinde tutan monark, ailede babanın otoriter ve efendi olması gibi yönettiği bütün fertlerin de efendisidir. Onun yasalara uygun olarak çıkardığı emirlere ve kararlara mutlaka uyulmalıdır. Aksi takdirde devletin düzeni ve toplumun huzuru bozulur.[16]

Dilimize *Hükümdarlık Sanatı* adıyla çevrilen *Âdâbu'l-Mulûk* kitabının yazarı es-Seâlibî, "Yaygın olan bir söz de şudur,"der. "Kim hükümdar olursa sahiplenme hissi artar. Hükümdar tüm güzelliklerin kendinde olmasını ister. Nerede nefis bir parça, az bulunur eşsiz bir güzellik görse hemen onu arzular, sahiplenir... Dostlarına veya yönettiği kimselere bırakmaz onu..."[17] Esasen Kuran'da Allah için en sık kullanılan sıfat olan '*rabb*' kelimesi de 'efendi; sahip'[18] manasında anlaşılmalıdır.[19] Dolayısıyla bu kelimeye değişik

16 Bkz. "Monarşi" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul, 1990, cilt 3, s. 49.

17 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 52.

18 '*Ellezîne izâ esâbethum musîbetun gâlû innâ li'llâhi ve innâ ileyhi râci'ûn* (2.156).' 'Onlar başlarına bir şey geldiğinde, 'Biz Allah'a aitiz ve ona geri döneceğiz.' derler.'

19 '*Subhâne rabbike rabbi'l-'izzeti 'ammâ yesifûn* (37.180).' ifadesinde iki kez geçen '*rabb*' kelimesi önce 'efendi' ve daha sonra 'sahip' anlamında kullanılmıştır.

sözlüklerde ve tefsirlerde verilen 'efendi; sahip, rab, eğitici ve terbiye edici' gibi anlamlar içinde ilk ikisi hariç diğer anlamların doğru olmadığını söylemek durumundayız. Arapçadan ödünçlenen 'rab'[20] kelimesi ise dilimizdeki kullanışıyla orijinal anlamı yansıtmadığı gibi, orijinal '*rabb*' kelimesine sonradan yamanan 'eğitici' ve 'terbiye edici (*murabbî*)' gibi anlamların da gerçekte bu kelime ile bir alakası bulunmamaktadır. Bunu en basit olarak Arapça '*rabb*' ve '*murabbî*' kelimelerinin farklı kök harflere sahip olmasıyla ve herhangi bir Arapça sözlükte bambaşka yerlerde bulunmasıyla izah edebiliriz.

Kuran'a göre Allah, her şeyin; göklerin, yerin, bunların arasında bulunanların, bütün ulusların ve insanların gerçek 'sahibi' ve 'efendisi'dir. Kuran'da bununla ilgili birçok ifadeye rastlamak mümkündür. Bazıları şunlardır:

'*Fe zâlikumu'llâhu rabbukumu'l-hagg* (10.35).'

'İşte size gerçek efendiniz olan Allah!'

'*Gul e ğayra'llâhi ebğî rabben ve huve rabbu kulli şey'* (6.164).'

'Şöyle söyle: 'Allah her şeyin sahibi ve efendisi olduğuna göre ben nasıl ondan başka bir efendi isterim ki?'

'*Rabbu's-semâvâti ve'l-ardi ve mâ beynehumâ* (19.65).'

'O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların sahibi ve efendisidir.'

'*el-Hamdu li'llâhi rabbi'l-'âlemîne'r-rahmâni'r-râhîmi mâliki yevmi'd-dîn* (1.2-4).'

'Ulusların efendisi,[21] mutlak insaflı, şefkatli[22] ve yargı-

20 "Rab, -bbi öz. Is, Ar. *Rabb* Tanrı. Rabbim Tanrım." Parlatır, İsmail vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998, cilt 2, s. 1837.

21 Orijinal '*rabbu'l- 'âlemîn*' tamlaması 'bütün çağların ve nesillerin efendisi' olarak da çevrilebilir. Bu konuda bkz. Arkoun, Muhammed, *Kur'an Okumaları*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s. 148, 149, dipnot 15.

22 Bu şekilde çeviri, kaynaklarda zikredilen, '*er-rahmân*' kelimesinin '*er-rahîm*' kelimesine göre daha kapsamlı olduğu; birincisinin bütün insanlar için; ikin-

lanma gününün tek hâkimi olan Allah bütün övünceleri haizdir!'

'*Rabbu'l-meşrıgı ve'l-mağrib* (73.9).'

'O, güneşin doğduğu ve battığı yerlerin sahibi ve efendisidir.'

'*Ve ennehû huve rabbu'ş-şi'râ* (53.49).'

'Çulpan yıldızının sahibi ve efendisi de odur.'

Kuran'da Allah için sadece bir kez kullanılan '*es-samed*' kelimesini birçok dilci ve müfessir, 'kendisinden daha üstün olmayan kimse; bir kavmin, kendisine ihtiyaç durumunda başvurduğu ve onsuz karar alamadığı efendi'[23] vb. şekilde manalandırmıştır. Nitekim Allah'ın hiç kimseye ve

cisinin sadece Allah'a sadık kullar için kullanıldığı yolundaki yorum dikkate alınarak yapılmıştır (Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 347, 348). Allah'ın, kendisine sadık olmayan kullara şefkatle davranması düşünülemeyeceğinden '*er-rahmân*' kelimesinin 'şefkatli/müşfik/sevecen' anlamında olması mümkün gözükmemektedir; '*er-rahîm*' kelimesi anılan anlamı daha iyi vermektedir. Dolayısıyla '*er-rahmân*' kelimesinin, Allah'ın merhametini de tamamen dışarıda bırakmayan ve adalet özelliğini nispeten vurgulayan 'mutlak insaflı (acıyarak, hakkını vererek davranan, merhametli, vicdanlı, adil)' veya 'mutlak insaf sahibi' biçiminde bir çevirisi düşünülebilir. Zira değişik kültürlerde, bir kralın sahip olması gereken iki temel özellik sıkça vurgulanır. Birincisi, onun sadık tebaasına bir baba/ana gibi şefkatle davranması; ikincisi ise, nankör davransalar dahi onlara karşı 'adil' olması. Bu nedenle Britanya Krallığı kraliçesi II. Elisabeth'e taç giyme töreninde 'Adaletli ve merhametli olacağına...' dair yemin ettirilmişti. Öte yandan Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın 'adalet' ve 'merhamet' diye iki (temel) makamı bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Guénon, René, *Âlemin Hükümdarı-Dinlerde Merkez Sembolizmi* (çev. İsmail Taşpınar), İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 24, dipnot 6, 7.

23 Bkz. el-Halîlu'bnu Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (tahgîg: 'Abdu'l-Hamîd Hendâviyy), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2003, cilt 2, s. 412; İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (tahgîg: 'Abdu'llâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd.), Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, t.y., cilt 4, s. 2495; et-Taberiyy, Ebû Ca'fer Muhammedu'bnu Cerîr, *Tefsîru't-Taberiyy [Câmi'u'l-Beyâni fî Te'vîli'l-Gur'ân]*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2005, cilt 12, s. 744; el-Beydâviyy, Nâsıru'd-dîn Ebû Sa'îd 'Abdu'llâhi'bnu 'Umara'bni Muhammed, *Tefsîru'l-Beydâviyy [Envâru't-Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl]*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.y., cilt 2, s. 631. es-Suyûtiyy, '*es-samed*' kelimesini 'şan, şeref ve azameti mükemmel olan efendi' olarak açıklar. Bkz. es-Suyûtiyy, Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân, *el-Itgânu fî 'Ulûmi'l-Gur'ân* (ta'lîg: Mustafâ Dîbu'l-Bugâ), Dâru İbni Kesîr, Dimeşg, 2006, cilt 1, s. 376.

hiç bir şeye ihtiyacı yoktur (*ğaniyy*). Ama herkes ve her şey ona muhtaçtır.

> '*Gul huve -Allâhu- ahad. Allâhu's-samed* (111.1, 2).'
>
> 'Şunu söyle: 'O -Allah- tektir.[24] Evet, Allah mutlak saltık efendidir.'[25]
>
> '*Fe inne'llâhe ğaniyyun 'ani'l-'âlemîn* (3.97).'
>
> 'Allah'ın uluslara ihtiyacı yoktur.'
>
> '*Yâ eyyuhe'n-nâsu entumu'l-fugarâu ile'llâh* (35.15).'
>
> 'Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız.'

Kuran'daki '*rabb*' ve '*es-samed*' kelimeleri dışında elçisi Muhammed'in efendisi Allah için kullandığı bir kelime daha vardır: '*es-Seyyid* (Şef; Baş, Başkan).'[26] Hatta o, bir defasında anılan kelimenin bu dünyada kendisi için kullanılmasını dahi doğru bulmadığını ifade etmişti. Konu ile ilgili rivayet şöyledir:

> 'Mutarrif oğlu Abdullah babasından nakleder:
>
> 'Amiroğulları heyetiyle Allah elçisinin yanına gitmiştik. Ona, 'Siz bizim şefimizsiniz (*Ente seyyidunâ*).' diye hitap ettik. Kendisi ise, 'Şef, kutlu ve yüce olan Allah'tır (*es-Seyyidu'llâhu tebârake ve te'âlâ*).' diye karşılık verdi. Bunun üzerine biz, 'En çok lütfa ve en büyük iyiliğe mazhar olanımız.' dedik. O da bize, 'Söyleyecekleriniz bu veya buna benzer sözler olsun...' dedi.'[27]

24 Kanaatimize göre burada '*ahad*' denilirken Allah'ın bir tane tanrı olduğundan çok onun eşsizliği ve yegâneliği ifade edilmektedir.

25 "Saltık...[el. 1. Kendi başına var olan, hiçbir şeye bağlı olmayan, bağımsız, mutlak. 2. sos. Bağımsız, göreli olmayan ve kendi başına tam sayılan (bir olgunun niteliği)." Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1900.

26 Kuran'daki '*rabb*' ve '*es-samed*' kelimeleri dışında daha sonra ele alacağımız '*el-mevlâ*' kelimesi de 'efendi' anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997, s. 188.

27 Ebû Dâvûd, Suleymânu'bnu'l-Eş'as, *Sunenu Ebî Dâvûd* (tergîm: Heyseınu'bnu Nizâr Temîm), Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, 1999, el-Edeb/10. Ayrıca bkz. el-'Aclüniyy, İsmâ'îlu'bnu Muhammed, *Keşfu'l-Hafâi ve*

Kuran'da geçen '*el-melik*' kelimesine gelince, bu sözcük kültürümüzde, bazı kaygılar sebebiyle olsa gerek, birtakım istisnalar haricinde[28] ya ödünçlenerek yani hiç çevrilmeden kullanılmış[29] ya da '(mutlak) egemen/hâkim'[30] vb. şekilde tercüme edilmiştir. Evet, ister 'kral' ister 'cumhurbaşkanı' vb. başka bir devlet başkanlığı unvanı olsun, nihayetinde bu unvanların her biri bir tür 'egemen'lik belirtir. Ancak birincisinin diğerlerinden farkı 'mutlak egemen'lik ifade etmesidir. İşte İslam dâhil birçok kültürde 'Tanrı' 'mutlak egemen/hükümran' olan bir 'kral/sultan/padişah/hükümdar' olarak tanımlanmıştır.[31]

Babil Yaratılış Destanı (*Enuma Eliş*)'na göre, Babil'in ünlü tanrısı Marduk tanrılar panteonunun başı olan bir kraldı. Marduk başlangıçta sadece Babil şehrinin tanrısı iken sonra-

Muzîlu'l-İlbâs (tashîh: Muhammed 'Abdu'l-'Azîzi'l-Hâlidiyy), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2002, no 1512, cilt 1, s. 409.

28 Bediuzzaman, risalelerinde Allah'tan, 'sultan-ı mutlak, sultan-ı ezeli, sultan-ı sermedi[ebedi], âlemin... padişahı, sultan-ı kâinat', krallığından ise 'saltanat-ı ilahiye; sultan-ı ezelin saltanatı' vb. tamlamalarla bahseder. Bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 10, 52, 85, 287, 458; Bediuzzaman, *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 13. Haşir suresinde geçen '*el-melik* (59.23)' kelimesinin 'padişah' ve 'hükümdar' şeklinde çevirisi için bkz. Ateş, Süleyman, *Kur'an'ı-Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 547; Koçyiğit, Talat, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Nükte Yay., Konya, 2005, s. 285. Bazı kültürlerde, monark yönetici geleneğe has unvanlarla adlandırılmıştır. Almanlarda kayser (Lat. *caesar*), Ruslarda çar, Romalılarda imparator (Lat. *imperator*), Perslerde kisra ve sonra şah, Avrupalılarda kral, Yemenlilerde tubba, Habeşlerde necaşi, özellikle eski Türklerde han/hakan, kağan, Osmanlılarda padişah ve sultan... gibi. Günümüzde ise 'kral' unvanı diğer unvanlara göre daha çok kullanılmaktadır. Mesela batı dışında doğudaki bazı monarklar (Kral Hüseyin, Kral Abdullah, Kral Fahd...)a da 'kral' denmektedir.

29 Bkz. Öztürk, Y. Nuri, *Kur'an'ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997, s. 549; Yıldırım, Suad, *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İstanbul, 2005, s. 547; Hizmetli, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, s. 400.

30 Bkz. Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s. 547; Atay, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002, s. 547; Yüksel, Edip, *Mesaj Kuran Çevirisi*, Ozan Yay., İstanbul, 2003, s. 480.

31 Bu konuda bkz. Özsoy, *a.g.e.*, s. 183.

ları bütün Babil'in en önemli tanrısı olarak kabul görmüştü. 'Babil'in Kralı', 'Yerin Göğün ve Bütün Tanrıların Kralı' unvanlarını alan Marduk'un krallık tahtına oturma süreci Ortadoğu'daki siyasal çekişmelerle aynı özellikleri taşır. Zira o da birbirini bertaraf eden Ortadoğu kralları gibi diğer tanrılarla mücadele ederek ve savaşarak krallık tahtına oturmuştu. Suriye'nin kuzeyindeki antik Ugarit şehrinden çıkarılan ve MÖ 1400'lere tarihlenen Ras Shamra metinlerine göre tanrı Baal da bir kraldı. 'Bizim kralımız, yargıcımız' şeklinde tanımlanan Baal doğaya hükmeden güçlü bir Kral Tanrı olarak kabul edilmişti. O da tıpkı Marduk gibi bu konumunu mücadele ederek ve savaşarak elde etmişti. Onun krallığı elde edişini anlatan mitos her yıl kutlanan sonbahar yeni yıl festivalinde okunmaktaydı.

Eski İran kültüründeki Mecusiliğin yüce tanrısı olan Ahura-Mazda, hemen hemen bütün tarihi tasvirlerde kral kostümleri giymiş olarak, başında tacı ve iki yanında kartal kanatları ile betimlenmişti. O yüzden kabartmalarda Ahura-Mazda ile kral figürlerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur.

Sümerlerin iki ünlü tanrısı Enlil ve Enki'nin de birer kral olarak betimlendiğini görüyoruz. Enlil, 'Tüm Tanrıların Babası', 'Gökyüzünün ve Yeryüzünün Efendisi' ve 'Tüm Ülkelerin Kralı' gibi unvanlarla anılmıştı. Her şeyi yöneten Enlil'in kraliyet tahtı, 'Gökyüzünün ve Yeryüzünün Kemiği' diye nitelenen kutsal kent Nippur'daki tapınakta bulunuyordu. Bu tapınağa efendiler ile prensler duacılar getirtirler ve kurbanlar sunarlardı. Ayrıca bütün yabancı ülkeler oraya ağır vergiler öderdi. Enlil olmaksızın insan, hayvan veya bitki olsun hiçbir canlı üreyemezdi. Aynı zamanda o, insanlara karşı lütufkâr, onlara bolluk ve bereket getiren bir tanrıydı. Enki'ye gelince o da çok akıllı, her şeyi bilen, bilge ve önder bir tanrıdır; cömert bir velinimettir. Her şeyin adını bilen Enki, değiştirilemez *'me'*lerin

yani evrensel yasaların ve kuralların idarecisi, dağıtıcısı, ülkelerin efendisi ve bütün ülkelerin babasıdır. Onun emirleri sorgulanmaz. Enlil ve Enki'den başka göklerin tanrısı diye kabul edilen An da bir kral olarak nitelendirilmiş; onun bir kürsüde oturarak işleri idare ettiğine inanılmıştı.

Eski Mısır mitolojisinde baş tanrı olarak kabul edilen Horus, bir kral olarak algılandığı için Mısır kraliyet sembolü sayılan bir şahin ile tasvir edilmişti. Firavunların bile meşruiyetlerini ondan aldıklarına inanılırdı. Zira Mısırlılara göre tanrılar insanlara siyaseti öğreten ve örnek olan ideal kral-lardı. Görülmektedir ki, Ortadoğu tanrı-kral kültünde tanrılar, siyaseti ve idareciliği en iyi yapanlar olarak kabul edildiklerinden dolayı ideal krallar olarak sayılıyorlardı. Başlangıçta yeryüzünde krallık bizzat tanrılar tarafından yapılırken daha sonraları bu görev onların seçtikleri ve tayin ettikleri naiplere, yani yarı insan yarı tanrı olduğu düşünülen varlıklara devredilmişti.[32] Ancak yukarıda da zikredildiği gibi bazı kültürlerde ya gökteki tanrı bir kral addedilmiş ya da Roma ve Japon imparatorları örneğinde olduğu gibi yerdeki kral/imparator 'tanrı'laştırılmıştır.[33] Dolayısıyla her halükarda 'kral' ile 'tanrı'lık veya 'tanrı' ile 'kral'lık arasında bir tür ayrılmaz ilişki olduğu kabul edilmiştir.[34]

32 Bkz. Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yay., İstanbul, 2003, s. 156-159.

33 Eski Japonya imparatoru Hirohito, tanrısallık iddiasından Amerikan askeri kuvvetlerinin II. Dünya Savaşı'ndaki Japonya işgaline kadar feragat etmemişti. Öte yandan bu feragat, imparatorun bazı taraftarlarınca yok sayılmıştı [Bkz. Price, S.R.F., *Rituel ve İktidar* (çev. Taylan Esin), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2004, s. 59]. Bazı monarklar ta hayatta iken, bazıları ise ölümlerinden sonra tanrılaştırılmışlardır. Bu yüzden yaşamları boyunca tanrılaştırılmayan Hitit kralları için öldükleri zaman 'Tanrı oldu.' ifadesi kullanılırdı (Bkz. Özbudun, Sibel, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 1997, s. 101). Bir Roma imparatoru olan Vespasianus'un ölmek üzereyken 'Zannedersem bir tanrı oluyorum (*Ut puta, Deus fio*).' dediği aktarılır. Bkz. Yavuz, Hilmi vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul, t.y., cilt 3, s. 595.

34 Krş. "Krallar Tanrıdır, Kahraman Değil"; "Nedir bir tanrı? Hükmetme (*to krauton*). /Nedir bir kral? Bir tanrı benzeri (*isotheos*)." Price, *a.g.e.*, s. 76, 381.

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da 'Tanrı' bir kral olarak kabul edilmiştir. Birçok Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap) ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bir kaç örnek verelim.

> Rab kutsal tapınağındadır, onun tahtı göklerdedir, Bütün insanları görür, Herkesi sınar.[35]
>
> Ne müthiştir yüce Rab, Bütün dünyanın ulu Kralı... Çünkü Tanrı bütün dünyanın kralıdır.[36]
>
> Rab egemenlik sürüyor, titresin halklar! Keruvlar arasında tahtına oturmuş, sarsılsın yeryüzü!.. Ey adaleti seven güçlü kral...[37]
>
> Ey Tanrım, ey Kral, seni yücelteceğim, Adını sonsuza dek öveceğim... Sadık kulların sana övgüler sunar. Krallığının yüceliğini anlatır, kudretini konuşur; Herkes senin gücünü, krallığının yüce görkemini bilsin diye. Senin krallığın ebedi krallıktır, Egemenliğin kuşaklar boyunca sürer.[38]
>
> Kutsalınız, İsrail'in Yaratıcısı, Kralınız Rab benim.[39]
>
> Mübarek ve tek Hükümdar, kralların Kralı, rablerin Rab-

35 Mezmurlar, (11.4). Bu dâhil bundan sonraki çeviriler bir komisyon tarafından hazırlanan Kitab-ı Mukaddes çevirisi (*Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003)nden, 'ayet numaraları' kaynak metinde olduğu gibi metin içinde değil, dipnotta gösterilerek alıntılanmıştır. Alıntılanan çevirilerdeki 'rab' kelimesi de aslında 'efendi (Yun. *kirios*; İbr. *adonay*)' anlamına gelmektedir. Öyle görünüyor ki, Kitab-ı Mukaddes çevirmenleri kelimenin bu anlamını açıkça vermek yerine görüldüğü şekilde tercüme(!) etmeyi anlamı çarpıtmak pahasına yeğlemişlerdir. Çünkü Türkçedeki 'rab' kelimesinin anlamı (tanrı) ile yukarıda verdiğimiz kaynak metindeki kelimelerin anlamı (efendi) aynı değildir. 'Efendi' unvanı hem insan ve hem de Tanrı için kullanılırken Türkçedeki 'rab' sözcüğü anlamından da çıkarılabileceği gibi sadece Tanrı için kullanılır. Çevirmenlerin bunun farkında olmaması mümkün değildir. Nitekim muhtemelen kendileri tarafından daha önce yapılmış İncil çevirisinin sadece 'Sözlük' kısmında bu anlam belirtilmiştir: "Rab 'efendi' ya da 'egemen' anlamına gelen Baba Tanrı'ya, İsa Mesih'e ve Kutsal Ruh'a verilen bir unvan." (Komisyon), *İncil-Müjde*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 1991, s. 559.

36 Mezmurlar, (47.2, 7).

37 Mezmurlar, (99.1, 4).

38 Mezmurlar, (145.1, 10-13).

39 Yeşaya, (43.15).

bi, ölümsüzlüğün tek sahibi, yaklaşılmaz ışıkta yaşayan, hiç bir insanın görmediği ve göremeyeceği Tanrı, Mesih'i belirlenen zamanda ortaya çıkaracaktır. Onur ve kudret sonsuza dek O'nun olsun. Âmin.[40]

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: 'Kitab-ı Mukaddes'teki 'Tanrı'nın Krallığı' kavramı gerçek anlamda mı kullanılmıştır?' Meşhur *Leviathan* yazarı Hobbes bu konuda şunları söyler:

> "Tanrının Krallığı', din adamları tarafından mecazi olarak alınır, fakat Kutsal Kitaplar'da gerçek anlamıyla. 'Tanrı'nın Krallığı', din adamlarının yazılarında ve özellikle vaazlarda ve risalelerde, genellikle, bu hayattan sonra en yüksek cennetteki ebedi mutluluk olarak anlaşılır ve bu nedenle 'saadet diyarı' olarak da adlandırılır ve bazen de, 'lütuf âlemi' dedikleri, o en büyük mutluluk, takdis olarak anlaşılır; fakat asla monarşi, yani krallık kelimesinin asıl anlamı olan Tanrı'nın uyruklarının kendi rızasıyla onlar üzerinde sahip olduğu egemenlik olarak anlaşılmaz. Bense, aksine 'Tanrı'nın Krallığı' ifadesinin, Kutsal Kitap'ın pek çok yerinde, özel olarak İsrail kavminin oylarıyla kurulmuş 'tam anlamıyla bir krallık' anlamında kullanıldığını düşünüyorum; İsrail kavmi, Tanrı'nın onlara Kenan ülkesini verme vaadi üzerine, onunla yaptıkları ahitle Tanrı'yı kralları olarak seçmiştir ve bu ifadenin pek nadiren mecazi olarak kullanıldığı kanısındayım ve mecaz olarak kullanıldığı zaman da 'günah üzerinde hâkimiyet' anlamında kullanılır; (ve sadece Yeni Ahit'te) çünkü 'Tanrı'nın Krallığı'nda her uyruk, egemene halel getirmeksizin, böyle bir hâkimiyete sahip olacaktır. Yaradılıştan beri, Tanrı gücüyle bütün insanlar üze-

40 1. Timoteyus, (6.16). Bir Arapça Yuhanna İncili'nin başındaki ikona resminde İsa, 'Kralların Kralı (*Meliku'l-Mulûk*)', başka bir tabirle 'Hâkim-i Mutlak (Yun. *Pantokrâtoras*)' olarak resmedilmiştir. Bkz. (Komisyon), *el-İncilu li'l-Gıddîsi Yuhannâ*, Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, 1997.

rinde 'doğal olarak' hüküm sürmekle kalmamış; ayrıca, bir kimsenin başka birine konuşması gibi, bir sesle emir verdiği özel uyruklara da sahip olmuştur."[41]

Görünmez Kral Tanrı kitabının yazarı Wells de gelecekte kurulması için öngörülerde bulunduğu 'Tanrı Krallığı'ndan ne anlaşılması gerektiği ile ilgili benzer görüşler belirtir. Ona göre yeryüzündeki 'Tanrı Krallığı', bir metafor, bir ruhanî durum, bir rüya ya da belirsiz bir proje olarak görülmemelidir. O, geçmişten günümüze süregelen insanlığın yakın ve kaçınılmaz yazgısıdır.[42] Kitab-ı Mukaddes'teki 'Tanrı'nın Krallığı' ile ilgili diğer bilgileri yeri geldikçe araştırmamızın ilerleyen aşamalarında vermeye çalışacağız. Öte yandan sadece Yahudilik ve Hıristiyanlıkta değil, 'Cahillik Çağı (*el-Câhiliyyeh*)'nda var olan 'Haniflikte de[43] Tanrı (Allah)'nın bir 'kral' olarak algılandığını 'hanif' şair Ebu's-Salt oğlu Umeyye'nin şiirlerinden öğreniyoruz. İzutsu, Umeyye'nin şiirlerinin ana temasını şöyle açıklamaktadır: "Bu dünyanın merkezinde yalnız bir tanrı vardır. Bu tanrı, var olan her şeyi idare eder. Onun, Allah dediği bu tanrı kavramının etrafında, O'nun mülkü ve saltanatı hakkında Kitab-ı Mukaddes'in düşüncesini görmekteyiz. Tanrı göz kamaştırıcı bir nur perdesi içinde 'yalnız ve tek olarak' tahtında oturuyor. İnsan gözü, tanrıyı kuşatan bir nur perdesini geçip ulûhiyet varlığı-

41 Hobbes, Thomas, *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., Istanbul, 2008, s. 286.

42 Bkz. Wells, H. G., *Görünmez Kral Tanrı* (çev. Hatice Çoban), İzdüşüm Yay., Istanbul, 2000, s. 102.

43 Unutmayalım ki, Allah Elçisi Muhammed'in takipçileri kendilerini ataları İbrahim'in öğretisi olan (*dînen qiyemen millete İbrâhîme hanîfa*) '*el-Hanîfiyyeh*' töre (*dîn*)sine mensup sayıyorlar; '*İslâm*' sözcüğünü '*el-Hanîfiyyeh* (Haniflik)' olarak açıklıyorlardı. Çünkü Allah elçisi, öğrettiği törenin Yahudilik veya Hıristiyanlık töresi değil, müsamahakâr '*el-Hanîfiyyeh*' töresi (*el-Hanîfiyyetu's-samhah*) olduğunu ifade etmişti. Bu konuda bkz. Kuran, (2.135; 3.19; 3.95; 4.125; 6.161; 16.123); el-Buhâriyy, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Ismâ'îl, *Sahîhu'l-Buhâriyy* (tahgîg: Halîl Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2004, Bed'u'l-İmân/29.

nı göremez. Işık perdesi, mukaddes gök melekleriyle kuşatılmıştır. O bunlara 'desteklenmiş yaratıklar' diyor. Yani Allah'ın yardımıyla kuvvetlenmiş yaratıklar. Bunlar 'saf saf dizilmişler', kimi arşı [tahtı] taşıyor, kimi sessizce ilahî vahyi dinliyor. Bunlar arasında Cebrail, Mikail ve diğer bazıları en yüksek mevkii işgal ederler."[44] Şair bazı şiirlerinde Allah'tan 'Hanifliğin efendisi... Ufukları saltanatıyla kaplayan (*Rabbu'l-Hanîfeti... Tabbage'l-âfâge sultânâ*)',[45] 'bütün ulusların/dünyanın tanrısı (*ilâhu'l-'âlemîn*)', 'göklerin ve yerin kralı (*melîku's-semâvâti ve ardihâ*)', 'kulların/kölelerin efendisi (*rabbu'l-'ibâd*)' gibi nitelemelerle, insanlardan ise 'kullar/köleler (*'ibâd/imâ'*)' ve 'Allah'ın reayası (*re'âye'llâh*)' olarak söz eder.[46]

Gerek Kuran'a gerek rivayetler (*ahâdîs*)e göre Allah, 'gerçek bir efendi/sahip' olduğu kadar 'gerçek bir kral'dır.[47]

> '*Fe te'âle'llâhu'l-meliku'l-haggu lâ ilâhe illâ huve rabbu'l-'arşi'l-kerîm* (23.116).'
>
> 'Gerçek kral yücedir. Ondan başka hiçbir tanrı yoktur. Yüce tahtın sahibidir.'
>
> '*Ve huve rabbu'l-'arşi'l-'azîm* (9.129).'
>
> 'O, görkemli tahtın sahibidir.'
>
> '*Huve'llâhu'llezî lâ ilâhe illâ huve'l-meliku'l-guddûsu's-selâ-*

44 Izutsu, *a.g.e.*, s. 108.

45 Allah Elçisi Muhammed'in yukarıdaki nitelemelerin bulunduğu şiiri terennüm ettiği ve 'Umeyye'nin teslim (müslüman) olmasına ramak kalmıştı.' dediği rivayetle edilir. Bkz. el-Isbehâniyy, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî* (tahgîg: eş-Şeyh Ahmed eş-Şangîtiyy), Matba'atu't-Tagaddum, Mısr, t.y., cilt 3, s. 190.

46 Bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 109, 110.

47 İlkel insanlara has bir korkuyla –Çünkü ilkel insanlar, başlarına bir bela geleceği endişesiyle, korktukları varlıkların adlarını telaffuz etmekten çekinirlerbazı kelimelerden ve onları telaffuz etmekten çekinmemek gerekir. Ayrıca bazı kelimeleri sembolleştirmenin ve onlar üzerinden niyet okumanın da bilimsel bir dayanağı yoktur. Bilimde istisnasız her şey, bir rahatsızlık veya endişe duymaksızın tartışılabilir; en emin olunan konular üzerinde bile yeniden düşünülebilir.

mu'l-mu'minu'l-muheyminu'l-'azîzu'l-cebbâru'l-mutekebbir (59.23).'

'Ondan başka tanrı yoktur. O kutsal, esenlik verici, güven duyulan, otorite sahibi, güçlü ve her şeye sözü geçen gururlu kraldır.'

'*Gul e'ûzu bi rabbi'n-nâsi meliki'n-nâsi ilâhi'n-nâs* (114.1-3).'

'Şöyle söyle: 'İnsanların efendisine, kralına ve tanrısına sığınırım.'

'*Guli'llâhumme mâlike'l-mulk* (3.26).'

'Şöyle söyle: 'Ey krallığın sahibi tanrım!'

'*Ve li'llâhi mulku's-semâvâti ve'l-ard* (3.189).'

'Gökler-yer krallığı Allah'ındır.'

'*Yevme hum bârizûne lâ yehfâ 'ale'llâhi minhum şey'. Limeni'l-mulku'l-yevme li'llâhi'l-vâhidi'l-gahhâr* (40.16).'

'O gün insanlar meydana çıkarlar. Hiçbir şeyleri Allah'a gizli kalmaz. O gün krallık kimindir? Bir ve hükümran olan Allah'ındır.'

'*Ve kezâlike nurî İbrâhîme melekûte'-s-semâvâti ve'l-ardi ve liyekûne mine'l-mûginîn* (6.75).'

'İşte kesin bilgi sahibi bir kimse olması için İbrahim'e gökler-yer krallığını böyle gösteriyorduk.'

'Ebuhureyre, Allah elçisinden şunları işittiğini rivayet eder:

'Yüce Allah yeri toplar ve sağ eliyle gökleri dürer. Sonra, 'Kral benim! Yeryüzünün kralları nerede?' diye sorar.'[48]

'Ebuhureyre'nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

'Yüce Allah'ın duruşma günü (*yevme'l-giyâmeh*)[49] en faz-

48 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-ez-Zumer/2; ed-Dârimiyy, Ebû Muhammed 'Abdu'llâhi'bni 'Abdi'r-Râhmâni'bni'l-Fadli'bni Behrâm, *Sunenu'd-Dârimiyy*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyyeh, t.y., er-Rigâg/80.

49 Bu şekilde çevirmemizin asıl nedeni Mutaffifin suresinde bu büyük günden '*Yevme yegûmu'n-nâsu li rabbi'l-'âlemîn* (83.6)' yani 'İnsanların, ulusların efendisi için ayağa kalktığı gün' diye bahsedilmesidir. Zira insanlar o gün hâkim

la öfkeleneceği kimse unvanı 'krallıkların kralı' olan kimselerdir. Zira Yüce Allah'tan başka kral yoktur.'[50]

'Ebu'd-Derda rivayet eder:

'Allah habercisi şöyle demişlerdi: 'Size, hangi eyleminizin kralınız nezdinde (*'inde melikikum*) daha hayırlı, daha uygun... olduğunu haber vereyim mi? ...'[51]

(yargıç) olan Allah'ın divanında birer sanık gibi ayakta durarak yargılanacaklardır.

50 el-Buhârîyy, el-Edeb/l 14. Ayrıca bkz. el-Beyhagıyy, Ebü Bekr Ahmedu'bnu'l-Huseyni'bni 'Aliyy, *el-Esmâu ve's-Sıfât* (tahgîg: eş-Şeyh 'lmâdu'd-dîn Ahmed Haydar), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2002, cilt 1, s. 65. *el-Lu'lu'u ve'l-Mercân*'da el-Buhârîyy rivayeti "*Bâbu Tahrîmi'l-Musemmâ bi Melîki'l-Emlâki ve bi Meliki'l-Mulûk* (Krallıkların Kralı veya Kralların Kralı Şeklinde Unvan Koymanın Yasaklanışı ile Ilgili Bölüm)" başlığı altında verilir (Bkz. 'Abdu'l-Bâgî, Muhammed Fuâd, *el-Lu'luu ve'l-Mercân*, Dâru Temel li'n-Neşri ve't-Tevzî', Istanbül, 1985, cilt 2, s. 178). Rivayette geçen '*meliku'l-emlâk*' tamlaması şöyle açıklanmaktadır: "*Meliku'l-emlâk* ne demektir? '*Emlâk*', '*milk*'in cem'i olduğuna göre, memleketlerin kıt'aların sahibi ve hükümranı demektir. Bu cihetle bu hadisin ravilerinden Süfyan Ibn-i 'Uyeyne '*meliku'l-emlâk*'i birçok zevatın 'Şâhinşâh' diye terceme ettiklerini bildirmiştir ki, 'pâdişahların pâdişâhı' demektir [ez-Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (tercüme ve şerh:Ahmed Naim; Kâmil Miras), Diyanet Işleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982, cilt 12. s. 163]." Öte yandan Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* adlı eserinde sultanı Melikşah'dan 'Şâhinşâh-ı A'zam [En Büyük Şahlar Şahı]' ve 'Hüdavend [Efendi; Sahip]' olarak söz eder. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (yayına haz. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 6, 7, 84.

51 et-Tirmiziyy, ed-Da'avât/6. Ayrıca bkz. Ibnu Mâceh, el-Edeb/53. Şair Sabit oğlu Hassan ile şaire Hansa'nın Allah'tan 'kralımız (*melikinâ*)' diye bahseden dizeleri için bkz. Bergügıyy, Abdu'r-Rahmân, *Şerhu Dîvâni Hassâne'bni Sâbitini'l-Ensâriyy*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısr, 1929, s. 13; Şeyhü, Luis, *Enîsu'l-Culesâi fi Şerhi Dîvâni'l-Hansâ'*, Beyrût, 1896, s. 48. Unutmayalım ki, Arapça '*rabb* (çoğ. *erbâb*)' sözcüğü aslında krallar için kullanılan bir unvandır. Bu yüzden kaynaklarda '*melik*' yani 'kral' diye manalandırılır ve çevrilir. Her iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanılmasının nedeni de budur. Bkz. Kuran, (12.41, 42, 43, 50, 51, 54); er-Râziyy, Zeynu'd-Dîn Ebü 'Abdi'llâh, *Tefsîru Garîbi'l-Gur'âni'l-'Azîm* (tahgîg: Hüseyin Elmalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1997, s. 104; ez-Zevzeniyy, Ebü 'Abdi'llâh el-Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allagati's-Seb'*, Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2004, s. 245; [ez-Zevzeniyy, Ebü 'Abdi'llâh el-Huseyn], *Yedi Askı* (çev. Kenan Demirayak; Nevzat H. Yanık; Nurettin Ceviz), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s. 109, 113; Çelik, Ahmet, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002, s. 61.

Tacı, tahtı, ordusu, askeri, memuru... olmayan birisi için 'Falan kişi bu yerin kralıdır.' diye bir ifade kullanıldığında bu ifadenin o kimsenin gücünü, nüfuzunu, otoritesini veya zenginliğini anlatmak için yapılmış bir istiare olduğu yani mecazen kullanıldığı hemen anlaşılır. Dolayısıyla kimsenin aklına o kimsenin gerçek bir kral olduğu gelmez. Ancak bir kimsenin çalışmamızın sonunda açıkça görüleceği gibi bir kralın sahip olması gereken sanları (unvanları), sıfatları, krallığı, başkenti, evi (sarayı), tahtı, bağları, bahçeleri, has bahçeleri, erzak ambarları, su sarnıçları, arşiv depoları, zindanı; kulları, köleleri/halayıkları,[52] işçileri, memurları, hizmetçileri, kâtipleri, 'Yüksek Konsey'i, elçileri, habercileri, ulakları, kolluk kuvvetleri, askerleri/orduları, hafiyeleri, tebaası; vergileri, yargısı, töresi/kanunları, fermanları[53], adaletnameleri, törenleri... varsa ve üstelik de o kimse kendisinden 'gerçek kral/efendi' diye söz ediyor; 'Kral benim! Yeryüzünün kralları nerede?' diye diğer krallara meydan okuyor; kendisi varken başka kralların esamisinin okunmayacağını dile getiriyor ve en fazla 'krallıkların/kralların kralı' unvanına sahip krallara/sultanlara/şahlara öfke duyuyorsa demek ki o kimse (Allah) hakiki kraldır. Dikkat edilirse bir kral olarak Allah, yukarıdaki 'Kral benim! Yeryüzünün kral-

52 Bir rivayette İsa'nın annesi Meryem de 'halayık (*emeh*)' olarak söz edilir: "*Ve enne 'İsâ 'abdu'llâhi ve'bnu emetih* (Muslim, el-İmân/10)." 'İsa, Allah'ın kulu ve halayığının oğludur.' et-Telemsâniyy der ki: 'Allah 'İleti (*el-Gur'ân*)' içinde Meryem dışında hiçbir kadını kendi adıyla anmamıştır. Meryem'i ise yaklaşık otuz yerde anmıştır. Bunun hikmeti şudur: Krallar veya eşraftan kimseler hür eşlerini kendi adlarıyla anmazlar; bunun yerine onları aileye nispet ederek [ya da ailedeki konumlarına göre] künyelerlerdi. Halayıklara/cariyeler (*imâ'*)e gelince onlara künye takmazlar; onların adlarını açıkça söylemekten çekinmezlerdi. Bu yüzden 'İleti'de Meryem'in ve oğlu İsa'nın adları, Allah'ın halayıklarından (*imâu'llâh*) ve kölelerinden olduklarına işaret etmek amacıyla açıkça anılmıştır..." el-Hafâciyy, Mevlânâ Ahmed Şihâbu'd-Dîn, *Nesimu'r-Riyâdi fi Şerhi Şifâ'i'l-Gâdi 'Iyâd*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., cilt 1, s. 136.

53 Biz, Kuran'da Allah'a nispet edilerek kullanılan '*kitâb* (çoğ. *kutub*)' sözcüğünü 'ferman/buyruk' olarak çeviriyoruz. Bu şekilde çevirimiz ve Kuran algımız için bkz. Hacımüftuoğlu, *a.g.e.*, s. 139, 140, 147-155.

ları nerede?' sözleriyle kendisi ile yerdeki kralları mukayese etmektedir. Bu da aynı şeyden (kral olmaktan) bahsettiğini gösterir.[54] Çünkü aynı şeyler/cinsler arasında kıyas yapmak daha makuldür. Dolayısıyla onlardan bahsederken kullandığı '*melik* (çoğ. *mulûk*)' kelimesi hangi anlama geliyorsa kendisi için kullandığı '*melik*' kelimesi de aynı anlama gelir. Eğer Allah kendisi için sadece '*mâlik*' kelimesini kullansaydı o takdirde onun bir 'kral' olmadığını iddia edebilirdik. Ancak '*mâlik*' kelimesini kullandığı gibi '*melik*' kelimesini de kullanmaktadır. Bu da gösteriyor ki, '*mâlik*'den kasıt '*melik* (kral)'tir. Zira özel olan geneli açıklar. Buna paralel olarak '*mulk*' ve '*melekût*'ten kasıt da 'krallık'tır. Sonuç olarak '*melik*'i 'kral' yerine 'hükümran', '*mulk/melekût*'u 'krallık' yerine 'hükümranlık' şeklinde tercüme etmek ya da hiç tercüme etmemek yani 'melik' ve 'mülk/melekût' diye geçiştirmek doğru bir tutum değildir. Bu şu anlama da gelmektedir. İddia edildiği gibi yukarıda sözünü ettiğimiz lafızlar Kuran'da ve rivayetlerde istiare yapılarak değil, gerçek anlamda kullanılmıştır. Çünkü istiarede bir şey eğreti alınır; her şey alınmaz.

Şunu da belirtmek gerekir: Kitab-ı Mukaddes'te geçen 'Tanrı'nın Krallığı' algılamasına Allah ve elçisi tarafından hiçbir itirazda bulunulmamıştır. Hatta kaynaklarda 'Şöyle veya böyle anlaşılmalıydı.' türünden bir itiraza dahi rastlanmamaktadır. İtiraz bir yana Allah Elçisi Muhammed'in Allah'ın 'kral'lığından söz eden Yahudi bir hahamı tasdik ettiğine dair rivayetlere bile tesadüf etmek mümkündür. Bir rivayet şöyledir:

54 Allah elçisinin, '*Elâ ve inne li kulli melikin himâ. Elâ ve inne himc'llâhi mehârimuh...*' yani 'Dikkatinizi çekerim! Her kralın bir koruluğu olur. Allah'ın koruluğu da yasak ettiği alanlardan ibarettir... [Muslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahîhu Muslim* (tahgîg: Ahmed Zehveh; Ahmed 'Inâyeh), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2008, el-Musâgât/20. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Îmân/39].' diye bahsettiği '*melik* (kral)' hangi anlama geliyorsa, Allah için bahsettiği '*melik* (kral)' de aynı anlama gelmektedir.

'Mesut oğlu Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilir:

'Yahudi bilginlerden biri Allah elçisine gelerek: 'Muhammed! Biz, Allah'ın gökleri bir parmağına, yerleri bir parmağına, ağaçları bir parmağına, su ve toprağı bir parmağına ve nihayet diğer yaratıkları da başka bir parmağına koyduktan sonra 'Ben kralım.' diyeceğini okuruz.' dedi. Allah elçisi, Yahudi bilginin söylediğini tasdik anlamında ön dişleri görünürcesine güldü. Sonra şunu okudu: 'Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Bütün yeryüzü duruşma günü onun avucundadır. Gökler onun sağ eliyle dürülmüş olacaktır... (39.67)'[55]

Yukarıda zikredilen 'sağ el (*yemîn*)' vb. 'insanbiçimsel (İng. *anthropomorfic*)' kelimeler ve ifadeler üzerinde kısaca durulabilir. Aslında Kuran'da ve sağlam (*sahîh*) rivayetlerde bu tür kelimelere ve ifadelere sık rastlanır. Kuran'da ve rivayetlerde Allah'ın[56] yüz (*vech*)ünden, göz (*basar/'ayn*)ünden, el (*yed*)inden/iki el (*yedeyy*)inden, parmak (*ısba'*)larından, avuc (*gabdah*)undan/avuç içi (*keffeh*)nden, ayak (*ricl*)larından, baldır (*sâg*)ından, suret (*sûrah*)inden, gölge (*zıll*)sinden, bir yerde ve taraf (*cânib*)ta bulunmasından veya yan (*cenb/'inde*)ından, sağ (*yemîn*)ından ve önünde (*beyne yedey*)n başka onun gelmesinden, yönelmesinden, tahtına kurulmasından/oturmasından, inmesinden... de bahsedilmektedir.[57] Burada akla şöy-

55 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-ez-Zumer/2. "Bir gün [Yahudi asıllı bilgin] Ka'bü'l-Ahbâr: *'Veylun li meliki'l-ardi min meliki's-semâ'*= Arz melikinin semâ meliki elinden hâli yamandır.' demiş. Hazret-i Fârûk-ı A'zam derhal: *'İllâ men hâsebe nefsch.'*= Meğerki nefsi ile hesaplaşmış ola.' kaydını ilave buyurmuş. Ka'bü'l-Ahbâr: 'Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah'a kasem ederim ki, Tevrat'ta da böyledir. Sen ona tâbi' olmuş oldun.' demiş ve Hazret-i Ömer hemen secde-i şükrâna kapanmış." ez-Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 2, s. 348-353, dipnot 1.

56 Kuran'daki Allah'ın her şeyden önce bir *'nefs* (ben, kişi, şahsiyet)'i vardır. Bu konuda bkz. Kuran, (5.116).

57 Ayrıca 'hayret etmesinden, tereddüt etmesinden, hoşlanmasından, sevmesinden, sevinmesinden, gülmesinden, nefret etmesinden, kızmasından/öfkelenmesinden, intikam almasından, yardım ve borç istemesinden... de bahsedilmektedir. Bkz. 'İnsanî Özellikleri Olan Kral Tanrı' konusu.

le bir soru daha gelebilir: 'Acaba bu kelimeler ve ifadeler gerçek anlamlarıyla mı, yoksa mecaz anlamlarıyla mı kullanılmıştır?' Söz konusu insanbiçimsel kelimelerin veya ifadelerin günümüz İslam dünyasında genellikle mecaz olarak algılandığı –ki biz bunu özellikle felsefenin ve kelam ilminin yoğun tesirine bağlıyoruz– herkesin malumudur.[58] Ancak bizim kanaatimiz odur ki, birkaç istisna dışında genellikle bu kelimeler ve ifadeler gerçek anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla bu meselede selef bilginlerinin takındığı tavrın tamamen olmasa bile oldukça makul bir tavır olduğu kabul edilmeli ve bugüne kadar yapılmış tutarsız teviller bir tarafa bırakılmalıdır. Diğer taraftan bu kadarlık bir açıklamanın da meseleyi yeteri kadar izah etmeyeceğinin farkındayız. Bu nedenle maksadı anlatmaya kâfi gelecek derecede bir izaha başlamadan önce Kuran'ın oluştuğu dünyanın küçük bir panoramasını çizmek; o dünyadaki insanların zihin yapısını modern dünyadaki insanların zihin yapısıyla kısaca mukayese ederek irdelemek yerinde olur diye düşünüyoruz.[59]

Allah Elçisi Muhammed'in dünyaya geldiği toplum, günü-

58 "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh unsurlarından oluşan Hıristiyanların teslis inancı antropomorfist[insanbiçimselci] bir mahiyet ve nitelik taşır. Orta Çağ Skolâstik felsefesinde teslisin açıklanması hususunda ortaya çıkan yoğun felsefi tartışmalar 'üçleme'nin yanında, bunun açıklanmasında başvurulan 'tecessüd (*incarnation*)' görüşü de Tanrı'nın insan biçiminde veya niteliklerinde kavranıldığı sonucuna götürür ["Antropomorfizm" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 78)]." Eski Yahudilikte, Tevrat'ta ve diğer kutsal metinlerde geçen Tanrı ile ilgili antropomorfik ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığına dair bir kabul vardı. Nitekim eş-Şehristâniyy Yahudilerin teşbihe inandıklarını, zira Tevrat'ın Tanrı'nın sureti, karşılıklı olarak açıktan Musa ile konuştuğu, Sina dağına inerek intikal ettiği, tahtına kurulduğu, yukarıdan gördüğü vs. teşbih ile ilgili bilgilerle dolu olduğunu nakleder [Bkz. eş-Şehristâniyy, Muhammed 'Abdu'l-Kerîmi'bni Ebî Bekr Ahmed, *el-Milelu ve'n Nihal* (tahgîg: Emîr 'Aliyy Mehnâ; 'Aliyy Hasan Fâ'ûr), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 1996, cilt 1, s. 252]. Ancak günümüzde, muhtemelen felsefenin yoğun tesirinden ötürü, insanbiçimsel ifadelerin mecaz olduğu yolunda genel bir temayülün varlığından söz edilebilir. İnsanbiçimsel ifadelerle ilgili Yahudi telakkisi için bkz. Besalel, *a.g.e.*, cilt 1, s. 67.

59 Bu konuda bkz. Hacımüftüoğlu, *a.g.e.*, s. 83-102.

müze kıyasla yazılı kültüre sahip bir kanun toplumu ve medeni toplum değildi; sözlü kültüre sahip bir töre toplumuydu. Böyle bir toplumda evren ve toplum düzeni ile ilgili bilimsel bir inceleme, araştırma, sorma, soruşturma ve sorgulama ürünü olabilecek farklı ve yeni fikirler bulmak imkânsızdı.[60] Dolayısıyla söz konusu toplumda bilim ve felsefe var olmadığı gibi bunların üretildiği okullar, akademiler ve yazıldığı kitaplar da bulunmuyordu.[61] Kelimeler ve kavramlar ise ister istemez bu mevcut toplumsal ve kültürel yapıyı yansıtacak nitelikleri haizdi. Başka bir deyişle, kelimeler ve kavramlar günümüzde olduğu gibi somut-soyut, maddi- manevi ve dinî-dindışı gibi ayrılmamış[62] ya da tamamen parçalanmamıştı.[63] Çünkü günümüzde somut-soyut, maddi-manevi, dinî-dünyevi (dindışı) diye ayırdığımız; ikişer veya ikiden çok kelimeyle ifade ettiğimiz benzer kavramlar o zamanlar bir bütün halinde olduğu için tek kelime ile karşıla-

60 Sözlü kültüre sahip töre toplumları yeni fikirlere ve uygulamalara kolay kolay hoşgörü göstermezler. Türkçedeki 'eski köye yeni adet getirmek' deyimi bunun bir göstergesidir.

61 eş-Şâfi'iyy, aslında insanların Arapların dilini terk etmeleri ve Aristoteles'in diline meyletmeleri sebebiyle (*din* konusunda) cahil kaldıklarını ve ihtilaflara düştüklerini söyler. es-Suyûtiyy de gerek Kuran'ın gerek Allah elçisinin teamüller (*sunneh*)inin Yunanların terimleriyle değil, Arapların kullandığı terimlerle ve onların dialog, konuşma, tartışma ve delillendirme tarzıyla geldiğini beyan eder. Buna delil olarak da Kuran'daki 'Her elçiyi açıklamalarda bulunması için kavminin diliyle gönderdik (14.4).' ifadesini örnek verir. Bkz. el-Isfehâniyy, er-Râğıb, *Mufredâtu Elfâzı'l-Gur'ân* (tahgîg: Safvân 'Adnân Dâvûdiyy), Dâru'l-Galem, Dimeşg, 1992, *a.g.e.*, s. 34.

62 Elimizdeki en eski tefsir çalışmalarından biri kabul edilen Mugâtilu'bnu Suleymân'ın tefsiri (*Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr*) üzerinde incelemeler yapan Koç, çalışmasının bir yerinde "Son olarak, Mukâtil'in fizik-metafizik alem ya da dinî-gayr dinî ayrımı yapmaksızın 'somutlaştırma' faaliyetini çok fazla abarttığını açıkça gösteren şu ifadelerini zikretmek istiyoruz:... (Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2005, s. 43)" dedikten sonra bazı örnekler verir. Kanaatimize göre, Koç tarafından anormal olarak kabul edilen bu durum kendi şartları içinde oldukça normal kabul edilmelidir.

63 Modern zihniyet daima böler, parçalar ve ayırır. Modern zihniyet 'ideal'leştirmeye ve soyutlamaya yatkındır.

nıyordu.[64] Mesela Allah'ın veya herhangi bir insanın önünde saygıyla yere kapanmak için tek kelime (*secdeh*) kullanıldığı gibi Allah'a veya herhangi bir insana teşekkür etmek için de tek kelime (*şukr*) kullanılıyordu.[65] Ayrıca günümüzde bolca kullanılan 'hukuk, ahlak, etik, din, yasa/kanun, gelenek, kültür, töre, kural/norm, inanç, düzen/nizam, değer yargısı, öğreti...' gibi kavram ve değerler o çağda bir bütün halinde '*ed-dîn*' kelimesi ile ifade edilebiliyordu. Hakikatte onların dillerinde, günümüzde aşina olduğumuz 'evren, medeniyet, ahlak, kanun, ilke, soyut, somut, bilim, kültür, sanat...' vb. birçok kavram henüz mevcut değildi. Bu nedenle daha sonraları, kısmen, var olan bazı kelimelere yeni anlamlar yüklenerek, kısmen de kelime türetilerek veya ödünçleme yapılarak bu vb. kavramlar Arapçaya kazandırılmıştır.

Eski Araplar 'İsim (*el-ism*) ile isimlendirilen (*el-musemmâ*) aynı mıdır; gayrı mıdır?' gibi derin denebilecek konular[66] üzerinde düşünmezlerdi, zaten isteseler de düşünemez-

64 Esasen Allah, Kuran ve '*dîn*' algısıyla alakalı temel sorunlar felsefenin etkisiyle yapılan somut-soyut, maddi-manevî, dinî-dünyevî (dindışı) ayrımlarıyla başladı. Bu çeşit ayrımlar bir kere yapıldıktan sonra mevcut sonuçların ve sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Hâlbuki öyle ayırımlar yapılmadığında söz konusu sorunlar ortaya çıkmamakta; her şey büyük bir uyum içinde yerli yerine oturmaktadır. Bu hususun kesinlikle göz önünde tutulması gerekmektedir.

65 Bkz. Kuran, (2.34; 12.100; 31.14). Yine mesela ister Allah ister insan yapıyor olsun, 'kılavuzluk (rehberlik) yapmak' anlamında tek kelime; '*hudâ/hidâych*' kelimesi kullanılıyor, günümüz Türkçesinde olduğu gibi Allah'a özel 'hidayet etmek' şeklinde bir fiil kullanılmıyordu [Bkz. Kuran, (20.10)]. Günümüz Türkçesinde çokça kullanılan 'azap-ceza, peygamber-haberci, hoca-öğretmen, hutbe-konuşma, günah-hata, dua-çağrı, ayin-tören...' gibi ayrımlar o zamanın Arapçasında yoktu. Neredeyse en küçük bir mana değişikliği için farklı bir kelimenin var olduğu Arapçada, Allah ve insan için kullanılan krallık (*mulk/melekût*) ile ilgili kavramların dahi aynı olması maddi-manevî, dinî-dünyevî (dindışı) gibi ayrımların Kuran'da bulunmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

66 Vâfiyy, Araplar dâhil Samî halkların derin düşünceden yoksun oluşunu farklı tabiat tezahürlerinin az görüldüğü ve hava durumunun pek değişmediği çöl ikliminde yaşamalarına bağlar. Ona göre Eski Sam düşüncesinin/zihniyetinin esası soyut ve muhayyel varlıklar değil, beş duyu ile algılanabilen ve şahit olu-

lerdi. Çünkü zihniyetleri o şekilde çalışmaya programlanmamıştı. Onların fizik-metafizik ya da cevher-araz şeklinde ayrımları da yoktu. Sanki her şey değişik buutlarıyla da olsa fizikti/fizikseldi. Dikkat edilirse bütün bu ayrımlar ister istemez bir soyutlamayı ve ortak/genel özelliklere inmeyi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla onlarda soyutlama/varlıkları soyut-somut şeklinde ayırma veya 'ilke'ler çıkarma faaliyeti de neredeyse yoktu.

Günümüz dünyasıyla o dünya arasındaki iletişimi zayıflatan ve bazen tamamen ortadan kaldıran şu üç dilsel durumdan/sorundan da söz edilebilir: Bunlardan birincisi, Kuran'ın oluştuğu devirdeki Arapçanın gramer ve kullanım bakımından zamanla kısmen değişmiş ve kaybolmuş olmasıdır. İkincisi, hemen hemen hepsi ödünçleme yoluyla dilimize giren Kuran kelimelerinin, hem mevcut anlamlarını kaybederek ve hem de yeni anlamlar kazanarak aktarılmış olmasıdır. Üçüncüsü ise, geçmişten günümüze Arapça ve Türkçe de dâhil olmak üzere bütün dünya dillerinde bazı önemli eski kavramların parçalanmış, eski değerlerini ve önemlerini yitirmiş olmasıdır. Dolayısıyla araştırmacıların bu olguların farkında olarak kelime ve kavramları araştırması ve kullanması gerekmektedir. Kavram dünyamız için önemli sayılan birtakım İslamî sözcükler Allah elçisi devrindeki insanlarların telaffuzlarıyla aynen kullanılıyor olabilir,

nan varlıklardır. Bu düşünce hiçimi sığ bir hayal gücüne ve derinlikten uzak bir muhakeme kuvvetine sahiptir. Neredeyse fizik ötesine küçük, basit ve sınırlı bir çerçeve dışında hiç temas etmemektedir. Külli olgular, soyut olaylar ve psikolojik tezahürlerle ilgili birçok Samî kelimenin aslı algılar dünyasıyla ilintili olan maddi olaylardır. Mesela İbrancada 'öfke' bildiren bütün kelime ve cümleler esasen maddi olaylara delalet etmektedir. 'Öfke'bazen ona genellikle eşlik eden seri ve kuvvetli bir nefes almayı anlatan bir kelime ile bazen de titreme, ateşin yükselmesi ya da kızgınlık anlatan bir kelime ile ifade edilmektedir. Keza 'korku' böbreklerin büzülüşünü; 'kibir', başı ya da boyu postu dikleştirmeyi... 'af' ise –Arapçada da olduğu gibi– yok etmeyi ve silmeyi anlatan bir kelime ile ifade edilmektedir. Bkz. Vâfiyy, 'Aliyy 'Abdu'l-Vâhid, *Fıqhu'l-Luğah*, Dâru Nahdati Mısra li't-Tab'i ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.y., s. 13,14.

ama farkında olunsun veya olunmasın genellikle farklı anlaşılmaktadır. İnsanlarımızın çoğu –buna büyük oranda akademisyenlerimiz de dâhildir– o sözcükleri asırların biriktirdiği bazı yanlış yorumlarla ve kabullerle anlamaktadırlar ya da anladıklarını zannetmektedirler. Konumuz itibarıyla söylemek gerekirse, günümüz ilahiyatçılarının pek farkında olmadığı şey Allah'ın, felsefenin İslam dünyasına girmesinden sonra felsefi bir tarzda algılanmaya başlandığıdır. Allah, lâfzen olmasa bile manen, başka bir deyişle tamamen Kuran'da ve sağlam rivayetlerde sunulan kendi idealitesi ve realitesi içinde değil, büyük ölçüde onu felsefi bir tarzda algılamaya çalışan düşünürlerin çeşitli idealleştirmeleriyle sunulmaya çalışılmıştır.

Allah Elçisi Muhammed devrindeki insanlar neredeyse bir çocuk gibi doğal ve saf düşünen insanlardı; felsefe ve bilimle tanışmadıkları için soyut ve felsefi düşünmeyi bilmiyorlardı. Doğrusu buna ihtiyaçları da yoktu. Zira Kuran ve rivayetler (*ahâdîs*) Allah elçisinin yaşadığı devrin saf ve bozulmamış aklıyla çelişmeyecek tarzda bir bütün halinde kolaylıkla anlaşılabiliyordu.[67] Bizlerin de Kuran'ı ve rivayetleri geçmişin veya günümüzün felsefi aklıyla değil, o devir insanlarıyla bir nevi empati kurarak; onların aklıyla, mantığıyla ve kabulleriyle anlaması en doğru yöntem olarak gözükmektedir.[68] Zira bir çocukla iletişim kurmak isteyen bir yetişkinin

67 Krş. "O sırada bazıları küçük çocukları İsa'nın yanına getirdiler; ellerini onların üzerine koyup dua etmesini istediler. Öğrenciler onları azarlayınca İsa, 'Bırakın çocukları,' dedi. 'Bana gelmelerine engel olmayın! Çünkü Göklerin Egemenliği böylelerinindir.'" Matta, (19.13, 14).

68 Sonradan türeyen fikrî akımlar hakkında düşüncesini soran bir adama beşinci ardıl (*el-halîfeh*) sayılan Abdulaziz oğlu Ömer'in verdiği cevap ilginçtir: "'*Aleyke bi dîni'l-a'rabiyyi ve'l-gulâmi fi'l-kuttâb. Ve'lhe 'ammâ sivâ zâlik* (ed-Dârimiyy, el-Mugaddimeh/29. Ayrıca bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 35)." 'Bedevi köylülerin ve mahalle mektebindeki çocukların '*dîn*'ine sarıl. Bunun dışında olanlarınkini ise terk et!' Çünkü geçmişte bizde olduğu gibi Abdulaziz oğlu Ömer devrinde de köylüler ve çocuklar, şehirlilere ve yaşça büyük kimselere kıyasla yabancı kültürlerden ve nazarî tartışmalardan uzak idiler.

ya da bir bilim adamının o çocuğun diliyle yani onun aklıyla, mantığıyla ve oldukça somut kavramlarıyla konuşması kadar doğal bir yöntem olamaz. Bundan asla o devir insanlarını ve onların algılarını küçümsediğimiz; onları çocuk yerine koyduğumuz anlamı çıkarılmamalıdır.

Eğer Allah insanlarda felsefi bir bakış açısı oluşturmak isteseydi onlara felsefe öğretirdi; meseleleri felsefi bir tarzda açıklardı.[69] Ancak ne Kuran'da ve ne de rivayetlerde felsefenin izine rastlamak mümkündür.[70] Kaldı ki felsefe o devre kadar dünyada hiç bilinmeyen ve tanınmayan bir ilim de değildi. Kuran'ın oluşumundan en az on asır önce oluşmuştu. Başta Yunanlar olmak üzere Arap yarımadası civarında yaşayan Perslerin, Suriyelilerin, Mısırlıların ve hatta kendileri gibi bir Samî halk olan Yahudilerin yüzyıllar öncesinden felsefe ile tanışıklıkları vardı.[71]

Allah Elçisi Muhammed'in dünyaya geldiği toplumda 'ka-

69 Günümüzdeki birçok Kuranî mesele özellikle ilk Müslüman felsefecilerin ve kelamcıların Kuranî kavramları felsefi kavramlara uyarlamaya çalışmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu süreç önce felsefi kavramların Kuranî kavramlar arasına sokulmasıyla başladı. Kuran'a tamamen yabancı olan bu kavramlar ister istemez sistemde bir rahatsızlık oluşturunca da dışarı atılacaklarına bütün sistem birtakım zorlamalarla o kavramlara uydurulmaya çalışıldı. Bir benzetme yapmak gerekirse, sağlam bir beden üzerinde hiç gereği yok iken hem estetik ve hem de organ nakli düzeyinde birtakım ameliyatlar yapılmış, yer yer buna tepki veren bünye, direnci kıracak ilaçlarla ve mudahalelerle tolere edilmeye çalışılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, ilk Müslüman felsefeciler ve kelamcılar o kadar felsefenin büyüsü ve etkisi altında idilerdi ki, isteseler bile başka türlü hareket edemezlerdi.

70 Bu açıdan İbnu Ruşd'un *Faslu'l-Maqâl* kitabında yapmaya çalıştığı gibi Kuran'dan delil getirmek suretiyle din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmanın sağlam bir zemini bulunmamaktadır (Bkz. İbnu Ruşd, Muhammedu'bnu Ahmed, *Faslu'l-Maqâl*, Dâru's-Sâviyyi li't-Tab'ı ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.y.). Çünkü sadece birtakım kavramların benzerliği ile iki kavram dünyasının aynı olduğu veya uyuştuğu söylenemez. Bu kavramların içinin nasıl doldurulduğuna bakmak gerekir.

71 Mesela M Ö 20 ile M S 20 dolaylarında yaşamış Filo, Platonik dünya görüşü ile Eski Ahit'in ilkelerini barışık kılmaya çalışmış; Yunan felsefesi ile Yahudilik arasında bir sentez kurmaya öncülük etmiş bir Yahudi filozofudur. Bkz. Besalel, *a.g.e.*, cilt 1, s. 174, 175.

nun' yerine 'töre' kavramı hâkimdi. Toplum, töreye uymayan kişilere karşı, söz ve hareketlerle kınama dışında bazı durumlarda kenara itme (krş. *la'neh*), görüşmeme, hakaret etme, dövme[72] ve hatta öldürme gibi günümüzde kaba ve gayri medeni olarak görülebilecek tepkiler ve cezalar vermeyi gayet tabii ve hatta gerekli görebiliyordu. Böylesi bir toplumda asıl önemli olan güce[73] ve gücün bir göstergesi olan büyük bir servete ve olabildiğince çok adama sahip olmaktı.[74]

Allah Elçisi Muhammed'in yaşadığı toplumda rüyalara büyük önem verilirdi. Sadık olmaları koşuluyla görülen rüyalar birer hayal değil, yaşanmış gerçek tecrübeler olarak sayılırdı. Rüyalarda yaşanan olaylar uyanıkken yaşanan olaylardan çok daha az değerli değildi.[75] Bu şekilde bir kabulün İslamda da var olduğuna şahit oluyoruz. Kuran'da geçen Allah habercisi İbrahim'in ve Allah Elçisi Muhammed'in gördüğü rüyalar[76] onlar tarafından birer emir (*vahy*) olarak telakki edilmişti.[77] Nitekim Allah Elçisi Muhammed'in ilk emr (*İgra'*)i aldığı Cebrail ile olan birinci karşılaşması da rüyada

72 'Töre' kavramı için bkz. "Töre" mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopodisi*, cilt 4, s. 145.

73 Vahşi doğada büyük ve güçlü olan hayvanlar hemcinslerine göre daha baskındır. O yüzden cüssesi ve yelesi büyük olan aslan sürünün başı olur. Ayrıca bazı hayvanlar düşmanlarını veya rakiplerini korkutmak için kendilerini büyük göstermeye çalışırlar. Eski savaşçı sözlü kültürlerde de iktidar sahipleri daha güçlü ve büyük gösterilmeye çalışılırdı. Mesela eski minyatürlerde padişahlar gerçekte öyle olmasalar bile yanındakilere nazaran daha büyük olarak resmedilirlerdi.

74 *'Ene ekseru minke mâlen ve a'azzu neferâ* (18.34).' 'Benim senden daha çok servetim ve daha güçlü adamlarım var.'/'Ben, senden daha çok servete ve daha güçlü adamlara sahibim.'

75 Bu konudaki Cahillik Çağı (*el-Câhiliyyeh*) telakkisi için bkz. Cundioğlu, Ducane, "Vahiy Dili Kur'an Dili", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 118-123.

76 Bkz. Kuran, (37.102-105; 48.27, 28).

77 'Habercilerin rüyası *'vahy*'dir (*Ru'ye'l-cnbiyâi vahy*).' el-Buhâriyy, el-Vudü'/5; el-'Aclüniyy, *a.g.e.*, no 1383, cilt 1, s. 380.

gerçekleşmişti.[78] Yusuf suresi ise adeta baştan sona Allah habercisi Yusuf'un küçük yaşta gördüğü bir rüyanın[79] ve Mısır kralı ile iki hizmetkârı tarafından görülen dört rüyanın[80] gerçekleşmesini anlatır. Öte yandan Allah Elçisi Muhammed'in 'Allah'a bağlılık duyan bir kimsenin rüyası, haberciliğin kırk altı parçasından bir parçadır.'[81] şeklindeki sözleri ve yine onun kut tören (*salât*)[82] için yapılacak 'duyuru (*ezân*)'nun tespiti sürecinde birçok yoldaşı (*sahâbeh*) tarafından görülen bir rüyayı[83] esas alması sadece habercilerin ve elçilerin değil, herhangi bir kulun gördüğü sadık bir rüyanın bile itibara alınması gerektiğini göstermektedir.

Özellikle Kuran'ın betimlediği dünya/âlem ile ilgili bir iki önemli hususa değinmek de faydalı olur. Bu dünyada her şey yukarıdan yani o devir için bir türlü ulaşılamayan, uçsuz bucaksız, alabildiğince geniş ve yüksek olan gökten gelir. Her şeyin kaynağı orasıdır.[84] Çünkü evrenin sahibi olan

78 Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-Vahy/3, et-Tefsîr-el-'Alag/1, 2, 3; Muslim, el-Îmân/73; Ibnu Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Melik, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Mustafâ es-Sigâ vd.), Dâru Ihyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1936, cilt 1, s. 252, 253; Ibnu Ishâg, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Ahmed Ferîdu'l-Mezîdiyy), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyyeh, Beyrût, 2004, s. 168; Ibnu Kesîr, *el-Bidâyetu ve'n-Nihâyeh*, Matba'atu's-Sa'âdeh, Mısr, 1932, cilt 3, s. 4.

79 Bkz. Kuran, (12.4-6, 100).

80 Gerek Tevrat'ta gerek Kuran'da Allah habercisi Yusuf'un iki hapis arkadaşının ve kralın rüyalarını tabir ettiği anlatılır. Ilginçtir Yusuf, Tevrat'a göre kralın, Kuran'a göre ise hapis arkadaşlarının rüyalarını tabir ettikten sonra bunun Allah tarafından kesinleşmiş bir karar (*gudiye'l-emr*) olduğunu belirtmişti. Bkz. Yaratılış, (41.25-32); Kuran, (12.36, 41, 43, 47-49).

81 el-Buhâriyy, et-Ta'bîr/4; Muslim, er-Ru'yâ/1. Krş. Yahudilikte ise rüya peygamberliğin altmışta biri ve olgunlaşmamış hali olarak algılanmaktadır. Bkz. Aslan, Abdülgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s. 15.

82 Bkz. 'Kut Tören/Kutsama Töreni' konusu.

83 Ebû Dâvûd, es-Salât/27, 28; Ibnu Mâceh, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Yezîd, *Sunenu Ibni Mâceh* (zabt: Ahmed Şemsu'd-Dîn), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyyeh, Beyrût, 2004, el-Ezânu ve's-Sunnetu fîhâ/1.

84 Gökler yüksek, aydınlık, latif ve etken her şeye işaret ettiği halde; yer alçak, karanlık, yoğun ve edilgen her şeye işaret eder. Bkz. Chittick, William C.; Murata, Sachiko, *Islamın Vizyonu* (çev. Turan Koç), Insan Yay., Istanbul, 2000, s. 219.

Allah'ın makamı oradadır; evreni oradan idare etmektedir. Yağmurların ve maddi-manevi rızıkların/nasiplerin hasılı bütün nimetlerin aslı ve kaynağı da orasıdır.[85]

> *'Kullemâ ruzigû minhâ min semeratin rizgan gâlû hâza'llezî ruzignâ min gablu ve utû bihî muteşâbihâ* (2.25).'
>
> 'Has bahçe sakinlerine yiyecek olarak her meyve ikram edildiğinde onlar, 'Bu tür meyveler daha önce dünyada da bize yiyecek olarak ikram edilmişti.' derler. Zira orada onlara benzer meyveler sunulur.'
>
> *'Ve fi's-semâi rizgukum ve mâ tû'adûn* (51.22).'
>
> 'Nasipleriniz ve size söz verilen şeyler göktedir.'
>
> *'Emmen hâze'llezî yerzugukum in emseke rizgah* (67.21).'
>
> 'O, nasiplendirmese ondan başka sizi kim nasiplendirebilir ki?'

Bu kabule paralel olarak dilin ve isimlendirmenin/nitelemenin kaynağı da göktür. Tevrat'taki aktarımın[86] aksine Kuran'a göre eşyanın adlarını bizzat koyan Âdem değil, Allah'tır. Âdem sadece kendisine öğretilen adları erkler (*elmelâikeh*)e[87] haber vermiştir.[88]

> *'Ve 'alleme Âdeme'l-esmâe kullehâ summe 'aradahum 'ale'l-*

85 Krş. "Eski Mezopotamyalılara göre evren, bir krallıktı. Bu krallığın hâkimi ve sorumlusu Gökyüzü idi. Bütün doğa olayları da gökyüzünün emrindeydi." Yavuz, cilt 3, s. 547.

86 "Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu." Yaratılış, (2.19, 20).

87 Kaynaklarda *'melek'* kelimesi için genellikle 'elçi, haberci' ve 'kuvvet' gibi anlamlar verilir (Bu anlamlar için bkz. Ünal, Ali, *Kuran'da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999, s. 214, 215). Ancak biz anılan kelimeyi benzer anlamlarda olan *'rasûl* (elçi)' ve *'nebiyy* (haberci)' kelimelerinden ayırmak amacıyla, bazen 'ulak', ama çoğunlukla, kelimenin baskın ve kapsayıcı olduğunu düşündüğümüz diğer anlamından yola çıkarak 'erk (güç, kuvvet)' şeklinde çevirdik.

88 Kuran'a göre Âdem, efendisi Allah'tan af dilemek için söylemesi gereken sözler (*kelimât*)i bile yine ondan öğrenmişti. Bkz. ve krş. Kuran, (2.37; 27.19; 46.15).

melâiketi fe gâle enbiûnî bi esmâi hâulâi in kuntum sâdıgîn... Gâle yâ Âdemu enbi'hum bi esmâihim (2.31-33).'[89]

'Allah Âdem'e bütün her şeyin adını öğretti. Sonra adını öğrettiği bu şeyleri erklerin önüne koydu ve 'Madem doğru söylüyorsunuz, bana bu şeylerin adını haber verin de göreyim!' dedi... Bunun üzerine Allah Âdem'e, 'Onların adlarını erklere sen haber ver.' dedi.'

Krallık dâhil bütün hâkimiyetlerin kaynağı göktür; sevgi ve şefkati bile aslında Allah bahşeder.

E lem tera ile'llezî hâcce İbrâhîme fî rabbihî en âtâhu'llâhu'l-mulk (2.258).'

'Allah kendisine krallık lütfetti diye efendisi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye ne demeli?'[90]

'*Ve âtâhu'llâhu'l-mulke ve'l-hikmete ve 'allemehû min mâ yeşâ*' (2.251).'

'Allah, Davut'a krallık ve bilgelik verdi; ona dilediğini öğretti.'

'*Fe bi mâ rahmetin mine'llâhi linte lehum* (3.159).'

'Sen onlara Allah'ın bahşettiği şefkat sayesinde yumuşak davrandın.'

'Ebuhureyre, 'Allah elçisini şöyle derken duymuştum.' diye rivayet eder:

'Allah şefkatini yüz parçaya böldükten sonra doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu. Geri kalan bir parçayı ise yeryüzüne indirdi. Bütün yaratıklar işte bu bir parça şefkatten dolayı birbirlerine şefkat göstermektedir. Bir kısrağın bile, yavrusuna basmamak için ayağını kaldırması bundandır.'[91]

89 Dikkat edilirse burada Allah Âdem'e,'*Semmihim* (Onları adlandır).' yerine '*Enbi'hum bi esmâihim* (Adlarını haber ver).' demektedir.

90 Krş. "... Krallık yetkisi Zeus'tan gelir; akıllı Zeus kralları sever." Homeros, *Ilyada* (çev. Azra Erhat; A. Kadir), Can Yay., İstanbul, 1993, s. 94.

91 el-Buhâriyy, el-Edeb/19. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/69.

Kuran'a göre bu dünyadaki hayat, *'el-hayâtu'd-dunyâ'*; 'ilk hayat' olabilir, ancak asıl hayat değildir. Asıl hayat (*lehiye'l-hayavân*)[92] öteki dünyadaki has bahçelerde yaşanacak olan hayattır.[93] Çünkü asıl yurt *'ed-dâru'l-âhirah/'ugbe'd-dâr'* yani 'son yurt' olan öteki dünyadır. Bu dünya ise 'yurt (*ed-dâr*)' bile değildir.[94] Nitekim geçici kalınacak bir yer yurt olarak tutulmaz. İnsan bu dünyaya, asıl olan öteki yurttan sınanmak için getirilmiştir. Sınavı başarı ile bitirsin veya bitirmesin o dünyaya iade edilecek, ancak başarı ile bitirebilirse sonsuz bir şekilde sürecek mutlu bir hayatı yaşamaya namzet olacaktır. Ölüm ebedî olan öteki yurt için değil, geçici olan bu dünya için var edilmiştir.

> *'Ellezî halaga'l-mevte ve'l-hayâte liyebluvekum eyyukum ahsenu 'amelâ* (67.2).'
>
> 'O, hanginizin daha iyi işler çıkaracağını sınamak için ölümü ve hayatı var edendir.'[95]

Özellikle Müslüman filozofların ve kelamcıların Allah'ı nitelerken esas aldıkları iki ilke[96] birçok kelamî sorunun temelini oluşturmaktadır. Bu ilkelerden birincisi, Allah'ın bir benzerinin olmadığı/olamayacağı; Allah'ın hiçbir şeye ben-

92 Kuran, (29.64).

93 Allah elçisinin Hendek savaşı esnasında 'Allahım, öteki yurttaki yaşamdan başka yaşam yok. Sığınmacıları ve destekçileri bağışla (*Lâ 'ayşe illâ 'ayşu'l-âhirah. Fe'ğfir li'l-muhâcirîne ve'l-ensâr*).' şeklinde Allah'a seslendiği ile ilgili rivayetler için bkz. el-Buhâriyy, Menâgıbu'l-Ensâr/9; el-Meğâzî/29.

94 Bir Arap şairinin şu mısraları bu gerçeğe işaret eder: "*İnne li'llâhi 'ibâden futanâ-Tallegu'd-dunyâ ve hâfu'l-fitenâ/Nazarû fihâ fe lemmâ 'alimû-Ennehâ leyset li hayyin vatanâ* (Allah'ın birtakım zeki kulları vardır-Dünyayı boşamış ve imtihanlardan korkmuş/Bu dünyaya o nazarla bakmış-Onun bir canlı için vatan olamayacağını öğrendiğinde)." es-Sâlih, Subhî, *Menhelu'l-Vâridîne Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn*, Dârü'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1977, s. 35.

95 Bu konuda bkz. Ken'ân, Muhammed, *Gurratu'l-'Ayneyni 'Alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, 1993, s. 754.

96 Atay, *İslamın İnanç Esasları* adlı çalışmasında bu ilkeleri biraz daha farklı bir şekilde sınıflandırarak açıklar. Bkz. Atay, Hüseyin, *İslamın İnanç Esasları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992, s. 117-152.

zemediği/benzetilemeyeceği ve buna bağlı olarak bir insanda olduğu gibi onda da birtakım organların olamayacağı ilkesidir. Aslında filozoflar ve kelamcılar Allah'ın benzemezliği şeklindeki bu ilkeyi oluşturarak daha önce mevcut olmayan bir sorunu bizzat kendileri yaratmış oldular.[97] Zira gerek Kuran'da gerek rivayetlerde '(şekli) benzerlik' kavramı kullanılarak onun birine veya bir şeye benzeyip benzemediği hiçbir zaman ifade edilmemiş; onun şekli ve tipi hakkında '*ke*' vb. edat kullanılarak dahi olsa 'Allah...gibidir.' denilmemiştir. Allah hakkında direkt şöyledir veya böyledir türünden ifadeler kullanılmıştır. Bildiğimiz kadarıyla selef bilginlerinden de Allah'ın neye veya kime benzediğine dair bir beyan sadır olmamıştır.[98] Kuran'daki '*Leyse kemislihî şey*' (42.11).' yani 'Onun gibisi yoktur.' ifadesi ise tamamen edebî anlamda söylenen bir ifade olup, Allah'ın, özellikle kusursuz nitelikleri bakımından bir benzerinin olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır.[99] Yani o, '(gerçek) tanrı' ol-

97 Doğrusu kelamcılar oluşturdukları bu sorundan sonraları yararlanmasını gayet iyi bilmişlerdir.

98 "İbn Teymiyye, tecsim suçlamalarına karşı genelde Buhârî'nin şeyhi Nuaym b. Hammad el-Huzâî'nin şu sözünü naklederdi: 'Kim Allah'ı mahlûkatına benzetirse kâfir olur, kim de Allah Teâlâ'nın kendisini vasfettiği bir sıfatını inkâr ederse kâfir olur. Allah'ın ve Resulünün Allah'ı vasfetmek için bildirdiği bir sözü kabul etmek teşbih değildir." "İbn Teymiyye" mad. (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 1990, cilt 3, s. 64.

99 Zaten bu ifadenin geçtiği bağlama [Kuran, (42.11, 12)] dikkat edilirse Allah'ın, gökleri ve yeri yoktan inşa ettiği; insanları ve bütün dört ayaklı evcil hayvanları (*el-en'âm*) erkek ve dişi cinsiyetler olarak yarattığı; ... kendisinin mutlak olarak işittiği, gördüğü; gökler ile yerin anahtarlarının elinde olduğu ve her şeyi bildiği anlatılmaktadır. Bütün bu özellikler gerçek tanrı olan Allah'ın mutlak gücünü, kudretini ve bilgisini anlatan kusursuz özelliklerdir. Bu anlamda o tektir/biriciktir; onun gibisi yoktur. İhlâs suresinde de benzer özellikler anlatılmaktadır. Nitekim Ka'b oğlu Ubey'in aktardığına göre ortaksayanlar Allah habercisine, 'Efendinin nesebi hakkında bize bilgi ver.' dedikten hemen sonra 'Şunu söyle: 'O –Allah– tektir. Evet, Allah mutlak saltık efendidir. Ne birini doğurmuş ve ne de birinden doğmuştur (112.1-3).' diye İhlas suresinin başı zikredilmiştir. Kendisi bu ifadeleri şöyle açıklar: 'Çünkü doğan her şey mutlaka ölür; ölen herkesin ardında muhakkak bir mirasçısı kalır. Güç, şeref ve haşmet sahibi Allah ise öl-

ması itibarıyla mükemmeldir; eşsizdir. Sonra biri için 'Falan kimse eşsiz bir insandır; onun bir benzeri yoktur.' ya da 'Falan kimse gibisi yoktur...' denildiğinde onun hiç bir şeye benzemediği; elinin, ayağının, yüzünün bulunmadığı veya bir insan olmadığı asla kast edilmez.[100] Anılan Kuran ifadesinin tek başına değil, ileride kısaca açıklanacak olan diğer Kuran ifadeleriyle ve rivayetlerle[101] ele alınarak izah edil-

mez ve onun ardından bir mirasçı kalmaz.' 'Hiç kimse onun dengi değildir.' (112.4).' hakkında ise, '[Bu manada] onun ne bir benzeri ve ne de dengi vardır; onun gibisi yoktur.' demektedir (Bkz. et-Tirmiziyy, Ebû 'İsâ Muhammedu'bnu 'İsâ, *Sunenu't-Tirmiziyy*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., Tefsîru'l-Gur'ân-el-İhlâs/92). Dolayısıyla gerek yukarıdaki ifadede gerek İhlâs suresinde Allah'ın şekil ve tip olarak hiçbir özelliğinden söz edilmemektedir.

100 Birçok kültürde de kusursuz oldukları düşünülen tanrılar çoğunlukla insan suretindeki resimlerle ve heykellerle temsil edilmiştir. Her ne kadar o şekilde temsil etmeleri yasak olsa bile Allah elçisi devri insanlarının Allah'ın insan suretinde olmaması gerektiğini düşünmeleri mümkün değildi. Allah tabi ki insan suretinde olacaktı. Daha doğrusu, 'vekil (*halîfeh*)'i olan insan mü-vekkili olan Allah'ın suretinde yaratılmıştı (Bkz. Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/32). Allah vekilini kendi suretinde yarattığına göre asıl suret kendisinindir. İleride bu konuya daha detaylı olarak değinilecektir.

101 Çalışmamızın girişinde de belirttiğimiz gibi, biz '*âhâd*' haberler de dâhil olmak üzere Kuran dışındaki rivayetleri, '*hadîs*' uzmanlarınca sahih kabul edilmiş olmaları şartıyla temel kaynak olarak kabul ediyoruz. Çünkü bize göre delil, delil oluşunu kabul edenlerin çokluğundan değil, bizzat ağırlığından veya belli bir sistem içinde başka delillerle desteklenmesinden kazanır. Mesela, eski insanlar binlerce yıl boyunca güneşin dünya etrafında döndüğüne inanıyorlardı. Fakat biri çıkıp da bunun böyle olmadığını makul ve bilimsel bir şekilde ispat edince diğer bütün insanların kanıtları geçersiz olmuştur. Çünkü 'Bilimde demokrasi olmaz.'; bir şeyin gerçekliğine oylama ve çoğunluk ile karar verilmez. Oylama veya çoğunluk ile mevcut durumda bir işin nasıl yapılacağına karar verilir. Çünkü oylama siyasetin gereğidir, bilimselliğin değil. '*Hadîsun âhâdiyy*' veya '*haberun vâhid*' olarak gelen hususlar ortaya konan bir tablo ile uyuşuyorsa ya da o tabloyu tamamlıyorsa, diğer bir deyişle Kuran'a ve Allah elçisinin sabit beyanlarına muhalif değilse, bunları delil olarak kabul etmek gerekir. Ya '*âhâdiyy/vâhid*' olanları da dâhil bütün sahih rivayetler oldukları gibi kabul edilmeli ya da tamamen reddedilmelidir. Bu bağlamda bize göre kelamcıların yaklaşımı pek doğru kabul edilecek bir yaklaşım olarak gözükmese bile nispeten, '*âhâd*' rivayetleri kabul edip tevil edenlerin yaklaşımından daha tutarlıdır. Çünkü kelamcılar bu rivayetlerle kendi hedeflerine ulaşamayacaklarını önceden fark ettikleri için onları itikadî konularda delil kabul etmeyerek işi baştan kestirip atmışlardır. Buna mu-

mesi gerekir. Mesela Allah'ın, elçisi tarafından rivayet edilen 'Liyakat sahibi (*sâlih*)[102] kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın kalbinden geçirmediği şeyler hazırladım.'[103] sözü lafzî olarak anlaşılamaz. Çünkü yukarıda da değindiğimiz Kuran ifadesinde 'Has bahçe sakinlerine yiyecek olarak her meyve ikram edildiğinde onlar, 'Bu tür meyveler daha önce dünyada da bize yiyecek olarak ikram edilmişti.' derler. Zira orada onlara benzer meyveler sunulur.' denilmektedir. Kuran'daki antropomorfik ifadeleri ve öte dünyaya ait betimlemeleri 'ödünç imajlar'[104] olarak kabul eden Esed bile, yukarıda geçen rivayeti anılan Kuran ifadesi ile açıklama gereğini hissetmiştir.[105] Şu da var ki, sözünü ettiğimiz ilkeleri savunan filozoflar ile onların görüşlerini paylaşan kelamcılar bir taraftan '*Leyse ke mislihî şey*' (42.11).' ifadesini işlerine öyle geldiği için literal anlamda 'Allah'ın hiçbir şeye benzemediği' şeklinde yorumlarken diğer taraftan '*muteşâbihât*' kavramını Allah hakkındaki 'anthropomorfik (insanbiçimsel) ifadeler' veya "benzeşen mana ifade eden sıfatlar"; "müteşâbih (benzeşme) ifade eden sıfatlar"; "benzeşme ifade eden sözler"[106] olarak açıklamakta bir beis görmemişlerdir.[107] Ancak bu bir çelişkidir.

kabil rivayetleri kabul edenler sözüm ona birtakım tevillerle onların anlamlarını çarpıtmışlardır.

102 Nizâmü'l-Mülk, kitabında "Layık Hizmetkârların ve Kölelerin Haklarının Teslim Edilmesine Dair" bir 'fasıl' açar. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 91.

103 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-es-Secdeh/32; et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-es-Secdeh /33. Benzer bir ifade Kitab-ı Mukaddes'te de geçmektedir: "Tanrı'nın kendisini sevenler için hazırladıklarını hiçbir göz görmedi, hiçbir kulak işitmedi, hiçbir insan yüreği kavramadı." 1. Korintliler, (2.9).

104 Bkz. Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (çev. Ahmet Ertürk,; Cahit Koytak), İşaret Yay., İstanbul, 1996, cilt 3, s. 1330.

105 Bkz. Esed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 1331.

106 Bkz. Atay, *a.g.e.*, s. 121, 123. Ayrıca bkz. Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s. 56, 74.

107 Aslında Kuran'daki '*muteşâbihât*' kelimesinde bahsedilen benzeşim Allah ile

Filozofların ve kelamcıların 'Allah'ın zamandan ve mekândan münezzeh' olduğu şeklindeki kabulleri onların ikinci ilkesi olarak zikredilebilir. Esasen onlar bu ilkeyi birinci ilke bağlamında ele almakta ve açıklamaktadırlar. Bu ilkenin de bir esası yoktur. Bir defa Allah'ın zamandan ve mekândan münezzeh olduğu ile ilgili gerek Kuran'da gerek rivayetlerde sarih veya işarî hiç bir ifade bulunmamaktadır.[108] Aksine belli zamanda belli bir yerde bulunduğuna dair birçok Kuran ifadesine ve rivayete rastlanabilir.[109] Kaldı ki o devrin insanlarına, velev ki Allah olsun, bir varlığın zamandan ve mekândan münezzeh olduğu söylenemezdi. Böyle söyleyen birini muhtemelen deli olarak nitelerlerdi.

> *'Ve hel etâke hadîsu Mûsâ. İz reâ nâran fe gâle li ehlihi'mkusû innî ânestu nâran le'allî âtîkum minhâ bi gabesin ev ecidu 'ale'n-nâri hudâ. Fe lemmâ etâhâ nûdiye yâ Mûsâ. İnnî ene rabbuke fe'hle' na'leyke inneke bi'l-vâdi'l-mugaddesi tuvâ* (20.10).'
>
> 'Musa'nın başından geçen şu olay sana anlatılmış mıydı acaba? O bir ateş görmüş ve ailesine, 'Burada durun; ben bir ateş gördüm. Umarım size ondan bir kor getiririm ya da başında bir kılavuz bulurum.' demişti. Ancak ateşin başına varınca kendisine şöyle seslenilmişti. 'Musa! Benim ben; se-

insan arasında değil, *'âyât'* arasındadır (*âyâtun mutesâbihât*: benzeşen *'âyât'*).

108 *'Tevhid'* bağlamında Allah'ın zamandan ve mekândan münezzeh olduğunu (*tenzîh*'i) savunan İbn Sina bile "Eğer göçebe Araplara veya İbranilere veya kaba insanlara hakikat bu üslûpla bildirilseydi derhal inada davranırlar ve kendilerinin davet edildikleri imanın, esasen 'olmayan' bir şey olduğunu söylemekte ittifak ederlerdi. İşte bundan dolayı 'tevhîd', tamamen 'teşbîh' suretinde gelmiştir. Bu önemli konudan (az önce bildirdiği 'tenzîh' konusunu kastediyor), Kur'an'da bir şey varid olmamıştır." diyerek Kuran'da bununla alakalı bir delil olmadığını itiraf etmektedir. Bkz. Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 26.

109 Allah'ın katındaki bir mekânla ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: '... Kurbanlık hayvandan akan kanın damlası yere düşmeden önce Allah'ın katındaki bir mekâna düşer (*Ve enne'd-deme leyeqa'u mine'llâhi bi mekânin gable en yega'a fi'l-ard*).' et-Tirmiziyy, el-Edâhi/1; İbnu Mâceh, el-Edâhi/3.

nin efendin. Sandaletlerini çıkar. Çünkü sen iki kez[110] kutsanmış vadide bulunuyorsun.'[111]

'*E emintum men fi's-semâi en yahsife bikumu'l-arda fe izâ hiye temûr. Em emintum men fi's-semâi en yursile 'aleykum hâsıbâ* (67.17, 18).'

'Göktekinin sizi yerin dibine geçirmeyeceğine dair bir garantiniz mi var? Öyle bir anda bir bakarsın yer sarsılır. Ayrıca göktekinin size bir kasırga göndermeyeceğine dair de bir garantiniz mi var?'[112]

'*Hel yenzurûne illâ en ye'tiyehumu'llâhu fî zulelin mine'l-ğamâmi ve'l-melâiketu ve gudiye'l-emr* (2.210).'

'Yoksa onlar Allah'ın erklerle birlikte bulut gölgeleri arasında kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?'[113]

'*Inne rabbeke lebi'l-mırsâd* (89.14).'

'Efendin gözetleme yerindedir.'

'Ebuhureyre, şöyle bir rivayette bulunur:

'Adamın biri Allah habercisine siyah bir cariye getirmişti... Allah habercisi cariyeye, 'Allah nerededir?' diye sordu. Cariye parmağıyla göğü işaret etti. Allah elçisi, 'Ben kimim?' diye sorduğunda ise, 'Sen Allah'ın elçisisin.' anlamında Allah habercisini ve göğü işaret etti. Bunun üzerine

110 Buradaki '*tuvâ*' sözcüğünün 'iki kez (kutsamak)' anlamına gelmesinin muhtemel nedeni Allah'ın anılan vadideki mevcudiyeti ve Musa ile konuşmuş olmasıdır.

111 Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap)'in 'Mısır'dan Çıkış', 'Levililer', Çölde Sayım' ve 'Yasanın Tekrarı' kitapları Tanrı'nın, tarihin belli bir zaman diliminde, değişik yerlerde bulunduğunu; Musa'nın ve İsrailoğullarının yanına bizzat geldiğini ve onlarla beraber olduğunu nakletmektedir. Kuran'da ve rivayetlerde böyle bir şeyin vuku bulmadığına ilişkin bir itiraza ise hiç rastlanmaz.

112 Allah Elçisi Muhammed'in Allah'tan, 'gökteki (*men fi's-semâ*')' veya 'gökte olan (*ellezî fi's-semâ*')' şeklinde bahsettiği bazı rivayetler için bkz. Muslim, ez-Zekât/47; Ebû Dâvûd, et-Tıbb/19.

113 Krş. "İşte Rab hızla yol alan buluta binmiş Mısır'a geliyor!.." Yeşaya, (19.1).

Allah elçisi, 'Bunu azat et, zira kendisi Allah'a sadık (*mu'mineh*) bir cariyedir.' dedi.'[114]

'Ebu Rezin anlatır:

'Sayın Allah elçisi!' dedim. 'Efendimiz mahlûkatını yaratmadan önce nerede idi?' Bana şu cevabı verdi: 'Kara bulut içinde idi.[115] Ne altında ne de üstünde hava vardı. Tahtını su üzerinde yarattı.'[116]

'Ebuhureyre, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Allah gökte bir işin yapılmasına hükmettiği zaman erkler onun sözüne olan itaatten ötürü korku ile kanatlarını birbirine vururlar. Allah'ın sözü düz bir kaya üzerinde hareket eden zincirin sesi gibi duyulur. Erkler yüreklerindeki korku giderilince, 'Efendimiz ne dedi?' diye maiyet erklerine sorarlar. Onlar da, 'Gerçeği söylemiştir. O yüce ve uludur.' diye cevap verirler. Kulak kabartan bir Şeytan Allah'ın sözünü duyar. O ve diğerleri gökten yere kadar birbirinin üzerine dizilmiş olarak durur –Bu arada bu rivayeti en son aktaran Uyeyne oğlu Sufyan avuç içlerini dik olarak üst üste dizdikten sonra parmaklarını açtı–. Üstteki sözü duyar altındakine verir; altındaki de kendi altındakine verir. Böylece söz gele gele büyücü veya kâhinlere ulaşır...'[117]

114 Ebû Dâvûd, el-Eymânu ve'n-Nuzûr/19. Başka rivayetler için bkz. Ebû Dâvud, et-Tıbb/19; et-Tirmiziyy, el-Birru ve's-Sılah/16, ed-Da'avât/70.

115 Kâbe'nin siyah örtüsü ile Allah'ın 'bulut gölgeleri [bkz. Kuran, (2.210)]' veya 'kara bulut' içinde oluşu arasında bir ilişki olabilir. Krş. "Halk gök gürlemelerini, boru sesini duyup şimşekleri ve dağın başındaki dumanı görünce korkudan titremeye haşladı... Musa Tanrı'nın içinde bulunduğu koyu karanlığa yaklaşırken halk uzakta durdu [Çıkış, (20.18, 21)]"; "Başladı yakarmaya Agamemnon, dedi ki: 'Ey ulu Zeus, göklerde oturan, kara bulutlara sarınmış tanrı!..'" Homeros, *a.g.e.*, s. 101.

116 et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Hûd/12.

117 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-Sebe'/1. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-Sebe'/35; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/13.

Bir mekânda/yerde bulunabilen Allah'ın bir taraf (*cânib*) ta/yönde bulunmasından ya da yan (*cenb/'inde*)ından, sağ (*yemîn*)ından, önünde (*beyne yedey*)n; gelmesinden, yönelmesinden, tahtına kurulmasından/oturmasından, inmesinden... bahsedilmesi de gayet tabiîdir.

'*Fe lemmâ etâhâ nûdiye min şâtıi'l-vâdi'l-eymeni fi'l-bug'ati'l-mubârakati mine'ş-şecerati en yâ Mûsâ innî ene'llâhu rabbu'l-'âlemîn* (28.30).'

'Musa oraya gelince, o kutsal yerde, vadinin sağ yamacındaki ağacın yönünden kendisine şöyle seslenildi: 'Musa! Benim ben; bütün ulusların efendisi olan Allah!'

'*Ve nâdeynâhu min cânibi't-tûri'l-eymeni ve garrebnâhu neciyyâ* (19.52).'

'Ona dağın sağ tarafından seslenmiş, ayrıca onu baş başa konuşacak kadar kendimize yaklaştırmıştık.'

'*İnne'l-muttegîne fî cennâtin ve neher. Fî mag'adi sıdgın 'inde melîkin mugtedir* (54.55).'

'Efendilerinden sakınanlar has bahçeler[118] ile ırmakların içinde ve muktedir bir kralın yanındaki hakikat meclisinde olacaklardır.'

'*Ve câe rabbuke ve'l-meleku saffen saffâ* (89.22).'

'Efendin sıra sıra dizilmiş erklerle beraber gelir.'

'*Summe'stevâ ile's-semâi fe sevvâhunne seb'a semâvât* (2.29).'

'Sonra ise göğe yönelip onu yedi gök olarak düzenledi.'

'*Summe'stevâ 'ale'l-'arş* (7.45).'

'Sonra tahta kuruldu.'

118 "Has bahçe: 1. Osmanlı sarayında sadece padişaha ve yakınlarına ayrılmış bahçe. 2. Sultanlara lâyık, güzel, bakımlı bahçe." Akyüz, Zeki vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1163.

'Amr oğlu Abdullah, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Adaletli davrananlar duruşma günü Allah'ın yanında; Mutlak İnsaflı'nın sağındaki ışıktan platformlar üzerinde yerlerini alacaklardır...'[119]

'Hatem oğlu Adiy şöyle bir rivayette bulunur:

'Allah elçisinin yanında bulunuyordum. Yanına iki adam gelmişti. Biri fakirlikten, diğeri ise yol kesme olaylarından dert yanıyordu. Bunun üzerine Allah elçisi şöyle demişti: '... Sonra her biriniz muhakkak güçlü, şereflı ve haşmetli Allah'ın önünde ayakta duracak; onunla aranızda herhangi bir perde veya iletişim sağlayan kimse (*turcumân*) bulunmayacaktır.'[120]

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Allah her gecenin ilk üçte biri geçince birinci kat göğe iner ve şafak sökünceye kadar, 'Kral benim! Kral benim! Beni çağıran kimseye cevap veririm; benden bir şey isteyene istediğini veririm; benden bağışlanma dileyeni bağışlarım.' der.'[121]

Görülüyor ki, Allah'ın ve Kuran'ın anlaşılmasında sorun çıkaran bu iki ilkeye Kuran'dan veya rivayetlerden destek olabilecek herhangi bir kanıta rastlama imkânı bulunmamaktadır. Bu vb. ilkelerin tarihteki izleri sürüldüğünde fel-

119 Muslim, el-İmârah/5. Allah Elçisi Muhammed'in duruşma günü Allah Dostu İbrahim'den sonra giydirileceği, Allah'ın sağında yerini alacağı ve makamına geçmiş ve gelecek bütün insanların imreneceği ile ilgili bir rivayet için bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/80. Keza duruşma günü Allah elçisi Muhammed'in ve Cibril'in Mutlak İnsaflı'ın sağ tarafından (*'an yemîni'r-Rahmân*) çağrılacak ilk kimseler olacağı ile ilgili bir rivayet için bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 8, s. 133. Allah'ın her iki eliyle iki defa 'sağından ve solundan (*'an yemînihî ve 'an şimâlih*)' verdiği ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sagîr*, no 4608, s. 283.

120 el-Buhâriyy, ez-Zekât/10. Allah'a sadık bir kulun duruşma günü efendisinin yanına kadar yaklaştırılacağından bahseden bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tefsîr-Hûd/4/; Muslim, et-Tevbeh/8; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/13.

121 Muslim, Salâtu'l-Musâfirîne ve Gasruhâ/132.

sefecilerin ve kelamcıların bunları doğrudan veya dolaylı olarak, Ksenophanes'in 'Tanrı' fikrinden ilham alarak oluşturdukları yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü onların lanse etmeye çalıştıkları 'Allah' algısı ister istemez Ksenophanes'in 'Tanrı'sını akla getirmektedir. Ksenophones, kendi zihninde idealleştirdiği muhayyel 'Tanrı'sı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Tanrılar ve insanlar arasında bir tek yüksek Tanrı vardır,
> O, ne beden, ne düşünce bakımından ölümlülere benzer.
> .....
> O tamamıyla görür, tamamıyla düşünür, tamamıyla işitir.
> .....
> Fakat hiç yorulmadan, onun düşüncesi her şeyi yönetir.
> O, hareketsiz[dir], daima aynı yerde kalır;
> Başka yere gitmek ona yakışmaz.
> .....
> ... ölümlüler, tanrıların da kendileri gibi doğmuş olduklarını
> Kendilerininkine benzeyen duyuları, sesleri, bedenleri olduğunu sanırlar."[122]

Haddizatında filozoflar ile kelamcılar önce kendi akıllarına göre 'akl'ı temel alarak bu ilkeleri çıkarmaktadırlar. Sonrasında ise anılan ilkelere uymayan ifadeleri birtakım akıl oyunlarıyla ya ayıklamaktadırlar veya ayıklamıyorlarsa da zamanla icat ettikleri 'tevil' terimi aracılığıyla çarpıtmaktadırlar.[123]

122 Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yay., İstanbul, 1998, s. 16.

123 el-Cevziyyeh, Allah elçisinin yoldaşlarının ahkâm ile ilgili konularda ihtilafa düşmelerine rağmen Allah'ın isimleri, sıfatları veya fiilleri konusunda herhangi bir ihtilafa düşmediklerini, aksine baştan sona hepsinin Kuran'ı ve elçisinin takrirlerini tasdik ettiğini; bunları tevil veya bağlamlarından koparmak suretiyle tahrif ve tebdil etmediklerini... belirtmektedir. el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *İ'lâmu'l-Muvaggi'ine 'an Rabbi'l-'Âlemin* (ta'lîg: Tâhâ 'Abdu'r-Raûf Sa'd), Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1973, cilt 1, s. 49.

Gerçekte onların bu 'akl'ı herkesin üzerinde uzlaştığı ortak bir akıl veya muhakeme değildir. O nedenle herkesi ikna etmemektedir.[124] Unutmayalım ki, her bilimsel gerçeğin makul bir açıklaması muhakkak vardır ama her makul gibi gelen şeyin zihnimizin dışında (bilimsel) bir gerçekliği olmayabilir. Bilindiği gibi, bilimde mesela bir maddenin yapısını veya evrendeki bir olayın işleyişini çözmek için başlangıçta gayet makul gelebilen onlarca, yüzlerce... teori üretilir. Fakat deneyler ve gözlemler sadece bir tanesinin -ki bu genellikle sonuncu teori olur- gerçek olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle bilim tarihi, adı sayılamayacak kadar çok ortaya atılmış ve çürütülmüş teorilerden oluşur.[125] Öte yandan bazı kelamcıların iddia ettiği gibi Kuran ve rivayetlerin anlaşılmasında 'akıl' temel alınsaydı bununla ilgili açık Kuran ifadelerine ve rivayetlere rastlanırdı.[126] Bunu söylerken aklın devre

124 İbn Rüşd, 'havas' olarak gördüğü burhan ehlinin dinin birtakım meselelerini tevil etmelerini şart gördüğü halde burhan ehli olmayan 'avam'ın dinî nasları zahirî şekliyle kabul etmeleri gerektiğini söyler. Kendisi, *el-Keşf* adlı eserinde avam diliyle konuşurken Allah'a bir nevi cisim demekten ve cihet nispet etmekten çekinmez. "Mutezileye ve öbür sünni mütekellimlere, te'vilcilere şiddetle hücum eder ve der ki: 'Kaldı ki, te'vilcilerin delillerine bakarsan, o delillerin 'burhanî' olmadığını görürsün. Hatta şeriatın zahirleri, onlardan daha ikna edicidir, yani onları tasdik edenler daha çoktur.' İbn Rüşd'e göre, Tanrı'nın gökte olduğu kabul edilmezse, din iptal edilmiş olur." Yıldırım, *a.g.e.*, s. 27.

125 Kelamcılar anılan ilkeleri ortaya atarak ileride mecazı ve tevili kullanabilecekleri bir zemin oluşturmaya çalıştılar. Tevili, mecaza daha da yer açmak için kullanıldılar.

126 Aklı temel alarak Kuran'ın anlaşılabileceği ile ilgili Kuran ifadeleri ve sahih rivayetler bulunmamaktadır. 'Akıl' ile ilgili bazı rivayetlerin küçük birer tahlili için bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 578, dipnot 2, 3; Yardım, Ali, *Mesnevi Hadisleri*, Damla Yay., İstanbul, 2008, s. 205. Şurası da muhakkak ki, eski Arapçadaki "*agl*' sözcüğü ile felsefede kullanılan ya da günümüzde bizim kullandığımız 'akıl' sözcüğü aynı anlama gelmemektedir. 'Akl'ın kavramlaşma süreci oldukça sonra gerçekleşmiştir. Bu konuda İzutsu şöyle der: "'Akıl' kelimesi, İslam felsefesinde de bir anahtar terim olarak geçer. Fakat kelimenin ifade ettiği düşünce aynı değildir. Çünkü geleneksel Arap düşüncesine tamamen yabancı bir sistemde, ayrı bir dünya görüşü düzeninde yer almıştır... Bu mana değişikliği, Arapça 'akıl' kelimesinin doğal evrimi neticesi meydan gelmiş değildir; biraz sunî olarak hiç değilse başlangıçta sunî olarak meydan gelmiştir." İzutsu, *a.g.e.*, s. 62.

dışı bırakılmasını tabi ki kastetmiyor fakat felsefede ve kelam ilminde Allah hakkında, Allah veya elçisinden gelen herhangi bir delil bulunmamasına, hatta aksini destekleyecek birçok delil bulunmasına rağmen 'aklî' diye yapılan ve temel alınan bazı yorumların birtakım felsefi spekülasyonlardan ibaret olduğunu ifade etmek istiyoruz.

Hatırlarsak, Allah elçisinin yaşadığı devirde insanların günümüzde anladığımız manada maddi-manevi; somut-soyut, dinî-dindışı şeklinde ayrımlara girmediklerini söylemiştik. Muhtemelen onlar varlıkları basit bir tasnifle mesela ilk tahlilde gerçek-sahte veya var olan-var olmayan şeklinde ayırıyorlardı. Var olanları da görülen/hissedilen ve görülmeyen/hissedilmeyen diye bilinçli-bilinçsiz ayırmış olmalıdırlar. Onlarda günümüzde olduğu gibi 'gaybî varlıklar'a inanıp inanmama diye bir sorun yoktu. Çünkü İslamdan önce de Araplar Allah'ın, '*melek*'lerin ve '*cinn*'lerin varlıklarını kabul ediyorlar, yanı başlarında bulunsalar bile normal şartlarda görülemeyeceklerini çok iyi biliyorlardı.[127] Beri taraftan

127 Onlar bu varlıkları görmeye engel bir 'perde (*hicâb*)' olduğunu düşünüyorlardı. Nasıl ki bir perde ardında olanı görmeye engel oluyorsa, bir tür (ışıktan) perde veya perdeler de bazı varlıkları görmeye engel olmaktadır. Allah'ın yeryüzünde bizzat konuştuğu elçi Musa (*Kelîmu'llâh*), efendisini aradaki perde (*hicâb*) yüzünden görememişti [Bkz. Kuran, (42.51)]. Ayrıca Yükseliş (*Mi'râc*) Gecesi Allah'ın makamına kadar çıkan elçi Muhammed, efendisinin yüzünü aradaki bir ışık perdesi yüzünden o an görememişti (Bkz. Muslim, el-İmân/78, 79). Yedinci gök ile ayak taburesi (*kursiyy*) arasında yedi bin ışık perdesi, Allah'ın ışıktan ve karanlıktan yetmiş ya da yetmiş bin perdesi olduğuna dair rivayetler için bkz. es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 3345, s. 201; el-Fahru'r-Râziyy, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Tehrân, t.y., cilt 1, s. 276; el-Inâmu'l-Ğazâliyy, *Mecmû'atu Resâili'l-İmâmi'l-Ğazâliyy [Mişkâtu'l-Envâr]* (tahgîg: İbrâhîm Emîn Muhammed), el-Mektebetu't-Tevfîgiyyeh, el-Gâhirah, t.y., s. 286. Ancak Allah, öte dünyada yüzündeki bu perdeyi kaldırmaksuretiyle kendisini has bahçe sakinlerine gösterecektir (Bkz. Muslim, el-İmân/80). Öte yandan dünyada yaşarken genellikle kapalı olan bazı perdeler ölüm esnasında veya öldükten sonra sıradan insanlara açılır [(Bkz. Kuran, (50.20); Muslim, el-Cenâiz/5; en-Nesâiyy, Ahmedu'bnu Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâiyy* (tahgîg: eş-Şeyh Halîlu'bnu Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2007, el-Cenâiz/9)]. Allah habercilerine ve elçilerine ise dünyada bu perdelerin bir kısmı zaten açıktır. Allah Elçisi Muhammed'in, etrafındaki kimselerin göremediği varlıkları (*Cehennem, cen-*

onlar şahit olmadıkları âlem için 'mana âlemi' veya 'akıl âlemi' gibi tabirler de kullanmıyorlardı. Doğrusu bu vb. tabirleri kullanmak Kuran'ın muhataplarına sunduğu âlem ile pek ilgili gözükmemektedir. Çünkü bu vb. tabirler sanki her şeyin zihinde/beyinde var olduğunu ve gerçekleştiğini dolayısıyla dışarıda bir gerçekliğinin olmadığını düşündürmektedir. Oysaki somut bir varlığın/nesnenin zihinde bir kavram veya imge olarak var olması onun dışarıda bir varlık olarak mevcut olmadığını göstermez.

Allah Elçisi Muhammed devrindeki insanlar bir bütün halinde 'var olan (Yun. *ontos*)' ile ilgilenmiyorlardı. 'Evren (Yun. *kôsmos*)' kavramı onların zihinlerinde mevcut değildi. Arapça '*mevcûd*' ve '*mevcûdât/kâinât*' kelimeleri ise oldukça sonra; felsefe ile karşılaşıldıktan sonra türetilmişti.[128] Türkçe 'Evde bir adam var (Ar. *Fi'l-beyti racul*).' cümlesindeki 'var' kelimesine Arapçada karşılık olabilecek bir kelime dahi bulunmuyordu. Karşılık olabilecek kelime (*mevcûd*) sonra türetilmiş olmasına rağmen Arap gramerine göre bu kelimenin varlığı bile '*takdîren* (farazî olarak)'dir.

Burada konunun daha bir vuzuha kavuşması için 'mecaz' kavramından ne anladığımızı belirtmek durumundayız. "Bir belagat terimi olarak mecaz, bir kelimenin, dilde vazedilen asli anlamında kullanılmasına engel teşkil eden bir karinenin yanı sıra [iki farklı anlam arasındaki] bir ilgiden ötürü başka bir anlamda kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, mecaz bir lafzın, toplumsal oydaşımla vazedilmiş [ilk ve aslî] anlamı dışında kullanılmasıdır."[129] Kuran'da 'mecaz' bulunup bulunmadığı meselesi tefsir tarihinde yoğun bir şekilde tartışılmış

nch...) gördüğüne dair iki rivayet ile Sabit oğlu Hassan'ın bir şiiri için bkz. el-Buhâriyy, el-Isti'zân/16, ed-Da'avât/34, el-Fiten/15; Muslim, el-Fedâil/37; ed-Dârimiyy, el-Isti'zân/10; et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 1, s. 493.

128 Bu konuda bkz. Izutsu, *a.g.e.*, s. 64-67.

129 Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 290, nakleden: Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002, s. 126.

bir konudur. Ebü İshâk el-İsferâyinî ve marjinal sayılan bir grubun haricinde ekseriyetle Kuran'da mecazın mevcudiyeti kabul edilmiştir.[130] Esasen mecazın varlığına karşı çıkışın temelinde 'mecaz' kavramının karşıtı olarak 'hakikat' kavramının kullanılması yatmaktadır. Buna göre 'mecaz' bir çeşit yalanı ima etmektedir.[131] Dolayısıyla asıl sorun bu kavram çiftinin (mecaz-hakikat) isimlendirilişinden kaynaklanmaktadır. el-İsferâyinî ile onun fikirlerini paylaşanlar 'yalan' imasından kaçınmak için külliyen mecazı inkar yolunu seçmişlerdir. Hâlbuki hakikatler –terim anlamlarıyla konuşmak gerekirse– hem 'hakikat' ve hem de 'mecaz' olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan 'mecaz'ı 'hakikat'ın mefhumu muhalifi olarak 'yalan' diye algılamak doğru değildir. Mecazı, bir hakikatin doğrudan değil, dolaylı biçimde ifade edilmesi olarak da anlayabiliriz. Öte yandan mecaza karşı çıkanların, bu terimin Allah elçisi ile onu takip eden bir iki neslin dilinde kelime olarak var olmadığını söylemeleri de bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü adı konulmasa bile 'mecaz' sanatı, hemen her dilde yapıldığı gibi eski Arapçada da yapılırdı. Belki 'hakikat' kelimesi yerine 'ilk/birinci anlam' vb. başka bir tamlama kullanılsaydı daha isabetli olurdu. Nitekim kelimelerin genellikle bir tane aslî, birden çok ferî anlamları olabilmektedir; bir kelime birden çok anlamda kullanıldığı gibi birden çok kelime de bir (ortak; eş) anlamda kullanılabilmektedir.[132] Bununla birlikte mecaz konusu ile ilgili olarak kullanılan Kuran ifadeleri ve rivayetler yorumlanırken bir kesim tarafından birtakım hususlar gözden kaçırılmakta; bazı mecaz kelime veya ifadeler esas alınıp diğer bazı gerçek anlamlı kelime ve ifadeler mecaz sayılmaya çalışılmaktadır. Gerçeği bir yönüyle

130 Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 126.

131 Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 137.

132 Bilindiği gibi tefsirde bu konuya '*el-Vucûhu ve'n-Nezâir*' denir. Ayrıca bkz. 'yan anlam', 'çokanlamlılık.' Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., Ankara, 1998, s. 58, 70.

gösterip diğer yönüyle göstermemek bilimsel bir tutum değildir. Bu bir bakıma yalanla gerçeği harmanlayarak yalana gerçek süsü vermeye benzemektedir. Çünkü hiçbir kaliteli yalan tamamen yalandan ibaret olmaz; onda bazı gerçekler de bulunmalı ki, insanlar o yalana inanmış olsunlar. Nasıl ki bir konuşma veya metin içinde gerçek ya da mecaz anlamlarıyla kelimeler ve cümleler kullanılıyorsa, Kuran'da da Allah ve diğer varlıklar için gerçek ve mecaz anlamlarıyla kelimeler ve cümleler kullanılmıştır. Kuran'daki deyimler mecazın varlığının en somut delillerden biri olarak kabul edilmelidir.

Konu ile ilgili Kuran ifadelerini ve rivayetleri tahlil etmeden önce önemli bir hususa daha değinme gereği bulunmaktadır. Çünkü söz konusu husus aşağıda açıklanacak Kuran ifadelerinin ve rivayetlerin daha doğru anlaşılmasını oldukça kolaylaştıracaktır. Artık günümüzde telaffuz edilmesi neredeyse 'küfür' gibi algılanan bir hakikati teslim etmenin hem Allah'a karşı mesuliyetin ve hem de bilimsel sorumluluğun icabından sayılması gerekir. O da şudur ki, tespitimize göre yerleşik algılamanın aksine Allah, ister insanların yanı başında, ister göklerin zirvesinde olsun, görünmeyen bir insan suretinde algıladığı zaman Kuran'daki ve rivayetlerdeki söz konusu temel anlaşılma problemleri büyük oranda aşılmış olmaktadır. Nitekim Allah Elçisi Muhammed, Allah'ın insanı kendi suretinde (Lat. *Imago Dei*) yarattığını; dahası bir defasında en güzel bir surette/insan suretinde yanı başına kadar geldiğini haber vermişti.

> 'Ebuhureyre, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:
>
> 'Sizden biri kardeşiyle dövüşünce yüze vurmaktan sakınsın. Zira Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır.'[133]

133 Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb /32. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Isti'zân/1. Duruşma günü Allah'ın kendisine sadık olan kulların karşısına farklı suretlerde çıkacağına dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, er-Rigâg/52. Krş.

'Abbas oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demiştir: 'Bu gece kutlu ve yüce efendim en güzel surette bana geldi – Bu sırada rivayette bulunan kimse, 'Zannedersem uykuda.' demişti–. Bana, 'Muhammed, Yüksek Konsey (*el-Meleu'l-a'lâ*)'in hangi hususta tartıştığını bilir misin?' diye sordu. Ben, 'Hayır efendim.' dedim. Bunun üzerine elini iki kürek kemiğimin arasına koydu. Soğukluğunu memelerim arasında hissettim...'[134]

Açıkladığımız rivayetler hâlihazırda birer dogma halini almış birtakım kabullerin tesiriyle garip karşılanabilir. Ancak tahayyül edilmeyecek kadar büyük olan Cebrail'in bile ufukları kaplayan asli suretinden sıyrılarak insan suretinde Allah elçisinin ve yoldaşlar (*es-sahâbeh*)ının yanına geldiği[135] gerçeği kabul ediliyorsa her şeye kadir olan Allah'ın bunu yapabileceği olgusu niçin kabul edilmesin ki?

İnsan suretinde olan Allah'ın –daha doğrusu insanın Al-

"Tanrı, 'İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım.' dedi... Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı [Yaratılış, (1.26; 9.6)]". Anılan rivayete ve Kitab-ı Mukaddes ifadesine bakılırsa aslında Tanrı'nın insanbiçimsel (*anthropomorfic*) değil, insanın tanrıbiçimsel (*theomorfic*) sayılması gerekir. Nitekim tanrıbiçimselcilik (*theomorfism*) insanın 'tanrı suretinde' olduğunu savunur [Bkz. "Antropomorfizm" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 78]. Ayrıca krş. İnsanın 'deniz dibindeki kilden' yaratılışı ile ilgili bir Sümer mitinde şu cümlelere rastlanır: "Tanrıların hizmetkârlarını şekillendir, benzerlerini (?) üretsinler... Onun üzerine tanrıların imgesini (?) yerleştir... Ninmah onun üzerine tanrıların kalıbını (?) yerleştirecek. Bu insandır..." Kramer, Samuel Noah, *Sümerler* (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yay., İstanbul, 2002, s. 198, 199.

134 et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Sâd/39. Benzer bir rivayet için bkz. ed-Dârimiyy, er-Ru'yâ/12; et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 11, s. 510. Farklı bir rivayet için bkz. Ahmedu'bnu Hanbel, *Musnedu'l-İmâmi Ahmede'bni Hanbel* (işrâf: İbrâhîm ez-Zeybeg vd.), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 2001, no 2580, 2634, cilt 4, s. 350, 351, 386. Çevirisini yaptığımız rivayette belirtilen Allah'ın elinin ya da parmaklarının soğukluğu somut bir şeye işaret etmektedir. Ayrıca 'Efendimi sakalı bitmemiş bir genç suretinde gördüm.' ve 'Efendimi kulak yumuşağını aşan saçlarıyla gördüm.' şeklindeki rivayetler için bkz. el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, cilt 1, s. 385; es-Suyûtiyy, Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân, *el-Leâli'l-Masnû'atu fi'l-Ahâdisi'l-Mevdû'ah*, Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, t.y., cilt 1, s. 29, 30.

135 Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-İmân/37, Bed'u'l-Halq/7.

lah'ın suretinde olduğudur– bir yüzünün, gözlerinin, ellerinin, avucunun, parmaklarının, ayağının, baldırının ve gölgesinin olması da garip karşılanmamalıdır.[136] Aslında bu kadar ayrıntı bile aşağıda zikredilen Kuran ifadelerinin ve rivayetlerin son derece açık, somut ve hakiki anlamda kullanıldığını gösterir. Çünkü mecaz kullanımlarda ayrıntıya girilmez; hele bu kadar çok ayrıntıya hiç girilmez. Mesela bir 'işe el atmak' deyimini kullanan veya duyan kimse mecaz bir kullanım olduğu için sözü edilen elin bir avucunun ya da parmağının olduğunu düşünmez. Ezcümle, gerek Kuran'da gerek rivayetlerde, yeri geldikçe bir insan için gerçek veya mecaz anlamlarıyla rahatlıkla kullanılabilen '*vech* (yüz; varlık)' ve '*ayn* (göz; himaye)' gibi kelimeler yeri geldikçe Allah için de gerçek veya mecaz olarak kullanılmıştır.

'*Gâle yâ İblîsu mâ mene'ake en tescude li mâ halegtu bi yedeyy* (38.75).'

'Allah, 'İblis! İki elimle[137] yarattığım varlığın önünde yere kapanmana engel olan nedir ki?' diye sordu.'

'*Yedu'llâhi fevga eydîhim* (48.10).'

'Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.'

'Ebu Musa anlatır:

'... Onun perdesi ışıktan ibarettir... Eğer o perdeyi açacak olsa, yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.'[138]

'Ebuhureyre şöyle rivayet eder:

'Allah elçisini, Yüce Allah'ın 'Allah emanetleri ehline tevdi etmenizi ve insanlar arasında hüküm verirken adil bir şekilde hüküm vermenizi emreder... (4.58)' sözünü 'O işitir ve görür.'e kadar okurken dinlemiştim. Allah elçisinin

136 Somut varlıkların gölgesi olur.

137 Buradaki 'iki el' aynı zamanda Allah'ın bizzat yaratmasını anlatıyor olmalıdır.

138 Muslim, el-İmân/79.

bu esnada başparmağını kulağının ve onu takip eden işaret parmağını da gözünün üzerine koyduğunu gördüm...'[139]

'Ömer oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demişti: 'Kutlu ve yüce olan Allah'ın bir gözü kör (*a'ver*) değildir. Ancak dikkatiniz çekerim! 'Sahte Kurtarıcı (*el-Mesîhu'd-Deccâl*)'nın sağ gözü kördür...'[140]

'Ömer oğlu Abdullah rivayet eder:

'Bir gün Allah elçisi konuşma platformu (*minber*) üzerinde şu işaret buyuru (*âyeh*)yu okumuştu: 'Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. Bütün yeryüzü duruşma günü onun avucundadır. Gökler onun sağ eliyle dürülmüş olacaktır... (39.67)'[141] Kendisi okurken elini bir şöyle bir böyle çevirerek 'İşte şu şekilde!' diye gösteriyor ve diyordu ki: 'O esnada efendi kendini şu şekilde ululer: 'Her şeye sözü geçen benim; gururlu olan benim; kral benim; güçlü benim; asil ve cömert benim.' Allah elçisiyle beraber konuşma platformu öylesine yerinden sarsılıyordu ki biz, 'Konuşma platformu devrilecek!' dedik.'[142]

'Amr oğlu Abdullah, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... Allah'ın her iki eli de 'kudretli (*yemîn*)'dir.'[143]

'Ebuhureyre rivayet eder:

'Allah elçisi şöyle demişti: '... Allah'ın sağ eli doludur. Harcamada bulunması onun doluluğunu azaltmaz. Allah

139 Ebû Dâvûd, es-Sunneh/19.

140 Muslim, el-İmân/75.

141 'Allah'ın kolu (*sâ'idu'llâh*)'ndan bahseden bir rivayet için bkz. Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 15888, 15891, cilt 25, s. 223, 226, 227.

142 İbnu Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 105. Ayrıca bkz. İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/13.

143 Muslim, el-İmârah/5. '*Yemîn*' kelimesi 'kut; bereket' yanında gücün ve kudretin sembolü olan 'sağ el' anlamına da gelir. Krş. "Antik Mezopotamyalılar 'sağ ve sol'dan söz ederken, değişmez bir biçimde aynı sırayı kullanırlardı. Sağ el selamlaşmanın, yardımın, saflığın eliydi, yemek yemek için kullanılan eldi." Black, Jeremy; Green, Antony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (yayına haz. Necdet Hasgül), Aram Yay., İstanbul, 2003, s. 184.

gece de cömerttir gündüz de... Diğer elinde ise kefelerini indirip kaldırdığı terazi bulunmaktadır.'[144]

'Ebu Umame rivayet eder:

'Allah elçisini şöyle derken duydum: 'Efendim bana, ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesaba çekmeksizin ve cezalandırmaksızın has bahçe (*el-cenneh*)ye koymayı vaat etti. Her bin kişi ile birlikte yetmiş bin kişi; efendimin avucuyla üç avuç daha.'[145]

'Malik oğlu Enes anlatır:

'Allah elçisi çoğu zaman Allah'a şöyle seslenirdi: 'Ey gönülleri değiştiren Allahım, gönlümü tören üzere sabit kıl!' Bir defasında dedim ki: 'Sayın Allah elçisi, biz seni ve getirdiklerini tanıdık. Yoksa bizimle ilgili birtakım endişelerin mi var?' Bana şöyle cevap verdi: 'Evet, gönüller Mutlak İnsaflı (*er-Rahmân*)'nın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi değiştirir.'[146]

'Malik oğlu Enes anlatır:

'Cehennem, güç ve şeref sahibi efendin ayağını üzerine koyuncaya dek 'Daha başka atılacak yok mu?' diye sorar. Allah, ayağını üzerine koyunca, 'Güç ve şerefin aşkına yeter, yeter!' der...'[147]

144 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-Hûd/2; et-Tevhid/22, 35; et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân/6; Muslim, ez-Zekât/11; Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 10500, cilt 16, s. 299. Allah'ın her iki eliyle iki defa sağından ve solundan 'verdi (*hasâ*)'ği ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 4608, s. 283. Allah'ın iki elini açıp 'yaması (*yebsutu yedeyh*)' ile ilgili bir rivayet için bkz. Muslim, Salâtu'l-Musâfirîne ve Gasruhâ/24; (Komisyon), *el-Ahâdîsu'l-Gudsiyyeh*, Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, t.y., no 68, s. 69. Ayrıca Allah'ın Âdem'in sırtını sıvazlayıp oradan iyi soyları sağ eline; kötü soyları ise diğer eline koyduğundan bahseden bir rivayet için bkz. el-Cevziyyeh, Şemsu'd-Dîn Muhammedu'bnu Ebî Bekri'bni Gayyim, *Şifâu'l-'Alîli fî Mesâili'l-Gadâi ve'l- Gaderi ve'l-Hikmeti ve't-Ta'lîl*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyyeh, Beyrût, t.y., s. 20.

145 et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/12; ; İbnu Mâceh, ez-Zühd/34.

146 et-Tirmiziyy, el-Gader/7.

147 et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-Gâf/50. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/122.

'Ebu Saîd anlatır:

'Allah elçisini dinlemiştim, ['Baldırların açılacağı, kendilerinin onun önünde yere kapanmaya davet edileceği gün... (68.42)' ile ilgili olarak] şöyle diyordu: 'Efendimiz baldırını açar; ona bağlı her erkek ve kadın önünde yere kapanır. Dünyada iken desinler diye ve gösteriş için yere kapananlar geri kalırlar. Onlar da yere kapanmaya çalışırlar, ancak sırtları, bükülemeyen tek parça bir tabakaya dönüşür.'[148]

'Ebuhureyre'den rivayet edildiğine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

'Allah, kendi gölgesi dışında hiçbir gölgenin bulunmadığı duruşma günü şu yedi kişiyi gölgeler: Adil önder, Allah'a kulluk yaparak büyüyen genç...'[149]

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Allah duruşma günü şöyle der: 'Haşmetim aşkına birbirini sevenler nerede? Ben gölgemden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı bugün onları gölgelendireceğim.'[150]

Allah elçisinin, gerek Allah'ın görme ve işitme özelliklerini ifade ederken baş ve işaret parmaklarını kulağının ve gözünün üzerine koyarak göstermesi, gerekse Allah'ın tek gözü kör biri olmadığını tek gözü kör bir insan olarak nitelediği 'Sahte Kurtarıcı' ile mukayese ederek vermesi –Çünkü öncelikle benzer şeyler mukayese edilir– bu ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığını göstermektedir. Öte yandan Allah elçisinin, Allah'ın gökleri dürüşünü 'İşte şu şekilde!' di-

148 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-el-Galem/2. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, er-Rigâg/83.

149 el-Buhâriyy, el-Ezân; Muslim, ez-Zekât/29; et-Tirmiziyy, ez-Zuhd/53; en-Nesâiyy, Âdâbu'l-Gudât/2.

150 Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/12. Çünkü o gün güneş yaklaşacak ve hararetinden insanlar kan ter içinde kalacaklardır. Bir rivayet bundan şöyle söz eder: '... Allah o gün, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükte toplar. Çağıran onlara sesini duyurur; bakan onları görür. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye varır...' et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/36; Muslim, el-Îmân/84.

yerek ve elini bir öyle bir böyle çevirerek bizzat göstermesi; olayı canlandırırken üzerinde bulunduğu platformun neredeyse onunla beraber yıkılacak olması da anılan ifadelerin gerçek anlamda kullanıldığını göstermektedir. Eğer bu ifadeler mecazi veya sembolik olsaydı Allah Elçisi Muhammed bu hareketleri yapmazdı. Zira bir deyimi, mesela 'etekleri zil çalmak' deyimini kullanan bir kimse deyimi kullanırken elini eteklerine götürmez ya da 'küplere binmek' deyimini kullanan bir kimse bu deyimi kullanırken yanında küpler olsa bile üstüne atlamaz. Yine 'masanın gözü' tamlamasını kullanan bir kimse ne kast ettiğini anlatmak amacıyla işaret parmağı ile kendi gözünü göstermez.

Şunu da hatırlatalım ki, küçük veya büyük herhangi bir konu birtakım vehim, endişe veya korkularla bilimsel olarak araştırılamaz. Bir bilimsel araştırma, oldukça soğukkanlı bir şekilde ve sadece bilimsel yöntemlerin uygulanması ile yürütülmesi gereken bir süreçtir. Aksi takdirde araştırma yapmanın bir anlamı olmaz. Araştırmanın veri toplama aşamasında, daha her şey olduğu gibi ortaya konulmadan birtakım dogmaların veya 'değerler'in avukatlığına ve kurtarıcılığına soyunmak bilimsel bir araştırma yöntemi olarak benimsenemez.[151]

Şimdi de konu ile ilgili olarak en çok tartışılan Kuran ifadelerini irdeleyelim. Şunu da belirtelim ki, hâlihazırdaki sorun sadece Kuran ifadelerini yanlış yorumlamak ile sınırlı değildir. Bu ifadeleri gerektiği gibi çevirmemek/tercüme etmemek[152] suretiyle bir nevi sansürlemek ve 'muattal (işlev-

151 Meselenin bu çalışmada izah edildiği şekilde olduğuna karşı çıkanlar, muhtemelen 'iman'larını kaybetmekten, İslamın güç yitireceğinden ya da felsefe karşısında zor bir duruma düşeceğinden korkmaktadırlar. Ancak şunu bilmelidirler ki, eğer Allah'a tam olarak güvenirlerse ve tamamen bilimsel bir metot uygularlarsa bu gibi vehimlerin büyük ölçüde yersiz olduğunu bizzat kendileri göreceklerdir.

152 Gazâlî antropomorfik lafızların çevrilmesine karşıdır. Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 31.

siz)' bırakmak da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.[153] Bir tür şark kurnazlığını andıran bu tavrı benzer antropomorfik Kitab-ı Mukaddes ifadelerini mecaz olarak yorumlayan bir kısım Yahudi ve Hıristiyan bilginler bile sergilememişlerdir.[154] Zira onlar Kitab-ı Mukaddes'te geçen 'Tanrı'nın Krallığı' ifadesini bir mecaz olarak yorumlamış olsalar dahi Tanrı'nın 'kral'lığını görmezlikten gelmemiş, konuşmalarında veya çevirilerinde ondan bir 'kral' olarak söz etmişlerdir.

> 1-'*Ve yebgâ vechu rabbike zu'l-celâli ve'l-ikrâm* (55.27).'
> 'Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı kalır.'

Anılan ifadedeki '*vech*' kelimesi, Allah habercisi Yakup için kullanılan ve 'Babamız bize kalır.' -lâfzen 'Babamızın varlığı bize kalır.' veya 'Babamızın kendisi bize kalır'- biçiminde çevrilebilecek '*Yahlu lekum vechu ebîkum* (12.9).' ifadesindeki '*vech*' sözcüğü gibi mecazen; 'varlık/kendi (zat)' anlamında kullanılmıştır.[155] Diğer bir deyişle burada bir hakikatin daha edebî olarak ifade edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla 'Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı kalır.' veya 'Görkem ve ikram sahibi efendinin kendisi kalır.' şeklinde çevrilebilir. Bu sözcük Kuran'da Allah için ilk anlamıyla

153 Bu nedenle çalışmamızda kullandığımız Kuran ifadelerini ve rivayetleri çoğunlukla atıf yaparak değil, çevirerek belirtmeye çalıştık.

154 Metinlerde iki türlü tahrif olur. Birincisi bizzat metni kısmen veya tam, kelimelerinin ve cümlelerinin yerlerini değiştirerek, silerek ya da yerlerine yeni kelimeler ve cümleler koyarak tahrif etmek. Artık meşhur kitaplar ve kutsal metinler için bu çeşit tahrif pek mümkün gözükmemektedir. İkincisi ise, metni muhafaza ederek ama kelimeleri ve cümleleri bağlamlarından koparark ya da anlamlarını sözüm ona yorumlayarak tahrif etmek. İşte bu ikincisi en sinsi olanıdır. Bu çeşit tahrifte insanlar, metnin hem dilinin ve hem de bağlamının izin vermediği anlamlara şartlandırılır. Tabi ki bu da büyük oranda tercüme(!) marifetiyle gerçekleştirilir ve ister istemez bir İtalyan atasözünü akla getirir: '*Traduttore, traditore* (Mütercim, yani hain...).'

155 "Lâfzen 'yüzü' yahut 'sîması'. Klasik Arapçada bir kişinin 'benliği'ni yahut 'tüm varlığı'nı mecazi olarak ifade etmek için kullanılan bir terim-Bu örnekte Allah'ın aslî varlığı veya gerçekliği anlamına gelmektedir..." Esed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 1098, dipnot 11.

hiç kullanılmamıştır. Ama bundan da, Allah'ın bir yüzünün olmadığı sonucu çıkarılamaz. Çünkü başka kanıtlar onun ellerinin ve ayaklarının haricinde bir yüzünün de bulunduğunu göstermektedir. Unutmayalım ki, Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır. Nasıl ki Kuran'da '*vech*' kelimesi Allah habercisi Yakup için mecaz olarak kullanıldığında gerçekte onun bir yüzünün[156] bulunmadığı düşünülemiyorsa Allah için kullanıldığında da Allah'ın bir 'yüz'ünün bulunmadığı düşünülmemelidir.

> 2- '*Ve'llezîne saberu'btiğâe vechi rabbihim...* (13.22)'
> 'Efendilerinin teveccühünü arzuladıkları için metanet gösterenler...'

Bu ifadedeki '*vech*' kelimesi de mecaz anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ifade 'Efendilerinin teveccühünü arzuladıkları için metanet gösterenler...' veya 'Efendilerinin rızasını arzuladıkları[157] için metanet gösterenler...'[158] şeklinde çevrilebilir. Zaten buradaki '*vech*' sözcüğü 'yüz' kelimesi ile karşılanmaya çalışıldığında anlamlı bir cümle ortaya çıkmamaktadır.

> 3- '*Ve litusna'a 'alâ 'aynî* (20.39).'
> 'Himayem altında yetiştirilesin diye...'

Anılan ifadedeki "*ayn*' kelimesi de bağlam gereği 'himaye/koruma' anlamında kullanılmıştır.[159] Çünkü zaten her şey Allah'ın gözünün önünde cereyan etmektedir. Dolayısıyla

156 '*İzhebû bi gamîsî hâzâ fe elgûhu 'alâ vechi ebî ye'ti basîra* (12.93).' 'Bu gömleğimi alın götürün; babamın yüzüne sürün; kendisi tekrar görmeye başlayacaktır.'

157 Bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 4, s. 372.

158 Krş. Kuran, (30.38).

159 "*Ey bi kelâetî ve hıfzî. Ve minhu: 'Aynu'llâhi 'aleyk. Ey kunte fî hıfzı'llâhi ve ri'âyetih.*" 'Yani gözetimim ve korumam altında. Şu ifade de bu anlama gelmektedir: '*Aynu'llâhi 'aleyk.*' Yani Allah'ın himayesi ve gözetimi altında olasın!' el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 599. Ayrıca bkz. Esed, *a.g.e.*, cilt 2, s. 628.

'Himayem altında yetiştirilesin diye...' çevrilebilir. "*Ayn*' kelimesi de Kuran'da Allah için ilk anlamı (göz) ile hiç kullanılmamıştır.[160]

> 4- '*İnne'llezîne yubâyi'ûneke innemâ yubâyi'ûne'llâh. Yedu'llâhi fevga eydîhim* (48.10).'
>
> 'Sana biat edenler aslında Allah'a biat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.'[161]

Söz konusu iki cümleyi de beraber ele alarak anlamak gerekir. İkinci cümle birinci cümlenin bir çıkarsaması olarak kabul edilebilir ve mecaz olarak algılanmalıdır. Çünkü gerçekte Allah değil, elçisi Muhammed biat almak için elini yoldaşlar (*sahâbeh*)ının ellerinin üzerine koyuyordu. Elçisi olması ve dolayısıyla Allah adına hareket etmesi[162] itibarıyla kendisinin biat alması aslında Allah'ın biat alması demekti.[163] Ancak bundan da Allah'ın elinin olmadığı sonucu çıkarılamaz. Zira yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz başka Kuran ifadeleri ve rivayetler onun elinin/ellerinin, avucunun... olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Allah bu olayın gerçekleştiği yere (Hudeybiye) gelseydi, elçisi bunu muhakkak yoldaşlarına haber verirdi. Zira yerine göre Cebrail'in, diğer erklerin ve yukarıda sözünü ettiğimiz değişik rivayetlerle de Allah'ın gelişini haber vermişti.

160 '*A'yun*' çoğul formunun bizzat Allah için değil, öncelikle erkler için kullanıldığını kabul ettiğimiz için söz konusu kelimelerin geçtiği Kuran ifadelerini zikretme gereği duymadık.

161 Allah Elçisi Muhammed devrinde biat yapılırken biat eden ile edilenin eli üst üste konulurdu.

162 'Çünkü Allah elçisi bir sefirdir –Allah onu kutsasın; ona huzur ve esenlikler versin!– Allah adına konuşur (*Lienne'r-rasûle salla'llâhu 'aleyhi ve selleme sefîrun ve mu'abbirun 'ani'llâh*).' es-Sâbûniyy, Muhammed 'Aliyy, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.y., cilt 3, s. 220.

163 Krş. '*Ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinne'llâhe ramâ* (8.17).' 'Attığın zaman sen atmamıştın; Allah atmıştı.' Görüldüğü gibi bu ifadede fiilen atan Allah elçisi olmasına rağmen aslında Allah'ın attığı ifade edilmektedir. Ayrıca krş. Kuran, (9.51, 52).

5- *'er-Rahmânu 'ale'l-'arşi'stevâ* (20.5).'[164]
'Mutlak İnsaflı tahta kuruldu.'

Anılan ifade gerçek anlamda kullanılmıştır.[165] Çünkü taht (*'arş*) hakkında özellikle rivayetlerde oldukça çok ayrıntı verilmiştir. Tahtın ne kadar muazzam (*el-'azîm*) olduğu, müştemilatından sayılan ve gökler ile yeri kaplayacak (*vesi'a kursiyyuhu's-semâvâti ve'l-ard*) derecede büyük olan ayak taburesi (*kursiyy*) ile kıyas edilerek anlatılır. Bundan başka tahtın nerede bulunduğundan, Allah'ın üstüne (*'ale'l-'arş/fevga'l-'arş*) bir yazı astığından, elçisi Muhammed'in duruşma günü altına (*tahte'l-'arş*) kadar gideceğinden, habercisi İbrahim'in karşısında/önünde oturacağından (*mustegbile'l- 'arş*), elçisi Musa'nın bir ayağına (*gâimeti'l-'arş*) veya ucuna (*câni-*

164 Ayrıca bkz. Kuran, (7.45).

165 Arap dilinin temel kaynak kitaplarında İslamdan önce Arapçada *'istevâ fulânun 'ale'l-'arş.'* vb. bir mecaz/deyim kullanıldığına dair bilgilere rastlamak zordur. Bazı kitaplarda genellikle örnek olarak gösterilen *"Gadi'stevâ Bişrun 'ale'l-'Irâg-Min gayri seyfin ve [lâ] demin muhrâg* (Bişr Irak'a *istivâ* etti-Bir kılıç ve dökülen kan olmaksızın)" şiiri (bkz. es-Sâbûniyy, Nûru'd-dîn Ahmedu'bnu Mahmûdi'bni Ebî Bekr, *el-Bidâyetu fî Usûli'd-Dîn*, Matba'atu Muhammed Hâşimu'l-Kutubiyy, Dimeşg, 1979, s. 24) ise muhtemelen Allah elçisinden sonraki bir devre aittir. Çünkü şiirde bahsedilen Bişru'bnu Mervân, 694 yılında ölmüştür [Bkz. "Bişr b. Mervân" mad., (Komisyon, *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 6, s. 222, 223]. Irak ülkesinin üzerine oturulamayacağı için *'istevâ'* fiili belli ki mecaz anlamda kullanılmıştır. Ama bir taht zaten üzerine oturmak için vardır. Anılan şiir bu yönden *'Ve nahnu fevgahum gâhirûn* (7.127).' ifadesine benzemektedir. Bu konuda eş-Şevkâniyy şunları söylemektedir: 'Bu şiirin Arapça bir şiir olduğuna dair sağlam bir rivayet tespit edilememiştir. Biri dışında dil üstatları bu şiiri inkâr etmişler ve şöyle demişlerdir: 'Bu uydurma bir şiirdir. Bunun Arap dilinde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Şayet anılan şiir için Allah elçisi devrine kadar uzanan bir rivayet delil getirilse o takdirde bu rivayetin sağlamlığına bakılır. Nasıl olur da bir beytin isnadı bilinmez? Bu konuda dil üstatlarına iftira atılmıştır. Halil hakkında, Ebu'l-Muzaffer'in de *İfsâh* kitabında zikrettiği şu konuşma zikredilir. Halil'e, 'Hiç dilde *'istevâ'* kelimesinin *'istevlâ* (hâkimiyeti ele geçirdi)' anlamında kullanıldığına rastladın mı?' diye sormuşlar. Kendisi şu cevabı vermiş: 'Bu Arapların bilmediği bir anlamdır. Arapların dilinde bu şekilde bir anlam geçerli değildir.' eş-Şevkâniyy, Muhammedu'bnu 'Aliyy, *el-Fethu'r-Rabbâniyy* (tahgîg: Ebû Mus'ab Muhammed Subhi'bnu Hasan Hallâviyy), Mektebetu'l-Ceyli'l-Cedîd, San'â', 2002, cilt 1, s. 248, dipnot 1.

bi'l-'arş) tutunacağından, ağırlığından dolayı ses çıkardığından, gölgesinden (*zılli'l-'arş*), gölgesinde asılı duran altından kandiller (*ganâdîle min zehebin mu'allagatin fî zılli'l-'arş*) bulunduğundan, etrafından (*havle'l-'arş/ercâihâ*), sağından (*yemîni'l-'arş*), Bayındır Ev (*el-Beytu'l-Ma'mûr*)'in hizasında (*hizâe'l-'arş*) bulunduğundan, Muaz oğlu Sad'ın ölümü sebebiyle sarsıldığından/yerinden oynadığından (*ihtezze'l-'arş*)... söz edilir. Bu taht, duruşma günü (*yevme'l-gıyâmeh*) sekiz hizmetçi erkin omuzlarında bir tahtırevan gibi 'taşınarak (*yahmilu*)' mahkeme alanına getirilecektir.[166] Hatta diyebiliriz ki Kuran'da ve rivayetlerde geçen 'taht (*'arş*) sözcüğü hiçbir zaman mecaz anlamda kullanılmamıştır.

'*Ve huve rabbu'l-'arşi'l-'azîm* (9.129).'

'O, muazzam tahtın sahibidir.'

'*Vesi'a kursiyyuhu's-semâvâti ve'l-ard* (2.255).'

'Tahtının ayak taburesi gökleri ve yeri kuşatmıştır.'[167]

'*Ve'l-meleku 'alâ ercâihâ. Ve yahmilu 'arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh* (69.17).'

'Erkler etrafındadır. O gün sekiz tanesi efendinin tahtını üzerlerinde taşır.'

'Mutim oğlu Cubeyir rivayet eder:

' ... Allah elçisi, -Parmaklarını kubbe gibi yaparak ve 'İşte böyle!' diye göstererek- 'Allah, tahtının üzerinde, tahtı ise göklerin üzerindedir. Taht, Allah'tan dolayı tıpkı bir atın,

166 Bazı eski kültürlerde hükümdarlar, hizmetçi uşakların omuzlarında taşıdıkları üstü örtülü ve tekerleksiz bir taşıt olan 'tahtırevan'a binerek gitmek istedikleri yere giderlerdi. Frazer, eski Japon imparatoru Mikado'nun, ayağının yere değmesinin saygınlığına ve kutsallığına çok aykırı bir şey olduğunu düşündüğü için, bir yere gitmek istediği zaman, insanların omuzları üzerinde taşındığını aktarır. Bkz. Frazer, *a.g.e.*, s. 112.

167 Krş. "Rab diyor ki: 'Gökler tahtım, yer ayaklarımın taburesidir [İşaya, (66.1)].'" Eski Mezopotamyada güneş tanrısı olduğuna inanılan Şamaş'a sunulan bir ilahide şu sözler vardır: "Geniş tahtın evreni kaplar." Bottéro, *a.g.e.*, s. 235.

üstündeki süvari nedeniyle inleyip ses çıkardığı gibi ses çıkarır.' dedi.'[168]

'Ebuzer'den nakledilen bir rivayete göre Allah elçisi şöyle demiştir:

'Tahtla mukayese edilince ayak taburesi yeryüzündeki bir çölün içine atılmış bir demir yüzük halkası kadar büyük olabilir.'[169]

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah elçisi dedi ki: 'Allah mahlûkatı yarattığı zaman -Muslim'in bir rivayetinde, 'Allah mahlûkatın var olmasına hükmettiği zaman' diye geçer- yanındaki tahtın üzerinde bulunan bir fermana kendisi için şunu yazdı: 'Şefkatim öfkeme galebe çalar.'[170]

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... İnsanlar duruşma günü Muhammed'e giderler –Muslim'in rivayetinde 'İnsanlar bana gelirler.' şeklinde geçer– ve 'Muhammed! Sen Allah'ın elçisi ve bütün habercilerin (*el-enbiyâ'*)in sonuncususun. Allah senin geçmiş ve gelecek bütün hatalarını bağışladı. Bize efendin nezdinde aracılıkta bulun. Şu içinde bulunduğumuz hali görmüyor musun?' diyecekler. Bunun üzerine ben oradan ayrılıp

168 Ebû Dâvûd, es-Sunneh/19. Halife oğlu Abdullah'dan nakledilen benzer bir rivayet şöyledir: 'Kadının biri Allah habercisine gelmişti. Ona, 'Allah'a seslen (dua et) de beni has bahçeye koysun.' dedi. Bunun üzerine Allah habercisi, şanı yüce efendisini yüceltip şöyle dedi: 'Allah'ın ayak taburesi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Kendisi üzerine oturur. Ayak taburesinin sadece dört parmak kadar kısmı ondan fazla gelmektedir –Bunu parmaklarını bir araya getirerek dedi–. Ayrıca ayak taburesinin, yeni yapılmış bir semerin üzerine binen kimsenin ağırlığından dolayı çıkan gıcırtı gibi bir gıcırtısı vardır [et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 3, s. 12. Ayrıca bkz. es-Suyûtiyy, Celâlu'd-dîn, *ed-Durru'l-Mensûru fi't-Tefsîri'l-Me'sûr* (tahgîg: 'Abdu'llâhi'bnu 'Abdi'l-Muhsini't-Turkıyy), Merkezu Hacere li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti ve'l-Islâmiyyeh, el-Gâhirah, 2003, cilt 6, s. 164].' Allah elçisinin efendisine seselenirken kullandığı 'tahtının ağırlığınca (*zinete 'arşih*)' ifadesi için bkz. Muslim, ez-Zikru ve'd-Du'âu ve't-Tevbetu ve'l-Istiğfâr/19; İbnu Mâceh, el-Edeb/56.

169 Bkz. İbnu Kesîr, *a.g.e.*, s. 458.

170 el-Buhâriyy, et-Tevhîd/15; Muslim, et-Tevbeh/4.

tahtın altına gideceğim. Efendimin huzurunda yere kapanacağım. Derken Allah, daha önce hiç kimseye nasip etmediği minnet ve övgü dolu sözleri söylemeyi bana nasip edecek...'[171]

'Mesut oğlu Abdullah rivayet eder:

'Allah elçisi şöyle dedi:... [Duruşma günü] ilk giydirilecek kimse –Allah ona huzur ve esenlik versin!– İbrahim olacaktır. Kendisine dikiş yeri olmayan iki beyaz ince kumaş getirilir. Kendisi onları giyer. Sonra da tahtın karşısında oturur...'[172]

'Ebuhureyre rivayet eder:

'... Allah elçisi şöyle dedi: 'Benim diğer habercilerden daha iyi biri olduğumla ilgili bir tercihte bulunmayınız! Zira insanlar duruşma günü bayılacaklar. Ben ise yerden ilk kalkanlardan biri olacağım. Ayıldığımda Musa'yı tahtın ayaklarından birine tutunmuş olarak göreceğim...'[173]

'Ebu Katade der ki:

'Ben Allah elçisinin şöyle dediğini duydum: 'Alacağının vadesini uzatmak suretiyle borçlusunu rahatlatan ya da alacağını tamamen silen kimse duruşma günü tahtın gölgesinde olacaktır.'[174]

'Abbas oğlu Abdullah'ın yaptığı rivayete göre Allah elçisi şöyle demişti:

'Kardeşleriniz Uhut'ta şehit edildiklerinde Allah onların 'ruhlar'ını, has bahçe nehirlerine giden; oranın meyvelerin-

171 et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/36; Muslim, el-Îmân/84. 'Ebuzer der ki: 'Allah elçisine, Allah'ın 'Güneş de duracağı yere doğru akıp gitmektedir (36.38).' sözünün anlamı hakkında soru sordum. Bana 'Güneşin duracağı yer tahtın altıdır.' dedi.' el-Buhâriyy, et-Tefsîr-Yâsîn/1.

172 et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 8, s. 133.

173 el-Buhâriyy, Fi'l-Husûmât/1. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, er-Rigâg/43, et-Tevhîd/31; Muslim, el-Fedâil/42; Ebû Dâvûd, es-Sunneh/14; et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-ez-Zumer/40.

174 ed-Dârimiyy, el-Buyû'/50.

den yiyen ve tahtın gölgesinde asılı duran altın kandillerde barınan yeşil kuşların içine koydu...'[175]

'Ebuhureyre'nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demişti: 'Duruşma günü yer yarılıp da ilk çıkan ben olurum. Bana has bahçeye has elbiseler giydirildikten sonra tahtın sağında dururum. Allah'ın yaratıkları içinde benden başka hiç kimse bu yerde durmaz.'[176]

'Abbas oğlu Abdullah, Allah'ın 'Bayındır Ev aşkına!' sözündeki 'Bayındır Ev' hakkında 'O, tahtın hizasında bulunan bir evdir; erkler orayı şenlendirir. Her gün yetmiş bin erk bir daha geri dönmemek üzere orada kutsama (*salât*) yapar.' dedi.'[177]

'Abdullah oğlu Cabir, 'Allah habercisinin şöyle dediğini duydum.' der: 'Taht, Muaz oğlu Sad'ın ölümüyle sarsıldı.'[178]

Bir kelime (isim) mecaz olarak kullanıldığında onun sıfatları ve özellikleri hakkında teferruata girilmez. Kaldı ki '*er-Rahmânu 'ale'l-'arşi'stevâ* (20.5).' ifadesi bir bütün olarak mecaz olarak kabul edilse bile bu durum onun gerçek anlamda anlaşılmasına engel olmaz.[179] Dolayısıyla Allah'ın bir tahtının olmadığı ya da bir tahta oturmadığı anlamı çıkarılamaz. Mesela 'Yavuz Sultan Selim tahta oturdu/çıktı.' dediğimizde onun hükümdar (sultan) olduğunu anladığımız gibi, bir

175 Ebû Dâvûd, el-Cihâd/27. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, et-Tefsîr-Âlu 'Imrân/4; Ibnu Mâceh, el-Cihâd/16. Bir rivayette ise 'tahtın iç kısımları (*butnâni'l-'arş*) ndan söz edilir. Bkz. el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no 263, cilt 1, s. 85.

176 et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/1.

177 et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 11, s. 481.

178 el-Buhâriyy, Menâgıbu'l-Ensâr/12. Ayrıca bkz. Muslim, Fedâilu's-Sahâbeh/24; et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/51; en-Nesâiyy, el-Cenâiz/113; Ibnu Mâceh, el-Mugaddimeh/11.

179 Krş. Yunus Emre'nin 'Şu karşıma göğüs geren taş bağırlı dağlar mısın?' sözündeki 'taş bağırlı dağlar' ifadesi hem mecaz ve hem de gerçek anlamda kullanılmıştır. Çünkü dağların bağrı zaten taşlardan oluşur, ama burada asıl kast edilen karşı tarafın katı yürekli oluşudur. Bilindiği gibi edebiyatta bu sanata 'kinaye' denir.

'taht'a oturduğunu da anlarız. Zira hükümdarlar tahta çıkma törenlerinde 'resmen' tahta otururlar. Öte yandan Allah için kullanılan "*arş*' kelimesini 'hâkimiyet' vb. mecaz anlamlarda anlamak isteyenler '*Ve yahmilu 'arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh* (69.17).' yani 'O gün sekiz erk efendinin tahtını üzerlerinde taşır.' ifadesini mecaz olarak izah edemezler. Çünkü sekiz erkin üzerlerinde taşıdığı şeyin ağırlığı olan fiziki bir varlık (nesne) olması gerekir. Son olarak şunu da belirtelim ki, '*er-Rahmânu 'ale'l-'arşi'stevâ* (20.5).' ifadesi üzerinde yorum yapılırken, nedense bu vb. ifadelerin geçtiği bağlamlara pek dikkat edilmemektedir. Birçok Kuran ifadesi Allah'ın, gökler ile yeri ve bunların arasındakileri yarattıktan ve gökleri yedi katman halinde inşa ettikten sonra tahtına kurulduğunu ve evreni idare ettiğini anlatmaktadır. Nasıl ki memleketinde kargaşa olan bir kral, kargaşaya son verip düzeni sağlamadıkça işten fırsat bulup rahat bir şekilde tahtına kurulamıyorsa Allah da evrendeki kargaşayı sonlandırıp düzeni sağlamadan tahtına kurulmamıştır.

'*Ellezî halaga's-semâvâti ve'l-arda ve mâ beynehumâ fî sitteti eyyâmin summe'stevâ 'ale'l-'arş* (25.59).'[180]

'Gökler ile yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratıp sonra da tahtına kurulan Allah'tır.'

'*Summe'stevâ ile's-semâi fe sevvâhunne seb'a semâvât* (2.29).'[181]

'Sonra göğe yöneldi ve onu yedi katman halinde düzenledi.'

'*İnne rabbekumu'llezî halaga's-semâvâti ve'l-arda fî sitteti eyyâmin summe'stevâ 'ale'l-'arşi yudebbiru'l-emr* (10.3).'

'Efendiniz, gökler ile yeri altı günde yarattıktan sonra tahtına kurulan ve işleri planlayıp yöneten Allah'tır.'

180 Ayrıca bkz. Kuran, (32.4; 57.4).

181 Ayrıca bkz. Kuran, (13.2; 41.11).

6- '*Ve huve'l-gâhiru fevga 'ibâdih* (6.18).'
'Onun kulları üzerinde tam bir hâkimiyeti vardır.'

Bu ifade açıkça mecaz anlamda kullanılmıştır. Ancak bazı kelamcılar, ifadenin gerçek anlamda olup olmadığı konusunda bilinçli olarak birtakım tartışmalar yapmışlardır. Bunun nedeni, bir mecaz kullanımı esas alarak onu tüm diğer kullanımlara da teşmil etmeye çalışmak olarak görülmektedir. Hâlbuki benzer '*Ve nahnu fevgahum gâhirûn* (7.127).' yani 'Bizim Yahudiler üzerinde tam bir hâkimiyetimiz vardır.' ifadesinde firavunun ve halkının fizikî olarak Yahudilerin 'üzerinde' olup olmadığını tartışmak ne kadar abes ise '*Ve huve'l-gâhiru fevga 'ibâdih*.' ifadesinden yola çıkarak Allah'ın kulları üzerinde fizikî olarak bulunup bulunmadığını tartışmak da o kadar abestir. Yalnız '*Yehâfûne rabbehum min fevqihim* (16.50).' yani 'Üstlerindeki efendilerinden korkarlar.' ifadesinde Allah'ın fiziki olarak kulları üzerinde bulunduğu anlatılmaktadır.

7- '*Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard...* (24.35)'
'Allah, gökleri ve yeri ışıklandırandır. Onun yaktığı ışık, niş içinde bulunan bir kandilden yayılan ışığa benzer. Kandilin dışı cam bir fanus ile kaplıdır. Fanus ise inci parlaklığında bir yıldızdır sanki. Ayrıca bu kandilin ışığı ne doğuda ve ne de batıda bulunan; neredeyse ateş temas etmese bile etrafını aydınlatabilecek kadar berrak kutlu bir zeytin ağacının yağının yakılması ile elde edilir. Pırıl pırıl yanan bir ışıktır o! Allah dilediği kimseyi yaktığı bu ışığa sevk eder. O, insanlara misaller verir. O, her şeyin bilgisine sahiptir.'

Buradaki '*nûr*' kelimesi bizzat 'ışık' değil, mecaz olarak 'ışıklandıran/aydınlatan/aydınlatıcı (*munevvir*)'[182] yani '*hâdî/*

182 'Allah, 'ışıklandıran (*munevvir*)' olduğu için kendisini 'ışık (*nûr*)' olarak isimlendirmiştir (el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 828. Ayrıca bkz. Ken'ân, *a.g.e.*, s. 463; es-Sâbûniyy, *Safvetu't-Tefâsîr*, cilt 2, s. 340).' Buna mukabil Allah'ın bizzat ışık

hudâ (kılavuz)' anlamında kullanılmıştır.[183] Zira Arapçada mastarlar aynı zamanda '*ismu'l-fâ'il* (etken ortaç)' anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Kuran'da Allah'tan 'ışıklandıran (*nûr/munevvir*) olarak bahsediliyor olsa da bizzat kendisi değil, onun gönderdiği manevi ışık (*nûr*) yani ferman (*kitâb*)[184] veya insanların kalbine koyduğu '*îmân*' ışığ (*nûr*)ı kastedilmiştir.[185]

> 8- '*En tegûle nefsun yâ hasretâ 'alâ mâ farrattu fî cenbi'llâh*... (39.56)'
>
> 'Kişinin, 'Allah'a karşı işlediğim kusurdan ötürü yazık bana!' demesinden önce...'

Bu ifadedeki '*cenb*' kelimesi açıktır ki mecaz anlamda kullanılmıştır. Zira kişi bunu bizzat Allah'ın karşısında/yanında yapmamaktadır.

> 9- '*Ve'llâhu me'a's-sâbirîn* (2.249).'
>
> 'Allah sabır gösterenlerle beraberdir.'

Buradaki '*me'a*(beraber; ile)' edatı da, hatta bütün ifade mecaz anlamdadır. Yani 'Allah onların destekçisidir.' Zira

(*nûr*) olduğunu veya erkler (*melâikeh*) gibi ışıktan bir varlık olduğunu iddia etmek onun varlığının ham maddesini akla getirir ki böyle bir şey Kuran'da ve rivayetlerde ifade edilmediği gibi bizzat bu iddiayı ileri sürenlerin kabul ettikleri 'Allah mahlûkatına benzemez.' düsturu ile de çelişmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıdaki ifadede geçen 'ışık (*nûr*)'ın daha önce sözünü ettiğimiz 'ışık perdesi' ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

183 'Şanı yüce Allah, '*Allahu nûru's-semâvâti ve'l-ard*.' sözüyle göklerde ve yeryüzünde bulunanların kılavuzu olduğu kastediyor. Onun ışığı/ışıklandırışı sayesinde onlar gerçek yolu bulmaktadır... (et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 9, s. 320).' '*en-Nûr*' sözcüğü Arapların dilinde somut olarak algılanan 'ışık' anlamına gelir. Yalnız anlam sağlam bir şekilde ortaya çıkabiliyorsa mecaz olarak da kullanılır... Şanı yüce olan Allah somut olarak algılanan bir ışık değildir... (el-Gurtubiyy, *a.g.e.*, cilt 12, s. 256).' Ayrıca bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 6, s. 60; el-Beydâviyy, *a.g.e* , cilt 2, s. 124.

184 Bkz. Kuran, (5.16).

185 'Bu örnek kalp için verilmiştir. Lamba içindeki ışık ise Allah'ın ışığıdır (*Ve zâlike meselu'l-galbi ve'l-misbâhu nûru'llâhi fih*).' el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 463. Ayrıca bkz. es-Suyûtiyy, *ed-Durru'l-Mensûr*, cilt 11, s. 61, 62.

Allah fiilen onların yanında değildi. Bu birinin uzakta olan bir grup insana telefonla veya mektupla 'Ben sizi destekliyorum.' anlamında 'Ben sizin yanınızdayım.' demesi gibi bir şeydir.[186] Nitekim et-Taberiyy, anılan Kuran ifadesini 'Yani Allah, savaş veya itaat yolunda sabırla çaba gösterenlerin yardımcısıdır; onlara yardım eder; onları yolundan çıkaracak düşmanlara ve töresine muhalefet eden kimselere karşı destekler.'[187] şeklinde açıklamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Allah daha önce Musa ve takipçilerinin yanında fiilen bulunduğu gibi elçisi Muhammed'in ve takipçilerinin yanında onlar uyanıkken bulunmamıştır.[188] Sadece yukarıda zikrettiğimiz bir rivayet Allah elçisinin rüyasında Allah'ın geldiğini gördüğünden bahsetmektedir.

Selef bilginlerinin anılan Kuran ifadelerine ve rivayetlere yaklaşımına gelince, bu konuda elimizde el-Humeyyis tarafından *'I'tigâdu Eimmeti's-Selef* adıyla yazılan ve dilimize *Selef İmamlarının Akîdesi*[189] başlığıyla çevrilen müstakil bir eser bulunmaktadır. Bu eserde başta 'Ebu Hanife, Evzaî, Sevrî, İmam

186 Ebu Hanife *'Ve huve me'akum eyneme kuntum* (57.4).' Yani 'Nerede olursanız olunuz, Allah sizinle beraberdir.' ifadesini okuyarak Allah'ın gökte olduğuna karşı çıkan bir adama anılan ifadenin asıl anlamını şöyle izah eder: 'Bu, yanında bulunmayan bir adama, 'Seninle beraberim.' diye mektup yazmana benzer.' Bkz. eş-Şehristâniyy, *a.g.e.*, cilt 2, s. 170.

187 et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 2, s. 638. et-Taberiyy, benzer sayılabilecek *'Ve huve me'akum eyneme kuntum* (57.4).' 'O, nerede olursanız olunuz sizinle beraberdir.' ifadesini de 'Ey insanlar, o, yedi kat semanın üzerindeki tahtında bulunduğu halde size tanıklık etmekte; nerede olursanız olunuz sizi, yaptıklarınızı, gezip dolaştığınız ve ikamet ettiğiniz yerleri bilmektedir (et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 11, s. 670).' şeklinde izah etmektedir.

188 Krş. 'Malik oğlu Enes'ten rivayet edildiğine göre Allah elçisi Tebuk seferi dönüşü Medine'ye yaklaştığı sıra şunları söylemişti: 'Medine'de öyle kimseler bulunuyor ki, bu kimseler yürüdüğünüz her yerde; geçtiğiniz her vadide sizinle beraber idiler.' Yoldaşları, 'Sayın Allah elçisi, Medine'de bulunmalarına rağmen mi?' diye sorduklarında o, 'Evet, zira mazeretleri onları Medine'ye hapsetmiştir,' şeklinde cevap verdi.' el-Buhâriyy, el-Megâzî/81. Ayrıca bkz. Muslim, el-İmârah/48; Ebû Dâvûd, el-Cihâd/20; İbnu Mâceh, el-Cihâd/6.

189 el-Humeyyis, Muhammed, *Selef İmamlarının Akîdesi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, 2004.

Malik, İbnu'l-Mubarek, İbn Uyeyne, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Ebî Hatim, İbn Cerir et-Taberî ve Hatib el-Bağdadî' olmak üzere yirmi sekiz selef bilgininin yaklaşımı ve akidesi kaynakları gösterilerek aktarılmaktadır. Kabaca beyan etmek gerekirse, zikredilen selef bilginlerinin bu konudaki görüşleri de bir iki istisna dışında yukarıda yaptığımız izahlarla büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bu bir iki istisnayı da selef bilginlerinin felsefe ve kelam ilminden gelen saldırılar karşısında psikolojik de olsa kısmen etkilenmelerine bağlıyoruz. İmam Malik'in, Allah'ın tahtına kurulması (*istivâ*')nın keyfiyeti ile ilgili sorulan soruya meşhur '*el-İstivâu ma'lûm. Ve'l-keyfiyyetu mechûl*...' yani 'Tahta kurulmak/oturmak bilinen bir şeydir, ancak keyfiyeti meçhuldur...' diye başlayan çelişkili ve kaçamak cevabı bu iddiamızı kısmen ispatlamaktadır. Nitekim Ebû Zeyd, Türkçeye "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'an Te'vîli' Sorunsalı" başlığıyla çevrilen makalesinde anılan ifadedeki çelişkiye dikkat çekmiştir. Ona göre, "Maruf olan bir şey, ya duyular, ya akıl veya muhayyile yoluyla kavranmış demektir ve dolayısıyla her halükârda keyfiyeti meçhul olamaz. Keyfiyeti meçhul kalan bir şey ise –keyfiyet bir şeyi belirleyen arazlardan biri olduğu için– maruf olamaz..."[190] Bu şekilde bir cevapta Mutezile tarafından da benimsenen 'Allah mahlûkatına benzemez.' ilkesinin temel payı olduğunu düşünüyoruz. Aksi takdirde selef bilginlerinin Allah'ın Kuran'da ve rivayetlerde zikredilen antropomorfik nitelikleri ve fiilleri açıklarken her dem 'keyfiyeti meçhul' kaydını koymalarını izah etmek zordur.[191] Öyle görünüyor ki, selef bilginleri bu konuda politik denebilecek bir duruş sergilemişlerdir.

190 Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'ân Te'vîli' Sorunsalı (çev. Ömer Özsoy)", *İslâmî Araştırmalar*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Araştırma Vakfı Yay., Ankara, 1996, cilt 9, s. 28.

191 Ayrıca onların birçok rivayette açıkça belirtilen 'Allah'ın gölgesi' tamlamasını 'Allah'ın arşının gölgesi' olarak tevil etmeleri de nisbî bir etkilenmeyi göstermektedir.

Son olarak şunu söyleyelim ki, asla 'Bu izah edilen fikirler kabul edilemez. Zira o büyük muttaki âlimler/üstatlar yanlış düşünmüş olamaz!' diye düşünülmemelidir. Çünkü böylesine bir tepki bilimsel bir tepki sayılmaz. Ne kadar büyük ve iyi olursa olsun herkesin hata yapma ihtimali vardır. Bilimde kişilerin hatırı olmaz; olacaksa sadece gerçeğin hatırı olur.[192] Bilimde önemli olan mantıklı ve tutarlı bir şekilde kanıtlamaktır. Bu konuda 'Sen nasıl inanıyorsun?' şeklinde bir soru da sorulamaz. Böyle bir çalışma yapan kimsenin nasıl inandığı ya da günümüzdeki Müslümanların nasıl inanması gerektiği ayrı bir konudur. Buradaki asıl konu Allah elçisinin ve yoldaşlarının nasıl inanıp inanmadığı veya nasıl algılayıp algılamadığıdır.

Tek olan Kral Tanrı

Her krallığın (Ar. *el-mulk; el-memlekeh*) bir tek efendisi/kralı olur.[193] Bir krallıkta birden fazla efendinin/kralın varlığı kargaşa çıkartır. Odysseus, *İlyada*'da topluluğa şöyle seslenir: "Her kafadan bir ses çıkarsa iyi olmaz; bir tek baş olmalı, bir tek kral."[194] Mengü Han'ın, zamanın Fransa kralına yazdığı mektupta şu cümleler yazılıdır: "Ebedi Tanrı'nın emri şudur: Gökte sadece bir Tanrı var ve yeryüzünde de sadece bir efendi; Tanrı'nın oğlu Cengiz Han olacaktır."[195] Öte yandan Kuran'da bir efendi ve kral olan Allah'ın varlığı değil, birliği ispatlanmaya çalışılır. '*İmân*' kelimesi ise, Kuran'da günümüzde algılandığı gibi, 'Allah'ın varlığına inan-

192 'Gerçek üstündür; hiçbir şey ondan daha üstün olamaz (*el-Haggu ya'lû ve lâ yu'lâ 'alcyh*).' el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, cilt 1, s. 112.

193 "Zira demişler ki: 'On derviş bir seccade üzerinde uyur da iki padişah bir iklime sığmaz." Sadi, *Gülistan*, s. 29.

194 Homeros, *a.g.e.*, s. 95.

195 Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s. 79.

mak' anlamında kullanılmamıştır. Çünkü zaten o devirde 'Allah'ın varlığına inanmamak (ateizm)' diye bir sorun yoktu. Eski Araplar Allah Elçisi Muhammed'in gelişine kadar da Allah'ın varlığına tartışmasız inanıyorlardı. Hatta evini (*Beytu'llâh*: Allah'ın Evi; Kâbe) ziyaret ediyorlar, onun şerefine kurbanlar kesiyorlar, onu şahit göstererek yeminler yapıyorlar; onu kutsuyorlar (*salât*) ve anlaşmalarının başına '*Bismike'llâhumm* (Senin adına Allahım)' diye yazıyorlardı. Ayrıca bazıları "*Abdu'llâh* (Allah'ın Kulu)' vb. isimler taşıyordu. O devirdeki temel sorun '*şirk*' yani 'Allah'ın dışındaki bazı varlıkları ona ortak etmek'ti. O yüzden Kuran'da daima Allah'ın varlığı değil, birliği vurgulanır ve ispat edilmeye çalışılır.

'*Ve ilâhukum ilâhun vâhid. Lâ ilâhe illâ hû* (2.163).'

'Tanrınız bir tek tanrıdır. Ondan başka tanrı yoktur.'

'*Ve lem yekun lehû şerîkun fi'l-mulk* (25.2).'

'Krallığında ortağı yoktur.'

'*Ve lâ yuşriku fî hukmihî ahadâ* (18.26).'

'Hiç kimseyi hükmüne ortak etmez.'

'*Gul lev kâne me'ahû âlihetun kemâ yegûlûne izen le'bteğav ilâ zi'l'arşi sebîlâ* (17.42).'

'Şöyle söyle: 'Eğer onların iddia ettikleri gibi başka tanrılar da var olsaydı, o takdirde bu tanrılar tahtın sahibi ile kavgaya tutuşmak için fırsat kollarlardı.'[196]

'*Lev kâne fihimâ âlihetun ille'llâhu lefesedetâ* (21.22).'

'Eğer gökte ve yerde ondan başka tanrılar olsaydı kargaşa çıkardı.'

'*E erbâbun muteferrigûne hayrun emi'llâhu'l-vâhidu'l-gahhâr* (12.39).'

196 Osmanlı'da 'Fetret Dönemi' olarak anılan zaman diliminin Sultan Yıldırım Bayezid'in oğullarının taht kavgaları ile geçen kaotik bir dönem olduğunu ve bir kardeş (Sultan I. Mehmet) kalıncaya kadar sürdüğünü hatırlamış olalım.

'Ayrı ayrı bir sürü efendi mi, yoksa tek ve her şeye hükümran olan Allah mı daha iyi?'[197]

'*İmân*' kelimesi aslında 'Allah'ın varlığına inanmak' anlamına gelmediğine göre ne anlama gelmektedir?[198] Bu kelime, 'öteki yurd (*ed-dâru'l-âhirah/el-âhirah*)'un ve orada gerçekleşecek 'diriliş (*el-ba's*)'in[199] haricinde 'varlığına inanmak' anlamında kullanılmamıştır. '*İmân*' kelimesi, Allah için zaten kabul edilen varlığından da öte yalnızca 'Allah'ı, onun birliğini tanıma/onaylama; ona güvenip sadakatle bağlanmak/itaat etmek/boyun eğmek'[200] anlamında kullanılmıştır. Keza '*melek*'ler için, onları Allah'ın kızları veya tanrıçalar olarak değil, Kuran'da tarif edildiği şekilde kabul etmek anlamında, Allah'ın buyruklar (*kutub*)ı ve elçiler (*rusul*)i için ise onları 'onamak/tanımak' anlamında kullanılmıştır. Allah'a '*îmân*'ı, '*şirk* (Allah'ın hükümranlığına birile-

197 Krş. "Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya birine bağlanıp öbürünü hor görür." Matta, (6.24). Ayrıca krş. Kuran, (39.29).

198 "Öteki dünyada ödüllendirilme umuduyla girilen ve yürütülen karşılıklı ilişkiler, hem burada hem de orada uzun süreli ciddi bir bedel ödemeyi gerektirir ve büyük 'risk' taşır. Dolayısıyla dinin evrensel sorunu 'güven'dir. İnsanlar ödedikleri bedellerin karşılığını alabileceklerine inanmadıkça, Tanrı'yla karşılıklı bir ilişkiye girmeye yanaşmazlar." Stark, Rodney, *Tek Gerçek Tanrı* (çev. Çiğdem Özüer), Literatür Yay., Istanbul, 2005, *a.g.e.*, s. 200.

199 '*Yâ eyyuhe'n-nâsu in kuntum fî raybin mine'l-ba's*... (22.5)' 'Ey insanlar! Ölümden sonraki diriliş konusunda bir şüpheniz varsa şayet...'

200 "*Ve âmene bihî imânâ: saddegahû ve'l-îmânu: es-sigatu ve izhâru'l-hudû'i ve gabûli'ş-şerî'ah* (el-Fîrûzâbâdiyy, Mecdu'd-dîn Muhammedu'bnu Ya'qûb, *el-Gâmûsu'l-Muhît* (işrâf: Muhammed Na'îm el-'Argasûsiyy), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1994, s. 1518)." '*Ve âmene bihî imânâ*: 'Onu onadı, '*el-îmân*': 'Güvenip bağlanma, boyun eğdiğini izhar ve '*eş-şerî'ah*'ı kabul.'; "*Illâ enne'l-îmâne huve't-tasdîgu'llezî me'ahû emn* (el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 91)." 'Ancak '*el-îmân*' güvenin eşlik ettiği onamadır.' Ayrıca bkz. Kuran, (57.19). Krş. "Biblik uygulamada '*emuna*' Tanrı'ya ve onun vaat ettiklerine duyulan itimadı ve imanı belirtir. '*Emuna*' terimi ile 'güçlü, dirençli bir inanç' da anlatılmak istenmektedir ve '*âmen*' sözcüğü bu bağlamda aynı kökten gelir. İlk peygamberlerden beri '*emuna*', Tanrı'nın yüce varlığına zaten duyulan inancı değil, onun istikbale matuf vaatlerini de kabullenmek için Biblik anlamda çok mühim bir rol oynamıştır." Besalel, *a.g.e.*, cilt 1, s. 156.

rini ortak etme)'in reddi demek olan *'Lâ ilâhe ille'llâh* (Allah'tan başka tanrı yoktur).' cümlesi ile veya *'el-ihlâs'* kavramıyla da açıklayabiliriz: Çünkü Kuran'daki *'el-ihlâs (muhlisîne lehu'd-dîn)'* kelimesi Türkçedeki 'ihlâs' sözcüğü gibi 'samimiyet' anlamına gelmez. 'Sadece tek Allah'a bağlanmak ve ona itaat etmek/itaati ona hasretmek'[201] anlamına gelir ki bu anlam yukarıda *'îmân'* kelimesine verdiğimiz anlamla[202] da örtüşmektedir.

Allah'ın bir ortağ (*şerîk*)ı olmadığı gibi eş (*sâhibeh*)i, oğl (*ibn/veled*)u veya kızlar (*benât*)ı/tanrıçaları da yoktur. O, her bakımdan tek (*ahad*) ve eş (*nidd*)sizdir. Kimse ona denk (*kufuvv*) olamaz.

> *'Gul in kâne li'r-Rahmâni veledun fe ene evvelu'l-'âbidîn. Subhâne rabbi's-semâvâti ve'l-ardi rabbi'l-'arşi 'ammâ yesifûn* (43.81).'
>
> 'Şöyle söyle: 'Eğer Mutlak İnsaflı'nın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum. Göklerin, yerin ve tahtın sahibi olan Allah'ın şanı yücedir.'
>
> *'Lem yelid ve lem yûled ve lem yekun lehû kufuven ahad* (111.3, 4).'
>
> 'Ne birini doğurmuş ve ne de birinden doğmuştur. Hiç kimse onun dengi değildir.'
>
> *'Ve ennehû te'âlâ ceddu rabbinâ me'ttehaze sâhibeten ve lâ veledâ* (72.3).'
>
> 'Efendimizin şanı yücedir. Kendisi ne bir eş ve ne de bir oğul edinmiştir.'

201 İhlâs suresi, surenin anlamına uygun olarak *'Gul huve -Allâhu- ahad* (O -Allah- tektir).' sözüyle başlar.

202 Krş. *'İmân'* kelimesi yerine kullanılan *'i'tigâd* (tasdik; kabul etmek; bir şeye gönül bağlamak; rapt etmek' sözcüğü de *"agd* (bağlamak; düğümlemek)' sözcüğünden türetilmiştir. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 576; Atay, Mustafa; Atay, İbrahim; Atay, Hüseyin, *Mu'cemu'l-Luğah Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Atay Kardeşler, Ankara, 1964, cilt 3, s. 434; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 583.

'Ve yec'alûne li'llâhi'l-benâti subhânehû ve lehum mâ yeştehûn (16.57).'

'Kendileri erkek çocuk sahibi olmayı arzuladıkları halde hâşâ Allah'a kızlar isnat ediyorlar.'

Şahsına karşı yapılan bütün hataları bağışlayabilen göklerin ve yerin kralı olan Allah'ın tek bağışlamadığı hata, ona/krallığına/hükmüne birilerini 'ortak etmek (*şirk*)'tir.

'İnne'llâhe lâ yağfiru en yuşraka bihî ve yağfiru mâ dûne zâlike li men yeşâ' (4.48).'

'Allah kendisine ortak edilmesini bağışlamaz. Bunun dışındaki bir hatayı işleyen kimsenin hatasını ise dilerse bağışlar.'

'İnne'ş-şirke lezulmun 'azîm (31.13).'

'Birilerini Allah'a ortak etmek büyük bir hatadır.'

Hakikatte durum yeryüzündeki beşer hükümdarlar için de pek farklı değildir.[203] Eski devirlere ait 'Hükümdar kısırdır.' sözü bir hükümdarın hiç kimse ile hakiki bir akrabalık bağı kuramayacağını anlatmak için söylenmiştir. Çünkü hükümdarlar, acı da olsa siyasetin gereğini yerine getirerek hem kendi şahsi iktidarlarını ve hem de memleketlerini korumak durumunda olan kimselerdir. Onlar akraba, kardeş veya oğul olsun tahtlarına göz diken hiç kimseyi arkadaş, dost, ortak veya sırdaş olarak yanlarına almazlar. Hatta gerektiğinde öldürtürler.[204]

Bu bağlamda tarih boyunca Allah'ın aile (*ehl*)si, oğlu veya kendisinin bir 'baba' olduğunu belirten ifadeler hep mecaz

203 es-Seâlibî, kitabında "Hükümdarların İzzet, Şeref ve Buyruk Vermede Kendilerine Ortak Olanları Sevmemelerine, Ardlarından Gelip de Büyük İşlerle Meşgul Olanları Kerih Görmelerine Dair" özel bir 'fasıl' açar. Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 120.

204 Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 51, 52. Mesela ömrünün sonlarına yaklaşmış yaşlı Kanuni Sultan Süleyman bile, veliahtı oğlu Şehzade Mustafa'nın kendisini bertaraf edip padişah olmak istediğini öğrendiğinde onu derhal boğdurmuştu.

anlamda kullanılmıştır. Bunların son ikisi Kitab-ı Mukaddes'te kullanılmış olmasına rağmen[205] -yaşanan bazı kötü tecrübelerden dolayı olsa gerek- Kuran'da Allah'la ona bağlı (*mu'min*) ve teslim olmuş (*muslim*) kullar arasındaki ilişkiyi betimlemek maksadıyla hiç kullanılmamıştır.[206]

> *'Ve gâleti'l-Yehûdu ve'n-Nasârâ nahnu ebnâu'llâhi ve ehibbâuh. Gul fe lime yu'azzibukum bi zunûbikim* (5.18).'
>
> 'Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz, Allah'ın oğulları ve sevdiği kimseleriz.' demişler. Sen de onlara de ki: 'Dediğiniz gibiyse Allah hatalarınız nedeniyle sizi niçin cezalandırıp dursun ki?'

205 Ayrıca Eski Ahit'te İsrail/İsrailoğulları, Yahova'nın eşi -daha doğrusu Yahova İsrail'in kocası- olarak anlatılır: "Çünkü kocan seni yaratandır. O'nun adı Her Şeye Egemen Rab'dir... [(Yeşaya, (54.5)]." Ancak İsrail, Yahova'yı bırakıp oynaşlar (tanrılar) tutmak suretiyle zina yapmıştır: "Yutuldu İsrail... Uluslar arasında oynaşlar tutsalar da, Şimdi onları bir araya toplayacağım [Hoşea, (8.8-10)]." Esasen, günümüzde bize biraz garip gelse de geçmiş devirlerde tebaanın veya devletin kadına/geline benzetildiği vakidir. Tarihi belgeler Emir Timur'un "Bir kadının iki kocası olamayacağı gibi, bir devletin de yalnız tek hâkimi olmalıdır." dediğini nakleder. "Cem Sultan, ağabeyi Şehzade (II.) Bayezid'e, 'Anadolu yakasının kendisi, Balkanlar cephesinin ise onun tarafından idare edilmesi' teklifinde bulununca, II. Bayezid'in bu teklifi şu sözlerle reddettiği söylenir: 'Bu kişver-i Rûm bir ser-i püşide-i arûs-i pür-nâmustur ki iki dâmâd hıtbesinde tâb götürmez.' yani 'Osmanlı devleti öyle namuslu bir gelindir ki, iki damadın talebine tahammül edemez (Unan, *a.g.e.*, s. 22, 23, dipnot 62)." Hatırlayalım ki, Mevlâna Celaleddin er-Rûmî, öldüğü geceyi '*Şeb-i 'Arûs* (Gelin Gecesi)' olarak nitelemiştir [Krş. Yeşaya, (62.5)]. Yine kendisi, *Mesnevî*'sine bir kulun Allah'tan ayrılıp uzaklaşmasını Allah elçisinin, 'Allah'ın serbest (*helâl*) bıraktığı en sevimsiz şey boşamadır (Ebû Dâvûd, et-Talâg/3).' sözüne telmihte bulunarak boşamaya benzetir. Bkz. Mevlâna, *Mesnevî Tercümesi* (ter. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, cilt 2, s. 297.

206 "İnsan yöneticilerden kutsal yöneticilere dönersek, burada otokrasisi en az tartışılmış olan tanrı olan Muhammed'in Allah'ını anımsayabiliriz. En başından beri iktidarın bolluğuyla oradadır ve Eski Ahit'in Tanrı'sının tersine uğraşacak ciddi rakipleri yoktur. Kuran'da tekrar tekrar önemle kimsenin onun babası olmadığı ve onun da kimsenin babası olmadığı vurgulanır. Bu vurgulama ve bunun Hıristiyanlığa karşı ifade ettiği tartışmacı tavrı, Tanrı'nın iktidarının bir'liği ve bölünmezliği anlamından türer." Canetti, Elias, *Kitle ve İktidar* (çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003, s. 248.

'Malik oğlu Enes, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Allah elçisi, 'Allah'ın ailesinden olan insanlar vardır.' dedi. Kendisine, 'Onlar kimlerdir?' diye sorulması üzerine, 'İleti (*el-Gur'ân*)'[207] ailesinden olanlar Allah'ın ailesinden ve has kullarındandır.' diye açıklamada bulundu.'[208]

Hâkim (yargıç) Kral Tanrı

Eski devirlerde krallar ve diğer tür hükümdarlar her iki anlamda yani hem 'hüküm süren' ve hem de 'yargıç'[209] anlamında birer 'hâkim (hükmeden)'[210] idiler.[211] Çünkü onlar yasama, yürütme ve yargı erklerini bir elde; kendi ellerinde toplamışlardı.[212] Kuran'a baktığımızda her ikisi de Al-

207 '*el-Gur'ân*' kelimesinin 'ileti' olarak çevirmemizin nedeni kelimenin 'okuma' anlamı dışında 'iletme/ulaştırma' anlamının bulunmasıdır. el-Fîrûzâbâdiyy, '*garae*' fiilinin bu anlamını şu şekilde verir: "*Garae 'aleyhi's-selâme: ebleğah* (el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 62)." Ayrıca krş. *'Ve izâ gurie 'aleyhimu'l-gur'ânu lâ yescudûn* (84.21).' 'Bu ileti onlara ulaştırıldığında yere kapanmazlar.'

208 İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/16. Ayrıca bkz. ed-Dârimiyy, Fedâilu'l-Gur'ân/1; Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 12279, cilt 19, s. 296, 297; es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 2374, s. 144; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1990, cilt 16, s. 541. Başka bir rivayette de Allah'ın yaratıkları (insanlar), onun bakmakla yükümlü olduğu ailesi (*'iyâlu'llâh*) olarak nitelendirilmektedir: 'Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. Ailesine en iyi muamelede bulunan insan da Allah'ın en sevdiği insandır.' Bkz. el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no 1218, cilt 1, s. 337.

209 Krş. "Hammurabi ülkesini düzen içinde tutmasını bilmişti. Kanıtı da şudur, ülkesini yönetirken kendi idari rolünü de sayıp döker: Yönetici ve yargıçtır o (Bottéro, *a.g.e.*, s. 191)." Nizâmü'l-Mülk, geçerli bir neden olmadıkça muhakemeyi/yargılamayı bizzat padişahın yapması gerektiğini söyler. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 31.

210 'Hükümdar (hüküm sahibi)' sözcüğü de aslında her iki anlama gelir. '*el-Esmâu'l-husnâ*' içinde geçen '*ed-deyyân*' sıfatı da 'hâkim; yargıç' demektir. Bkz. er-Râziyy, Zeynu'd-Dîn Ebû 'Abdi'llâh, *a.g.e.*, s. 497.

211 Belki de bu yüzden İngilizcede '*court*' kelimesi hem 'saray' ve 'hem' de 'mahkeme' anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Avery, Robert vd., *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yay., İstanbul, 1995, s. 218.

212 Krş. "Kral [Hammurabi] başyargıç ve aynı zamanda yasa koyucuydu ve ünlü dikme taşı üzerindeki temsilî resim de onu yasa koyucu olarak göstermekte-

lah'ın birer habercisi (*nebiyy*) ve aynı zamanda baba-oğul birer kral olan Davut ile Süleyman'ın tebaa (uyruk)larının davalarına baktıklarını öğreniyoruz.[213] Yine Kuran'a göre Allah da her iki anlamda bir 'hâkim'dir; bir kral olarak göklerde ve yerde hükmeden ve aynı zamanda 'yargılanma günü (*yevme'd-dîn*)' veya daha çok kullanılan bir ifadeyle 'duruşma günü (*yevme'l-gıyâmeh*)' insanları yargılayacak bir 'yargıç.' Allah, o gün bütün insanlığı bir araya getirecek,[214] çok hızlı ve adil bir biçimde onları yargılayacaktır. Bu yargılamada 'Zerre kadar iyilik yapan da; zerre kadar kötülük yapan da karşılığını görecektir (99.18).' Zira denilmiştir ki, "Eğer bir ülkede kötüler iyilik görür, iyiler de kötülük görürse orada iyilik ümidi kalmaz; padişahın emirlerini kimse dikkate almaz ve yanında kimse kalmaz. Bu yüzden hükümdar iyileri ödüllendirmeli, kötüleri de cezalandırmalıdır (T: 162/a)."[215] Dolayısıyla o gün 'Hiç kimseye bir haksızlık yapılmayacaktır (21.47).' Kuran'da bu vb. birçok ifadeye rastlamak olasıdır:

> *'el-Hamdu li'llâhi rabbi'l-'âlemîne'r-rahmâni'r-râhimi mâliki yevmi'd-dîn* (1.2-4).'
>
> 'Ulusların efendisi, mutlak insaflı, şefkatli ve yargılanma gününün tek hâkimi olan Allah bütün övünceleri haizdir!'
>
> *'Ve emmâ men hâfe megâme rabbihî ve nehe'n-nefse 'ani'l-hevâ fe inne'l-cennete hiye'l-me'vâ* (79.40, 41).'
>
> 'Efendisinin huzurunda hesaba duracağından korkan ve

dir... Ancak iradi olarak adaletin başefendisi olmasının dışında kral, (özellikle de Hammurabi'ye ilişkin olarak metinlerde belgelendiği gibi) davalarda doğrudan yargıçlık yapmıştır." Klengel, *a.g.e.*, s. 175.

213 Bkz. Kuran, (21.78, 79). Allah Elçisi Muhammed, kral olmayı kabul etmediği için bir kral olarak değilse bile, bir devlet başkanı olarak davalara bakmıştır. Bkz. el-Buhâriyy, Fi'l-Mezâlimi ve'l-Ğadab/16; Ebû Dâvûd, el-Agdiyeh/7.

214 Bkz. Kuran, (3.9).

215 Koçin, Abdulhakim, *Za'îfi-Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 115.

bu yüzden kendi tutkularına gem vuran kimseye gelince, has bahçe onun yegâne barınağı olacaktır.'[216]

'*Fe mâ yukezzibuke ba'du bi'd-dîn. E leyse'llâhu bi ahkemi'l-hâkimîn* (95.8).'

'Bundan sonra da niçin yargılanmayı inkâr edesin ki? Değil mi ki Allah en büyük yargıçtır.'[217]

'Uneyis oğlu Abdullah rivayet eder:

'Allah habercisinden şunu dinlemiştim: 'Allah kulları toplar ve onlara 'Kral benim! Yargıç benim!' diye seslenir. Yakında olan onu duyduğu gibi uzakta olan da duyar.'[218]

Hami (koruyucu) Kral Tanrı

Kuran'da aynı kökten gelen eş anlamlı '*veliyy* (çoğ. *evliyâ*')' ve '*mevlâ* (çoğ. *mevâlî*)' kelimelerinden birincisi meal yazarlarımız tarafından genellikle 'dost' olarak tercüme

216 Krş. "[Babil] Krallık kaleminin Şamaş-Hasir'e gönderdiği bir mektupta, Şamaş-Hasir, kralın hizmetini gören bir adamdan tarlaları alıp, hükümdarla hiçbir hizmet ilişkisi bulunmayan kişilere verdiği için paylanmaktadır. 'Kralın huzurunda bunun hesabını verebilir misin?' denmektedir mektubun sonunda." Klengel, *a.g.e.*, s. 143.

217 Kuran'da Allah için kullanılan '*el-fettâh* (34.26)' sözcüğü de 'yargıç' anlamına gelmektedir. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s. 112.

218 el-Buhâriyy, et-Tevhîd/32. Bir kral olarak kullarına 'yargıç'lık yapan Allah aynı zamanda onlara aralarındaki anlaşmazlıklar/ihtilaflar konusunda 'hakem'lik de yapar. Allah elçisine ve yoldaşlarına ihanet eden Kurayzaoğulları kendilerine nasıl muamele edilmesi gerektiği konusunda Muaz oğlu Sad'ın hakemliğine muracaat ettikleri vakit o, akıl baliğ erkeklerinin öldürülmesine ve çocuklarının esir edilmesine hükmetmişti. Allah elçisi, Muaz'ın bu hükmünün ne kadar adil olduğunu –ifadedeki 'kral'dan Allah'ı kast ederek– 'Sen onlar hakkında kralın verdiği hükmü verdin (*Legad hakemte fihim bi hukmi'l-melik*).' diyerek onaylamıştı (Bkz. el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve's-Siyer/168). Allah duruşma günü de Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların '*dîn*' ve '*îmân*' konusundaki ihtilaflarını giderecekti. Nitekim bununla ilgili olarak Kuran'da 'Allah anlaşmazlığa düştüğünüz konular hakkında duruşma günü karar verecektir (22.69).' denilmektedir. Ayrıca bkz. Kuran, (3.55; 5.48; 6.164; 16.92).

edilmiştir.[219] '*Veliyy*' kelimesinin özellikle 'hukuki ve siyasi destekleyici'[220] anlamında bu manayı barındırdığı doğru olmakla birlikte, yerine göre 'hami (koruyucu), idare/deruhte eden',[221] 'müttefik (Ar. *halîf*)'[222] ve 'efendi'[223] gibi manaların daha uygun düştüğünü söylemek gerekir.[224] Ancak bu manaları anlayabilmek için Allah Elçisi Muhammed'in dünyaya geldiği toplumun yapısını biraz tanımak gerekir.

Devletin ve merkezî bir otoritenin var olmadığı 'Cahillik Çağı' Arabistanı'nda toplumu oluşturan kabileler ve şahıslar arasında karşılıklı bir güvensizlik bulunuyordu. Bu şartların bir ürünü olarak doğan 'himaye' müessesesi, bir tür akraba dayanışması olarak tanımlanabilir. Kişi, ister kabilenin asıl üyesi, ister bir şekilde o kabileye sonradan katılmış (yanaşma) ya da kabilece himaye talebi kabul edilmiş biri olsun, intikam dâhil can ve mal güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda mutlaka himaye edilirdi. Kur'an'da bu himaye ilişkisini ifade etmek için yaygın olarak '*veliyy* (çoğ. *evliyâ*')' ve onunla aynı kökten gelen '*mevlâ*' (çoğ. *mevâlî*)' kelimeleri

219 Bakara suresinin sonunda geçen '*veliyy* (2.257)' kelimesinin bu şekilde tercümesi ilgili bazı örnekler için bkz. Atay, *a.g.e.*, s. 42; Akdemir, *a.g.e.*, s. 42; Hizmetli, *a.g.e.*, s. 37; Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 20.

220 Bkz. Mîr, Mustansır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü* (çev. Murat Çiftkaya), İnkılâb Yay., İstanbul, 1996, s. 204. Not: Mîr'in çalışmasında sadece mastar (velâyet) anlamı işlenmiştir.

221 Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 188. Çocuğun sorumluluğunu deruhte eden kimseye '*veliyy* (veli)'; halkın işlerini deruhte eden şehrin en yetkili yöneticisine '*vâli* (vali)' denmesi bu yüzdendir. Kuran'da, Kitab-ı Mukaddes'te olduğu gibi açıkça Allah'ın bir 'baba' olduğu yer almaz. Ancak kendisini ona bağlılık gösterenlerin velisi/sorumluluklarını deruhte eden biri olarak tanıtması lâfzen olmasa da zimnen bir baba olduğunu gösterir. Ayrıca 'Bilge Kral' konusunda işlediğimiz '*el-hikmeh*' kavramının anlamı da bu hususu teyit eder mahiyettedir.

222 '*Veliyy*' kelimesinin bir anlamının 'müttefik' olduğu şundan bellidir ki, bu kelimenin zıddı 'düşman' anlamına gelen '*aduvv*' sözcüğüdür. Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 188.

223 Krş. "Sultan seni dost edinmişse sen onu efendin gibi gör!" es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 54.

224 Her iki kelimenin toplu olarak anlamları için bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 885; el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 1732.

kullanılır. Daha az kullanılan '*câr*' kelimesi gibi bu kelime de –Arapçada zıt anlamlı sözcüklerden biri olduğu için– yerine göre 'himaye eden; hami (İng. *patron*)' ya da 'himaye edilen; yanaşma (İng. *client*)' anlamına gelmektedir. Watt, modern batılılara bu düşüncenin yabancı olması nedeniyle teknik terimlerin batılı dillere tercümesinin çoğu kez yetersiz kaldığını, mesela '*evliyâ*" kelimesinin 'arkadaşlar' şeklindeki yaygın tercümesinin, kelimenin ilk muhataplardaki 'gerektiğinde silahlı güçle desteklemeye hazır arkadaşlar' biçimindeki bir çağrışımı gizlediğini belirtmektedir.[225]

'Himaye' müessesesi sadece eski Araplarda değil, bütün eski krallıklarda önemli bir müessese idi. Mesela bir krallıkta büyük bir iş yapmak veya önemli bir mevkiye yükselmek isteyen bir kimse bunu kralın ya da nüfuz sahibi bir asilin himayesini almadan kolay kolay gerçekleştiremezdi.[226] Zaten birisinin emri altına girmek onun himayesine girmek anlamına geliyordu.[227] Günümüzde cumhuriyet rejimlerinde bile bazı önemli etkinlikler ancak cumhurbaşkanının veya eşinin şahsi himayesiyle gerçekleştirilebilmektedir.

Sonuç olarak, bir Kral Tanrı olarak Allah da, Kuran'da kendisini, ona güvenip bağlılık gösteren (*mu'min*) ve teslim olan (*muslim*) kulların hamisi/koruyucusu olarak tanıtır.[228]

225 Bkz. Watt, W. Montgomery, *Hz Muhammed'in Mekke'si* (çev. M. Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 38, 40, 41; "Himaye" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 18, s. 56.

226 Krallıklarda ve imparatorluklarda özellikle sanatçılar ve edebiyatçılar kendilerini himaye (patronaj) edecek bir hami (patron) olmadan hayatlarını ve sanatlarını kolay kolay idame ettiremezlerdi. Osmanlı Devleti'nde divan şairleri ile hamileri arasındaki kuvvetli ilişkiyi irdeleyen bir çalışma için bkz. İnalcık, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu ve Batı Yay., İstanbul, 2003.

227 Krş. İng. *patron*: "Hami, veli, patron, efendi, daimi müşteri, sanatkâr himaye eden kimse." Avery, *a.g.e.*, s. 707.

228 Allah elçisinin eşi Ayşe'den rivayet edildiğine göre Ebubekir, Mekke'de iken bir ara ortaksayan (*müşrik*)ların verdiği şiddetli sıkıntılara dayanamaz ve Habeşistan'a göç etmeye karar verir. Yola çıkar. Berku'l-Ğımâd adlı yere vardığında İbnu'd-Degine adlı kabile şefine rastlar. İbnu'd-Degine, değerli bir insan olarak gördüğü Ebubekir'in göç etme nedenini öğrenince, 'Senin gibi bi-

'*Allahu veliyyu'llezîne âmenû yuhricuhum mine'z-zulumâti ile'n-nûr* (2.257).'

'Allah kendisine güvenip bağlılık gösteren kimselerin hamisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.'[229]

'*Ente mevlânâ fe'nsurnâ 'ale'l-gavmi'l-kâfirîn* (2.286).'

'Sen hamimizsin; nankör kavme karşı bize destek ol!'

'*Gul men bi yedihî melekûtu kulli şey'in ve huve yucîru ve lâ yucâru 'aleyhi in kuntum ta'lemûn* (23.88).'

'Şöyle söyle: 'Eğer biliyorsanız söyleyin, her şeyin mutlak hâkimiyetini elinde tutan; himaye eden ama himaye edilmeye ihtiyacı olmayan kimdir?'

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Allah şöyle buyurmuştur: 'Kim himaye ettiğim birine düşmanca davranırsa o kimseye savaş ilân ederim...'[230]

Faal Kral Tanrı

Önemli bir siyasetname türü eseri sayılan *Ahlâk-ı Alâ'î*'nin yazarı Kınalızâde Ali Çelebi'ye göre, filozoflar (hükemâ) fâ-

risi yurdundan çıkmaz ve çıkarılmaz.' diyerek onu kararından vazgeçirir ve Mekke'ye geri götürür. Bütün Kureyş eşrafını bir bir dolaşarak Ebubekir'i himaye (*civâr*)sine aldığını bildirir. Kureyş eşrafı onun bu himayesini, Ebubekir'in kut (namaz)u evinde gizlice icra etmesi ve Allah'tan gelen 'ileti (*gur'ân*)leri sessizce okuması şartıyla kabul eder. Ebubekir bir süreliğine bu şarta riayet ettiyse de sonraları kendini zapt edemeyerek aykırı hareket eder. Ailelerinin bu durumdan etkileneceğinden çekinen Kureyş eşrafı İbnu'd-Dağine'ye haber gönderir. Ebubekir'in belirlenen şarta riayet etmediğini dolayısıyla onu himayesinden çıkarması gerektiğini bildirir. İbnu'd-Değine ise Ebubekir'e gelir, şarta uymasını, aksi takdirde himayesinden çıkması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Ebubekir, 'Senin himayeni reddediyor; güçlü, şerefli ve haşmetli olan Allah'ın himayesini kabul ediyorum.' demek olan şu cevabı verir: "*Fe innî eruddu ileyke civârake ve erdâ bi civâri'llâhi 'azze ve cell.*" Bkz. el-Buhâriyy, Menâgıbu'l-Ensâr/45.

229 İnsanların Allah'ın himayesi altında (*tahte kenefi'llâh*) olduklarını ve Allah'ın, bir kulu rezil edeceği zaman himayesinden çıkardığını belirten bir rivayet için bkz. el-'Aclüniyy, *a.g.e.*, no 2848, cilt 2, s. 293.

230 el-Buhâriyy, er-Rigâg/38.

zıl bir hükümdarın, birincisi 'ulüvv-i himmet'in yani 'üstün gayret'in de bulunduğu yedi haslete sahip olması gerektiğini söylemişlerdir.[231] "Sultanlar için mutlak gerekli görülen uluvv-i himmet (yüce himmetli, güçlü iradeli olmak), kişinin dini ve dünyevi işlerde hedef olarak kendisine nitelik itibariyle yüce işleri seçmesi ve herkesin saadetini tahsile çalışmasıdır... Şu halde, sultanlık davası güden kişinin son derece uyanık olması, tedbiri asla elden bırakmaması lazımdır."[232]

Kuran'daki Kral Tanrı Allah yorulmayan, dinlenmeyen, uyuklamayan, uyumayan[233] ve daima bir işle meşgul olan; faal (etkin) bir tanrıdır. Kendisi o kadar faaldir ki, gökte veya yerde yaşanan hiçbir olaya kayıtsız kalmaz; mutlaka gerektiği şekilde tepkisini gösterir. Kullarının dileklerini duyar ve onlara cevap verir. Bazen iyi davranışları bu dünyada hemen ödüllendirdiği gibi kötü davranışların cezasını da derhal verir. Kendisine sadakatle bağlı kullarıyla ittifak kurar; onları destekler; bazen onlardan destek istediği de olur. Özsoy şöyle der: "Allah'sız olmayan ama Allah fikrinin hiçbir fonksiyon icra etmediği müşrik dünya görüşü karşısında Kur'an'ın 'Allah' fikrini çok yoğun bir şekilde vurguladığını görüyoruz. Kur'an'ın anlatışında bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi Allah vardır. Makro ve mikro boyutuyla, fizik âlemin bütün olaylarında fail güç odur. Yıldızları sevk ve idare eden o olduğu gibi (A'raf/54; Nahl/12); spermanın teşekkülünden, yumurta hücresi ile birleşip ye-

231 Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 187.

232 Unan, *a.g.e.*, s. 188, 191.

233 "Kanuni Sultan Süleyman devrinde bir kadının evi soyulur. Kadın, hemen padişahın huzuruna çıkıp evinin soyulduğunu söyleyerek zararın karşılanmasını ister. Padişah, 'Evin soyulurken sen neredeydin?' diye sorar. Kadın, 'Hünkârım, uyuyordum.' der. Padişah, 'Uyursan tabi ki soyulur.' deyince kadın, 'İyi ama hünkârım, ben sizi uyanık bildiğim için uyuyordum.' cevabını verir. Padişah bu cevap üzerine kadının zararının karşılanmasını emreder." Oğuz, Berkay, *Unutulmayan Espriler*, Mavi Yelken Yay., İstanbul, 2005, s. 133.

ni bir yaratığa dönüşmesine kadar geçen bütün safhalarda (Mü'minun/12-14, vb.) yine o vardır... Konumuz çerçevesinde bu ifade özelliğini tahlil edecek olursak, Kur'an'ın Allah'ı bizzat tarihin içine soktuğunu görürüz. Bu demektir ki Allah bütün olayların dışında, hakem veya seyirci değildir, bizzat olayların içinde yaşayan bir taraftır. Böylelikle tarih de bir anlam kazanmaktadır."[234] Dolayısıyla burada felsefedeki 'ilk muharrik tanrı' veya Yahudilikteki 'dinlenen tanrı' ile Kuran'daki tamamen 'faal' olan Allah arasında temel bir farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

> Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, yarattığı bütün işi bitirip dinlendi.[235]
>
> '*Kulle yevmin huve fî şe'n* (55.29).'
>
> 'O her gün bir işle meşguldür.
>
> '*Lâ te'huzuhû sinetun ve lâ nevm* (2.255).'
>
> 'Onu ne uyuklama tutar, ne de uyku.'

Ölümsüz Kral Tanrı

Tarihte birçok büyük kral, halkları tarafından 'ölümsüz' olarak nitelendirilmiştir. Günümüzde bile 'kral'lık ile 'ölümsüz'lük arasında öyle bir bağ kurulmaktadır ki, *Uruk'un Ölümsüz Kralı Gılgameş*[236] gibi kitap veya 'Krallar Ölmez'[237] gibi film adlarına rastlamak zor değildir. Bununla birlikte

234 Özsoy, *a.g.e.*, s. 182, 183.

235 Yaratılış, (2.2, 3).

236 Krugmann, Robert, *Uruk'un Ölümsüz Kralı Gılgameş*, Yurt Kitap Yay., İstanbul, 2003.

237 "Krallar Ölmez (1967), Yönetmen: Ertem Göreç, Senaryo: Sefa Önal, Görüntü Yönetmeni: Ali Yaver, Oyuncular: Ayhan Işık, Semiramis Pekkan, Tuncel Kurtiz, Cahit Irgat, Ayfer Feray, Yapımevi (Şirket): Metin Film (Işık Toraman)", www.kultur.gov.tr

bazı krallar bu vasfı kendilerini sevdirerek elde etmiş, Mısır firavunları örneğinde olduğu gibi diğer bazıları da halklarının mutsuzluğu pahasına 'ölümsüz' olmak ve 'unutulmamak' için yaptırdıkları eserler ile kendilerini/adlarını yaşatmaya çalışmıştır. Her aklı başında insan muhakkak bir gün öleceğini bilir. Ancak kimilerine göre bir insan asıl, adının anılmadığı; esamisinin okunmadığı başka bir deyişle artık hatırlanmadığı/unutulduğu gün ölmüş demektir.

Şüphesiz Allah da anılmak ve hatırlanmak ister. Çünkü bir kralın bir yerde adının, sanının anılması onun orada var olduğunun ve hüküm sürdüğünün bir göstergesidir. Adı anılmasa dahi Allah sonsuza dek vardır ama onu anmamak/hatırlamamak onu yok farzetmekle aynı kapıya çıkar. Bu yüzden olsa gerek, Kuran'da daima Allah'ın anılması ve unutulmaması istenir.[238] Öte yandan Kuran'da birer kez zikredilen Allah'ın '*el-evvel*' ve '*el-âhir*' sıfatlarının onun ezeli ve ebedi olduğunu ortaya koyduğu kabul edilir. Bu sıfatların haricinde onun ölümsüz ve baki olduğunu belirten Kuran ifadeleri de mevcuttur.

> '*Huve'l-evvelu ve'l-âhir* (57.3).'
>
> 'O ilkdir ve sondur.'[239]
>
> '*Ve tevekkel 'ale'l-hayyi'llezî lâ yemûtu ve sebbih bi hamdih* (25.58).'
>
> 'Ölmeyen diriye güven; övgülerle onun şanını yücelt.'
>
> '*Kullu men 'aleyhâ fân. Ve yebgâ vechu rabbik zi'l-celâli ve'l-ikrâm* (55.26, 27).'
>
> 'Yeryüzündeki her şey gelip geçicidir. Görkem ve ikram sahibi efendinin varlığı ise baki kalır.'

238 '*Uzkuru'llâhe zikran kesîrâ* (33.41).' 'Allah'ı daima hatırlayın!'

239 Krş. "Rab, İsrail'in Kralı ve kurtarıcısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, 'İlk ve son benim.'" Yeşaya, (44.6.).

Hayat verici Kral Tanrı

Birçok kral 'ölümsüz' olarak nitelendirildiği gibi 'hayat verici' olarak da nitelendirilmiştir. Mesela meşhur yasa koyucu Babil Kralı Hammurabi'den yasalarını kaydettirdiği dikme taşında "uyruklarına bol bol su getiren yaşam verici"[240] bir kral olarak söz edilir.

Kimi krallar, ölümsüz olmak için ellerinden geleni yaparken kimileri de hayat verici (diriltici) olduklarını ispatlamak için birtakım trajikomik yollara tevessül etmekten geri durmamışlardır. Mesela Allah habercisi İbrahim ile tartışan kral bunlardan birisidir. Kuran'da bu olaya çok kısa değinilir:

> *'E lem tera ile'llezî hâcce İbrâhîme fî rabbihî en âtâhu'llâhu'l-mulk. İz gâle İbrâhîmu rabbiye'llezî yuhyî ve yumîtu gâle ene uhyî ve umît* (2.258).'
>
> 'Allah kendisine krallık lütfetti diye efendisi hakkında İbrahim ile tartışan kimseye ne demeli? İbrahim, 'Benim efendim dirilten ve öldürendir.' dediğinde beriki, 'Ben de diriltir ve öldürürüm.' diye karşılık vermişti.'

Kralın bu iddiasını nasıl ispat ettiği(!) ile ilgili rivayetler çeşitlidir. Bir rivayet kralın iki adam getirttiğini, adamlardan birisini öldürtüp diğerini sağ bırakmak suretiyle güya öldürebileceğini ve diriltebileceğini diğer bir deyişle ölüme ve hayata hükmedebileceğini ispat etmeye çalıştığını anlatır.[241]

Allah'a gelince o, gerçekten diriticidir. Ölüden diri, diri-

240 Klengel, *a.g.e.*, s. 65.

241 Bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 2, s. 28. Değişik kültürlerdeki benzer uygulamalara dikkat çeken Canetti bunun muhtemel nedenlerinden biri olarak şunu söyler: "Kral aynı anda iki hakkı birden kullanır. Birinin ölümünden kuvvet kazanır, ama diğerini affetmekten de yararlanır. Çünkü bu adamı arkadaşının kaderinin görgü tanığıdır; kendisi de hayatta kalan ve bağışlanmak üzere seçilen olarak kuvvet kazanır ve kralın daha da sadık bir hizmetkârı olur." Canetti, *a.g.e.*, s. 429.

den ölü çıkarır. Ölü toprağı diriltir. Sadece kendisi değil, onun 'Nefes (*Rûh*)'i ve sözleri de hayat vericidir.

'*Ve'llâhu yuhyî ve yumît. Ve'llâhu bi mâ ta'melûne basîr* (3.156).'

'Allah diriltir de öldürür de. O, yaptıklarınızı görür.'

'*Ve tuhricu'l-hayye mine'l-meyyiti ve tuhricu'l-meyyite mine'l-hayy* (3.27).'

'Sen ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın.'

'*Fe yunezzilu mine's-semâi mâen fe yuhyî bihi'l-arda ba'de mevtihâ* (30.24).'

'O, gökten su indirir; indirdiği suyla ölü toprağı diriltir.'

'*İnne'llezî ehyâhâ lemuhyi'l-mevtâ* (41.39).'

'Toprağı dirilten ölüleri de diriltir.'

Kılavuz ve lider Kral Tanrı

Sadi, *Gülistan* adlı kitabının sonunda Allah'a şöyle seslenir: "Senden kime şikâyet edeyim ki (Senden) başka hâkim yoktur ve hiçbir el senin elinden üstün değildir. Senin kılavuzluk ettiğin kimse kaybolmaz; senin şaşırttığın kimsenin kılavuzu yoktur."[242] Özellikle bazı eski kültürlerden kalan resimlerde ve heykellerde krallar genellikle tebaalarının önünde ellerinde bulunan bir yazıyla/metinle veya işaret parmaklarıyla bir yöne işaret ediyor tarzda temsil edilmişlerdir. Bunun nedeni onların tebaaları için birer kılavuz ve lider olduklarını vurgulamaktır. [243]

242 Sadi, *Gülistan*, s. 316. Cuma hutbelerinde bu son cümlelerin çevirisi sayılabilecek cümleler sıralanır: '*Men yehdi'llâhu fe lâ mudille lehû ve men yudlil fe lâ hâdiye leh.*' 'Allah'ın kılavuzluk ettiği kişiyi kimse yoldan çıkaramaz; öte yandan onun yoldan çıkarttığı kişiye de kimse kılavuzluk yapamaz.'

243 Krallar lider olarak 'çoban'a da benzetilmişlerdir. es-Seâlibî, hükümdarların olmaması durumunda insanların, tıpkı çoban olmayınca sürünün yırtıcı hayvanlar tarafından yenilmesi gibi birbirini yediklerini belirtir (Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 33). Mesela daha önce bahsettiğimiz Kral Hammurabi'den tarihi bel-

Bir kral, hem de gerçek bir kral olan Allah da Kuran'da, kendisine güvenip bağlanan kulları karanlıklardan aydınlığa çıkaran bir 'kılavuz (*hudâ*)'[244] olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama onun yazısı/mektubu/fermanı için de geçerlidir. Allah, kendisine güvenip bağlanan kullara sadece kılavuzluk yapmaz, bu yolda onları daima kutsar.

'*Gul inne hude'llâhi huve'l-hudâ*... (2.120)'

'Allah'ın kılavuzluğu mükemmel bir kılavuzluktur.' diye söyle...'

'*Men yehdi'llâhu fe huve'l-muhtedî*... (7.178)'

'Allah'ın kılavuzluk ettiği kimse tamamen doğru yoldadır...'

'*Ve's-selâmu 'alâ meni'ttebe'al-hudâ* (20.47).'

'Kılavuzu takip edenlere selam olsun!'

'*Zâlike'l-kitâbu lâ raybe fîhi huden li'l-muttagîn* (2.2).'

'İşbu buyruk -hiç şüphesiz- sakıngan kimseler için bir kılavuzdur.'

gelerde 'çoban' diye söz edilir (Bkz. Klengel, *a.g.e.*, s. 122). Taç ve taht gibi krallık alametlerinden biri olan krallık asası, muhtemelen çoban asasını temsil etmektedir. Rivayet edilir ki, Sultan Vahidettin, tahta çıktığı gün biat merasimi için maiyet erkânıyla birlikte Topkapı Sarayı'na geldiğinde romatizmadan muztarip olduğu için yanındakilerden bastonunu istemiş. Bastonunun Çengelköy'de unutulduğu haberi kendisine haber verilince, bunu kötüye alamet saymış ve 'Bu bir felaket!' diyerek yoluna devam etmişti (Bkz. Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1949, s. 152). Kralların tebaalarına 'sürü' anlamında 'raiyyet (Ar. *ra'iyyeh*)' veya çoğulu olan 'reaya (Ar. *re'âyâ*) denmesinin nedeni kralların bir çoban olarak algılanmasıdır. Kitab-ı Mukaddes'te de Tanrı bir 'çoban' olarak nitelendirilir [Bkz. Mezmurlar, (23.1)]. Ancak Kuran'da Allah için bu sıfat hiç kullanılmamıştır. Sadece Allah Elçisi Muhammed, Allah'ı sürüsünü tehlikeli yerlerden uzaklaştıran bir çobana benzetmiştir. Ayrıca o yöneticileri, kocaları, ev hanımlarını... sorumlu oldukları kişilerin ve eşyanın çobanı olarak nitelemiştir (Bkz. el-Buhâriyy, el-Ahkâm/1; Muslim, el-Imârah/5). Şunu da belirtelim ki özellikle Mezopotamya ve Ortadoğu kültürlerinde krallar ile tebaaları için yaygın olarak kullanılan 'çoban' ve 'sürü' metaforları günümüzde olduğu gibi aşağılama anlamı taşımıyordu.

244 Krş. İngilizcede '*leader*' sözcüğü hem 'kılavuz (yol gösterici)' ve hem de 'lider' anlamlarına gelir. Bkz. Avery, *a.g.e.*, s. 559.

'Huve'llezî yusallî 'aleykum ve melâiketuhû li yuhricekum mine'z-zulumâti ile'n-nûr. Ve kâne bi'l-mu'minîne rahîmâ (33.43).'

'O ve erkleri karanlıklardan aydınlığa çıkmanız için sizi kutsarlar. O, kendisine güvenip bağlananlara karşı şefkatlidir.'

Sanatkâr Kral Tanrı

Bazı liderler ve tabi ki birer lider olarak krallar devlet/krallık kuran (bâni) kimselerdir. Onlar sadece bir yönetim/krallık kurmakla kalmaz, yeni bir memleket kurma[245] yolunda şehirler, binalar, köprüler, anıtlar... inşa eder; sanatçıları, bilginleri ve edebiyatçıları himaye ederler.[246] Ayrıca yönetimlerinin payidar olması için yeni nesiller yaratırlar.[247]

Eski dünya zihniyetlerini modern dünyaya aktarırken en büyük sorun kavramları çevirirken yaşanır. Çünkü eski dünyanın kavramları modern dünyaya nazaran –en azından kendi aralarında– daha bir derli toplu idi ve çok daha az bölünmeye uğramıştı. Zaman ilerledikçe bilim ve felsefenin etkisiyle bu bölünme arttı ve öyle görünüyor ki artmaya devam edecektir.[248] Buna kültürlerin ve dillerin farklı yapıda oluşu ve kelime alışverişindeki gerçekler de eklenince eski bir zih-

245 Babil Kralı Hammurabi'den 'yeniden kurucu' olarak bahsedilir. Bkz. Klengel, *a.g.e.*, s. 65.

246 es-Seâlibî kitabında "Hükümdarlar Bilim ve Edebiyatın Gelişmesine ve İnce Sanatların Zuhuruna Vesile Olurlar" diye bir 'fasıl' açmıştır. Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 38.

247 Krş. 'Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve idame edecek sizlersiniz (M. Kemal Atatürk).' 'Çıktık açık alınla on yılda her savaştan/On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan' (Onuncu Yıl Marşı)

248 Eski kültürler için kavramların parçalanmasının kanserden bir farkı yoktur. Çünkü kanser, bir organdaki hücrelerin düzensiz olarak bölünüp çoğalmasıyla ortaya çıkan; onun doğal dokusunu mahveden ölümcül bir hastalıktır.

niyeti/düşünce sistemini modern zihniyetin kavramları ile aktarmak iyice zorlaşır. Artık yeni kelimeler icat etme şansımız pek bulunmadığı için de bir yerde elimizdeki kelimelerle yetinmeye mecburuz. Ancak yeni kavramlarla eski bir zihniyet betimlemeye çalışılırken ister istemez eski zihniyet bir ölçüde eksik yansıtılabilir ya da gerçekte olmadığı halde o zihniyetin bir bütünlüğünün olmadığı veya çarpık olduğu sonucuna varılabilir.[249] Kuran'daki kavramları aktarırken yaşanan da bundan pek farklı değildir. Mesela Allah elçisinin yaşadığı devirde '*hâlig*' kelimesi ile 'usta' ve 'zanaatkâr' dışında muhtemelen daha sonra 'sanatkâr, mühendis, mimar...' diye ayrılan mesleklerin tümü de ifade ediliyordu. Daha doğrusu bu meslekler ad olarak yoktu ve ayrı kelimelerle ifade edilmiyordu. Artık günümüzde neredeyse köylerde bile kalmamış eski ahşap evleri inşa eden 'usta'ları düşünelim. Bu 'usta'lar planından ve kaba işçiliğinden tutun da en ince işçiliklerine kadar bir evin bütününü kendileri yapıyorlardı.

Kuran'daki Kral Tanrı da bir '*hâlig*' yani 'usta'dır.[250] Bunu günümüze açarak çevirirsek, o bir 'usta, zanaatkâr, sanatkâr, mühendis ve mimar'dır. Zannedildiği gibi Kuran'daki '*halg*' kelimesi 'yoktan yaratma' anlamında değil, 'aşama aşama bir şeylerden başka şeyler yapma, inşa etme; kurma, oluş-

249 Bazı eski kavramlara günümüz bakış açısıyla bakmak, bir dürbünün ters tarafından uzak bir yere bakmak gibi bir şeydir. Kavramları bizlere yakınlaştıracağına bizden daha da uzaklaştırır.

250 "Lâfzen 'yaratıcıların en iyisi'. Taberî'nin belirttiği gibi. Araplar 'yaratıcı' veya 'yaratan' sıfatını her türlü 'sanatkâr/sanatçı' (*sânî*) için kullanmaktadırlar; bu kullanım, geniş anlamıyla sanat eserlerinin 'yaratımı'yla ilgili olarak Avrupa dillerinde de geçerlidir. Sözcüğün gerçek ve birincil anlamıyla asıl ve yegâne yaratıcı Allah olduğuna göre, *ahsenu'l-hâlikîn* ifadesi, *hâlik* teriminin bu ikincil anlamıyla anlamlandırılmalıdır (krş. *Tâcu'l-'Ârûs*, *haleka* maddesi) [Esed, *a.g.e.*, cilt 2, s. 690]." Bunu teyit eden bir rivayet şöyledir: '*Inne'llâhe te'âlâ sâni'un kulle sâni'in ve san'atih* (es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 1747, s. 109).' 'Yüce Allah her sanatkârı ve sanatını yaratandır.' Ayrıca Bediuzzaman'ın 'âlemin ustası' ve 'sultan-ı zifunun[sanat sahibi sultan]' ifadeleri için bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, s. 128, 573.

turma, üretme ve imal etme' anlamlarında kullanılmıştır. Kelime 'yoktan yaratma' anlamında olsaydı, '*halagnâ*(yarattık), *nahlugu*(yaratıyoruz)' gibi çok tekrarlanan çoğul formları ve '*min*(den; dan)' edatı kullanılmazdı. Hatta Kuran'ın bir yerinde Allah, '*hâlig*'lar (*hâligîn*) içinde 'en iyisi; en büyüğü ve en mükemmeli (*ahsen*)' olarak tanıtılır.[251] Kuran'da 'bir model (prototip)e bakmadan yapmak' ve 'yoktan/ilk yaratmak' anlamında ise '*bede'a* (*bedî'*)' ve '*fatara* (*fâtır*)' kökünden kelimeler kullanılır.[252]

Kuran'a bakılırsa gökleri, yeri ve içindeki her şeyi sanatkârane yaratan/inşa eden (*hâligu kulli şey'*) Allah olduğuna göre bu gökler-yer krallığında 'buyurma/yönetme' yetkisi de ona ait olmaktadır.

> '*İnne rabbekumu'llâhu'llezî halaga's-semâvâti ve'l-arda fî sitteti eyyâmin summe'stevâ 'ale'l-'arş*... (7.54)'
>
> 'Efendiniz gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra tahtına kurulan; durmadan kovalayan gece ile gündüzü saran; güneşi, ayı ve yıldızları emrine amade kılan Allah'tır. Yaratmak da buyurmak da sadece onun işidir. Ulusların efendisi olan Allah ne kutlu!'
>
> '*Fe'l-yenzuri'l-insânu mimme hulig. Huliga min mâin dâfig* (86.5, 6).'
>
> 'İnsan hangi şeyden üretildiğine bir baksın! Fışkıran bir sıvıdan üretildi.'[253]
>
> '*Ve'llâhu halega kulle dâbbetin min mâ'* (24.45).'

251 Doğayı yaratan Tanrı olduğuna göre sanatçıların asıl esin kaynağı doğa değil, Tanrı'dır. Platon'a göre, "Ilahi sanatkâr original-olanı, yani sedir *eidos*'unu [ideasını] yaratır, dülger ise *eidos* [idea] karşısında yalnızca bir *eikon* [kopya] olup da ressamın sediri için 'original' olan fiziksel sediri üretir [Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2004, s. 222]." Ayrıca unutmayalım ki lider olarak krallar daima tebaaları için birer esin kaynağı olmuşlardır.

252 Bkz. Kuran, (2.117; 6.14).

253 'İnsan hangi şeyden üretildiğine bir baksın! Bir atıntıktan üretildi.' şeklinde bir çeviri de olabilir.

'Allah her kara hayvanını birer sıvıdan üretti.'
'*Fetebâreke'llâhu ehsenu'l-hâligîn* (23.14).'
'Sanatçıların en mükemmeli olan Allah ne kutlu!'

'Eğer bir şey korku uyandırıyorsa, bu sizin onu çok beğenmenize ya da ona saygı duymanıza neden olur.'
– *Cambridge Academic Content Dictionary*

Mehabet (korku ile karışık saygı) uyandıran sevgili Kral Tanrı

Machiavelli meşhur kitabı *Hükümdar*'da bir hükümdar için, "Korkulan bir insan olmaktansa sevilen bir insan olmak mı, yoksa sevilen bir insan olmaktansa korkulan bir insan olmak mı daha iyidir?" diye bir soru sorduktan sonra cevabını yine kendisi verir: "Buna cevap olarak, hem sevilen hem de korkulan bir insan olmak gerekir, derim. Fakat bu iki özelliği bir arada bulundurmak güç olduğundan birisinden vazgeçmek gerekirse, korkulan bir insan olmak daha iyidir, derim. Çünkü insanlar genellikle nankör, değişken, ikiyüzlü, tehlikeden kaçan, çıkarlarında hasis yaratılıştadırlar... İnsanlar, sevilen kişilerden çok, korkulan kişilerin şiddetinden çekinirler. Çünkü insanlar, yaratılıştan kötü oldukları için bir çıkar karşısında sevgi bağları yok olur. Oysa korku ile bağlanmış insanlar, ceza tehdidi altında oldukları için bu bağdan hiçbir zaman kopmazlar."[254] Bu konuda es-Seâlibî de Machiavelli'ninkine benzer fikirlere sahiptir. Ona göre sultandan ürpermek, özellikle onun sözlerini işiten ve yaptığını gören kimse için mutlak bir vazife olarak değerlendirilmelidir. es-Seâlibî buna delil olarak aralarında Anüşirevân'ın da bulunduğu bir grup hükümdarın vali ve memurlarına yaptı-

254 Machiavelli, *a.g.e.*, s. 96. 97.

ğı bir tavsiyeyi hatırlatır. Onlara göre asil insanlar yumuşak sözlerle, eşkıya ve düzenbazlar sertlikle, fakat sıradan insanlar heybetle ümit ve merhametle şiddet harmanlanarak idare edilmelidir. Çünkü birçok filozofun da üzerinde birleştiği görüş şudur: "En iyi idare eden, heybet ve sempatiye sahip olandır... Eğer millet sadece iyilikle uslansaydı, Allah Teâlâ bu hükmü vermeye en layık varlık olurdu."[255]

Özellikle son yıllarda, ister modern dünyadaki algılamaların ve yaşanan bazı olumsuz olayların dayatması; ister Hıristiyanlığın etkisi ile[256] –belki biraz da ona karşı kendilerini savunmak amacıyla– olsun birçok Müslüman şahsiyet tarafından Allah'ın sevgisine/sevmesine çok fazla vurgu yapılmakta ve tabiri caizse 'pembe bir tanrı' imajı çizilmeye çalışılmaktadır.[257] 'Allah korkusu'na gelince, bundan neredeyse hiç söz edilmemektedir.[258] Hâlbuki Kuran'daki Allah, yukarıda es-Seâlibî'nin çalışmasında betimlenen bir hükümdar gibi hem sevip sevilen (*el-vedûd*)[259] ve hem de korkulan bir Kral Tanrı'dır.[260] Gönüllerine taht kurduğu[261] kulları

255 Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 55, 88, 107.

256 Krş., "Sevmeyen kişi Tanrı'yı tanıyamaz. Çünkü Tanrı sevgidir." 1. Yuhanna, (4.8)

257 Dikkat edilirse günümüzde insanın Allah'ı sevmesi (Allah sevgisi)nden çok, Allah'ın insanı sevmesi daha fazla işlenmektedir.

258 Oysa eskiden Allah korkusuna daha çok vurgu yapılmaktaydı. Belki günümüzde Allah sevgisine yapılan yoğun vurgu geçmişte Allah korkusuna yapılan yoğun vurguya kısmî bir tepkidir.

259 Allah'ın *'el-vedûd'* sıfatı Kuran'da ve *'el-esmâu'l-husnâ'* içinde bulunmaktadır. Ancak onun 'nefret etmesi'nden bahsedilmesine (*yebğazu*) rağmen 'nefret eden' anlamında mesela *'el-bâğid'* gibi bir sıfatı bulunmamaktadır.

260 'Malik oğlu Enes şöyle bir rivayette bulunur. 'Allah elçisi ölmek üzere olan bir gencin yanına gelmişti. Ona 'Kendini nasıl görüyorsun?' diye sormuştu. Genç ise, 'Sayın Allah elçisi, Allah'tan ümitliyim ama hatalarımdan dolayı da korkuyorum.' diye cevap vermişti. Bunun üzerine Allah elçisi şunları söylemişti: 'Bu durumda olan bir kulun kalbinde ümit ve korku birleşti mi Allah o kimseye ümit ettiği şeyi verir; korktuğu şeyden de onu emin kılar.' et-Tirmiziyy, el-Cenâiz/1 1. Allah korkusu ile ilgili Yahudi telakkisi için bkz. "Tanrı Korkusu" mad., Besalel, *a.g.e.*, cilt 3, s. 717.

261 "Şöyle denilir: 'Siyaseti en iyi bilen hükümdar, meşrutiyetini ve liderliğini hal-

onu fazlasıyla severler ama diğer taraftan ona azami derecede saygı gösterirler[262] ve ondan korkarlar.[263] Onun buyruğu okunduğunda önce ürperen tenleri daha sonra efendilerinin şefkatini hatırlayınca yatışır.

'Ve huve'l- ğafûru'l-vedûdu zu'l-'arşi'l-mecîd (85.14, 15).'

'O, sevendir, sevilendir, bağışlayıcıdır; şanlı tahtın sahibidir.'

'Ve'llezîne âmenû eşeddu hubben li'llâh (2.165).'

'Allah'a güvenip bağlananlara gelince, onlar Allah'ı daha çok severler.'

'Mâ enzelnâ 'aleyke'l-gur'âne liteşgâ. İllâ tezkiraten li men yehşâ (20.3).'

'Sana bu iletiyi bedbaht olasın diye değil, sadece Allah'tan korkan kimseye hatırlatmada bulunasın diye lütfettik.'

'İnnemâ yehşe'llâhe min 'ibâdihi'l-'ulemâ' (35.28).'

'Kulları içinde Allah'tan sadece bilenler korkar.'

'İnnâ erselnâke şâhiden ve mubeşşiran ve nezîrâ. Li tu'minû bi'llâhi ve rasûlihî ve tu'azzirûhu ve tuveggirûhu ve... (48.8, 9)'

'Biz seni, insanların Allah'ı ve elçisini tanıması, Allah'a destek olması, saygı duyması ve sabah akşam şanını anması için bir tanık, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.'

---

kının gönlüne tahı kurarak pekiştirendir (es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 88)." Krş. "*Mâ vesi'anî semâî ve lâ ardî ve lâkin vesi'anî galbu 'abdi'l-mu'min* (el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no 2254, cilt 2, s. 175)." 'Benim olan gökyüzüne ve yeryüzüne sığmam ama bana bağlılık duyan kulumun gönlüne sığarım.' Ayrıca krş. 'Gönül Çalab'ın tahtı/Gönüle Çalab bakıı/Iki cihan bedbahtı/Kim gönül yıkar ise' (Yunus Emre)

262 Kınalızâde'ye göre sultan, her ne kadar mukaddes olarak sayılmasa bile en azından temsil ettiği makamdan dolayı büyük bir sevgiye ve saygıya layıktır. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 260.

263 Belli ki bu korkma hâşâ Allah'tan bir canavardan korkar gibi korkma değildir. Bir önceki rivayette de görülebileceği gibi kişinin hataları sebebiyle Allah'ın cezalandırmasından korkmasıdır ki bu korkuya daima bir ümit eşlik etmektedir. Öte yandan bu korku gerekli bir korkudur. Böyle bir korku olmazsa çoğu insan liyakatli işler ve eylemler (*'amelun sâlih*) yapmaz; iyice azıtır.

'Tagşa'irru minhu culûdu'llezîne yehşevne rabbehum summe telînu culûduhum ve gulûbuhum ilâ zikri'llâh (39.23).'

'Efendilerinden korkanların tenleri onun buyruğu okunduğunda ürperir. Fakat daha sonra tenleri de gönülleri de yatışır.'

İlimsiz otorite kurulamaz.
– M. Kemal Atatürk

Bilge Kral Tanrı

Tarih boyunca daima 'kral'lık ile 'bilge'lik arasında bir tür ilişki olduğu veya en azından olması gerektiği düşünülmüştür.[264] Çünkü bir kral aynı zamanda bilge bir şahsiyet olmalıdır ki tebaasına bir baba gibi yol göstersin; onlara adilane hükmetsin ve memleketini ileri bir düzeye taşısın.[265] Ya da tersiden söylemek gerekirse ancak bilge biri kral olmalıdır.[266]

Gerek Kitab-ı Mukaddes'te gerek Kuran'da kendisinden söz edilen Allah'ın haberci (*nebiyy*)si Davut oğlu Süleyman da bir 'bilge kral'dı. *Yahudilik Ansiklopedisi* Kitab-ı Mukaddes'teki 'Süleyman'ın Özdeyişleri' veya eski çevirisiyle 'Me-

264 "İyi öğütler kimden gelirse gelsin hükümdarın bilgeliğinin ürünüdürler ve bu bilgelik ise, hiç de iyi öğütlerin ürünü değildir." Machiavelli, *a.g.e.*, s. 135.

265 Bilindiği gibi Kastilya kraliçesi Donia Isabelle ile evlenen İspanya kralı Aragon'lu Don Ferdinand, İberik Yarımadası'ndan Yahudilerin ayrılmasına neden olan bir ferman neşretmişti. Diğer taraftan Yahudilerin el sanatları, ticaret ve tıp alanındaki maharetlerinin farkında olan Osmanlı sultanı II. Bayezid onları ülkesine kabul etmişti. Bunun sonucunda belli bir süre sonra Osmanlı ülkesinde el sanatları, ticaret ve tıp gelişti; İspanya'da ise geriledi. Ferdinand'ın böylesine kötü sonuçlar veren bir ferman neşretmesi karşısında II. Bayezid'in şöyle dediği rivayet edilir: 'Ferdinand'ın bilge (*hakîm*) ve akıllı bir kral olduğunu nasıl söylersiniz? Adam kendi ülkesini daha fakir benimkini ise daha zengin yaptı.' Durant, Will, *Gissatu'l-Hadârah* [*The Story of Civilation*] (çev.?), cilt 9, s. 8944, www.alsakher.com (28.06.2010).

266 Platon'a ve Farabi'ye göre ancak bir filozof (bilgeliksever) hükümdar olabilir (Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 110). Yakın bir zamanda vefat etmiş eski Bosna Hersek Cumhuriyeti cumhurbaşkanı Alija İzzetbegoviç, bir kral olmamasına rağmen halkı tarafından 'Bilge Kral' namıyla anılmaktadır.

seller (İbr. *Mişle*)' kitabı hakkında şu bilgileri verir: "Bu kitap, Vaiz (Koelet) ve İyov kitabı ile birlikte günlük yaşamda ahlaki davranışlar sergilenebilmesi için akıllıca söylenmiş deyişleri içeren 'Bilge Edebiyatı'na dâhildir... Rabinik geleneğe göre, kitaptaki bazı deyişler Agur ve Kral Lemuel gibi kişilere mal edilmişse de, bunlar Kral Şelomo [Süleyman]'yu tarif eder... Meseller kitabı çeşitli üsluplar içerir. Fakat bunların başlıca türleri deyişler ve talimatlardır."[267] Eski sözlü kültürlerde bilge kralların birer atasözü olmuş bilgece sözler (özdeyişler)i[268] onların diğer bilgece fermanları[269] gibi hukukî bir hüküm ifade ederdi. Buna bilge ataların sözlerini de dâhil etmek gerekir. Çünkü "Bu kültürlerde yasalar bile kalıplaşmış deyişlere, atasözlerine yerleşmiştir; bunlar yalnız yasa dilinin süsü değil, yasanın özüdür. Zaten sözlü kültürlerde çoğu kez yargıcın görevi, huzuruna getirilen resmî anlaşmazlığı adil karara bağlamak için dava konusuyla ilgili atasözlerini beyan etmektir."[270] Nitekim Allah Elçisi Muhammed'in aşağıdaki sözleri de bu hususu teyit etmektedir:

> 'Mesut oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Allah Elçisi Muhammed şöyle demiştir:
>
> 'İki haslet sahibinden başkasına gıpta edilemez. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsan olunup da doğru yolda harcayan kimse ile kendisine 'bilgece sözler/özdeyişler/vecizeler (*el-hikmeh*)' ihsan olunup onunla 'hükmeden' ve onu öğreten kimsedir.'[271]

267 Besalel, *a.g.e.*, cilt 2, s. 397.

268 Kanuni Sultan Süleyman'ın darbımesel (atasözü) olmuş 'Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi/Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi' mısraları buna örnek verilebilir.

269 es-Seâlibî, kitabında "Hükümdarların Bilgece Fermanları" adıyla bir 'fasıl' açarak örnekler verir. Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 73.

270 Ong, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul, 2003, s. 51.

271 el-Buhâriyy, el-'Ilm/15.

Allah da bir 'bilge (*el-hakîm*) kral'dır. Kuran'daki '*el-hikmeh*' kelimesi onun bilgece sözleri/özdeyişleri/vecizeleri[272] anlamında kullanılmıştır.[273] Bunlar tıpkı bir babanın –ki krallar da tebaalarının babası[274] olarak görülmüştür– oğluna nasihatları gibidir.[275] Bu yüzden Kuran'da zikredilen Lokman'ın oğluna olan nasihatları ile Allah'ın kullarına olan nasihatleri hemen hemen aynıdır.[276]

'Işık' Kral Tanrı

Bazı krallar ve önderler birer 'ışık (aydınlık)'a[277] veya 'güneş'e[278] benzetilmişlerdir. Bunun nedeni ışığın ve güneşin, bilginin, kültürün/törenin ve adaletin sembolleri[279] olarak algılanmasıdır. Daha önce de temas ettiğimiz üzere Allah, Kuran'da gökleri ve yeryüzünü ışığı ile 'ışıklandıran/aydınlatan (*nûr*)' bir kral olarak tanıtılmıştır. O, içinde yol gösterici (*hudâ*) bilgiler (*el-'ilm*)in bulunduğu ferman (*el-kitâb*)ı ile insanları ışıklandırır/aydınlatır.

> '*Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard*... (24.35)'
> 'Allah, gökleri ve yeri ışıklandırandır...'

272 Kelimenin bu anlamları için bkz. Tan, Bilal, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2000, s. 23, 24, 92.

273 Kuran'daki '*el-hikmeh*' kavramı hakkında bkz. Hacımüftüoğlu, *a.g.e.*, s. 165, 166.

274 Kınalızâde tebaa ve hükümdar ilişkisini baba-oğul ilişkisi gibi görür. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 20, 21.

275 Krş. "Bilgelik yapıtları, 'Bir köylünün Oğluna Öğütleri". Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul, 1999, s. 42.

276 Bkz. Kuran, (6.151-153; 31.12-19; 17.22-39).

277 Bkz. Klengel, *a.g.e.*, s. 196.

278 Bkz. Klengel, *a.g.e.*, s. 15, 196. Yusuf Has Hacib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig* kitabında 'töre' ile özleştirilen 'hakan' da 'güneş (küntogdı)' sembolüyle anlatılmıştır (Bkz. Elmalı, Murat, "Kutadgu Bilig'de Töre", *Hüzün Coğrafyası: Doğu Türkistan*, B.Ü. Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu Yay., İstanbul, 1997, s. 21). "Hükümdar güneş gibi olmalıdır. Güneş nasıl ışık saçıyorsa, adil padişah da halkına o şekilde sarı altınlar saçmalıdır (T: 161/b)." Koçin, *a.g.e.*, s. 105.

279 Bkz. Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul, 2000, s. 180.

Kutlu/kutsal Kral Tanrı

Özellikle eski çağlarda kral veya başka bir monark aynı zamanda 'kutlu/kutsal' biri sayılırdı. Bunun bir sonucu olarak o, bir '(baş) rahip' olarak da tanınırdı.[280] Frazer bu konuda şunları söylemektedir: "Ama eski çağlardaki kralların genellikle aynı zamanda rahip olduklarını söylerken, görevlerinin dinsel yönünü tam anlamıyla anlatmış olmuyoruz. O çağlarda bir kralın çevresindeki kutsallık aylası hiç de boş bir söz değil, ciddi bir inancın ifadesiydi. Krallar, birçok durumda yalnızca rahip olarak değil, yani insanlarla tanrı arasında bir aracı olarak değil, genellikle insanın elinin uzanamayacağı bir yerde olduğu var sayılan ve ancak insanüstü ve görünmez varlıklara sunulan dua ve kurbanlarla ulaşılabilen iyilikleri kullarına ve kendine tapınanlara verebilecek tanrılar olarak saygı görürlerdi. Dolayısıyla tanrılardan, mevsimi gelince yağmuru yağdırması, güneşi açtırması, ürünü olgunlaştırması vs. beklenirdi. Bu beklenti bize ne denli yabancı gelirse gelsin ilk düşünce biçimlerinin ayrılmaz bir parçasıydı."[281]

Kral Hammurabi, meşhur dikme taşında, diğer özelliklerinin yanında 'bolluk getirici' ve 'insanların rahibi' olarak tanıtılmaktadır. Eski Yunan ve Roma'da, krallar aynı zamanda politik anlamda hükmettikleri toplumların birer yüce törensel önderi ve kutsal kralı (Lat. *rex sacrorum*) olarak say-

280 Dolayısıyla monarkların bedeni de kutsal addedilirdi. Mesela, Tahiti, Kamboçya ve Kore krallarına hiç kimse dokunamazdı. Kamboçya kralı, 1874 yılında arabasından düştüğü ve yerde baygın bir şekilde yattığı sırada adamlarından hiçbiri ona dokunmaya cesaret edemediği için ancak oraya gelen bir Avrupalı tarafından saraya taşınabilmişti. Kore kralı uyuklarından birine dokunmaya tenezzül etse, dokunduğu nokta artık kutsal sayılır, böylece bu şekilde onurlandırılmış kişi ölene kadar üzerinde görünür bir işaret, genellikle kırmızı ipekten bir kordon taşımak zorundadır. Bkz. Frazer, James G., *Altın Dal* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul, 1991, s. 168.

281 Frazer, *a.g.e.*, s. 9, 10.

gı görüyorlardı. Ruhbanlık görevlerine layık olmadıkları düşünüldüğünde krallıklarını devam ettiremiyorlardı.[282] Eflatun'un aktardığına göre Eski Mısır'da herhangi bir firavunun, ruhbanlık liyakatine sahip olmaksızın ve kutsanmaksızın hükmetmesine izin verilmezdi. Hasbelkader başka sınıftan bir kral iktidarı zorla ele geçirse bile, onun mutlaka ruhbanlık kastına kabul edilmesi gerekirdi.[283]

Allah'a gelince o, zaten kutludur ve bütün göksel ve yerel bereketlerin kaynağıdır.[284] Gökten bereketli bir su indirir. Onun fermanı da bereketlidir/feyizlidir.

'*Tebâreke'llâhu rabbu'l-'âlemîn* (7.54).'

'Ulusların efendisi Allah kutludur.'

'*Tebârake'smu rabbike zi'l-celâli ve'l-ikrâm* (55.78).'

'Görkem ve ikram sahibi efendinin adı kutludur.'

'*Ve nezzelnâ mine's-semâi mâen mubârakah* (50.9).'

'Gökten bereketli bir su indirdik.'

'*Ve lev enne ehle'l-gurâ âmenû ve'ttegav lefetehnâ 'aleyhim berekâtin mine's-semâi ve'l-ard* (7.96).'

'Eğer o kentlerin sakinleri Allah'a bağlılık duyup sakınmasını bilselerdi biz de göğün ve yerin bereketlerini onlara açardık.'

'*Ve hâzâ kitâbun enzelnâhu mubârak* (6.92).'

'Bu lütfettiğimiz kutlu bir fermandır.'

282 Bkz. Evola, Julius, *Modern Dünyaya Başkaldırı* (çev. Fevzi Topaçoğlu), İnsan Yay., İstanbul, t.y., s. 39, dipnot 5.

283 Bkz. Evola, *a.g.e.*, s. 112, 113. Bu husus, Osmanlı Devleti zamanında kısmen ve dolaylı olarak da olsa '*din ve devletin ikiz kardeş oldukları*' biçiminde ifadelendirilirdi. Bkz. Unan, s. 39, 45, 46.

284 Krş. "Aelius Aristides şöyle bildirir: 'Servet sahibi olmak bile Sarapis'in bir armağanıdır ve adaklar Sarapis'e, 'Bereket Veren Kurtarıcı (*Soter Ploutodotes*)' diye adanır." Burkert, Walter, *Ilkçağ Gizem Tapıları* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 37.

Şifa verici/şifacı Kral Tanrı

La Boétie iktidar olgusunu ve onun ideolojik dayanaklarını irdelediği *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* adındaki çalışmasında eski halkların krallarla ilgili bazı batıl inançlarını sıralarken şunları söyler: "Bu halklar, Epirlilerin kralı Pyrrhus'un bir ayak başparmağının mucizeler yarattığına ve dalaklarından hasta olanları iyileştirdiğine sıkı sıkıya inanmışlardı. Üstelik ölü beden yakıldıktan sonra bu parmak, ateşe karşın, küllerin içinde sağlam kalmıştı diyerek bu masalı daha da zenginleştirmişlerdi. Böylece halk, her zaman yalanları kendisi yaratmış, sonra da bunlara inanmıştır. Birçok kişi bu çeşit martavallardan yazmışlardır; fakat bunları kentlerin söylentilerinden ve halkın aşağılık konuşmalarından toplamış olduklarını görmek çok kolaydır. Asur'dan gelip İskenderiye'den geçerek imparatorluğu ele geçirmek amacıyla Roma'ya giden Vespasius [Vespasianus] harikalar yaratmıştı. Topalları iyileştiriyor, körlerin gözünü açıyordu, fakat yaptığı bu ve bunun gibi diğer şeylerin içerdiği yalanı göremeyen kişi, onun iyileştirdiği körlerden daha da kördü." [285] La Boétie'nin bahsettiği bu inanç Ortaçağ'ın sonunda bile o kadar güçlü idi ki bazen bir kimsenin kral oluşunun ön şartı veya delili olarak da görülüyordu: O devre ait bir metinde Fransa kralı Philippe de Valois'in, gerçek bir kral olduğunu aç aslanların arasına girerek -Çünkü aç aslanlar gerçek bir krala hiçbir zaman saldırmazlar- ve hastaları iyileştirerek ispatlaması gerektiği, bunları yapamadığı takdirde kral olarak sayılamayacağı söylenmektedir.[286]

285 La Boétie, *a.g.e.*, s. 53.

286 Bkz. Evola, *a.g.e.*, s. 38. Evola, kralların şifacılık gücü ile ilgili başka bilgiler de verir: "Şifacılık gücünün kralların giysilerine dek nüfuz ettiği görüşüne Karolenjlerde de rastlanır; Fransız krallarında, Robert le Pieux'den, İngiltere krallarında ise Edouard le Confesseur'dan (Günah Çıkarıcı Edward) ihtilal dönemine dek şifacılık gücü hanedan yoluyla geçer; önceleri her türlü hastalık iyi-

Kitab-ı Mukaddes'te geçtiğine göre Yahve, Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkıp Kızıldeniz'i geçen İsrailoğullarına,

> 'Ben, Tanrı'nız Rabb'in sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarıma kulak verir, bütün kurallarıma uyarsanız, Mısırlılara verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim.' dedi. 'Çünkü size şifa veren Rab benim.'[287]

Kuran'daki Kral Tanrı Allah da hasta bedenlere 'şifa verir.' Onun kutlu (*mubârak*) sözleri hasta gönüllere şifa (*şifâ'*) dır.[288] 'Allah'ın Sözü (*Kelimetu'llâh*)' olması itibarıyla İsa da tamamen onun izniyle körleri ve cüzamlıları iyileştirebilmiştir.

> *'Ve izâ meridtu fe huve yeşfîn* (26.80).'
>
> 'Hastalandığımda bana o şifa verir.'
>
> *'Gad câekum mev'izatun min rabbikum ve şifâun li mâ fi's-sudûr* (10.57).'
>
> 'Size efendinizden hem bir öğüt ve hem de gönüllere şifa olan bir ileti gelmiştir.'
>
> *'Ve ubriu'l-ekmehe ve'l-ebrasa ve uhyi'l-mevtâ bi izni'llâh* (3.49).'
>
> 'Allah'ın izniyle körleri ve cüzamlıları iyileştirir; ölüleri diriltirim.'

leştirilebilirken, giderek bu iyileştirilebilen hastalık sayısı azalır ve Pierre Mathieu'nun deyimiyle, 'Hıristiyan camiasında varlığını sürdüren yegâne mucize olarak' binde bir gerçekleşen bir mucize haline gelir." Evola, *a.g.e.*, s. 42, dipnot 47.

287 Mısır'dan Çıkış, (15.26).

288 Krş. "Emirin sözleri savaşta mangalara benzer, / Ondan sadır olan her görüş, memleketin derdine deva! / Zor bir mesele hususunda sade zannını söylese de, / Bilinmezlik perdeleri açılır. Sır faş olur orada!" es-Sâlibi, *a.g.e.*, s. 134.

İster barbar, ister medeni olsun birçok eski kültürde krallar ve diğer tür hükümdarlar daima örnek ve model alınacak insanlar olarak görülmüşlerdir. Frazer, barbar diye nitelediği toplumlardaki 'kral' algılarından şöyle söz eder: "Dünya daha gençken akıl yerine geçen her şey onun içinde özetlenmiş durumdadır. O, her insanın örnek alarak yaşamını şekillendirmeye çalıştığı kusursuz bir örnekti; bir barbar felsefesinin çizdiği çizgiler üzerinde kesin bir doğrulukla kurulmuş kusursuz bir model."[289] es-Seâlibî, "Yaygın sözlerden biri de şu [dur]:" der. "Halk, yöneticisinin dini üzeredir [Daha doğru bir çeviriyle, 'İnsanlar krallarının töresine tabidir (*en-Nâsu 'alâ dîni mulûkihim/melîkihim*)].' İnsanlar başlarındaki hükümdarın temel doktrini ve inancı neyse ona meyleder. Onun görüşlerini referans olarak görürler. Onu taklit etmeye özen gösterirler."[290] Nitekim Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasıyla Karahanlıların, Boris Han'ın Hıristiyan olmasıyla da Tuna Bulgarlarının[291] tamamen dinlerini değiştirdikleri bilinmektedir.

İslamda ise Allah'ın örnekliği olgusu Allah Elçisi Muhammed'in 'Güzel hasletler, Yüce Allah'ın hasletleridir (*Husnu'l-hulugi hulgu'llâhi'l-a'zam*).'[292] ve 'Allah nezihtir, nezaheti sever; temizdir, temizliği sever; asil ve cömerttir, asaleti ve cö-

289 Frazer, *a.g.e.*, s. 207.

290 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 52. Şeyhoğlu Sadru'd-dîn Mustafâ da aynı rivayeti benzer şekilde yorumlar. Bkz.Unan, *a.g.e.*, s. 336.

291 Bkz. (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 6, s. 390.

292 es-Suyûtiyy, Celâlu'd-dîni'bnu Ebî Bekr, *el-Fethu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., cilt 2, 72; *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 3717, s. 226; et-Taberâniyy, Ebu'l-Gâsim Suleymânu'bnu Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat* (tahgîg: Ebû Mu'âz Târigu'bnu 'Avdi'llâhi'bni Muhammed; Ebu'l-Fadl 'Abdu'l-Muhsini'bni İbrâhîme'l-Huseyniyy), Dâru'l-Haremeyn, el-Gâhirah, 1995, no 8344, cilt 8, s. 184. Arapça '*hulug/hulg* (çoğ. *ahlâg*)' kelimesi aslında 'huy; seciye; haslet' anlamına gelmektedir. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 297; el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 1137.

mertliği sever. O halde siz de avlularınızı temiz tutunuz!..'[293] sözleriyle özetlenebilir.' Ona atfedilen meşhur 'Allah'ın hasletlerini siz de haslet edininiz (*Tahallagû bi ahlâgı'llâh*).'[294] rivayeti ise temel '*hadîs*' kaynaklarında yer almamaktadır.[295]

Allah'ın, aşağıda zikredilen kendisine mahsus 'gururlanmak' ve 'övünmek' dışında bütün hasletleri aynı zamanda ona bağlı kullar tarafından da örnek alınacak hasletlerdir.

'Asil' ve cömert Kral Tanrı

Eski ve geleneksel dünyada, kısmen de günümüzde yaşayan krallıklarda olduğu gibi insanlar kabaca üç sınıfa ayrılırdı: Asil (soylu), avam ve aşağı tabaka. O devirlerde üstünlük, mükemmellik, seçkinlik ve saygınlık adına tezahür eden her şey bir şekilde asaletle ilişkilendirildi. Türkçedeki 'asilâne, şahâne; krallara layık' vb. birçok deyim yanında 'bey, efendi, beyefendi, hanım, hanımefendi' gibi hitaplar ve sıfatlar da o dünyadan bize miras kalmıştır. Allah elçisi devri Arap toplumunda da asaletin önemi büyüktü. Onların 'asil' anlamında kullandıkları '*kerîm*' kelimesi, İngilizcedeki karşılığı olan '*generous*'[296] sözcüğü gibi aynı zamanda 'cömert' anlamına gelmektedir. Bunun nedeni, asaletin en önemli belirtisinin cömertlik olmasıdır.[297]

Krallıkların ve diğer çeşit hükümdarlıkların haddizatında

293 et-Tirmiziyy, el-Âdâb/41. Felsefe ve tasavvuftaki '*teşebbuhun bi'llâh* (Allah'a benzeme)' tabiri için bkz. "Teşebbüh" mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 200.

294 Güler, Gazâlî'nin, *el-Maqsadu'l-Esnâ li Şerhi Esmâi'llâhi'l-Husnâ* adlı kitabını bu rivayeti şerhetmek maksadıyla yazdığını söyler. Bkz. Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s. 47.

295 el-Albâniyy'e göre bu rivayetin aslı yoktur. Bkz. el-Halebiyy, 'Aliyy Hasan 'Aliyy vd., *Mevsû'atu'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'd-Da'îfeti ve'l-Mevdû'ah*, Mektebetu'l-Ma'ârifi li'n-Neşri ve't-Tevzî', er-Riyâd, 1999, no 8036, cilt 3, s. 526.

296 İng. *generous*: "s. Cömert, âlicenap, eli açık; asil..." Avery, *a.g.e.*, s. 405.

297 Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (çev. Selâhattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997, s. 112.

birer asiller idaresi olduğu bilinmektedir. Nitekim kralın bulunmadığı bir devlette soylu sınıfı olmaz; soylu sınıfının bulunmadığı bir devlette de kral olmaz.[298] Tabi ki bir krallıktaki en asil kişi 'kral'dır.[299]

Kuran'daki Allah da '*el-kerîm*' yani 'asil' ve 'cömert' bir kraldır. es-Seâlibî'nin de naklettiği gibi, "Bütün insanlar cömert ve asilane davranmak durumundadırlar. Bu ahlakı terk etme konusunda en bahanesiz kalacak olanlar ise hükümdarlardır. Zira cömertliğe en çok onların gücü yeter."[300] Söz ettiğimiz varlık Allah olduğuna göre doğal olarak buradaki 'asalet'in soy ve akrabalıkla bir bağı olamaz. Burada 'yücelik, kusursuzluk' ve 'mükemmellik' anlamında kullanılmaktadır.[301]

> '*Yâ eyyuhe'l-insânu mâ ğarrake bi rabbike'l-kerîm* (82.6).'
> 'Ey insan! Asil ve cömert efendine karşı seni aldatan ne!'
> '*İgra' ve rabbuke'l-ekremu'llezî 'alleme bi'l-galem* (96.3, 4).'
> 'Oku! Yüceler yücesi efendin kalemle öğretendir.'

Lütufkâr Kral Tanrı

Allah sadece çok 'cömert' bir kral değil, aynı zamanda son derece 'lütufkâr (bahşeden; ihsan eden)' bir kraldır da.

> '*Ve ahsin kemâ ahsene'llâhu ileyk* (28.77).'
> 'Mademki Allah sana ihsan etti o halde sen de insanlara ihsan et!'[302]

298 Bkz. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul, 1998, cilt 1, s. 67.

299 Kınalızâde'ye göre, filozoflar (hükemâ) fâzıl bir hükümdarın, içinde 'temiz bir neseb'in de bulunduğu yedi haslete sahip olması gerektiğini söylemişlerdir. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 187.

300 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 55.

301 Kendisi, '*el-kerîm*' olduğu gibi taht (*el-'arşi'l-kerîm*)ı, elçi (*rasûlin kerîm*)si ileti (*gur'ânın kerîm*)si olan fermanı ve tabi ki has bahçelerde lütfettiği nimet (*rizgun kerîm*)leri ve ödül (*ecrun kerîm*)leri de '*kerîm*'dir. Krş. Osm. 'taht-ı hümâyun, fermân-ı hümâyun, ihsân-ı şâhâne...'

302 Krş. "Önceden bir hizmetin olmadığı halde Allah, sana lütfedip ikramda bu-

Allah o kadar lütufkâr bir kraldır ki, bütün hükümdarlıklar/krallıklar dahi onun hükümdar/kral olarak seçtiği kullarına birer lütfu ve armağanıdır.[303] Bunun bir yansıması olarak krallar veya diğer tür hükümdarlar (sultanlar) Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (*zıllu'llâhi fi'l-ard/'âlem*) olarak görülmüştür.

> '*Ve âtâhu'llâhu'l-mulke ve'l-hikmete ve 'allemehû mimmâ yeşâ*' (2.251).'
>
> 'Allah Davut'a krallık ve bilgelik lütfetti; dilediği şeyleri ona öğretti.'

Krallığın/hükümdarlığın Tanrı'nın bir lütfu olduğu yolundaki telakki sadece Kuran'da ve rivayetlerde değil, hemen hemen bütün eski kültürlerde de var olan bir telakkidir. Hammurabi, "Kral, yetkin kişiyim ben. Tanrı Enlil'in armağan ettiği..." demektedir. Türklerin erken dönem hükümdarlık ve hâkimiyet algısının göksel ve tanrısal olduğunu Orhun Kitabeleri'nde görmek mümkündür. Bu kitabelere göre hakan, Tanrı'nın yeryüzünde insanları yönetmesi amacıyla görevlendirdiği kişidir. Bilge Hakan (Kağan)'ın, '(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum... Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakan'ı annem Hatun'u yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu.' şeklindeki sözleri bu tespiti açıkça ortaya koymaktadır. Orhun Kitabeleri'nde Tanrı tarafından insanları yönetmekle görevlendirilmiş olan hakan, Osmanlı Devleti'nde bu defa 'sultan' unvanıyla ve İslamî bir tabirle '*zıllu'llâhi fi'l-ard* ('*âlem*)' yani 'Allah'ın yeryüzündeki gölgesi' olarak karşımıza çıkmaktadır.

lundu. Sen de onun kullarına ikramda bulun (T: 167/b)." Koçin, *a.g.e.*, s. 109.

303 Kınalızâde akıllı bir padişahın, padişah oluşunu Allah tarafından kendisine bahşedilmiş bir hediye olarak görmesi gerektiğini belirtir. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 186.

Şeyhoğlu [Sadru'd-dîn Mustafâ]'na göre, nasıl ki bir adamın yere düşen gölgesi, o adama nispet ediliyorsa, sultan da 'Allah'ın yeryüzündeki gölgesi' olması itibarıyla eylemleriyle Allah'a olan mensubiyetinin gereklerini yerine getirmek durumundadır.[304]

Aslında iyilik ve güzellik adına insanın başına gelen veya yapılan her şey Allah'ın lütfudur. Çünkü bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağı odur. Onun istemesi, lütfedip izin vermesi veya yardımı olmazsa kişi herhangi bir iyiliğe kavuşamaz. Kötülüklere gelince, onları Allah emretmediğine göre yaptırmış da olamaz. Kişi onları kendi arzularına ve Şeytan'a uyarak yapar. Sadi der ki: "Padişahın lütufları ölçüye sığmaz. Dil şükretmekle ona karşı ne hizmet görmüş olabilir? [Sadi, burada padişahı Ebubekir oğlu Sad'ı kast etmektedir] ... Şu halde beni topraktan var eden, bana kudretiyle temiz bir ruh veren Tanrı'nın buyruklarına katlanırsam buna şaşar mısınız? Ben daima onun lütufları, onun ihsanları içindeyim... Önce Tanrı, kalbine istek verir. Kul ondan sonra eşiğe baş koyar. Tanrı muvaffak kılmadıkça kul başkalarına iyilik edebilir mi?... 'Benim fiilim de iyidir.' diye niçin kendini düşünüyorsun? O kapıdan bak: Her şey Tanrı'nın verdiği uygunluk sayesinde olmaktadır. Bahçivanın padişah köşküne hediye ettiği yemiş, gene sultanın bahçesindendir..."[305] Dolayısıyla burada Kuran'daki, 'İyilik adına başına gelenler Allah'tan; kötülük adına gelenler ise kendindendir.' anlamındaki *'Ve mâ esâbeke min hasenetin fe mine'llahi ve mâ esâbeke min seyyietin fe min nefsik* (4.79).' ifadesi de açıklık kazanmış olmaktadır.[306]

304 Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 18, 19, 23, 320. 'Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir... (*es-Sultânu zillu'llâhi fi'l-ard...*)' rivayeti için bkz. el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no 1485, cilt 1, s. 403; es-Suyûtiyy, *el-Fethu'l-Kebîr*, cilt 2, s. 171, 172.

305 Sadi, *Bostan*, s. 18, 167, 300. Krş. *'Ve'llâhu halagakum ve mâ ta'melûn* (37.96).' 'Hâlbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.'

306 Bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azim*, cilt 2, s. 318.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da şu olabilir ki, insanın teslim (*islâm*) oldu veya bir iyilik yaptı diye Allah'tan minnet beklemeye hakkı yoktur. Yine Sadi'nin deyişiyle, "Bilirim ki kaldırdığım eli kendi gücümle yükseltmiyorum. Evet, gönül erleri ellerini kendiliklerinden kaldırmazlar; zira ipin ucu gayb'dan çekilmektedir. Hayır ve ibadet kapısı açık olmakla beraber, herkes iyi işler yapmaya kadir değildir; mutlaka bir engel vardır: Huzura ancak padişahın fermaniyle girilebilir. Kaderin anahtarı kimsenin elinde olamaz; mutlak surette kâdir olan ancak Tanrı'dır. Ey doğru yolda koşan kimse, kendine değil, Tanrı'ya minnet et. O senin tiynetini gayb âleminde iyi yoğurduğu içindir ki tabiatından kötülük gelmiyor. Hâlbuki aynı Tanrı, arıdan bu tatlılığı peyda ederken yılanda zehir yaratmıştır."[307]

Kuran bazı bedevilerin 'teslim olma (*islâm*)'larından dolayı Allah elçisinden minnet beklemelerini şöyle eleştirmektedir:

> *'Yemunnûne 'aleyke en eslemû. Gul lâ temunnû 'aleyye islâmekum. Beli'llâhu yemunnu 'aleykum en hedâkum li'l-îmân...* (49.17)'
>
> 'Teslim oldular diye sana lütufta bulunduklarını sanıyorlar. Onlara de ki: 'Teslim oluşunuzu bir lütuf gibi başıma kakmayın öyle! Aksine bağlılığa sevk ettiği için aslında Allah'ın size lütufta bulunduğunu bilmeniz gerekirdi. Tabii eğer gerçekten teslim olmuşsanız.'[308]

Sümerlilere göre de onların asırlar boyunca kendi toplumsal ve kültürel deneyimlerinden yavaş yavaş ve bin bir güçlükle geliştirdikleri yüksek ahlaki niteliklerin bütün şerefi tanrı-

307 Sadi, *Bostan*, s. 307.

308 Sadi, *Gülistan*'ında da kulun, Tanrı sayesinde hayır işlemeye muvaffak olduğunu, dolayısıyla hayrın hem nimetinden ve hem de faziletlerinden istifade ettiğini, bundan dolayı da minnet bekleyeceğine, minnettar olması gerektiğini söyler. Bkz. Sadi, *Gülistan*, s. 275.

larına aitti. Çünkü bu şekilde olmasını tasarlayanlar tanrılarıydı. İnsanın tek yaptığı tanrıların buyruklarını yerine getirmekti.[309] Aslında bu telakki biçimi beşeri kraliyetler ve hükümdarlıklar için de geçerliydi. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in, Kostantiniyye (İstanbul) muhasarasının elli üçüncü günü (28 Mayıs 1453), savaşmakta olan büyük küçük bütün komutanlarını topladığı ve onlara şöyle bir nutuk çektiği nakledilir: "Bugün size eski Romalıların payitahtı olan, bir zamanlar güzellik, zenginlik ve şerefin doruğunda bulunmuş 'bir şehri bahşediyorum.' Artık parlak bir zafer için birbirinizi teşvik ediniz... Bana gelince, sizin başınızda muharebe edeceğime yemin ederim..."[310] Dikkat edilirse padişah bu nutkunda ölesiye gayret gösteren (*cihâd*)/savaşan askerlerine seslenmekte ve kendisinin kumandasında şehrin alınmasını onlara yapılmış bir 'bağış/bahşetme/lütfetme' eylemi olarak nitelendirmektedir.

Bu konuda son olarak belirtmemiz gereken husus şudur ki, insanlar ne kadar iyilik yaparlarsa yapsınlar Allah'ın inayeti ve lütfu (kayrası)[311] olmadan 'bağış-lanamazlar'[312] ve has bahçelerdeki sonsuz güzel yaşamı hak edemezler.

> 'Ayşe, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:
> '... Şunu bilin ki, hiçbirinizi yaptığı iyilikler has bahçeye sokmaya yetmez!' 'Seni de mi Sayın Allah elçisi?' diye kendisine sorulunca, 'Evet, beni de.' dedi. 'Eğer Allah af ve şefkatle muamele etmezse beni de!'[313]

309 Bkz. Kramer, *Sümerler*, s. 166.

310 Pala, İskender, "Bizans Surları Önünde Son Nutuk", *Zaman* [Gazetesi], (27.05.2008), s. 21.

311 Kayra: "1. Yüksek tutulan ve sayılana birinden gelen iyilik, lütuf, ihsan, atıfet, inayet 2. fel. Tanrı kayrası. Kayracılık: fel. Evrendeki bütün olayları tanrısal sebebe dayandıran, insanların ancak Tanrı kayrasıyla, bağışıyla kurtulabileceğini ileri süren öğreti, providansiyalizm." Parlatır, s. 1253.

312 Bilindiği gibi Türkçede 'bağışlamak' sözcüğü de iki anlamda; 'bahşetmek/lütfetmek' ve 'affetmek' anlamlarında kullanılmaktadır.

313 el-Buhâriyy, er-Rigâg/18.

Velinimet Kral Tanrı

Krallar ve diğer tür hükümdarlar daima kullarının en büyük 'velinimeti' olarak görülmüş ve selamlanmışlardır. 'Hammurabi Yasaları'nda kraldan 'ülkenin velinimeti' diye de söz edilir.[314] Osmanlı Devleti'nde padişahlara arzedilen dilekçeler genellikle "Şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû 'velî-ni'metim' efendim pâdişâhım," diye başlar; "Emr-ü fermân şevketlû, kerâmetlû, mehâbetlû, kudretlû 'velî ni'metim' efendim pâdişâhım hazretlerinindir."[315] diye sona ererdi. Rauf Bey (Orbay)'in padişahlığın kaldırılmasının gündemde olduğu ilk günlerde, "Ben hanedân-ı Âl-i Osman'ın nân-ü nimetiyle perverde olmuş bir ailenin evladıyım..."[316] diyerek M. Kemal Paşa'ya itiraz ettiği rivayet edilir.[317] Çünkü tarih boyunca hükümdarlar, tebaalarını yediren, içiren giyindiren, barındıran ve birçok iyiliği bahşeden, dolaysıyla 'minnet duyulan' kimseler olarak görülmüşlerdir.[318]

Göklerin, yerin, bütün iyiliklerin, güzelliklerin ve nimetlerin gerçek sahibi (*er-rezzâg*) olan Allah ise asıl ve en büyük 'velinimet'tir. Bu yüzden bütün minnettarane ve 'müteşekkirane övgüler (*el-hamd*)'i[319] hak etmektedir.

> '*Gul men yerzugukum mine's-semâvâti ve'l-ardi guli'llâh* (34.24).'

314 Price, Helenistik çağ kent kültlerinin bir anlamda hükümdar kültü değil, velinimet kültü olduğunu, Helen krallarına her şeyden önce bağış sahibi, esirgeyici ve kurucu oldukları için tapıldığını nakleder. Bkz. Price, *a.g.e.*, s. 105.

315 Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Gözyaşı Yay., Konya, 1991, s. 132, 136.

316 Mısıroğlu, Kadir, *Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay., İstanbul, 1980, s. 395.

317 Sadi, ciddi bir suç işleyen zamanının Hamedan kadısının, kendisini cezalandırmak isteyen padişaha şu sözlerle hitap ettiğini nakleder: "Kadı: 'Ey cihanın efendisi, dedi, ben bu hanedanın nimetiyle beslenmişim..." Sadi, *Gülistan*, s. 227.

318 Krş. "Şiraz'ın sahibine müjdeler olsun! Halk onun himmetinin gölgesinde, onun nimetinin sofrasında oturmaktadır." Sadi, *Bostan*, s. 138.

319 Bkz. Mir, *a.g.e.*, s. 185.

'Onlara, 'Göklerden ve yerden sizi nasiplendiren kim?' diye sorduktan sonra 'Allah!' diye yine sen cevap ver!'

'Ellezî halaganî fe huve yehdîni ve'llezî huve yut'imunî ve yesgîn. Fe izâ meridtu fe huve yeşfîn (26.80).'

'Yarattıktan sona bana yol gösteren ve yedirip içiren odur. Hastalandığımda bana şifa veren de odur.'

'Le gad menne'llâhu 'ale'l-mu'minîne iz ba'ase fihim rasûlen min enfusihim (3.164).'

'Allah aralarından birini kendilerine elçi göndermek suretiyle bağlılık duyanlara iyilikte bulunmuştur.'

'Ve gâlu'l-hamdu li'llâhi'llezî hedânâ li hâzâ ve mâ kunnâ li nehtediye lev lâ en hedâne'llâh (7.43).'

'Bizi buna sevk eden Allah bütün övünceleri haizdir. Eğer o göstermeseydi bizler doğru yolu bulamazdık.'

'Ve lein seeltehum men halaga's-semâvâti ve'l-arda leyegûlunne'llâh. Guli'l-hamdu li'llâhi... (31.25)'

'Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yaratmış?' diye sorsan elbette ki 'Allah!' diye cevap vereceklerdir. O takdirde sen de, 'Allah bütün övünceleri haizdir!' diye söyle...'

Kadirşinas Kral Tanrı

Elbette ki insanlar iyilik de yapsalar kötülük de yapsalar, bunun hiçkimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'a bir yararı ya da zararı olamaz. Allah, hiç kimsenin iyiliğinden bir yarar elde etmediği gibi hiç kimsenin kötülüğünden de bir zarar görmez. İyilik veya kötülük yapanlar öncelikle bunu kendilerine yapmış olurlar.

'Meni'hteda fe innemâ yehtedî li nefsihî ve men dalla fe innemâ yedıllu 'aleyhâ (17.15).'

'Doğru yolda yürüyen kendi lehine yürür, yoldan çıkan ise aleyhine.'

'Men câe bi'l-haseneti fe lehû 'aşru emsâlihâ ve men câe bi's-seyyieti fe lâ yuczâ illâ mislehâ ve hum lâ yuzlemûn (6.160).'

'Bir iyilikle gelene o iyiliğin on katı, bir kötülükle gelene ise o kötülüğün misli kadar karşılık verilir. Hiç kimseye haksızlık yapılmaz.'

Şu da var ki, Allah 'kadirşinas' yani 'iyilikbilir' bir Kral Tanrı'dır. Bu nasıl olabilir? Allah bir kulun başka kulların ihtiyaçlarını karşılamaya veya sıkıntılarını bertaraf etmeye yönelik yaptığı iyilikleri bile, -haddızatında kendisine iyilik yapılması gerekli ve mümkün olmamasına rağmen- kendisine yapılmış iyilikler olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle o, kullarına yapılan iyilikleri takdir etmekte ve onlar için teşekkür bile etmektedir.

'Ve men tatavva'a hayran fe inne'llâhe şâkirun 'alîm (2.158).'

'Kim gönüllü olarak fazladan bir iyilik yaparsa şunu bilsin ki, Allah kadirşinasdır ve her şeyi bilir.'

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah elçisi dedi ki: 'Güçlü, şerefli ve haşmetli olan Allah, duruşma günü şöyle buyuracak: 'Ey Âdemoğlu, hastalanmış olmama rağmen sen beni ziyaret etmemiştin!' Kul, 'Efendim, sen ki bütün ulusların efendisisin, hal böyleyken ben seni nasıl ziyaret edebilirdim ki? O zaman Allah, 'Falan kulumun hasta olduğunu bilmiyor muydun yoksa? Onu ziyaret etmemişsin. Eğer onu ziyaret etmiş olsaydın beni onun yanında bulacağını bilmen gerekirdi.' Yine Allah soracak: 'Ben senden yiyecek istemiştim ama sen beni doyurmamıştın!' Kul, 'Efendim, sen ki bütün ulusların efendisisin, ben seni nasıl doyurabilirdim ki?' O zaman Allah, 'Falan kulum senden kendisini doyurmasını istemiş olmasına rağmen sen onu doyurmamıştın. Eğer onu doyurmuş ol-

saydın bunu yanımda bulacağını bilmiyor muydun?' Allah yine soracak: 'Ey Âdemoğlu, senden istemiş olmama rağmen sen bana su vermemiştin!' Kul şöyle diyecek: 'Efendim, ben sana nasıl su verebilirdim ki? Sen bütün ulusların efendisisin!' Allah da diyecek ki: 'Filan kulum senden su istemişti ama sen vermemiştin. Eğer ona su vermiş olsaydın bunu da yanımda bulacağını bilmiyor muydun?'[320]

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Adamın biri yolda yürürken dikenli bir dal bulur da onu yolun ötesine atarsa bundan dolayı Allah ona teşekkür eder ve onu bağışlar.'[321]

Ev halkını koruyan Tanrı'ya inanmaktan daha keyif veren ne olabilir!

– Franz Kafka

Müşfik (sevecen) Kral Tanrı

Adil olmak kadar tebaasına şefkat göstermek kusursuz bir hükümdarın şanından kabul edilir. Sadi, *Bostan*'ının 'Adalete ve Padişahlığa Dair' adlı birinci bölümünde 'Tebaaya Şefkat Göstermek' ve 'Eski Padişahların Şefkati' başlıkları altında hikâyeler anlatır.[322] Evet, hükümdarlar adil olmalıdırlar; suçluları gerektiğinde şiddetle cezalandırmalıdırlar ancak dürüst, çalışkan ve devlete layıkıyla hizmet eden tebaaya karşı da şefkatle muamele etmek durumundadırlar.

Kuran'daki 'gerçek kral (*el-meliku'l-hagg*) da adil (*el-'adl*) dir; gerektiğinde suçluları şiddetle cezalandırır (*şedîdu'l-'igâb*) fakat o, kendisine güvenle ve sadakatle bağlı (*el-mu'min*) ve liyakatli eylemler (*'amelun sâlih*)de bulunan kul-

320 Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/13. Ayrca krş. Matta, (25.34-46).

321 Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/36.

322 Sadi, *Bostan*, s. 39, 43.

larına karşı da son derece şefkatlidir. Şefkatli olmayı kendisine buyruk olarak yazmıştır/ilke edinmiştir. Birçok rivayette onun şefkati 'ana şefkati' ile mukayese edilerek anlatılmaya çalışılır.

'Fe in kezzebûke fe gul rabbukum zû rahmetin vâsi'ah. Ve lâ yuraddu be'suhû 'ani'l-gavmi'z-zâlimîn (6.147).'

'Seni yalancılıkla itham ederlerse onlara şunu söyle: 'Efendimizin şefkati geniştir ama onun suçlu kavmi cezalandırmasına da kimse engel olamaz.'

'Ketebe 'alâ nefsihi'r-rahmeh (6.12).'

'Şefkatle muamele etmeyi kendisine buyruk olarak yazmıştır.'

'Rabbunâ vesi'te kulle şey'in rahmeten ve 'ilmâ (40.7).'

'Efendimiz, şefkatin ve bilginle her şeyi kuşattın.'

'Hattap oğlu Ömer anlatır:

'Allah elçisine bir grup esir getirilmişti. Esirler arasında bir kadın vardı. Göğüsleri sütle dolu bu kadın sağa sola koşuşturuyor, esirler arasında bir çocuk bulduğunda ise onu alıp kucaklıyor, göğsüne bastırıyor ve emziriyordu. Bu manzara karşısında Allah elçisi, 'Ne dersiniz? Bu kadın çocuğunu hiç ateşe atar mı?' diye sordu. Bizler ise 'Allah için hayır...'diye cevap verince şunları söyledi: 'Allah'ın kullarına gösterdiği şefkat bu kadının çocuğuna gösterdiği şefkatten çok daha fazladır.'[323]

Allah, kullarına karşı sadece son derece şefkatli değil, aynı zamanda son derece bağışlayıcıdır da. Ne kadar hata yaparsa yapsınlar, en azından kendisi hakkında daima güzel duy-

323 el-Buhâriyy, el-Edeb/18. Ayrıca daha önce zikrettiğimiz Allah'ın, şefkatini yüz parçaya böldüğü, bunun bir parçasını yeryüzüne indirdiği, o bir parça şefkat sayesinde bütün canlı mahlukatın birbirine şefkat gösterdiği ve mahlûkatı yarattığı zaman tahtının üzerindeki bir fermana 'Şefkatim öfkeme galebe çalar.' şeklinde yazı yazdığı ile ilgili rivayetler için bkz. el-Buhâriyy, el-Edeb/19, et-Tevhîd/15; Muslim, et-Tevbeh/4; ed-Dârimiyy, er-Rigâg/69.

gu ve düşünceler besleyen/hüsnü zan sahibi kulların bütün hatalarını dahi bir çırpıda bağışlayabilir. Dolayısıyla asla ondan ümidi kesmemek gerekir.

> *'Gul yâ 'ibâdiye'llezîne esreſû 'alâ enfusihim lâ tagnatû min rahmeti'llâh. İnne'llâhe yağfiru'z-zunûbe cemî'â. İnnehû huve'l-ğafûru'r-rahîm* (39.53).'
>
> 'Şöyle söyle: 'Ey kendilerine yazık eden kullarım, Allah'ın şefkat göstereceğine dair ümidinizi kesmeyiniz! Allah bütün hataları bağışlayabilir. Çünkü o, son derece bağışlayıcı ve müşfiktir.'
>
> 'Allah elçisi şöyle demiştir:
>
> 'Güçlü, şereflı ve haşmetli olan Allah, duruşma günü bir kulun ateşe atılmasını emredecek. Kul, ateşin kenarına gelip durduğu an geri dönüp diyecek ki: 'Ama Allahım efendim, sana yemin ederim ki ben, senin hakkında hep güzel duygu ve düşünceler beslemiştim.' Bunun üzerine Allah şöyle emredecek: 'Onu geri çevirin. Ben, kulumun benim için beslediği güzel duygu ve düşüncelere göre hareket ederim.'[324]

Gururlu ve övüngen Kral Tanrı

Kuran'daki Allah, bir kısım safdillerin iddia ettikleri gibi 'mütevazı' –Çünkü 'mütevazı' insan sevilir– değil, aksine 'gururlu' bir Kral Tanrı'dır. Hatta bazıları bu iddialarına, Kuran'da birinci çoğul şahıs zamirleri ve kipleri kullanılarak söylenmiş ifadeleri mesela, 'Seni yalnızca bütün uluslara olan şefkatimizden dolayı elçi olarak gönderdik.' anlamındaki *'Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn* (21,107).' vb. ifadeleri örnek gösterir. Hâlbuki Allah Elçisi Muhammed

324 el-Beyhagıyy, Ebû Bekr Ahmedu'bnu'l-Huseyni'bni 'Aliyy, *el-Câmi'u li Şu'abi'l-İmân* (tahgîg: 'Abdu'l- 'Aliyy 'Abdu'l-Hamîd Hâmid), Mektebetu'r-Ruşdi li'n-Neşri ve't-Tevzî', er-Rıyâd, 2003, no 984, cilt 2, s. 323.

devri Arapçasında günümüz Türkçesinde olduğu gibi birinci çoğul şahıs zamirleri ve kipleri tevazu için kullanılmıyordu. Aşağıdaki Kuran ifadesi ve rivayet oldukça açıktır.

> '*el-Meliku'l-guddûsu's-selâmu'l-mu'minu'l-muheyminu'l-'azîzu'l-cebbâru'l-mutekebbir* (59.23).'
>
> 'O, kutsal, esenlik verici, güven duyulan, otorite sahibi, güçlü ve gerektiğinde zor kullanan gururlu kraldır.'

> 'Ebuhureyre anlatır:
>
> 'Allah elçisi şöyle demiştir: 'Güçlü, şerefli ve haşmetli Allah dedi ki: 'Büyüklük ve azamet benim üstlük ve altlık iki elbisemdir. Bu konularda benimle rekabete kalkışanı ateşe atarım.'[325]

Kaldı ki Allah niçin tevazu göstersin ki? Ya da sahte bir tevazuya neden tenezzül etsin ki? Evrende gururlanmayı/kibirlenmeyi hak eden biri varsa o da Allah'tır. Çünkü her şeyin yaratıcısı ve sahibi odur. Onun hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O kusursuz (mükemmel)dur. Dolayısıyla gururlanmak ona yakışır da. Ancak kula gelince, o efendisine bağımlıdır ve kusursuz değildir: 'Hatasız kul olmaz.' Onun gururlanmaya hakkı olmadığı gibi gururlanmak zaten ona yakışmaz. "Kul kibirlendiği vakit, sırf Allah'a yaraşan bir sıfatta Allah'a karşı münazaaya, yarışa girmiş olmaktadır. Gazâlî bu davranışı, bir hizmetçinin padişahın tacını giyerek onun tahtına oturup hükmetmeye kalkmasına benzetir. 'Bir uşak için, bundan daha büyük bir cür'et, bundan daha vahim bir cinayet olur mu?' der ve 'Şüphesiz bu uşak, padişahın en ağır cezasını hak eder.' diye hükmeder."[326]

325 Ebû Dâvûd, el-Libâs/28; Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/38. Rivayetin orijinalinde geçen ve 'azamet' olarak çevirdiğimiz '*el-kibriyâ*" sözcüğü dolaylı olarak 'krallık' olarak anlaşılmaktadır. Bkz. Kuran, (10.78); et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 6, s. 579.

326 Canan, *a.g.e.*, cilt 15, s. 20.

Allah'ın 'gururlanma' ile paralel sayılabilecek bir diğer hasleti de kendisi ile 'övünme'sidir. Allah övüngen[327] biri olduğu için kendisi ile iftihar eder; başkaları tarafından methedilmekten ve minnetle yâd edilmekten hoşlanır.[328]

> *'Ve guli'l-hamdu li'llâhi'llezî lem yettehiz veleden ve lem yekun lehû şerîkun fi'l-mulk* (17.111).'
>
> 'Şunu söyle: 'Çocuk edinmeyen ve krallığında herhangi bir ortağı olmayan Allah bütün övünceleri haizdir.'

> 'Ebu Talip oğlu Ali anlatır:
>
> 'Allah elçisi 'vitr'in sonunda şunu okurdu: 'Allahım, öfkenden hoşnutluğuna, cezalandırmandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Seni gereği gibi övmeye gücüm yetmez. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin.'[329]

> 'Mesut oğlu Abdullah anlatır:
>
> 'Allah elçisi şöyle demiştir: '... Methedilmekten Allah kadar hoşlanan hiç kimse de yoktur. Bu sebeple o kendisini methetmiştir.'[330]

Hâlbuki günümüzde bir insanın 'gururlu' olması gibi 'övüngen' olması da antipatik ve itici kabul edilir. Bunu da yukarıda izah ettiğimiz bakış açısından yani 'hak etme' ve 'yakışma' açısından ele almak gerekir. Evet, Allah övüngendir, çünkü o hak ediyor ve doğrusu ona yakışıyor da.

Kendi ile övünmek eski Mezopotamya krallarının da hoşlandıkları bir şeydi. Mesela Sümer kralları ilahilerinde daima ülkelerine ve halklarına sağladıkları zenginlik ve refah-

327 "Övüngen: Çok övünen..." Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1742.

328 Krş. Mezopotamya'da tanrılaştırılan krallara, krallık yaptıkları dönem süresince tapınaklarda tapınılmış ve onların şereflerine methiyeler yazılmıştır. Bkz. Black, *a.g.e.*, s. 131.

329 Ebû Dâvûd, el-Vitr/5.

330 et-Tirmiziyy, ed-Da'avât/97; el-Buhâriyy, en-Nikâh/107.

tan dolayı kendileri ile övünürler.[331] Kramer bunun sebebini şöyle açıklar: "Kral ilahilerinin çoğu kendi kendine aşırı bir övgü niteliğindedir; kralların kendileri, yine kendileri hakkında hiçbir çekinme ve sınırlama gereği hissetmeksizin tumturaklı, abartılı ve kibirli övgü ezgileri söyler gibi yansıtılmaktadır. Kralların bu olağandışı ve bizim görüşümüzce pek değersiz olan davranışı, psikolojik bakımdan hiç de önemsiz değildir; genel olarak Sümer davranış tarzının karakteristik özelliği olan saygınlık ve üstünlük dürtüsüne uygun düşmektedir."[332]

Osmanlı padişahlarının özellikle zamanın ya da geçmişin gayrimüslim krallarına ve imparatorlarına karşı kendileri ile övündüklerini biliyoruz. Mesela Fatih Sultan Mehmet'in, "Sezar ve Anibal bile benimle karşılaştırılınca hiçbir şeydir ve ben (dünyadaki bütün Hıristiyanları) hâkimiyetim altına alabilirim."[333] diyerek kendisi ile övündüğü nakledilir. Torunu Kanuni Sultan Süleyman'ın, zamanın Fransa kralına gönderdiği meşhur ferman ise kendisi ile ne kadar övündüğünün veya başka bir deyişle Fransa kralına ne kadar tepeden baktığının bir belgesidir.[334]

331 Bkz. Kramer, *Sümerler*, s. 347. Kral Hammurabi'nin, yasalarında olduğu gibi bütün resmi yazılarında da kendisini kusursuz ve yanılmaz olarak tanıtmaya çalıştığı görülür. Bottéro, Hammurabi yasalarının temel özelliğinin kralın kendisi ile övünmesi olduğunu söyler. Bkz. Bottero, *a.g.e.*, s. 207.

332 Kramer, *Sümerler*, s. 274.

333 Unan, *a.g.e.*, s. 11, dipnot 20.

334 "Ben ki sultânü's selâtîn ve burhânü'l havakîn tâc bahş-i hüsrevân-ı rüy-i zemîn zıllu'llâhi fi'l-arzeyn Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilâyet-i Zülkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbeycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve külliyen diyâr-ı Arab'ın ve Yemen'in ve dahâ nice memleketin ki âbâ'-i kirâm ve eccâd-ı 'izâmım Cenâb-ı Celâlet meâbım dahî tığ-ı ateşbâr ve şemşîr-i zafer-i nigârım ile fetheylediğim nice diyârın sultânı ve padişâhı, Sultân Bayezid Han Oğlu Sultân Selim Han Oğlu Sultân Süleyman Han'ım. Sen ki Françe vilâyetinin Kralı Françeşko'sun..." Clot, André, *Muhteşem Süleyman* (çev. Turhan Ilgaz), Milliyet Yay., Istanbul, 1998, s. 143.

Öte yandan gerek Osmanlı Devleti'nde gerek onun dışındaki sultanlıklarda ve krallıklarda hükümdara yakın olmak, ondan bir şey dilemek veya ona bir şey/bir eser ithaf etmek isteyen tebaadan bir kimse sözlerine genellikle övgülerle başlar ve fırsat buldukça övgülerini çeşitli biçimlerde tekrarlardı.[335] Bu övgüler ister içten; ister riyakârane olsun[336] bir yerde sadakatin ve bağlılığın birer nişanesi olarak algılandığı için doğal kabul ediliyordu.

Kıskanç Kral Tanrı

Halife Me'mun'un şöyle dediği nakledilir: "Biz hükümdarlar zümresinde müthiş bir 'haset [kıskançlık]', sahiplenme ve zorbalık eğilimi vardır."[337] Aynen onun ifade ettiği gibi Kitab-ı Mukaddes'teki Kral Tanrı da kıskanç bir tanrıdır. Kuran'da ise Allah'ın 'kıskanç' olduğu açıkça zikredilmez. Ancak bazı rivayetlere bakılırsa Allah da kıskanç bir tanrıdır. Ne ilginçtir ki, hem Kitab-ı Mukaddes'te ve hem de rivayetlerde onun kıskançlık nedeni olarak ilk bakışta pek fark edilmese bile aslında yakın olan şeyler; 'sahte tanrılar' ve 'fuhşiyat' zikredilir. Eski Ahit'te İsrail ile Yahova arasındaki ilişkinin karı-koca ilişkisi şeklinde betimlenişini hatırlayalım. Buna göre İsrail, oynaşlar (başka tanrılar) tutmak suretiyle fuhuş (zina) yapmıştı.[338] Aşağıda da görülebileceği gibi Allah'ın kıskandığı şey de kendisine bağlı bir kimse (*el-mu'min*)nin genel olarak yasak olan şeyler (*mâ harrame'llâh*)/fuhşiyat (*fevâhiş*); özelde ise zina yapmak suretiy-

335 Bkz. Machiavelli, *a.g.e.*, s. 9; Sadi, *Bostan*, s. 12-19; Unan, *a.g.e.*, s. 331; Koçin, *a.g.e.*, s. 105.

336 Tabi ki samimi övgüler tercihe şayandı ve bir şekilde anlaşılırdı. Kınalızâde'ye göre sultana hizmet edecek biri "hizmetinde ve övgüsünde 'sadakât' ve 'ihlâs' üzere olmalı"dır. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 259.

337 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 52.

338 Bkz. 'Gerçek Efendi/Sahip Kral Tanrı' konusu.

le bir nevi arzularını/tutkularını veya *Tâğût*'u/'Şeytan'ı tanrı edinmesidir.

Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım.[339]

Başka ilahlara tapmayacaksınız. Çünkü ben adı Kıskanç bir Rabb'im, kıskanç bir Tanrı'yım.[340]

'E raeyte meni'ttehaze ilâhehû hevâhu e fe ente tekûnu 'aleyhi vekîlâ. Em hasibte enne ekserahum yesme'ûne ev ya'gılûne in hum illâ ke'l-en'âmi bel hum edallu sebîlâ (25.43, 44).'

'Bak sen şu tutkularını tanrı edinen kimseye! Sen mi ondan sorumlu olacakmışsın? Bu gibilerin çoğunun dinleyip kavradıklarını mı sandın sen? Onlar olsa olsa yollarını kaybetmiş şaşkın develer gibidirler. Yok, onlardan bile şaşkın!'

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah elçisi şöyle dedi: 'Yüce Allah kıskançtır, kendisine bağlı kimse de. Yüce Allah'ın kıskandığı şey, kendisine bağlı bir kulun yasaklanmış bir şeyi yapmasıdır.'[341]

Mesut oğlu Abdullah anlatır:

'Allah elçisi şöyle demişti: 'Allah'tan daha kıskanç kimse yoktur. Bu nedenledir ki gizli veya açık olsun bütün fuhşiyatı (*fevâhiş*) yasaklamıştır...'[342]

'Ebuhureyre anlatır:

'Ubade oğlu Sad -Allah ondan hoşnut olsun- dedi ki: 'Sayın Allah elçisi, şayet ben bir adamı karımla yakalarsam,

339 Çıkış, (20.5).

340 Mısır'dan Çıkış, (34.14).

341 el-Buhâriyy, en-Nikâh/107; et-Tirmiziyy, er-Radâ'/14. "Kadı Iyaz, kıskançlık manasına olan [Arapça rivayet metninde geçen] 'gayret'in, kelime olarak 'tegayyürü'l-kalb'ten inşikak ettiğini söyler. Şöyle der: 'Bu kendine mahsus olan şeyde müşâreke (ortaklık) sebebiyle ölkenin kabarması, kalbin tegayyürüdür.' Bu hal, en ziyade karı-koca arasında olur. Söylediğimiz bu husus insanlar hakkındaki kıskançlığı açıklar." Canan, *a.g.e.*, cilt 12, s. 287.

342 el-Buhâriyy, en-Nikâh/107; et-Tirmiziyy, ed-Da'avât/98.

dört şahit getirinceye kadar ona süre mi tanıyacak mışım?' Allah elçisi, 'Evet!' deyince o, 'Asla!' dedi. 'Seni hakikat ile gönderen zata yemin ederim ki, daha şahit aramaya koyulmadan kılıcımla boynunu vururum onun.' Bunun üzerine Allah elçisi şöyle dedi: 'Bakın hele şu şefinizin dediğine! Evet, kendisi kıskanç biridir. Ama ben ondan, Allah da benden kıskanç!'[343]

Kral Tanrı'nın Temel Özellikleri

Omne ignotum pro magnifico
Bilinmeyen her şeyin görkemli olduğu farz edilir.
– Latin Atasözü

Görünmez Kral Tanrı

es-Seâlibî, daha önce sözü geçen kitabında hükümdardan bahisle, "Elbette insanlardan gizlenmesi; yakın dostları, nedimleri ve vezirleri dışında kimseye çıkmaması onun hakkıdır!.." der. Çünkü "hükümdarın tebaa karşısına fazla çıkması, gözlerin ona karşı kayıtsız ve boş bakmasına yol açabilir. Elbette ki bundan sakınmalı, tüm hareketlerine, heybetini, şanını ve satvetini artıracak şekilde yön vermeli, buna özen göstermelidir." Kendisi daha sonra eski bir Samanî emiri (Emir Mansur) ile veziri arasında geçen bir konuşmayı nakleder. Emir bir defasında maiyetiyle beraber sarayından ayrılıp etrafı çarşılarla ve evlerle kaplı bir meydanda savlece (eskiden oynanan bir tür kriket oyunu) oyunu oynamaya başlayınca veziri telaşla onun bulunduğu meydana gelir. 'Hayrola! Bir şey mi var, ihtiyar?' diye soran emire yaşlı vezirin verdiği cevap ilginçtir: "Asayiş berkemal, işler yolunda... Lakin hükümdar halkın gözüne fazla gözüküyor. Heybet az zuhur iledir, mil-

343 Muslim, el-Li'ân/16; Ebû Dâvûd, ed-Diyât/12.

let ne kadar zor ulaşabilirse ona, o kadar saygı, o kadar hürmet duyulur zatına! Yüce Rabb'in yaratıklarının gözlerinden gizlenmesi kadar yüksek bir hikmet var mı? Eğer Allah (c.c.) gözlere aşikâr olsaydı O'na ibadet edilir miydi?"[344] Frazer'in aktardığına göre Darfur sultanı, önce ağzını ve burnunu sonra da alnını örten müslin bir kumaşla yüzünü kapatmaktadır. Bu yüzden ona bakanlar sadece gözlerini görebilirler. Wadai sultanını ise hep bir perde gerisinden konuştuğu için yakınları ve ayrıcalıklı birkaç kişi haricinde hiç kimse görememektedir.[345] Kuran'daki yegâne ve gerçek kral olan Allah da görülmez.[346] Ama bu görülememe durumu zaten onun öncelikle çok uzaklarda bulunmasıyla ilgili bir durumdur. Görülemez çünkü yeryüzünde değil, genellikle göklerin ötesindedir. Dolayısıyla ona gösterilen bağlılık ve sadakat gıyaben (*bi'l-ğayb*)dir.[347]

'Elif lâm mîm. Zâlike'l-kitâbu -lâ raybe fîh- huden li'l-muttagîn... (2.1-4)'

'Elif, lam, mim. İşbu buyruk, -hiç şüphesiz- Allah'a gıyaben bağlılığını sürdüren, kut törenini[348] icra etmekte olan,

344 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 108, 109. Krş. "Asur kralları ve daha sonra özellikle Med kralları, toplumun karşısına mümkün olduğunca geç çıkarlardı; böylece bu 'aşağı halk tabakasında' kendilerinin insandan daha üstün bir şey olduklarına ilişkin bir kuşku yaratılırdı ve görmedikleri nesneler üzerine kolayca imgeler oluşturan insanlar bu düş içinde bırakılırdı..." La Boétie, *a.g.e.*, s. 52.

345 Bkz. Frazer, *a.g.e.*, s. 158. Eski Japon İmparatorları II. Dünya Savaşı yenilgisine kadar yaklaşık 2000 yıl boyunca tebaalarının karşısına hiç çıkmamışlardı. Hatta 1926 yılında tahta çıkan imparator Hirohito 1945 yılında Amerikalılara teslim oluncaya kadar kendi devlet radyosundan hiç konuşma yapmamıştı.

346 Krş. Wells, adı geçen eserine *Görünmez Kral* adını vermiştir. Ayrıca *Charlie'nin Melekleri* (*Charlie's Angels*) filminde patron Charlie, görevli meleklerine (kızlara) hiç görünmez. Sadece sağ kolu Bosley aracılığıyla onlarla görüşebilmektedir. Bkz. www.film.gen.tr

347 Allah elçisini görmediği halde onu veya ondan gelen bir talimatı tasdik etmenin/tanımanın gıyaben (*bi'l-ğayb*) tasdik etmek anlamına geldiği ve bunun değeri ile alakalı bazı rivayetler için bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 1, s. 63-65; İbnu İshâg, *a.g.e.*, s. 299, 300.

348 '*es-Salât*' kelimesini 'kut töreni' olarak çevirisi için bkz. 'Kut Tören/Kutsama Töreni' konusu.

kendilerinin payına verdiklerimizden başkaları için harcamada bulunan, sana ve senden öncekilere lütfedilip indirgenenleri kabul eden ve öteki yurdun varlığına kesinlikle inanan sakıngan kimseler için bir kılavuzdur.'

Kaldı ki Allah gökten yeryüzüne inip insanların çok yakınına gelse bile kendisini asla onlara göstermez. Çünkü onu gören mahlûkat yerle bir olur; canlı ise ölür; cansız ise yanıp kül olur. Bundan dolayı Allah'ın yeryüzünde bizzat konuştuğu (*kelîmu'llâh*) tek insan olan Musa bile onu görmek isteyince olumsuz cevap almıştı.

'*Ve lemmâ câe Mûsâ li mîgâtinâ ve kellemehû rabbuhû gâle rabbi erinî enzuru ileyke gâle len terânî*... (7.143)'

'Musa bizimle olan randevusuna gelip de efendisi onunla konuşunca, 'Efendim, bana kendini göster, sana bakayım.' dedi. Efendisi, 'Sen beni göremezsin. Ama dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.' diye cevap verdi. Efendisi dağa görününce onu yerle bir etti.[349] Musa ise bayılıp düştü. Ayılınca, 'Şanı yüce efendim!' dedi. 'Hatamdan döndüm. Artık görülmeyeceğine ilk inanan benim.'[350]

'Ebu Musa, Allah Elçisi Muhammed'in şöyle dediğini rivayet eder:

'... Onun perdesi ışıktan ibarettir... Eğer o, perdeyi açacak olsa yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.'[351]

349 Demek ki Allah istese dünyada kendisini gösterebilir. Nitekim Musa'ya değil ama dağa kendisini göstermişti. Musa'ya ve diğer insanlara kendisini göstermemesi yukarıda belirtilen nedenlerden ötürüdür.

350 Krş. "Ancak, yüzümü görmene izin veremem. Çünkü yüzümü gören yaşayamaz." Mısır'dan Çıkış, (33.20).

351 Muslim, el-İmân/79. Krş. "Oppenheim (1977: 176) Sümer'deki tanrıda tehlikeli bir 'nur' bulunduğu inancına işaret eder. Kutsal ve ilahî sayılan her kişi ya da nesne, bu nurdan payını almaktadır. Bu kişilerden biri, kuşkusuz kraldır... (Özbudun, *a.g.e.*, s. 83, dipnot: 1)." "Mübarek ve tek Hükümdar, kralların Kralı, rablerin Rabbi, ölümsüzlüğün tek sahibi, yaklaşılmaz ışıkta yaşayan, hiç bir insanın görmediği ve göremeyeceği Tanrı, Mesih'i belirlenen za-

Öte yandan Allah Elçisi Muhammed, Yükseliş (*Mi'râc*) Gecesi Allah'ın huzuruna çıktığında zannedildiği gibi Allah'ı görmemişti. Gördüğü bir 'ışık' daha doğrusu 'ışıktan bir perde/bir ışık perdesi' idi. Aslında bu konudaki rivayetler oldukça açıktır:

> 'Mesruk anlatır:
>
> 'Ayşe'ye -ki Allah ondan hoşnut olsun!- dedim ki: 'Anacığım! Muhammed efendisini [uyanıkken] görmüş müydü?' Bu soru üzerine: 'Söylediğin sözden tüylerim ürperdi. Senin üç hatalı sözden haberin yok mu? Kim onları sana söylerse yalan söylemiş olur. Şöyle ki: Kim sana, 'Muhammed efendisini gördü.' derse yalan söylemiş olur.' Ayşe sonra şunu okudu: 'Gözler onu göremez; hâlbuki o gözleri görür (6.103).' Devamla dedi ki: 'Kim sana, 'Muhammed yarın olacak şeyi bilir.' derse yalan söylemiş olur.' Çünkü 'Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez (31.34).' buyrulmuştur. Kim sana Muhammed'in Allah'ın buyruğundan bir şey gizlediğini söylerse o da yalan söylemiş olur. Çünkü 'Ey elçi! Sana efendinden lütfedileni tebliğ et. Aksi takdirde onun elçilik görevini yerine getirmemiş olursun (5.67).' buyrulmuştur. Yalnız şu kadar var ki Allah elçisi Cibril'i kendi suretinde iki sefer görmüştü.'[352]
>
> 'Ebuzer anlatır:
>
> 'Allah elçisine, 'Sen yüce efendini gördün mü?' diye sormuştum. O ise, 'Gördüğüm ışıktı. Onu nasıl görebilirdim ki?' demişti.'[353]

Gerek Allah'ın görünmesi karşısında dağın yerle bir olması gerek yukarıda zikrettiğimiz bir rivayetteki 'Eğer o, perde-

manda ortaya çıkaracaktır. Onur ve kudret sonsuza dek O'nun olsun. Âmin." 1. Timoteyus, (6.16).

352 el-Buhâriyy, et-Tefsîr-en-Necm/1.

353 Muslim, el-İmân/78. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân-en-Necm/53.

yi açacak olsa yüzünün haşmeti, gözünün ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı.' ifadesi Allah'ı bu dünya gözüyle uyanık olarak görmenin elçiler ve haberciler dâhil hiç kimse için mümkün olmadığını göstermektedir.[354] Ancak tabi ki Allah, başta elçileri ve habercileri olmak üzere has bahçe (*cenneh*) sine girecek kullarına aradaki perdeyi kaldırarak kendisini gösterecektir.[355] Has bahçeye gireceklere verilecek en büyük ödül de zaten budur.

'*Vucûhun yevmeizin nâdıratun ilâ rabbihâ nâzırah* (75.22, 23).'

'O gün efendilerine bakıp dururken ışıldayan yüzler vardır.'[356]

'*Li'llezîne ahsenu'l-husnâ ve ziyâdeh* (10.26).'

'Yetkin eylemlerde bulunanlara en güzeli vardır, hem de ilavesi ile.'[357]

'Malik oğlu Enes, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... İnsanlar duruşma günü, aracılıkta bulunayım diye bana gelirler. Ben, evinde bulunan efendimden huzura girmek için izin isterim. Bana izin verilir. Onu gördüğümde yere kapanırım...'[358]

354 'Yüce Allah, Musa kendisini görmek istediğinde şöyle demişti: 'Musa! Beni görecek her canlı behemahal ölür; kuru bir şey görürse kırılır dökülür.' İbnu Kesîr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 304, 466.

355 Allah'ın has bahçeye girecek her kul ile aracı (*turcumân*)sız ya da perde olmaksızın konuşacağına dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/24. Cehennem'e girecekler ise araya gerilen bir perde vasıtasıyla Allah'ı görme şerefine nail olmayacaklardır. Bkz. Kuran, (83.15).

356 Krş. "Musa elinde iki antlaşma levhasıyla Sina Dağı'ndan indi. Rab'le konuştuğu için yüzü ışıldıyordu, ama kendisi bunun farkında değildi. Harun'la İsrailliler Musa'nın ışıldayan yüzünü görünce, ona yaklaşmaya korktular. Musa onları yanına çağırdı... Konuşmasını bitirdikten sonra yüzüne bir peçe taktı. Ama ne zaman konuşmak için Rabb'in huzuruna çıksa, ayrılıncaya kadar peçeyi kaldırırdı." Mısır'dan Çıkış, (34.29-34).

357 Anılan ifadenin yorumu için bkz. Ken'ân, *a.g.e.*, s. 270.

358 el-Buhâriyy, et-Tevhîd/24. Benzer bir ifade için bkz. İbnu Kesîr, cilt 2, s. 432.

'Suheyb, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Sakinleri has bahçeye girdiklerinde kutlu ve yüce Allah, 'Size ilave olarak yapmamı istediğiniz bir şey var mı?' diye sorar. Onlar da, 'Yüzümüzü ak etmedin mi; bizi Cehennem'den kurtarıp has bahçeye sokmadın mı? Bundan güzel bir şey ne olabilir ki?' diyecekler. Bunun üzerine perde kalkacak ve onlar kendilerine güçlü, şerefli ve haşmetli efendilerini görmekten daha güzel bir şey verilmediğini anlayacaklar.'[359]

Krallar da kadınlar da kendileri için yapılan her şeyin bir borç ödemesi olduğuna inanırlar.

– Balzac

Töre koyucu Kral Tanrı

Özellikle eski toplumlarda krallar ve diğer tür hükümdarlar sadece emredici ve yönetici değil, aynı zamanda 'töre koyucu' veya günümüzdeki modern kullanıma uygun olarak söyleyeceksek 'kanun koyucu'[360] yöneticilerdi.[361] Bu noktada ara bir açıklama yapmakta fayda vardır. Yazılı kanunların pek bulunmadığı eski toplumlarda, hatta günümüzdeki modern İngiliz Krallığı'nda bile töreler aynı zamanda kanunların yerini tutmaktadır.[362] Orhun Kitabeleri'nden anlaşıldığı-

359 Muslim, el-İmân/80.

360 Krş. Kral Hammurabi hem başyargıç ve hem de yasa koyucuydu. Ünlü dikme taşı üzerindeki temsilî resmi onu yasa koyucu olarak göstermektedir. Bkz. Klengel, *a.g.e.*, s. 175.

361 İlkellerde bile dünyayı ve insanları yaratan, sonsuz kudrete sahip, ölümün ve hayatın mutlak hâkimi, iyiliklerde dolu fakat yeri gelince insanları cezalandıran 'yüce varlık (yüce tanrı)' doğrudan 'Kral Tanrı' olarak tanımlanmasa bile bir kral gibi törelerin ve adetlerin yaratıcısı olarak düşünülmüştür. Bkz. Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yay., İstanbul, 1995, s. 70.

362 Bkz. "Töre" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 145.

na göre eski Türk devletlerinde, hâkimiyetini Tanrı'dan alan hakan bu hâkimiyetini ve bağımsızlığını töre koyma şeklinde anlamaktaydı. Zaten devlet de töre koyan hakan ile ayakta kalabilmekteydi.[363] "Osmanlı sultanlarının hükümdarlık yetkilerini kullanarak 'kânun koymağa' girişmeleri ve mesela Fatih'in meşhur teşkilat kanununun başında yer alan 'Bu kânunnâme atam ve dedem kânunudur, benim dahi kânunumdur. Evlâdı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar.' ifadeleri, öteden beri uygulanan geleneklerin ve tecrübe birikiminin, eski Türklerde olduğu gibi, Osmanlı devlet idaresinde de bir veri olarak nasıl kullanılmaya devam edildiğini ortaya koymaktadır. Eskinin 'töre'si, bu defa 'örf' veya 'yasağ-ı pâdişâhî' (padişah yasağı, kânunu) ismiyle yeni hayata, yeni şartlara intikal ve intibak etmiş demektir."[364]

Allah da esasen 'töre koyucu' bir Kral Tanrı'dır. Kuran'da 'töre'yi ifade etmek için kullanılan kelime ise '*ed-dîn*'dir.[365] Allah Elçisi Muhammed'in yaşadığı çağda bu kelime/kavram günümüze nazaran farklı bir anlam ve değer taşıyordu. O çağda ister Allah kaynaklı olsun, ister olmasın hayatın merkezinde '*ed-dîn*' bulunuyor ve daha önce de söz ettiğimiz gibi 'hukuk, ahlak, etik,[366] din, yasa/kanun, gelenek, kültür, tö-

363 Bkz. İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 29.

364 Unan, *a.g.e.*, s. 24.

365 '*ed-Dîn*' kelimesi 'töre/adet' anlamının dışında 'devlet reisine veya krala itaat' anlamında da kullanılmıştır. Mevdudi şöyle der: "Bu hadisten [*Yemrûğûne mine'd-dîni mürûğa's-sehmi mine'r-râmiyyeh*: 'Okun yaydan çıkması gibi '*dîn*'den çıkıyorlar.' rivayetini kastediyor] '*dîn*' kelimesi ile kastedilen mananın burada devlet reisine itaat olduğu anlaşılıyor. İbn Esir de *en-Nihâye* adlı kitabında, 'Dinden maksat taattır. Yani Hâriciler imama (devlet reisine) farz olan itaatten kaçıyorlar ve ondan tamamen tecerrüd ediyorlar.' diye açıklamıştır [Mevdudi, *a.g.e.*, s. 111, dipnot 5. Ayrıca bkz. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 211]." Öte yandan yazılışları aynı fakat harekeleri farklı olan Arapça '*ed-dîn* (töre; itaat; bağlılık)' ve '*ed-devn* (borç)' kelimeleri aynı kökten (*dâl, yâ', nûn*) gelir. Bu husus bile zimnen, Allah'a itaatin ve bağlılığın kulun borcu olduğunu göstermektedir.

366 Krş. Türkçeye 'etik' olarak geçen Yunanca '*ethos*' sözcüğünün asıl anlamı 'tö-

re, kural/norm, inanç, düzen/nizam, değer yargısı, öğreti...' vb. kavram ve değerler bir bütün halinde bu kelime ile ifade edilebiliyordu. Dolayısıyla klasik Arapçadaki ve Kuran'daki '*ed-dîn*' kavramı, günümüz Türkçesindeki 'din' kavramından ve tabi ki 'töre'[367] kavramından bir hayli genişti. Artık Türkçedeki 'din' ve 'töre' kelimeleri onun sadece birer parçasını oluşturabilmektedir.[368]

Gökler-yer krallığının sahibi ve kralı olması hasebiyle Allah, pek haklı olarak evrende carî 'töre (*ed-dîn*)'nin de yegâne müessisi olmaktadır.[369] Onun töresinin en belirgin özelliği 'teslimiyet (*islâm*)'tir. Gökler ve yer ister istemez onun töresine boyun eğmiştir. Tebaası olan insanların da onun töresine uyması kadar doğal bir şey olamaz. es-Seâlibî'nin daha önce başka bir vesile ile naklettiğimiz şu sözlerini hatırlayalım: "Yaygın sözlerden biri de şu: 'Halk, yöneticisinin dini üzeredir.' İnsanlar başlarındaki hükümdarın temel doktrini ve inancı neyse ona meylederler. Onun görüşlerini referans olarak görürler. Onu taklit etmeye özen gösterirler."[370] Ancak Allah'ın töresinden imtina ederek başka töreler (*el-edyân*) kabul edenler daima var olmuştur.

> '*E fe ğayra dîni'llâhi yebğûne ve lehû esleme men fi's-semâvâti ve'l-ardi tav'an ve kerhen ve ileyhi yurce'ûn* (3.83).'

re'dir. Bkz. Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s. 74.

367 Töre: "1. Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş, davranış ve yaşama şekillerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların tamamı... 2. (Dar anlamda) Bir toplumdaki ahlakî davranış şekilleri." "Töre bilimi: ... ahlâk ilmi, etik." Akyüz, cilt 4, s. 2915. Ayrıca bkz. Parlatır, cilt 2, s. 2244.

368 Geçmişteki 'töre' kavramına modern dünyada büyük ölçüde 'kültür' sözcüğünün tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

369 Yusuf suresinde 'kralın töresi'nden '*dini'l-melik* (12.76)' diye söz edilir. Anılan tamlama ile günümüzde algıladığımız anlamda 'kralın dini (inancı)'nın kastedilmediği, bulunduğu bağlamdan kolaylıkla anlaşılabilir.

370 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 52.

'Göklerde ve yeryüzünde bulunanlar ister istemez Allah'a teslim olduğu ve kendileri de ona iade edilecekleri halde onlar yine de onun töresinden başka bir töre mi arzuluyorlar?'

Sorgulanmayan Kral Tanrı

Mutlak bir kral veya başka tür bir hükümdar yaptıklarından ötürü kimseye hesap vermek zorunda değildir.[371] Çünkü bütün krallık onun mülküdür.[372] Nasıl ki her mülk sahibi mülkü üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabiliyorsa her kral da krallığında istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Nitekim ikinci 'meşrutiyet' ilan edildikten sonra hazırlanan 1909 tarihli Osmanlı Devlet Anayasası'nın beşinci maddesinde bile padişahın kimseye karşı sorumlu olmadığı, "Zât-ı hazret-i padişahînin nefs-i hümâyûnu mukaddes ve gayr-i mes'uldür."[373] ifadesiyle açıkça beyan edilmişti. Söz konusu zat Allah yani gökler-yer krallığının sahibi/efendisi ve kralı olduğuna göre hiç kimsenin onu sorgulamaya hakkı yoktur. Çünkü o, mükemmeldir; kusursuzdur. Bu mevzuda Kitab-ı Mukaddes'te ve Kuran'da şu ifadelere rastlarız:

> Ama ey insan, sen kimsin ki Tanrı'ya karşılık veriyorsun? Kendisine biçim verilen, biçim verene, 'Beni niçin böyle yaptın?' der mi? Ya da çömlekçinin aynı kil yığınından bir kabı onurlu iş için, ötekini bayağı iş için yapmaya hakkı yok mudur?[374]

371 Anılan telakkinin oluşumunda bir hükümdarın hata etmeyeceği yönündeki kabulün tesiri olabilir. Belki de o yüzden krallar kolay kolay özür dilemezler.

372 Osmanlı'da hükümdarın devlet yönetimindeki mutlak önceliğini anlatan Unan, bunun nedenini devlet topraklarının en azından hukuken hükümdarın mülkü sayılmasına bağlamaktadır. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 317.

373 (Komisyon), *Kânûn-i Esâsî*, Meclis-i Meb'ûsân Riyâset Başkitâbetî, İstanbul, 1330 [1914], s. 12.

374 Romalılar, (9.20, 21).

'Lâ yus'elu 'ammâ yef'alu ve hum yus'elûn (21.23).'

'O, yaptıklarından dolayı sorgulanmaz ama onlar sorgulanırlar.'

'Lâ mu'aggıbe li hukmih (13.41).'

'Onun verdiği hükmü sorgulayacak kimse yoktur.'

Dikkat edilirse yukarıdaki Kuran ifadesinde 'Kendisine soru sorulmaz.' veya hiç 'Hikmetinden sual edilmez.' denilmiyor; sadece 'sorgulanmaz' deniliyor. Çünkü Allah, mahlûkatı nasıl yarattığını soran İbrahim'i bu sorusundan dolayı terslememiş; aksine ona yaratılış olayını anlayabileceği bir şekilde izah etmişti. Demek oluyor ki, Allah bir diktatör gibi sadece emretmez; gerektiğinde ikna ederek açıklar:

'Ve iz gâle İbrâhîmu rabbi crinî keyfe tuhyi'l-mevtâ gâle e ve lem tu'min... (2.260)'

'Hani İbrahim, 'Efendim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!' dediğinde efendisi, 'Yoksa buna inanmadın mı?' diye sormuştu. İbrahim, 'Hayır, sadece gönlüm rahat etsin istiyorum.' diye cevap vermişti. O zaman efendisi şöyle dedi: 'Öyleyse dört kuş al ve onları kendine alıştır; sonra her birini bir dağın üzerine koy, daha sonra da onları çağır! Kanat çırparak sana geldiklerini göreceksin. Allah'ın güçlü ve bilge olduğunu böylece bil!'

Allah sorgulanamayacağı gibi ona itiraz edilemez de. Gerçekte mutlak bir krala veya sultana da itiraz edilmez. Çünkü kral veya "sultan, itaati mutlak gerekli bir şahsiyettir."[375]

İnsanî özellikleri olan Kral Tanrı

Tek Gerçek Tanrı kitabının yazarı Stark, "Sıradan bir inanan için bile, Tanrı'nın insani duygulardan ve heyecanlar-

375 Unan, *a.g.e.*, s. 260.

dan anlayan ilahi bir varlık olması son derece gereklidir... Zaten Museviliğin başarısı da Yahveh'in insani sıfatlarla donatılmış olmasında yatar."[376] demektedir. Gerek Kuran'da gerek rivayetlerde olsun, halkımız tarafından pek bilinmeyen, Allah'ın 'insanî' diye tanımlanabilecek bazı özelliklerinden söz edilmektedir. Bunları inkâr etmek, gözden kaçırmak/sansürlemek veya sözüm ona birtakım teviller(!) yoluyla çarpıtmak yerine oldukları gibi açıklamak gerekir. Çünkü her birinin makul bir açıklaması vardır.

Bazı Kuran ifadelerine ve rivayetlere bakılırsa Allah birtakım insanlara kızar (*ğadibe*); öfkelenir (*sehita*); birtakım insanlardan nefret eder ve intikam alır.

> *'Ve ğadıbe'llâhu 'aleyhim ve le'anehum ve e'adde lehum Cehennem* (48.6).'
>
> 'Allah onlara kızmış ve lanet etmiştir. Onlar için Cehennem'i hazırlamıştır.'
>
> *'Terâ kesîran minhum yetevellevne'llezîne keferû. Lebi'se mâ gaddemet lehum enfusuhum en sehita'llâhu 'aleyhim...* (5.80)'
>
> 'Onların çoğunun Allah'ı tanımayanlarla işbirliği yaptığını görürsün. Yaptıkları iş ne kadar kötü bir iş ki Allah onlara öfkelenmiş...'[377]
>
> *'Fentegemnâ minhum fe ağragnâhum fi'l-yemmi bi ennehum kezzebû bi âyâtinâ ve kânû 'anhâ ğâfilîn* (7.136, 137).
>
> 'İşaretlerimizi yalanladıkları ve dikkate almadıkları için denizde boğmak suretiyle onlardan intikam aldık.'[378]

376 Stark, *a.g.e.*, s. 31.

377 Ancak Allah kızsa ve öfkelense bile gayet sabırlı (*sabbâr*) olduğu için kızgınlığına ve öfkesine hâkim olmasını da bilir (*hâlîm*). O, bir 'gazap tanrısı' değildir.

378 Buradaki 'intikam'ın 'cezalandırmak suretiyle ferahlamak' anlamında değil, 'kötülük yapana cezasını vermek' anlamında olduğuna yönelik görüşler için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 241, 242.

'Ebu'd-Derda anlatır:

'Allah elçisi dedi ki: 'Duruşma günü, Allah'a bağlı kulun terazisinde güzel huylardan daha ağır basan bir şey bulunmaz. Yüce Allah müstehcen konuşan ve fuhşiyat işleyen kimseden ise nefret eder.'[379]

Allah, bazı şeylere sevinir; bazı şeylerden hoşlanır ve doğal olarak bazı şeylerden de hoşlanmaz.

'Mesut oğlu Abdullah'tan şöyle rivayet edilir:

'Ben, Allah elçisinin şöyle söylediğini duydum: 'Allah, sadık bir kulu hatasından döndü diye tıpkı şu kimse gibi sevinç duyar: 'Hiç bitki bulunmayan tehlikeli bir çölde, yiyeceğini ve içeceğini üzerine yüklemiş olduğu dişi devesi ile birlikte seyahat eden bir adam düşünün. Bu adam bir ara yorgunluktan başını yere koyar ve uyur. Uyandığı zaman görür ki, devesi alıp başını gitmiştir. Onu susuz kalıncaya kadar her tarafta arar tarar ama bir türlü bulamaz. Sonunda, 'Bari hayvanımın kaybolduğu yere dönüp orada ölünceye kadar uyuyayım.' der. Gider ve ölüm uykusuna yatmak üzere kolunun üzerine başını koyup uzanır. Derken bir ara uyanır. Bir de ne görsün! Başucunda devesi durmakta, üzerinde de yiyeceği ve içeceği var. İşte Allah'ın, sadık bir kulunun hatasından dönmesinden duyduğu sevinç, kaybolan bineğine azığıyla birlikte kavuşan bu adamın sevincinden çok daha fazladır.'[380]

'Mesut oğlu Abdullah anlatır:

'... Methedilmekten Allah kadar hoşlanan bir kimse de yoktur. Bu sebeple o kendisini methetmiştir.'[381]

379 et-Tirmiziyy, el-Birru ve's-Sılah/62.

380 Muslim, et-Tevbeh/1. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, ed-Da'avât/4; et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Giyâmeti ve'r-Regâıgı ve'l-Vera'/49. Muslim'in diğer bir rivayetinde şu ilave de vardır: '... Sonra adam delice sevindiği için yanlışlıkla şöyle der: 'Allahım, sen benim kulum; ben de senin efendinim!'

381 el-Buhâriyy, en-Nikâh/107; et-Tirmiziyy, ed-Da'avât/98.

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah şöyle demiştir:... Çünkü ben sadakat sahibi kulumu üzmekten hoşlanmam.'[382]

Allah'ın bazı durumlarda utandığı ve hatta acı (*ezâ*) çektiği/incindiği/üzüntü duyduğu da olmaktadır.

'İnne'llezîne yu'zûne'llâhe ve rasûlehû le'anehumu'llâhu fi'd-dunyâ ve'l-âhirati ve e'adde lehum 'azâben muhînâ (33.57).'

'Allah kendisini ve elçisini incitenleri bu ilk hayatta ve öteki yurtta lanetlemiştir. Onlara küçük düşürücü bir ceza hazırlamıştır.'

'Selman, Allah elçisinin şöyle dediğini aktarır:

'Efendiniz utangaç, asil ve cömerttir. Bir şey dilemek için kendisine doğru kalkan kulun ellerini boş çevirmekten utanır.'[383]

'Ebu Musa, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'Duyduğu herhangi bir incitici şey karşısında hiç kimse Allah kadar metanet göstermez. Zira birileri tarafından kendisine ortak yakıştırılmasına ve çocuk nispet edilmesine rağmen yine de o onlara sağlık-sıhhat verir ve onları nasiplendirir.'[384]

Allah düşmanlarıyla mücadele eder. Mücadele esnasında onların kurduğu tuzakları/pusuları ve yaptıkları hileleri boşa çıkarmakla kalmaz; kendisi de karşı tuzaklar (*mekr/keyd*) kurar ve hile (*hid'ah*)ler yapar.[385] Hatta onlarla alay (*istihzâ'*) eder.

382 el-Buhâriyy, er-Rigâg/38.

383 Ebû Dâvûd, el-Vitr/359.

384 el-Buhâriyy, el-Edeb/71. İnsanların 'zaman (*ed-dehr*)'a sövmek suretiyle Allah'ı incittiklerine dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhid/35.

385 "Abdulmelik b. Salih Bizans bölgesine gönderdiği bir akıncı kumandanına şöyle demiştir:... Düşmanın sana kurduğu hileden daha beterini kur ve düşmandan daha uyanık ol!" es-Seâlibî, , *a.g.e.*, s. 183.

'Innehum yekîdûne keyden ve ekîdu keyden fe mehhili'l-kâfirîne emhilhum ruveydâ (86.16, 17).'

'Onlar tuzak kuruyorlar; ama ben de tuzak kurmaktayım. Sen o nankörlere süre ver; biraz süre ver onlara!'[386]

'Fe zernî ve men yukezzibu bi hâze'l-hadîsi senestedricuhum min haysu lâ ya'lemûn. Ve umlîl lehum inne keydî metîn (68.45).'[387]

'Artık bu anlatılanı yalanlayan kimseyi bana bırak. Biz bunun gibileri hiç bilmedikleri cihetten aşama aşama tuzağa çekeceğiz. Ben şimdilik onlara süre veriyorum. Kurduğum tuzak sağlamdır.'[388]

'Ve mekerû ve mekera'llâhu ve'llâhu hayru'l-mâkirîn (3.54).'

'Tuzak kurmuşlar. Allah da bir tuzak kurdu. O tuzak kurdu mu, en âlâsını kurar.'

'Inne'l-munâfıgîne yuhâdi'ûne'llâhe ve huve hâdi'uhum (4.142).'

'Köstebekler Allah'a hile yapmaya çalışıyorlar, ama asıl o onlara hile yapmaktadır.'[389]

386 Ayrıca bkz. Kuran, (12.76).

387 Benzer bir ifade için hkz. Kuran, (7.182).

388 Çantay, yukarıdaki ifadede geçen 'aşama aşama tuzağa çekmek' anlamındaki *'istidrâc'* kavramını değişik kaynaklardan yararlanarak şöyle açıklar: "Buna 'istidraç' derler ki bu, bir kul günahını tazeledikçe Cenab-Hakk'ın onun sıhhatini, ikbalini, devlet ve nimetini artırması, onun şükrünü, tevhesini, istiğfarını unutturması, bu süretle onu gazap ve azabına derece derece yaklaştırması ve nihâyet ansızın onu yakalaması demektir (Beyzâvî, Râzî, Medârik, Ebussuûd, Kamus-ı Arabi). Bir hadis-i şerîf meali: 'Kulum, masiyetlerinde devam ve ısrar etmesine rağmen, Allah'ın ona dünyadan ne arzu ederse verdiğini görürsen hu, ancak O'ndan (Cenab-ı Hakk'tan) bir istidraçtır (İmam Ahmed, Taberani, Beyhaki; Ukbe hin Âmir radiyallâhu anh'ten)." Çantay, H. Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (naşir: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul, 1996, cilt 3, s. 275, 276.

389 *'Munâfıg'*, basit bir 'ikiyüzlü' değildir. Tamamen hain amaçlarla, kendisi Allah'a bağlılık duymadığı halde ona sadık olan cemaatin içine sızmış bir köstebek/ajan/casustur. "Köstebeğin bir taraftan girip bir başka kapıdan çıkması, münâfığın zahirî ifadesiyle İslama girip batınî inkıyad ve itaat bakımından dinden çıkmasına benzetilmiştir... Istılâhî anlamı: İbnu'l-Enbârî (ö.

'Allahu yestehziu bihim ve yemudduhum fî tuğyânihim ya'mehûn (2.15).'

'Allah köstebekler ile alay eder ve onları azgınlıkları içinde şaşkın halde dolaşmaya terk eder.'[390]

Filhakika, Allah'ın düşmanlarına 'tuzak' kurmasının ya da 'hile' yapmasının garipsenecek bir tarafı yoktur. Düşmanları altetmek için tuzak/pusu kurmak veya hile yapmak kadar doğal bir taktik olamaz. Savaşı kazanmanın bazı savaş tuzaklarına ve hilelerine bağlı olduğunu herkes bilir. Buradaki tuzak ve hilenin iyi bir insana tuzak kurmakla veyahut ticarette olduğu gibi birisine hile yapmakla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Kınalızade savaşta 'hile' yapmanın caiz, 'gadr'in caiz olmadığını belirtir. Ona göre 'gadr' bir kişiyi veya zümreyi mağdur etmek, haksız muameleye maruz bırakmaktır. Bir padişah, başka bir padişaha veya zümreye emân verdiği yani onlara bir zarar vermeyeceğine dair taahhütte bulunduğu halde sözünde durmayıp hücum ederse gadretmiş olur. Ancak padişah, sulh yapmış olduğu kefereye önceden haber gönderip, 'İşte ben sulhu bozdum, hazır olsunlar!' diye saldırırsa gadretmiş olmaz. Zira onların hazırlık yapmaları için önceden uyarıda bulunmuştur. Aslında bu şekilde hareket etmek vacip kabul edilmiştir.[391]

328/940)'den, münafığın böyle isimlendirilmesi hususunda üç görüş nakledilmiştir: a) ... Böylece lafızlarla İslamın içine girip bu tezahür içinde küfrünü gizlemesi bakımından, bir tünele giren ve onun içinde gizlenen nesneye benzetilmiştir. b) Tıpkı köstebek gibi çıkmıştır:(*Nâfeka'l-yerbû'*). Çünkü dine girdiği tarafın aksi bir tarafından çıkmıştır. c) Münâfık olarak isimlendirilmiştir; çünkü köstebek gibi gizlediğinin aksini açığa vurur (Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul, 1982, s. 30)." 'İkiyüzlü' kimseye ise Arapçada '*zu'l-vecheyn*' denir. İkiyüzlü davranan kişi Allah'a sadık(*mu'min*)tır. Ancak iki muhalif gruptan olan sadakat sahibi kullara ikiyüzlülük yapar; kendini her iki taraftan yana gösterir; onların arasında laf taşır. İkiyüzlü kimse ile ilgili bazı rivayetler için bkz. Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/26; Ebû Dâvûd, el-Edeb/39; ed-Dârimiyy, er-Rigâg/51.

390 Ayrıca bkz. Kuran, (9.79).

391 Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 246, 247.

Allah Elçisi Muhammed, savaşta hile yapmakta bir beis görmezdi. Malik oğlu Kab'ın aktardığına göre 'Allah elçisi savaşmak için yola çıktığı zaman, düşmanlarını şaşırtarak onlarda başka bir zan uyandırır ve 'Harp bir hiledir.' derdi.'[392]

Allah'ın bazı durumlara 'hayret ettiği', 'güldüğü' ve bazı durumlarda ise 'tereddüt geçirdiği' de olmaktadır.

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah elçisinin şöyle dediğini işittim: 'Allah zincirlere bağlı olarak has bahçeye giren bir kavmin durumuna hayret etti.'[393]

'Ebu Rezin anlatır:

'Allah elçisi dedi ki: 'Efendimiz, sıkıntılı durumun değişeceği zaman yakın olmasına rağmen kullarının ümitsizliğe düşmesine güldü.' Ebu Rezin devamla der ki: 'Sayın Allah elçisi! 'Hiç efendi güler mi?' diye sordum. O da, Evet!' diye cevapladı. Ben de o zaman, 'Öyleyse böyle gülen bir efendi hayır adına hiçbir şeyden bizi mahrum etmeyecektir.' dedim.'[394]

'Ebuhureyre anlatır:

'Allah şöyle demiştir: '... Sadakat sahibi bir kulumu sevdiğimde de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse onu kendisine mutlaka veririm. Bir şeyden bana sığınırsa onu mut-

392 Ebû Dâvûd, el-Cihâd/101.

393 el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve's-Siyer/144. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/124; es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 5383, s. 333. Ebû Dâvûd bunu şöyle açıklamıştır: 'Harp esirleri yakalanıp zincire vurulurlar. Daha sonra ise bu esirler kendilerini Allah'a teslim ederler (*islâm*).' el-Cezeriyy, İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûli fi Ahâdisi'r-Rasûl* (tahgîg: 'Abdu'l-Gâdir el-Arnâûd), Mektebetu'l-Hilvâniyy, 1969, cilt 2, s. 623.

394 Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 16187, cilt 26, s. 106. Allah'ın has bahçeye giren iki kişinin haline gülmesi ve kullarına gülerek görünmesi ile ilgili iki rivayet için bkz. el-Buhâriyy, el-Cihâdu ve's-Siyer/28; Muslim, el-İmân/84.

laka korurum. Ölmek istemeyen sadakat sahibi bir kulumun canını almakta tereddüt ettiğim kadar yaptığım hiçbir şeyde tereddüt etmedim. Çünkü ben onu üzmekten hoşlanmam.'[395]

Kuran'da Allah'ın 'yardım ve borç istediği' ile alakalı birtakım ifadelere rastlanır. Bazı düşüncelerinden dolayı adı kötüye çıkan ancak onları ifade etmek konusunda oldukça dürüst ve cesur olan Machiavelli pek haklı olarak şunu söyler: "Tanrı irâdemizi ve bize ait onurları elimizden almamak için her şeyi [bizzat] yapmak istemez."[396] İşte Kuran'daki her şeye kâdir Kral Tanrı Allah da, istese her şeyi yapardı. Ama o takdirde onun insandan bir şeyler beklemesinin veya dünyadaki imtihanın bir anlamı kalmazdı. Öyle anlaşılıyor ki, Allah kendisine bağlı sadık kullarıyla bir takım ruhu oluşturarak ortaklaşa bir şeyler yapmak ve başarmak istemektedir. O, öncelikle ortak düşman (Şeytan)la mücadele etmek için kullarıyla ittifak (*velâyeh*) kurmaktadır. Kuran'da geçtiğine göre, Allah müttefik kullarına (*evliyâ'*) şöyle seslenmektedir:

'Yâ eyyuhe'llezîne âmenû in tensuru'llâhe yensurkum ve yusebbit egdâmekum (47.7).'

'Ey Allah'a güvenip bağlananlar, Allah'a yardım ederseniz o da size yardım eder ve konumunuzu güçlendirir.'

'Yâ eyyuhe'llezîne âmenû kunû ansâre'llâh (61.14).'

'Ey Allah'a güvenip bağlananlar, Allah'ın destekçileri olun!'

Allah'ın borç istemesinin de yardım istemesinden pek bir farkı yoktur. Her şeyin sahibi olan Allah istese bütün zenginlikleri kendisine sadık kullarına bahşederdi. Ama o, bu

395 el-Buhâriyy, er-Rigâg/38.
396 Machiavelli, *a.g.e.*, s. 149.

imtihan dünyasında, öte dünyada bedelini fazlasıyla vermek şartıyla, elbette kendisi için değil, kullarına ait ihtiyaçların karşılanması için diğer sadık kullarından borç istemektedir. Çünkü Allah, sadık kullarına yapılan iyilikleri kendisine yapılmış iyilikler olarak saymaktadır.[397]

> *'İn tegrudu'llâhe gardan hasenen yudâ'ifhu lekum ve yağfir lekum* (64.17).'
>
> 'Eğer Allah'a iyi bir borç verirseniz, o bunu fazlasıyla size geri ödeyecek ve üstelik hatalarınızı da bağışlayacaktır.'

Ancak anılan espriyi anlamayan daha doğrusu anlamamazlıktan gelen zamanın Medine Yahudileri bu vb. ifadelerle alay etmekle kalmamış, Allah'a hâşâ 'fakir' deme küstahlığını da göstermişlerdi.[398] Kuran onlara şöyle cevap verir:

> *'Legad semi'allâhu gavle'llezîne gâlû inne'llâhe fagirun ve nahnu ağniyâ'...* (3.181)'
>
> 'Allah fakirdir ama biz zenginiz.' diye laf edenlerin sözlerini Allah elbette duymuştur. Onların bu sözlerini ve habercileri haksız yere öldürmelerini kayıtlara geçireceğiz. Sonra da, 'Tadın bakalım yakıcı ateş cezasını! Bu ceza, yaptıklarınızın karşılığıdır.' diyeceğiz. Zira Allah kullarına en ufak bir haksızlık yapmaz.'

Ancak Kuran'da ve rivayetlerde, Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği gibi hâşâ Allah'ın yaptığı bir işe pişman olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmaz. Çünkü olmuş ve olacakları bilen Allah, zaten pişman olacağı bir işi yapmaz.

> Rab baktı, yeryüzündeki insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. 'Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuş-

397 Bkz. Muslim, el-Birru ve's-Sılatu ve'l-Âdâb/13.

398 Bkz. Esed, *a.g.e.*, cilt 1, s. 128, dipnot: 139.

ları yeryüzünden silip atacağım.' dedi, 'Çünkü onları yarattığıma pişman oldum.'[399]

En ufak bir kusur, kralı tebaasının gözünde kuşkulu duruma düşürür.

– Elias Canetti

Mükemmel Kral Tanrı

Türkçede bazen çok beğendiğimiz şeyler için 'şahane' tabirini kullanırız. Bununla o şeylerin kusursuz, mükemmel, çok güzel ve üstün nitelikli olduğunu anlatmak isteriz. Ancak bu kelime aslında 'şahlara/padişahlara layık' anlamına gelmektedir. Zaten bu kelimenin eş anlamlısı olan 'krallara layık...' deyimini de kullandığımız olur. 'Krallara layık sofra/ziyafet/ilgi/düğün...' vs. Ayrıca otellerin en güzel dairesinin 'kral dairesi' olarak seçildiğini hatırlayalım. Demek oluyor ki, krallar veya krallık ile mükemmellik arasında derin bir ilişki vardır. Bu ilişki asaletle mükemmellik arasında da kurulmaktadır: "Asil ve cevherli kimse asla hata etmez."[400] Nitekim bir kral aynı zamanda memleketinin en asil kişisi değil midir? Diğer taraftan 'asil davranışlar/hareketler' ve 'asil düşünceler' insanların zihinlerinde her zaman birer üstünlüğü ve mükemmelliği çağrıştırır. Bu nedenle bir kralın veya padişahın, pratik olarak olmasa bile teorik olarak mükemmel ve kusursuz biri olması beklenir. Bu konuda Kınalızâde şunları söylemektedir: "Nasıl ki, Allah hatadan beri ise, onun 'hilâfet'ini üstlenmiş olan kişi [padişah] de, en azından nazari planda, hatadan beri tutulmalıdır ki tebaa kendisini saysın, emirlerine itaat etsin... Sultandan uygun-

399 Yaratılış, (6.5-7).
400 Sadi, *Bostan*, s. 127.

suz bir fiil ve hareket sadır olduğunda, 'Bu padişaha aittir.' dememe; onu üstlenmek veya bir başkasına nispet, padişahı uygunsuz fiil ve hareketten tenzih etmek gerekir. Şayet bunu yapmak mümkün değilse, en azından 'Bunun bilmediğimiz bir sebebi olmalıdır, biz bilmiyoruz.' demek ve mutlaka padişahı aklamak lazımdır."[401]

Allah'a gelince o, asıl asîl (*el-kerîm*) kral olduğu için hem teorik ve hem de pratik olarak kusursuzdur; mükemmeldir (*guddûs*). O, başlıbaşına şandır; şereftir (*subhân*).

> '*Sebbihi'sme rabbike'l-a'lâ* (87.1).'
> 'Yüceler yücesi efendinin şan ve şerefini an!'
> '*Ve nahnu nusebbihu bi hamdike ve nugaddisu lek* (2.30).'
> 'Övgülerle şanını yüceltiyor; şerefine leke sürmüyoruz.'

Ketum (sır saklamasını bilen) Kral Tanrı

İktidar, nüfuz edilemez/edilmemesi gereken bir alan olarak görülmüştür. İktidar sahibi kimse yönettiği insanların içini okumalı fakat onların içini okumasına izin vermemelidir. Bu yüzden o, gayet ketum olmalı; fikirlerini ve niyetlerini gizli tutmasını bilmelidir. Sasani krallarının eski geleneklerinden pek çoğunu kaydeden orijinali Arapça yazılmış *Book of the Crown* (Taht Kitabı)'da 'Gizlerini anne, baba, kardeşler, eşler ve arkadaşlardan saklamak kralların ayrıcalığıdır.' diye yazar.[402] Kınalızâde ise "Akıllı bir padişah, düşmanın durumunu, kendisi ve ülkesi hakkındaki fikirlerini öğrenmek için gayret göstermeli." dedikten sonra "Fakat" der. "Kendisinin düşmanlar hakkındaki fikirlerini ulu-orta söylememeli, bunları son derece gizli tutmalıdır."[403]

Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve

401 Unan, *a.g.e.*, s. 256, 262.
402 Bkz. Canetti, *a.g.e.*, s. 295, 296.
403 Unan, *a.g.e.*, s. 237. Ayrıca bkz. es-Scâlibî, *a.g.e.*, s. 58, 106.

Emir Timur gibi meşhur cihangirlerin neredeyse düşmanları ile karşılaşıncaya dek ne zaman ve kimlere saldıracaklarına dair kararlarını bir sır olarak içlerinde sakladıkları rivayet edilir. Hatta zikredilen dede-torun iki sultanın ani denebilecek ölümlerinden önce çıktıkları son seferlerin hangi taraflara ve kimlere karşı düzenlendiği tarihçiler arasında hâlâ bir tartışma konusudur.[404]

Göklerin ve yerin kralı Allah ise, en büyük sırlarından biri olan; bizde 'kıyametin kopması' olarak ifade edilen 'an (*es-sâ'ah*)'ın ne zaman geleceğine dair bilgiyi sadece kendisine saklamış; elçilerine ve de sırlarını emanet ettiği 'En Büyük Sırdaş (*en-Nâmûsu'l-Ekber*)'ı[405] Cebrail'e dahi açıklamamıştır. O kadar ki, Allah bu bilgiyi neredeyse kendisinden bile gizlediğini belirtmektedir. Bunun muhtemel bir nedeni kendisine güvenip bağlanan kulların her an tetikte olmalarını ve doğru şeyler yapmalarını sağlamak, diğer bir nedeni ise kendisini tanımayanlar (*kuffâr*)ı ve düşman (*'aduvv*)larını ani (*bağteteh*) bir baskınla yakalamak olmalıdır. Çünkü 'kıyamet' Allah'ın dostlarının ve müttefiklerinin (*evliyâ'*) değil, ona nankörlük ve düşmanlık yapan kimselerin başına kopacaktır.[406]

> *'İnne's-sâ'ate âtiyetun ekâdu uhfîhâ li tuczâ kullu nefsin bi mâ tes'â* (20.15).'
>
> 'O an gelecektir; o anın bilgisini, herkes peşinde koştuğu şeyin karşılığını görsün diye neredeyse kendimden bile gizliyorum.'

404 "Fatih Sultan Mehmet, sefere çıkacağı zaman nereye sefer olacağını kimseye söylememesiyle meşhurdur. Bir sefer öncesi, kendisine yakın olanlardan biri yanına yaklaşıp, 'Sultanım, bu sefer kime karşı olacaktır?' diye gizlice sorar. Sultan, 'Sen sır saklamayı bilir misin?' diye karşılık verir. Yakını sevinçle; 'Bilirim sultanım.' deyince Fatih, 'Ben de bilirim.' cevabını verir." Oğuz, *a.g.e.*, s. 8.

405 Bkz. İbnu İshâğ, *a.g.e.*, s. 169.

406 Bu konudaki iki rivayet için bkz. Muslim, el-İmân/66; el-Fiteinu ve Eşrâtu's-Sâ'ah/27.

es-Seâlibî, hükümdarların çoğunun devlet idaresi konusunda akıl danışmayı 'mutlak gerekli' gördüğünü nakleder. Zira hükümdar için istişare, muhtelif akılların hizmet ettiği vazgeçilmez bir vasıftır.[407] Bu nedenle gerek hükümdarlar gerek diğer tür yöneticiler kendilerine fikir danışacakları müsteşarlar ve müşavirler seçerler; konseyler/meclisler oluştururlar. İbnü'l-Mukaffâ *Yetime* adlı kitabında, hükümdara öğüt verirken şunları söylemiştir: "Sakın ha, yüreğine 'İstişare edersem halk başkasına muhtaç olduğumu görür.' diye bir korku düşmesin. Çünkü halk nezdinde en güzel söylenti 'Hükümdar kendi bildiğini okumuyor; müstebit değil.' cümlesidir."[408] Machiavelli, zamanının imparatoru Maximilian'in kimseye danışmadan hareket etmesi sebebiyle bir gün önce yaptığını bir gün sonra bozduğunu, ne yaptığının anlaşılmaz ve dolayısıyla kararlarının güvenilmez olduğunu belirttikten sonra, "Buradan hareket ederek diyebiliriz ki, hükümdar her zaman danışmalıdır",[409] demektedir. Kuran'nın aktardığına göre, mutlak bir kral olarak bilinen firavunun bile akıl danıştığı bir konsey (*mele'*)i mevcuttu.[410] Hatta o, bu konseyden bağımsız olarak hareket edemiyordu. Kuran'da onun konseyindeki adamlarından Musa'yı öldürmek konusunda müsaade istediği anlatılır.[411]

> *'Ve gâle fir'avnu zerûnî eqtul Mûsâ ve'l-yed'u rabbehû innî châfu en yubeddile dînekum ev en yuzhira fi'l-ardi'l-fesâd* (40.26).'

407 Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 98.

408 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 98.

409 Machiavelli, *a.g.e.*, s. 134.

410 Diodoros, Mısır firavunlarının yaşadıkları hayatın hiç de sorumsuz olan ve canlarının istediğini yapan diğer monarklarinkine benzemediğini aktarmaktadır. Bkz. Frazer, *a.g.e.*, s. 117.

411 Aynı firavunun konseyindeki adamlarına hitabı ilginçtir: '*Fe mâ zâ te'murûn* (7.110).' yani 'Ne buyurursunuz ?'

'Firavun, 'Bırakın beni de şu Musa'yı öldüreyim! O, efendisini yardıma çağırsın! Onun törenizi değiştireceğinden veya ülkede kargaşa çıkaracağından endişe ediyorum.' dedi.'

Evet, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, ama -Bilmiyoruz, belki 'Yüksek Konsey (*el-Meleu'l-a'lâ*)'indeki üyelerin şereflerini ve itibarlarını korumak ve belki de kullarına örnek olmak için olabilir- 'yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu'l-mugarrabûn*)'[412] ile yeryüzünde kendisine bir 'vekil (*halîfeh*)' tayin etme kararını istişare etmişti.[413] Yakın maiyet erkleri ise bu istişarede bazı çekincelerini ortaya koymuşlardı.

'Ve iz gâle rabbuke li'l-melâiketi innî câ'ilun fi'l-ardi halîfeh. Gâlû e tec'alu fîhâ men yufsidu fîhâ ve yesfiku'd-dimâ' Nahnu nusebbihu bi hamdike ve nugaddisu lek. Gâle innî a'lemu mâ lâ te'lemûn (2.30).'

'Efendin, erklerine, 'Ben yeryüzünde bir vekil yaratacağım.' dediğinde onlar, 'Orada kargaşa çıkaracak ve oluk oluk kan akıtacak birisini mi yaratacaksın? Hâlbuki biz övgülerle şanını yüceltiyor; şerefine leke sürdürmüyoruz.' demişlerdi.' Bunun üzerine Allah, 'Ama benim bildiğim ve fakat sizin bilmediğiniz başka şeyler de var.' diye cevap vermişti.'

Öte yandan burada, her ne kadar bir istişare olarak sayılmayacaksa da Allah'ın karar verdiği birtakım işlerde dahi yeryüzündeki kullarının fikirlerine ve dileklerine değer verdiğine ilişkin bazı hususlar da zikredilebilir. Mesela Yükseliş Gecesi, Allah Elçisi Muhammed'in dileğiyle günlük 'kut tören (*salât*)'in[414] elli vakitten beş vakte indirilmesi,[415] Al-

412 *Gülşen-i Mülûk* yazarı Za'îfî'ye göre bir hükümdar, bir iş yapmak istediğinde, önce vezirlerinin görüşlerini almalı ve nihai kararını da onların ittifakıyla vermelidir. Bkz. Koçin, *a.g.e.*, s. 120.

413 Bu konuda bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 10, s. 604.

414 Bkz. 'Kut Tören/Kutsama Töreni' konusu.

415 Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-Halg/6, Menâgıbu'l-Ensâr/42; Müslim, el-Îman/74, İbnu Mâceh, Igâmetu's-Salâti ve's-Sunnetu fîhâ/194; en-Nesâiyy/es-Salât/1.

lah'a bağlı (*el-mu'minûn*) kulların istirhamlarıyla savaştaki 1'e 10'luk oranın 1'e 2'ye düşürülmesi[416] ve Musa'nın talebi üzerine kardeşi Harun'un yardımcı (*vezîr*) bir 'haberci (*nebiyy*)' olarak atanması[417] bu bağlamda düşünülebilir. Allah Elçisi Muhammed'in *'Ve lâ yeruddu'l-gadere ille'd-du'â'.'*[418] yani 'Allah'ın takdirini dilekten başka şey geri çevirmez.' sözü de bu bağlamda söylenmiş olmalıdır.

Paylaşılan erk kimseyi tanrı kılmaz.

– Michael Bakunin

Mutlak güç ve kudret (iktidar) sahibi Kral Tanrı

Kitle ve İktidar kitabının yazarı Canetti "Tanrı'ya inanan herkes sürekli onun iktidarı altında olduğuna inanır..."[419] demektedir. Allah için gücün ve kudretin sınırı yoktur. Onun her istediğini yapmaya gücü ve kudreti yeter. Herkes ve her şey ona, isteyerek veya istemeyerek; gönüllü ya da gönülsüz olarak itaat etmek zorundadır.

'Summe'stevâ ile's-semâi ve hiye duhânun fe gâle lehâ ve li'l-ardi'tiyâ tav'an ev kerhen gâletâ eteynâ tâi'în (41.11).'

'Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler.'

'Ve lehû esleme men fi's-semâvâti ve'l-ardi tav'an ve kerhâ (3.83).'

+16 Bkz. Kuran, (8.65, 66). Allah'ın, Ebutalip oğlu Ali yüzünden *'ummet'*e bir kolaylık sağladığına dair bir rivayet için bkz. et-Tirmiziyy, Tefsîru'l-Gur'ân/58.

+17 Bkz. Kuran, (20 28-36). Harun'un haberci (*nebiyy*) seçilmesine vesile olduğu için dünyada hiç kimsenin Musa kadar kardeşine faydalı olmadığına dair bir yorum için bkz. İbnu Kesîr, *a.g.e.*, cilt 5, s. 277.

+18 Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 22386, cilt 37, s. 68. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, el-Gader/6.

+19 Canetti, *a.g.e.*, 285.

'Göktekilerin ve yerde bulunanların hepsi ona ister istemez teslim olmuştur.'

Tabi ki arzulanan, herkesin ve her şeyin Allah'a isteyerek ve gönüllü bir şekilde itaat etmesidir. Fakat isteyerek ve gönüllü bir şekilde itaatin gerçekleşmediği bir durumda, '*cebbâr*' vasfı bulunan Allah, 'zor kullanarak itaat ettirmeyi ve istediğini yaptırmayı' da çok iyi bilir. Sadi, bir padişahın bile borç isteyebileceği kadar büyük servet edinen bir dilencinin hikâyesini şu sözlerle bitirir: "İşittim ki dilenci, padişahın fermanına itaat etmek istemedi. Delil getirmeye ve küstahlık etmeye başladı. (Nihayet) hükümdar emretti, istenilen miktarı cebren ve kahren aldılar."[420]

Ancak her istediğini yapmaya gücünün ve iktidarının yetmesi, Allah'ın her aklına geleni yaptığı veya ne yapacağının belli olmadığı anlamına gelmez. Nitekim o, sonsuz bir güce ve kudrete sahip olsa bile, bu gücünü ölçülü ve kontrollü bir şekilde kullanmasını[421] –Çünkü 'Kontrolsüz güç, güç değildir'– ve öfkelense bile öfkesine hâkim olmasını gayet iyi bilir. Montesquieu'ya göre monarşilerde kral her ne kadar iktidar yetkisini kendi kişiliğinden alıyor olsa da bu durum ona her istediğini yapma yetkisini vermez.[422]

Sorumlukları ödevleri ve ilkeleri olan Kral Tanrı

Güçlü (*'azîz*) ve bilge (*hakîm*) bir Kral Tanrı olarak Allah, haklarının bilincinde olduğu gibi sorumluluklarının ve ödevlerinin de bilincindedir. Daha önce zikrettiğimiz gibi, Allah'ın kendisi için bir ilke olarak yazdığı ve tah-

420 Sadi, *Gülistan*, s. 158.

421 el-Isfehâniyy, Kuran'da Allah için kullanılan '*el-gadîr*' kelimesini, 'bir şeyi, bilgeliğin gerektirdiği ölçüde; ne eksik ve ne de fazla yapan kimse' olarak tanımlar. Zaten Arapçadaki '*gudrah* (kudret)' ve '*gadr* (ölçü)' kelimeleri aynı kökten (*gâf, dâl, râ'*) gelmektedir. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 658.

422 Bkz. "Monarşi" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 49.

tının üstüne astığı bir buyruğu (*kitâb*) dahi bulunmaktadır.[423]

'*Ketebe 'alâ nefsihi'r-rahmeh* (6.12).'

'Allah şefkatle davranmayı kendisi için buyruk olarak yazmıştır.'[424]

'*Lev lâ kitâbun mine'llâhi sebega lemessekum fîmâ eheztum 'azâbun 'azîm* (8.68).'

'Allah tarafından daha önce yazılmış bir buyruk olmasaydı aldığınız esirler yüzünden büyük bir cezaya çarptırılacaktınız.'[425]

'*Ve 'ale'llâhi gasdu's-sebîli ve minhâ câir. Ve lev şâe lehedâkum ecma'în* (16.9).'

'Yolun doğrusunu göstermek Allah'a düşer, çünkü yolunu kaybeden insanlar var. O dilese hepinizi doğru yola sevkeder.'

'*Ve mâ min dâbbetin fi'l-ardi illâ 'ale'llâhi rizguhâ ve ya'lemu mustegarrahâ ve mustevde'ahâ. Kullun fî kitâbin mubîn* (11.6).'

'Yeryüzünde hiçbir kara canlısı yoktur ki beslenmesi Allah'ın görevi olmasın ve onun bırakılıp emanet edileceği yeri kendisi bilmesin. Çünkü bütün bunların hepsinin özel birer kaydı vardır.'

'*Ve kâne haggan 'aleynâ nasru'l-mu'minîn* (30.47).'

'Güvenip bağlanan kimselere destek olmak bizim görevimizdir.'

423 es-Seâlibî'nin naklettiğine göre, Emir Ebu Salih Mansur b. Nuh, veziri Ebu Cafer Ahmed b. Hüseyin'den hükümdarlığın kıvamına dair kısaca bazı ilkeler tespit etmesini istemişti. Vezir gerekli kişilerle istişare yaptıktan sonra ilk ikisi 'Heybetin her yanda hissedilir olması' ve 'Sevginin bolca dağıtılması' olan on bir maddelik ilkeler tespit edip emire sunar. O da en sadık bendelerinden birine ikide bir bu ilkeleri okumasını emreder. Kendisi herhangi bir işe başlamadan önce bu yasaları okutur, sonra kendisi okur, kararını ona göre verirdi. Bkz. es-Seâlibî, *a.g.c.*, s. 89, 90.

424 Ayrıca bkz. Kuran, (6.54).

425 Ayrıca bkz. Kuran, (10.19; 11.110; 20.129; 41.45; 42.14).

'Cebel oğlu Muaz anlatır:

'Ufeyir adlı eşeği üzerindeyken ben de Allah elçisinin terkisinde bulunuyordum. Kendisi bana şunu sordu: 'Muaz, Allah'ın kulları üzerindeki ve kulların Allah üzerindeki hakları nelerdir? Bilir misin?' Ben, 'Allah ve elçisi daha iyi bilir.' deyince şöyle dedi: 'Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ona kulluk yapmaları ve hiçbir şeyi ortak etmemeleridir. Kulların Allah üzerindeki hakkına gelince, bu da kendisine hiçbir şeyi ortak etmeyenleri cezalandırmamasıdır.' Bunun üzerine ben dedim ki: 'Sayın Allah elçisi, bunu insanlara müjdeleyeyim mi?' O, 'Hayır, müjdeleme', dedi. 'Sonra buna bel bağlarlar.'[426]

Öte yandan Özsoy'un da belirttiği gibi, "Kur'an Allah'ı tarih içerisine yerleştirirken şöyle bir senaryo canlandırmaktadır: Allah ezelde tarih içerisinde nasıl davranacağını belirlemiş (*irâde, hukm*) ve bu davranış tarzını (*sünnetullah*) değiştirmeyeceğine dair söz vermiştir (*qavl, kelimetullah*). Tarihin başlangıcından beri Allah değişmez bir tavır sergilemektedir ve bu davranışında ileride bir değişme olmayacaktır."[427] Özsoy'un 'davranış tarzı' olarak tercüme ettiği Kuran'daki '*sunnetu'llâh*' tamlamasını 'Allah'ın teamülleri/adetleri/siyaseti/stratejisi' olarak da çevirebiliriz.

İnsanlar plan yapar ve Tanrı bu duruma güler.

– Yidiş Atasözü

Plan ve program yapan Kral Tanrı

Kuran'daki Kral Tanrı Allah, bir işi yapmadan evvel onun genel planını ve programını yapmakta ve ona göre hareket etmektedir.

426 Muslim, el-İmân/10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Libâs/101.

427 Özsoy, a.g.e., s. 183, 184. Daha geniş bilgi için bkz. Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 1994.

'Husayin oğlu İmran anlatır:

'... Allah elçisi şöyle demişti: 'Sadece Allah var idi; ondan başka bir şey yoktu. Tahtı suların üzerindeydi. Defter (*ez-zikr*)e her şeyi yazdıktan sonra gökler ile yeri yarattı.'[428]

Allah, yeri geldikçe planlarında ve programlarında ufak tefek değişikliklikliklere bile gitmektedir. O, felsefedeki 'tanrı' gibi her şeyin planını ve programını yaptıktan ve evren çarkına ilk hareketini verdikten sonra işten elini eteğini çeken ve hiç kılını bile kıpırdatmayan bir tanrı değildir. Onun bu özelliği Kuran'da, Arapça 'şimdiki/geniş zaman (*mudâri'*)' kipi kullanılarak birçok kez dile getirilir.

'*Yudebbiru'l-emr* (10.3).'[429]

'O, işleri planlar ve yönetir.'

Allah Elçisi Muhammed de insanlara yapacakları işlerde önceden düşünüp taşınıp plan yapmalarını salık vermiştir. Onun, Malik oğlu Enes tarafından rivayet edilen, '*Huzi'l-emra bi't-tedbîri fe in raeyte fî 'âgıbetihî hayran fe emdı ve in hifte ğayyen fe emsik.*'[430] sözü, "Yapacağın işte önce tedbirli ol (evvelce iyice düşün); eğer akibeti hayırlı görür isen yap, kötü görürsen vazgeç,"[431] diye çevrilmektedir.

428 el-Buhâriyy, Bed'u'l-Halg/1. Krş. 'Sabit oğlu Ubade anlatır: 'Allah elçisinin şöyle dediğini işittim: 'Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah ona, 'Yaz!' dedi. O ise, 'Efendim, ne yazayım?' diye sordu. Bunun üzerine Allah, 'Duruşma gününe kadar planlanan şeyleri yaz!' diye buyurdu.' Ebû Dâvûd, es-Sunneh/17. Ayrıca bkz. et-Tirmiziyy, el-Gader/18; es-Suyûtıyy, *el-Câmi'u's-Sagîr*, no 6105, s. 380.

429 Ayrıca bkz. Kuran, (10.31; 13.2; 32.5).

430 el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no: 1200., cilt 1, s. 333; es-Suyûtıyy, *el-Câmi'u's-Sagîr*, no 3885, s. 236.

431 Berki, A. Himmet, *250 Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 118.

Dürüstlük en iyi siyasettir.

– Benjamin Franklin

Gerçeği söylemekten ve gereğini yapmaktan çekinmeyen Kral Tanrı

Allah, gerçek efendi ve kral (*el-meliku'l-hagg*) olduğu için, onun sözleri, emirleri, fermanları, anlatılar (hikâyeler) ı, töresi, yönlendirmeleri... de gerçektir. Vaatleri ve tehditleri ise gerçekleşecektir. Onun gerçeklerle alıp veremediği bir meselesi olamaz. Dolayısıyla o, insanların söylemekten utandığı ve çekindiği gerçekleri bile söylemekten asla utanmaz ve çekinmez.

'*Zâlike bi enne'llâhe huve'l-haggu ve enne mâ yed'ûne min dûnihi'l-bâtıl* (31.30).'

'Bu yüzden Allah gerçek, onun dışında çağırdıkları ise sahtedir.'

'*Ve'llâhu yegûlu'l-hagg ve huve yehdi's-sebîl* (33.4).'

'Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir.'

'*Yâ eyyuhe'n-nâsu gad câekumu'r-rasûlu bi'l-haggı min rabbikum* (4.170).'

'Ey insanlar, elçi size efendinizden gerçeği getirmiştir.'

'*İnne hâzâ lehuve'l-gasasu'l-hagg* (3.62).'

'Bunlar gerçek hikâyelerdir.'

'*İnne va'dellâhi hagg* (30.60).'

'Allah'ın verdiği söz gerçekleşecektir.'

'*Huve'llezi ersele rasûlehû bi'l-hudâ ve dîni'l-haggı li yuzhirahû 'ale'd-dîni kullih* (48.28).'

'O, bütün törelere üstün kılmak üzere, elçisini kılavuzla ve gerçek töre ile gönderendir.'

'*Guli'llâhu yehdî li'l-hagg* (10.35).'

'Allah'ın gerçeğe yönlendirdiğini söyle.'

'Ve'llâhu lâ yestehyî mine'l-hagg (33.53).'
'Allah gerçeği söylemekten utanmaz.'[432]

Farabi, *el-Medînetu'l-Fâzıla* adlı eserinde, erdemli şehrin birinci başkanlığına layık gördüğü ve 'imâm' ve 'hükümdar' olarak nitelediği kişide bulunması gereken on iki hasletten biri olarak "yapılması gerekli görülen şeylerde azimli ve kararlı olma; korku ve zaaf göstermeden cesaretle hareket etme"yi[433] sayar. Allah gerçeği söylemekten utanıp çekinmediği gibi bir meselede gereğini yapmaktan da asla korkmaz.

'Fe gâle lehum rasûlu'llâhi nâgate'llâhi ve sugyâhâ. Fe kezzebûhu ve 'agarûhâ fe demdeme 'aleyhim rabbuhum bi zenbihim fe sevvâhâ. Ve lâ yehâfu 'ugbâhâ (91.13-15).'
'Allah'ın elçisi onlara, 'Allah'ın dişi devesini bırakın da suyunu içsin!' demişti. Ama onlar elçiyi yalanlamakla kalmayıp deveyi boğazladılar. Bunun üzerine efendileri onları hataları sebebiyle kırıp geçirdi ve yerle bir etti. Sonucunun ne olacağından korkmaksızın.'

Kurtarıcı Kral Tanrı

Tarih boyunca insanlar, kolay kolay altından kalkamayacakları büyük sıkıntılara ve felaketlere maruz kaldıkları durumlarda, onları bu sıkıntılardan ve felaketlerden kurtaracak bir 'kurtarıcı' şahsiyetin beklentisi içine girmişlerdir. "Kimi kurtarıcılar insan, kimi ise bir ilah olarak tasavvur edilmişlerdir... Kurtarıcı genellikle; şifa verici, öğretmen, çoban ve kral gibi imajlarla tasavvur edilmektedir."[434] Habeşis-

432 Ayrıca bkz. Kuran, (2.26).

433 Unan, *a.g.e.*, s. 177.

434 Wach, Joahim, "Din ve Felsefede Kurtuluş Düşüncesi (çev. Ali Coşkun)", *M.Ü. Ilahiyat Fakültesi Dergisi*, M.Ü. Ilahiyat Fakültesi Yay., Istanbul, 1997, sayı. 13-15, s. 251, 252. Çobanlar ve krallar yanında manevi önderler ve ülkelerini düşman istilasından koruyan lider yöneticiler de 'kurtarıcı' sıfatıyla

tan Hıristiyanları kralları Teodor'un dünyanın sonunda bir kurtarıcı olarak geri döneceğine; Moğollar ise Cengiz Han'ın ölümünden sekiz veya dokuz asır sonra tekrar dünyaya gelip halkını Çin'in boyunduruğundan kurtaracağına inanmaktadırlar.[435] Eski Ahit'te bir 'çoban' ve 'kral' olarak betimlenen Tanrı bir 'kurtarıcı' olarak da tavsif edilmektedir. Zira Mısır'daki İsrailoğullarını hem firavunun zulmünden ve hem de yok olmaktan o kurtarmıştı.

> Unuttular kendilerini kurtaran Tanrı'yı, Mısır'da yaptığı büyük işleri, Ham ülkesinde yarattığı harikaları, Kızıldeniz kıyısında yaptığı müthiş işleri.[436]
>
> Rab, İsrail'in Kralı ve kurtarıcısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, 'İlk ve son benim. Benden başka tanrı yoktur.'[437]

Yeni Ahit'te ise kendisinden 'çoban' ve 'kral' olarak bahsedilen İsa'dan 'Mesih' yani 'Kurtarıcı' unvanı ile de bahsedilmektedir.[438] Çünkü 'Mesih' unvanı, kelime olarak kutsal yağla 'kutsanmış/kutlu' anlamına geldiği gibi mecaz olarak 'kurtarıcı'[439] anlamına da gelmektedir.

> Ama Kurtarıcımız Tanrı, iyiliğini ve insana olan sevgisini açıkça göstererek bizi kurtardı. Bunu, doğrulukla yaptığımız işlerden dolayı değil, kendi merhametiyle, yeniden doğuş yıkamasıyla ve Kurtarıcımız İsa Mesih aracılı-

anılmaktadır. Mesela Abdülkadir-i Geylani'nin namı 'Gavs-ı Azam/Gavs-ı Ekber' yani 'En Büyük Kurtarıcı'dır (Bkz. Yeğin, Abdullah vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yay., İstanbul, 1990, s. 295). Bilindiği gibi, 'Kurtuluş Savaşı'nı yöneten Gazi M. Kemal Atatürk de 'Halâskâr Gâzi (Kurtarıcı Gazi)' ve 'Büyük Kurtarıcı' gibi namlarla nitelendirilmiştir.

435 Bkz. Goldziher, Ignaz, *el-'Aqidetu ve'ş-Şeri'atu fi'l-İslâm* (çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ vd.), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîseti bi Mısr, el-Gâhirah, 1959, s. 215.

436 Mezmurlar, (106.21, 22). Krş. Kuran, (44.30).

437 Yeşaya, (44.6).

438 Bu konuda bkz. Batık, *a.g.e.*, s. 110-112; (Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, s. 1617.

439 Bkz. Besalel, *a.g.e.*, cilt 2, s. 398.

ğıyla üzerimize bol bol döktüğü Kutsal Ruh'un yenilemesiyle yaptı.[440]

Ama İsa sonsuza dek yaşadığı için kâhinliği süreklidir. Bu nedenle onun aracılığıyla Tanrı'ya yaklaşanları tümüyle kurtaracak güçtedir.[441]

Kuran'da da Allah'ın, kendisine sadakatle hizmet eden kulları ve habercileri/elçileri daima felaketlerden ve belalardan kurtardığı anlatılmaktadır. Çünkü onları kurtarmak Allah'ın vazifesidir.

'*Summe nunecci rusulenâ ve'llezîne âmenû kezâlike haggan 'aleynâ nunci'l-mu'minîn* (10.103).'

'Sonra elçilerimizi ve sadakat gösterenleri kurtarırız. İşte böyle, sadakat gösterenleri kurtarmak bizim görevimizdir.'

'*Ve necceyne'llezîne âmenû ve kânû yettegûn* (41.18).'

'Sadık ve sakıngan olan kulları kurtardık.'

'*Ve kuntum şefâ hufratin mine'n-nâri fe engazekum minhâ* (3.103).'

'Bir ateş çukurunun kenarında iken sizi kurtardı.'

'*Ve iz gâle Mûsâ li gavmihi'zkurû ni'mete'llâhi 'aleykum iz encâkum min âli fir'avne...* (14.6)'

'Hani Musa kavmine, 'Allah'ın size bahşettiklerini hatırlayın!' demişti. 'O size korkunç işkenceler yapan; kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan firavun hanedanından kurtarmıştı.'

Anlaşmalar/antlaşmalar ve sözleşmeler yapan Kral Tanrı

Bütün göksel geleneklerde Tanrı, dünyadaki diğer krallar gibi insanlarla anlaşmalar/antlaşmalar ve sözleşmeler yapan

440 Titus, (3.4-6).

441 İbraniler, (7.25). Ayrıca bkz. Zekeriya, (9.9).

bir kral olarak tanıtılır. Doğaldır ki, yapılan herhangi bir anlaşma/antlaşma veya sözleşme her iki taraf için hem karşılıklı birtakım hukukî hakları ve hem de birtakım taahhütleri ve yükümlülükleri gündeme getirmektedir.

Arapça "*ahd*' sözcüğü 'emir talimat, taahhüt, antlaşma (ahd), yükümlülük, itimat veren söz' anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu sözcük, 'yemin' ve 'kesin söz' anlamlarını da barındırmaktadır. Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan antlaşma (ahd)nın hükümlerini içerdiği için Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinleri olan Tevrat ve İncil, 'Ahd-i Atîk (Eski Antlaşma)' ve 'Ahd-i Cedîd (Yeni Antlaşma)' adıyla anılmaktadır. Öte yandan İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşamak üzere kendileriyle antlaşma yapılan gayrimüslimler için '*ehlu'z-zimmeh*' yerine '*ehlu'l-'ahd*' tabirinin kullanıldığı da olmuştur. Tevrat'ta geçtiğine göre Tanrı, tarihin çeşitli dönemlerinde insanlarla bir dizi antlaşmalar yapmıştır. Tanrı, Nuh ile ona bağlı kimselerin kurtuluşu ve tufan olayının bir daha meydana gelmemesi için bir antlaşma yapmış, bulut üzerine konan yay (gökkuşağı) bu antlaşmanın alameti sayılmıştır.[442] Ayrıca İbrahim ve soyundan gelenlerle alameti sünnet[443] olan bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre Kenan diyarı onlara miras olarak verilecektir.[444] Tanrı, Musa'nın önderliğindeki İsrailoğulları ile de Sina'da, Horeb'de başka bir antlaşma daha yapmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre İsrailoğulları, antlaşmaya riayet ettikleri diğer bir deyişle 'On Buyruk'a[445] uydukları takdirde Tanrı'nın öz halkı, kâhinler krallığı ve kutsal ulusu olacaklardır.[446] Ne var ki İsrailoğulları Tanrı ile aralarındaki bu antlaşmaya çoğu kez riayet etmemişlerdir.[447] Tanrı, yaptıkları antlaşma-

442 Bkz. Yaratılış, (6.18; 9.12-16).

443 Bkz. Elçilerin İşleri, (7.8).

444 Bkz. Yaratılış, (13.15, 17; 15.18; 17.2-8).

445 Bkz. Yasanın Tekrarı, (4.13).

446 Bkz. Mısır'dan Çıkış, (19.5, 6).

447 Bkz. Yasanın Tekrarı, (29.25).

yı bozan İsrailoğullarına[448] önceleri çok öfkelenmiş[449] olsa bile daha sonraları onlara acımış ve kendileriyle yeni bir antlaşma daha yapmıştır.[450] İncil'de ise 'antlaşma (ahd)' sözcüğüne farklı bir anlam yüklenmiştir. Buna göre Tanrı, İsa'nın şahsında bütün insanlıkla yeni bir antlaşma yapmıştır. Bu yeni antlaşma, Sina antlaşmasını yürürlükten kaldırmakla beraber insanlığın kurtuluşu için verilmiş vaatlerin sonunu da temsil etmektedir.[451]

Kuran'da Allah ile insanlar arasında yapılan anlaşmaları/antlaşmaları ve sözleşmeleri niteleme bağlamında yukarıda zikredilen "*ahd*"[452] kelimesi haricinde '*mîsâg, islâm*' ve '*bey*' (*bey'ah*)' gibi kelimeler de kullanılmıştır.[453]

Kuran'da belirtildiğine göre gökler ile yerin sahibi ve efendisi olan Allah ta Âdem'i yarattığı zaman, soyundan gelecek insanlarla, kendisini efendi olarak tanıdıklarına dair sözlü bir anlaşma/antlaşma/sözleşme (*'ahd; mîsâg*) yapmıştı.[454]

448 Bkz. Yeremya, (31.32).

449 Bkz. Yeremya, (32.37).

450 Bkz. Yeremya, (31.32-34; 32.37-41).

451 Bkz. "Ahid" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 1, s. 532, 533.

452 İsrailoğulları ile yapılan sözleşmeler (*'ahd*) için bkz. Kuran, (2.40, 100). Pörtlekler (*el-fâsigûn*)in Allah'la yaptıkları anlaşmayı bozan kimseler olduklarına dair bkz. Kuran, (2.27). '*el-Fâsigûn*' kelimesinin 'pörtlekler' şeklinde çevirisi için bkz ve krş. Ar. *fesega*: "yaş, taze meyve kabuğundan çıktı (Çelik, *a.g.e.*, s. 71)." Pörtlemek: "... 2. Meyve kabuğu yarılıp içi dışarıya doğru çıkmak, 'Pörtlek':... 2. is. Cıvık şeylerin çatlayan kabuktan, delikten dışarıya çıkmış durumu (Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1823)." 'Pörtlek' sözcüğü burada durum anlamında kullanılmış, ancak özne anlamında da kullanılabilir. Nitekim bu kelimedeki '–lek' eki Türkçede genellikle 'ödlek, çatlak' sözcüklerinde olduğu gibi kelimeye 'aşağılama' anlamı katmaktadır. Bkz. Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 102.

453 '*Zimmeh*' sözcüğü Kuran'da Allah ve insanlar arasındaki antlaşmaları niteleme bağlamında hiç kullanılmamıştır. Bu bağlamdaki kulanımlara değişik rivayetlerde rastlanabilir. Haksız kimseye yardım eden kimsenin Allah ve elçisi ile yaptığı antlaşma (*zimmeh*)dan beri olduğu ile ilgili bir rivayet için bkz. es-Suyûtıyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 8474, s. 516.

454 Bu genel anlaşma dışında Allah, habercileriyle de görevlerinin gereğini yapacaklarına dair ayrıca özel bir anlaşma daha yapmıştı [Bkz. Kuran (33.7)]. Evs oğlu Şeddad, Allah Elçisi Muhammed'in efendisine şöyle seslendiğini rivayet

'Ve iz ahaze rabbuke min benî Âdeme min zuhûrihim zurriyyetehum ve eşhedehum 'alâ enfusihim e lestu bi rabbikum gâlû belâ... (7.172)'

'Efendin, sırtlarından soylarını çekip çıkardığı Âdemoğullarını 'Ben sizin efendiniz değil miyim ?' diye kendilerine şahit olarak tuttuğunda onlar 'Evet, sen bizim efendimizsin.' demişlerdi.

Müfessir İbnu Kesîr anılan ifadeyi, 'Yüce Allah, Âdemoğullarının zürriyetlerini bellerinden çıkardığını, bu zürriyetlerin kendisinin efendileri ve kralları olduğunu ve ondan başka tanrı bulunmadığını ikrar ettiklerini haber vermektedir.'[455] şeklinde izah etmektedir. Kuran'ın başka bir yerinde bu anlaşmaya/antlaşmaya/sözleşmeye farklı ifadelerle de atıflar yapılmaktadır:

'E lem a'hed ileykum yâ benî Âdeme en lâ ta'budu'ş-Şeytâne innehu lekum 'aduvvun mubîn (36.60).'

'Ey Âdemoğulları, ben, 'Şeytan'a kulluk yapmayacağınıza dair sizinle anlaşma yapmamış mıydım? O, sizin mutlak düşmanınızdır.'

'Ve bi 'ahdi'llâhi evfû (6.152).'

'Allah ile yaptığınız anlaşmaya riayet ediniz.'[456]

'...Ve evfû bi 'ahdî ûfi bi 'ahdikum ve iyyâye ferhebûn (2.40).'

eder: 'Allahım... Seninle yaptığım antlaşmaya ve verdiğim söze gücümün yettiği kadar sadakat gösteriyorum (el-Buhâriyy, ed-Da'avât/16).' Başka bir rivayete göre, Allah, elçisi Muhammmet'in oluşturduğu cemaat (*ummeh*) ile bir anlaşma (*'ahd*) yapmıştır. Onlar kut (*salât*)u zamanında ifa ederlerse Allah da onları has bahçeye sokacaktır. Bkz. (Komisyon), *el-Ahâdîsu'l-Gudsiyyeh*, no 121, s. 118. Benzer başka rivayetler için bkz. İbnu Mâceh, İgâmetu's-Salâti ve's-Sunneti fîhâ/77; en-Nesâiyy, es-Salât/5, 6, 8.

+55 İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 3, s. 500.

+56 Allah, sadece kendisi ile yapılan anlaşmaya değil, gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalara da -onlar bozmadıkça- riayet edilmesini emretmekte, uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından biri olarak kabule edilen 'ahde vefa (Lat. *pacta sunt servanda*)' ilkesine bağlı kalmalarını istemektedir. Bkz. Kuran, (9.4, 7).

'... Siz benimle yaptığınız anlaşmaya riayet ediniz ki ben de riayet edeyim. Başkasından değil sadece benden korkun.'

Esasen '*İslâm*' kelimesi kulun 'Allah ile teslimiyet anlaşması yapması' anlamına gelmektedir.[457] Buna göre 'Müslüman (Far. *moselmân*)' kelimesinin Arapça aslı olan '*muslim*' sözcüğü de 'Allah ile teslimiyet anlaşması yapan/Allah'a kendini teslim eden' olarak çevrilebilir. Bu anlaşma ticari bir anlaşma gibidir. Anılan anlaşmaya göre kul teslimiyetinin karşılığı[458] olarak öte dünyada has bahçeye girmeye hak kazanacaktır.

'*İnne'llâhe'şterâ mine'l-mu'minîne enfusehum ve emvâlehum bi enne lehumu'l-cenneh* (9.111).'

'Allah, kendisine sadık kulların canlarını ve mallarını has bahçe karşılığında satın aldı.'[459]

'*Mine'l-mu'minîne ricâlun sadegû mâ 'âhedu'llâhe 'aleyh. Fe minhum men gadâ nahbehû ve minhum men yentezir. Ve mâ beddelû tebdîlâ* (33.23).'

'Sadakat sahipleri içinde ahde vefa gösteren adamlar vardır. Bir kısmı verdiği ahdi yerine getirmiştir; bir kısmı da bunun için beklemektedir. Onlar verdikleri ahdi hiçbir şeye değişmemişlerdir.'

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... Haberiniz olsun ki, Allah'ın sattığı mal pahalıdır ve yine haberiniz olsun ki, Allah'ın sattığı mal has bahçedir.'[460]

457 Bu anlaşma İslam hukukundaki '*selem*' akdine benzemektedir. Zira '*selem*', "bir fıkıh kavramı olarak, peşin parayla veresiye mal almak demektir. '*Selem*' akdi, vadeli alışverişin tersidir; vadeli alışverişte bedel veresiye, '*selem*'de ise mal veresiyedir." "Selem" mad., Karaman, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 589.

458 Ticaretin özünde bir nesnenin başka bir nesne karşılığında verilmesi vardır. Bkz. Canetti, s. 214.

459 'Allah, kendisine sadık kulların canlarını ve mallarını has bahçeyle takas etti.' şeklinde bir çeviri de yapılabilir.

460 et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/18.

Allah, kullarından, bir 'sadakat yemini/antlaşması sayılan 'biat (*bey'ah*)'[461] da almaktadır.[462]

> *'Inne'llezîne yubâyi'ûneke innemâ yubâyi'ûne'llâh. Yedu'llâhi fevga eydîhim* (48.10).'
>
> 'Sana biat edenler aslında Allah'a biat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.'

Öte yandan aşağıda nakledilen rivayete göre Allah, sadece insanlarla değil, bizim cansız diye nitelediğimiz varlıklarla, mesela yağmurla –ki her bir yağmur damlasını sevkeden bir erk/ulak mevcuttur– bile bir tür 'sözleşme (*'ahd*)' yapmaktadır.

> 'Malik oğlu Enes anlatır:
>
> 'Biz Allah elçisi ile beraberken yağmur yağmaya başlamıştı. Buna rağmen o, dışarı çıkmış ve tenine yağmur isabet etsin diye giysisini açmıştı. 'Bunu niçin yaptınız?' diye kendisine sorduğumuzda ise 'Çünkü onun efendisi ile sözleşmesi (*'ahd*) benimkinden daha yeni!' demişti.[463]

Siyaset yapan Kral Tanrı

Albayrak, "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine" adlı bir tebliğinde Allah'ın, elçisi Muhammed devrinde yaşayan sadık kullar (*el-mu'minûn*)ı için birtakım stratejiler ve taktikler belirlediğini, bunun da mevcut muhalif sosyal gruplar arasındaki dengenin kurulmasında etkili olduğu-

461 Bu kelime de aslında ticari bir kavram olan '*bey*' (alışveriş)' kelimesinden türemiştir.

462 Biat: "1. Bir kimsenin egemenliğini tanıma. 2. *is. tar.* Osmanlı imparatorluğunda padişah ölünce tahta geçecek oğlunun devlet yönetimindeki etkili gruplarca kabul ve tasdik edilmesi." Parlatır, *a.g.e.*, cilt 1, s. 287, 288.

463 Ebû Dâvûd, el-Edeb/114. Ayrıca bkz. Muslim, Salâtu'l-Istisgâ'/2.

nu belirtmektedir. Albayrak'ın bu konuda verdiği misallerden bazıları şunlardır:

Mekke döneminde, ortaksayanlar (*el-muşrikûn*) baskı ve işkencelerini iyice artırdıklarında bile Allah, kendisine sadık kullara, düşmanlarına karşı bağışlayıcı olmalarını salık vermişti.[464] Zira henüz güçlü değillerdi. Nitekim Medine döneminin başlarında düşmanlarından esir alacak kadar güçlü olmadıkları onlara hatırlatılmıştı.[465] Ancak zaman geçip de güçlü bir duruma geldiklerinde bu sefer onlara zamansız bir barışa yanaşmamaları gerektiği tavsiye edilmişti.[466]

Medine'deki bazı Yahudiler, Allah'a Teslimiyet (*İslâm*)'i seçmiş Evslileri ve Hazreçlileri birbirine düşürmek için çaba sarf ettikleri halde onlar bunun farkına varamamışlardı. Allah, sadık kullarına Yahudilere itaat etmemelerini[467] ve onların bu gibi zararlı faaliyetlerine karşı bir tedbir olarak, kendi aralarından iyiliğe davet edecek; kabul gören davranışlar (*ma'rûf*)ı emredecek; kabul görmeyen davranışlar (*munker*)ı yasaklayacak muayyen bir zümreyi görevlendirmelerini söylemişti.[468]

Allah ilk başlarda 'Buyruk Ailesi (*Ehlu'l-Kitâb*)' ile iyi geçinilmesini tavsiye etmişti. Hatta onları sadık kulları ile yan yana zikretmiş ve onların yakın bir gelecekte Sasanilere galip geleceklerini sevindirici bir haber olarak müjdelemişti.[469] Fakat sonraları, zararlı tutum ve davranışlar sergilemeye başladıklarında onlara karşı sert davranılmasını emretmişti.[470] Bütün bu misaller aynı zamanda Allah'ın gayet faydacı, akılcı ve gerçekçi bir siyaset yaptığını da göstermekte-

464 Bkz. Kuran, (45.14, 15).
465 Bkz. Kuran, (8.67).
466 Bkz. Kuran, (47.35).
467 Bkz. Kuran, (3.100).
468 Bkz. Kuran, (3.104).
469 Bkz. Kuran, (29.46; 74.31).
470 Bkz. Kuran, (9.29).

dir.[471] Albayrak'ın dediği gibi, "Allah siyaset yapmışsa, siyaseti, elindeki müşahhas verilere göre yapmıştır, toplumsal ve çevresel dengeleri hesaba katarak yapmıştır. Çünkü faydacılık, akılcılık ve gerçekçilik, siyasetin vazgeçilmez unsurlarıdır. Şu halde insan da Allah'ın davranışını örnek alarak siyaseti, bilgi, tecrübe, güç gibi icapları yerine getirerek yapacaktır."[472]

Vaatlerini yerine getiren/sözünde duran Kral Tanrı

Genellikle siyasetçiler iktidarı ele geçirecekleri veya amaçlarına ulaşacakları ana kadar halka sayısız vaatlerde bulunurlar/sözler verirler ama vaatlerini bir türlü yerine getirmezler. Machiavelli, *Hükümdar*'ında şöyle der: "Bir hükümdarın sözünde durmasının, sinsi değil, içtenlikle davranmasının ne kadar övgüye değer olduğunu herkes kabul eder. Fakat deney[im]ler bize göstermektedir ki, büyük işler yapmış hükümdarlar verdikleri sözleri fazla dikkate almamışlar; insanları ustalıkla aldatmışlardır. Sonunda, doğruluğa dayanmış olanları geçmişlerdir... Sonuç olarak, ihtiyatlı bir hükümdar, kendisine zararı dokunuyorsa, verdiği sözü tutmaz. Söz vermesini gerektiren şartlar değişmişse, sözünde durmasına gerek yoktur..." Hâlbuki sözünde durmamak ve vaadini yerine getirmemek, asil (*kerîm*) bir hükümdar olan Allah'ın şanına yakışmaz. Kaldı ki o, zaten her şey kendi planı dairesinde gerçekleştiği için buna ihtiyaç da duymaz. Allah, tarih boyunca başta habercileri ve elçileri olmak üzere kendisine sadakatle güvenip bağlanan kullarına birçok va-

471 Bkz. Albayrak, Halis, "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mu'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine" *II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara, 1996, s. 39-41.

472 Albayrak, *a.g.e.*, s. 47.

atlerde bulunmuştur. Bu dünyada yerine getireceğine dair ne vaatte bulunmuşsa yerine getirmiştir ve getirmeye devam etmektedir. Allah, Mekke'de maruz kaldıkları haksızlıklar, eziyetler ve işkenceler karşısında elçisi Muhammed'e ve ona tabi olanlara şöyle demişti:

> *'Va'ade'llâhu'llezîne âmenû minkum ve 'amilu's-sâlihâti le yestehlifennehum fi'l-ardi kemc'stehleſe'llezîne min gablihim...* (24.55)'
>
> 'Allah, içinizden kendisine bağlanıp liyakatli eylemlerde bulunanlara, öncekileri yeryüzünde iş başına getirdiği gibi onları da iş başına getireceğini, onlar için seçtiği töreyi yerleştireceğini ve korkularının yerine güven tesis edeceğini vaat etmiştir...'[473]

Gerçekten de uzun yıllar geçmesine gerek kalmadan, Allah elçisi ile ona tabi olanlar Medine'ye göç etmeleri sonrasında Allah'ın yardımıyla devlet sahibi olmuşlar; düşmanlarını yenmişler; başta Mekke, Medine, Taif ve Hayber şehirleri olmak üzere bütün Arabistan yarımadasını ele geçirmişler; oradaki kabileleri ve bazı civar krallıkları itaat altına almışlar ve 'Teslimiyet (*Islâm*)' töresini iyice hâkim kılmışlardı. Esasen bunların hiçbiri Allah'ın vaadine kesinlikle inanan elçi Muhammed için birer sürpriz gelişme değildi. Zira eşi Ayşe'nin de dediği gibi '... Allah elçisi, Allah kendisine ne vaatte bulunmuşsa ölmeden önce o vaadin yerine getirileceğini mutlaka biliyordu...'[474]

> *'Va'de'llâh. Lâ yuhlifu'llâhu va'dehû ve lâkinne eksere'n-nâsi lâ ya'lemûn* (30.6).'
>
> 'Bu, Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz ama insanların çoğu da bunu bilmez.'

473 Kuran'da zikredilen ve gerçekleşen Allah'ın başka vaatleri için bkz. Kuran, (8.7; 30.1-6; 33.22; 48.18-20, 27).

474 el-Buhâriyy, et-Tefsir-el-Bagarah/38.

'Malik oğlu Enes anlatır:

'Allah elçisi Bedir'de öldürülen düşmanları gömdükten üç gün sonra mezarlarının başına gelip durdu. Onlara seslenerek şöyle dedi: 'Ey Hişam oğlu Ebu Cehil! Ey Halef oğlu Ümmeye! Ey Rabia oğulları Utbe ve Şeybe! Sizler efendimizin size vaat ettiği şeyin gerçekleştiğini gördünüz, değil mi? Ben efendimin bana vaat ettiği şeyin gerçekleştiğini gördüm...'[475]

Allah elçisinin ölümünden yaklaşık bir asır sonra ise onun takipçileri üç büyük kıtaya yayılan; Himalayalardan ta Pirenelere kadar uzanan büyük bir toprak parçasını hâkimiyetleri altına almışlardı. Diğer taraftan, bu dünya ile ilgili vaatlerini yerine getiren Allah öte dünya ile alakalı vaatlerini de mutlaka yerine getirecektir.

'Ve'llezîne âmenû ve 'amilu's-sâlihâti senudhiluhum cennâtin... (4.122)'

'Allah'a bağlanıp liyakatli eylemlerde bulunanları, içinde ebediyen kalacakları, önlerinden ırmakların aktığı has bahçelere yerleştireceğiz. Bu, Allah'ın gerçekleşecek olan bir vaadidir. Kimin sözü Allah'ın sözünden daha doğru olabilir ki?

'Lâkini'llezîne'ttegav rabbehum lehum ğurefun min fevgihâ ğurefun mebniyyetun... (39.20)

'Ancak efendilerinden sakınanlara, üst üste bina edilmiş, önlerinden ırmakların aktığı köşkler verilecektir. Bu Allah'ın vaadidir. Allah sözünden caymaz.'

Şeytan da kendisine güvenenlere bir takım vaatlerde bulunur ama asla vaatlerini yerine getirmez. O, kendisine güvenenleri hüsran içinde yapayalnız bir şekilde ortada bırakır.

475 Muslim, el-Cennetu ve Sıfatu Na'îmihâ ve Ehlihâ/17.

'Ve gâle'ş-şeytânu lemmâ gudiye'l-emru inne'llâhe ve'adekum va'de'l-haggı.. (14.22)'

'Hesap verme işi bitince Şeytan şöyle diyecek: 'Gerçek şu ki, Allah size gerçekleşen bir söz vermişti. Ben de söz vermiştim ama sonrasında caydım...'

Savaş ve barış ilan eden Kral Tanrı

Albayrak'ın, sözünü ettiğimiz tebliğinde isabetle belirttiği gibi Allah, elçisi Muhammed devrinde, şartların elverişli olduğu bir durumda bir ülkenin en üst seviyedeki kurumlarının verebileceği savaş kararını bizzat kendisi vermişti.[476] Tevbe suresinin başındaki ifadeler dikkatle incelendiğinde onun bu kararının tamamen siyasi ve askerî icapların bir sonucu olduğu yakinen görülür.[477] Nitekim anılan surenin başı bir nevi ültimatom sayıldığı için diğer sureler gibi besmele ile başlamamaktadır.

'Berâetun mine'llâhi ve rasulihî ile'llezîne 'âhedtum mine'lmuşrikîne fe sîhû fi'l-ardi... (9.1, 2)'

'Ortaksayanlarla önceden yapmış olduğunuz antlaşma ile ilgili Allah ve elçisinden gelen tek taraflı çekilme kararı: Artık bundan böyle ülkede dört ay daha gezip dolaşabilirsiniz. Fakat şunu da bilin ki, asla Allah'ı aciz bırakamazsınız. O, nankörleri utanç içinde bırakacaktır.'

Allah, bağlılıklarını belirtmelerine rağmen faiz almaktan vazgeçmeyen kullarına bile kendisinin ve elçisinin savaş açacağını açıkça ilan etmişti.

476 Allah, sadece savaşa karar vermemiş; savaşta elde edilecek ganimetin 5'te 1'lik payının da kendisine, elçisine, elçisinin yakınlarına, yetimlere, düşkünlere ve yolculara ayırdığını belirtmiştir. Bkz. Kuran, (8.41).

477 Bkz. Albayrak, *a.g.e.*, s. 41.

'Yâ eyyuhe'llezîne âmenu'ttegu'llâhe ve zerû mâ bagiye mine'r-ribâ in kuntum mu'minîn. Fe in lem tef'alû fe'zenû bi harbin mine'llâhi ve rasûlih (2.278, 279).'

'Ey Allah'a güvenip bağlananlar, Allah'a karşı gelmekten sakının ve gerçekten bağlılık duyuyorsanız mevcut faizi almayın. Aksi takdirde Allah'ın ve elçisinin size savaş açacağından haberiniz olsun.'

Diğer taraftan Allah, sırası gelince barış da ilan etmiştir. Onun Hudeybiye Barış Antlaşması'nı bazı önemli gerekçeler belirterek[478] onayladığı bilinmektedir. Yine onun, Mekke döneminde muhalif gruplara karşı barışçı ve uzlaşmacı tutum sergilediği Kuran'ı tarihî şartlar altında okuyabilen herkesin malumudur.[479]

Zamanın kendisi Kral Tanrı

Bazen tarihin belli bir zaman diliminde gerçekleşen bir olaydan söz edilmek istendiğinde 'Falan hükümdar zamanında/devrinde...' denilerek o zamanın ve devrin hükümdarının adı zikredilir. Çünkü kastedilen 'zamanın/devrin hâkimi' o hükümdardır. Bu konuda Canetti şunları söyler: "Hiçbir boyuttaki hiçbir siyasi yapı 'düzenden' vazgeçemez ve düzenin temel uygulamalarından biri 'zaman'la ilgilidir, çünkü 'zaman' olmadan hiçbir ortak insan faaliyeti gerçekleşemez... Yönetici, zamanın 'düzenlenmesiyle' ilgilenir, ama bunu yalnızca adını var olan zaman birimlerine vererek yapmaz... Krallar hüküm sürdükleri bütün dönemi ete kemiğe büründürürdü. İster kuvvetten düşmeleri nedeniyle, ister daha sonra olduğu gibi, doğal ömürlerinin sonuna gelmeleri dolayısıyla olsun, ölümleri zamanda bir kesinti yara-

478 Bkz. Kuran, (48.25).

479 Bkz. Albayrak, *a.g.e.*, s. 41.

tırdı. Zaman onlardı."[480] Bu bağlamda Ebu Sufyan oğlu Muaviye'nin de şöyle dediği nakledilir: "Zaman biziz. Kimi kaldırırsak yücelir; kimi indirirsek alçalır."[481]

Değişik birçok kaynakta 'Cahillik Çağı'ndaki bir kısım Arapların ölümden sonra dirilişe inanmadıkları, evrende olup biten bütün olayları '(mutlak) zaman'[482] olarak çevrilebilecek *'ed-dehr'*in gücüne bağladıkları, dolayısıyla başlarına sıkıntılı bir durum geldiğinde 'zaman'dan şikâyet ettikleri veya ona sövdükleri aktarılır.[483] Bu duruma işaret eden bir Kuran ifadesi ise şöyledir:

> *'Ve gâlû mâ hiye illâ hayâtunc'd-dunyâ nemûtu ve nahyâ. Ve mâ yuhlikunâ ille'd-dehr* (45.24).'
>
> 'Onlar dediler ki: 'Bu hayatın dışında bir hayatımız yoktur; yaşarız ve ölürüz. Başka şey değil, zamandır bizi öldüren.'

Hâlbuki Allah Elçisi Muhammed'in de ifade ettiği gibi 'Allah zaman (*ed-dehr*)ın kendisidir.'[484] Çünkü evrendeki bü-

480 Canetti, *a.g.e.*, s. 402-404. Günümüzde kullandığımız güneş takviminde iki büyük Roma imparatorunun adları *July* (*Julius*): Temmuz; *August* (*Augustus*): Ağustos] yer almaktadır. Araya sokuşturulan bu iki ay adı sebebiyle eskinin onuncu ay (Yun. *Dekemvrios*; Ing. *December*)ı sonradan onikinci ay olmuştur. Price, sonraları düzenlenen Roma takvimi ile ilgili olarak 'zaman'ın bile imparatorluk kültü nedeniyle değişikliğe uğradığını, yılın 'Kaisaros' veya 'Tiberios' gibi imparatorluk isimleri olan aylara bölündüğünü, yeni takvimin Augustus'un doğum günü olan ve artık her şeyin başlangıcına denk sayılan 23 Eylül'de başladığını nakleder. Ona göre bu sayede Augustus, doğum gününün doğal düzenin ebedi bir parçası olduğu tescil edilerek şereflendirilmiş oluyordu. Bkz. Price, *a.g.e.*, s. 186, 187.

481 es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 67.

482 el-Isfehâniyy, *'ed-dehr'*i, 'Varlığının başından sonuna kadar olan alemin süresi' olarak açıklar. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 319.

483 Bu konuda bkz. "Dehriyye" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 9, s. 107

484 Krş. "Bir kişileştirme olarak Zaman, *Khrónos*, [elsefi kosmologyalarda bir yer edinmezden önce yarı-mitik kosmogonilerde ortaya çıkar. *Khrónos*, oldukça yaygın bir şekilde, Zeus'un babası *Khrónos* ile bir tutulur... Öyle ki tragedya yazarları için Zaman, sadece soykütük sürecinin başlangıcına yakın bir yer-

tün olayları asıl idare eden odur. Netice itibariyle zamandan şikâyet etmek veya zamana sövmek Allah'tan şikâyet etmekle ve ona sövmekle aynı anlama gelir.

> 'Ebuhureyre, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder:
>
> 'Yüce Allah şöyle demiştir: 'Âdemoğlu zamana sövmek suretiyle beni incitir. Çünkü asıl zaman benim. İdare benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben döndürürüm.'[485]
>
> 'Ebuhureyre, Allah habercisinin şu sözünü rivayet eder:
>
> '... 'Yazık şu zamana!' diye söylemeyin. Zira Allah zamanın kendisidir.'[486]

Bilindiği gibi Allah, günlük kut töreni (*salât*) esnasında en az kırk kez tekrarlanan Fatiha'da '*mâliki yevmi'd-dîn*.' yani 'yargılanma günü (*yevme'd-dîn*)'nün tek 'hâkim (*mâlik*)'i ya da başka bir kıraate göre söyleyecek olursak tek 'kral (*melik*)'ı olarak da tanıtılmaktadır. Çünkü o gün/zaman 'tek hâkim/kral' vardır; artık dünyada olduğu gibi başka hâkimlerin/kralların esamisi okunmayacaktır.[487]

de durmakla kalmayan, fakat *kôsmos*'u hükmü altında tutup yöneten kudretli bir figürdür... Solon, fr. 12, str. 3'te '*Khrônos*'un mahkemesinde [*dîke*: belki de 'töre'sinde-en.] ifadesini kullanır ve Anaksimandros'un muhafaza edilmiş şu fragmentinde hemen hemen özdeş bir deyiş ortaya çıkar: Ögeler 'adaletsizliklerinin bedelini [*dîke*] *Khrônos*'un takdirine [*tâksis*] göre birbirlerine öderler." Peters, *a.g.e.*, s. 188, 189.

485 el-Buhâriyy, et-Tevhîd/35. Kendisini '*cd-dehr* (zaman)' olarak tarif eden Allah'ın zamandan münezzeh olduğunu iddia etmek ne derece doğrudur? Bazı bilginler '*cd-dehr*'i '*el-esmâu'l-husnâ*'dan sayar. Bkz. el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 505.

486 el-Buhâriyy, el-Edeb/101.

487 Kuran'da Allah'ın tarihe daha açık bir şekilde müdahale ederek kendisine sadakat gösterenleri ödüllendirdiği ve yanlış yapanları cezalandırdığı zaman dilimleri için 'Allah'ın günleri (*eyyâmu'llâh*)' tamlaması kullanılır. Bkz. Kuran, (14.5; 45.14)

Kâinatın Tanrısı tarihin de Tanrısıdır.

– Martin Buber

Tarih yapan ve yazan Kral Tanrı

20. yüzyıl ortalarına kadarki dünya tarihi bir bakıma 'hükümdarlar (hanlar, hakanlar, sultanlar, krallar, imparatorlar,...) tarihi'dir. Hükümdarlar, başta kendi memleketlerinde olmak üzere bütün dünyada askerî, iktisadi, ilmi, siyasi, mimari, kültürel ve sanatsal başarıların ya da başarısızlıkların doğrudan veya dolaylı nedeni olmuşlardır. Deli ve hayalperest olanları da dâhil olmak üzere Makedonya kralı İskender, Roma imparatoru Julius Sezar, Moğol hanı Cengiz, Osmanlı sultanları Fatih, Yavuz, Kanuni ve Fransa imparatoru Napolyon gibi nice büyük hükümdarın dünya tarihinde oynadığı rol göz ardı edilemez. Dolayısıyla geçen yüzyılın ortalarına kadar olan dünya tarihini hükümdarların yaptığı ve fiilen yazdığı şeklinde bir tespit abartılı bir tespit sayılmaz.[488] Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı toplumlarda, kullanılan takvim onların doğumlarıyla başlatılıyor, zaman dilimleri (dönemler; devirler) onların adlarıyla anılıyordu. Kendisini 'zaman' olarak tarif eden hükümdarlar bile vardı. Asıl 'kral' ve 'zaman' olan Allah'a gelince o, elçisi Musa döneminde Yahve adıyla İsrailoğulları ile birlikte bizzat tarihin/zamanın içinde yer almıştı.[489] Aslında Allah'ın her haberci veya elçi gönderişi, onun bizzat olmasa da fiilen tarihte yer alışı başka bir deyişle tarihe müdahalesi anlamına gelmektedir. Mesela Allah, elçileri Musa'yı, İsa'yı ve Muhammed'i göndermeseydi ve onlara destek olmasaydı tarihin akışı muhtemelen çok

488 Julius Sezar (*Commentarii De Bello Gallico: Galya Savaşı Üzerine Yorumlar; Commentarii De Bello Civili: İç savaş Üzerine Yorumlar*) ve Babür Şah (*Vekayi: Babürname*) gibi hükümdarlar hatırat tarzında da olsa kendi tarihlerini yazmışlardır.

489 Bkz. 'Gerçek Efendi/Sahip Kral Tanrı' konusu.

farklı olacaktı.[490] Kaldı ki bütün hükümdarlara hükümdarlıklarını bahşeden ve daha da önemlisi evrenin ve dünyanın 'kader'ini yazan da kendisidir.[491]

Yukarıda saydıklarımızın dışında Kral Tanrı Allah'ın mucizeler yaratan, şanlı, görkemli, bilgili, esenlik ve huzur kaynağı oluşu... vs. özelliklerine yeri geldikçe kısmen temas etsek bile bunlar için ayrıca yeni başlıklar açmayacağız. Çünkü bu vb. özellikler onun zaten oldukça bilinen özellikleridir.

490 Şu da bir gerçek ki, dünyada baskın olan üç büyük medeniyetin yani Yahudi, Hıristiyan ve İslam medeniyetlerinin kaynağı da Tanrı'dır. Günümüzde dünya bu üç medeniyetin mensupları tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmektedir.

491 Ayrıca bkz. 'Faal Kral Tanrı' konusu.

İKİNCİ BÖLÜM

KRALLIĞIN HARİTASI VE YÖNETİM YAPISI

Krallığın sınırları

Beşer kralların ve diğer tür hükümdarların memleketleri en azından hukuken onların mülkü sayılırdı.[1] Onlar memleketlerini kâh savaşlar ve kâh miras yoluyla daima genişletmeye çalışmışlar; cihanşümul bir gayeye sahip olanları, dünyayı bir hükümdarlık altında birleştirmek için gayret göstermişlerdir. Özellikle eski imparatorluklar tarihi, yoğun iktidar mücadelelerinin ve bu mücadelelerin bir yansıması olan savaşların tarihidir denebilir. Evrensel krallık olarak da niteleyebileceğimiz gökler-yer krallığını, yegâne sahibi ve efendisi olan Allah, 'ilk ve tek' olarak; tamamen 'yok'tan yani daha

1 Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 317. Bundan dolayı, ilâh olmaz bir kral muhalifi olan La Boétie, "Öyle bir yaşam sürüyorsunuz ki, hiçbir şeyin size ait olduğunu söyleyebilecek durumda değilsiniz. Şimdi mallarınıza, ailelerinize ve yaşamlarınıza yarım yamalak bile sahip olmak, size büyük bir mutluluk gibi gözüküyor... Kendine ait hiçbir şeye sahip olmayarak ve rahatını, özgürlüğünü, bedenini ve yaşamını başkasının eline vererek yaşamaktan daha sefil bir durum olabilir mi? (La Boétie, *a.g.e.*, s. 27, 61)" demek suretiyle Fransa kralına bağlılığını sürdüren vatandaşlarını eleştirmişti.

önce bir benzeri olmadan yaratmıştır.[2] O, bu krallığı yaratmakla kalmamış, zamanın başlangıcından beri de aralıksız olarak genişletmeye devam etmektedir. Devamlı 'büyüyen bir krallık'tır onun krallığı. Yalnız beşeri krallıklarda, başka hükümdarların toprağını/ülkesini istilaya, diğer bir deyişle 'varlık'larını ele geçirmeye yönelik olan savaşlar 'Allah'ın Krallığı'nda 'yokluk'a karşı verilmektedir. Çünkü onunla savaşacak ve ona galip gelecek hiç kimse yoktur.[3]

'Bedî'u's-semâvâti ve'l-ardi ve izâ gadâ emran fe innemâ yegûlu lehû kun fe yekûn (2.117).'

'Göklerin ve yerin yoktan yaratıcısı bir şeye karar verdiğinde 'Olsun!' der; o da oluverir.'

'Gul e ğayra'llâhi ettehizu veliyyen fâtıri's-semâvâti ve'l-ard (6.14).'

'Şunu söyle: 'Ben, gökleri ve yeri ilk ve tek olarak yaratan Allah'ın haricinde bir hami edinir miyim hiç?'

'Ve's-semâe beneynâhâ bi eydin ve innâ lemûsi'ûn (51.47).'

'Gökyüzünü kendi ellerimizle biz bina ettik. Onu genişletmekte olan da biziz.'

---

2 Sümerlerde toprak tanrıların mülkü olarak sayılır; sadece tapınak veya saray tarafından özel kişilere kiraya verilebilirdi. Bkz. Özbudun, *a.g.e.*, s. 74.

3 Bu denenle, Kuran'da Allah için *'ale'l-'arş* (tahtın üzerine; tahta)' tümleci ile kullanılan 'yerleşti; kuruldu' anlamındaki *'istevâ 'alâ'* fiiline –ki bu fiilin *'tef'il'* kalıbındaki *'sevvâ'* fiili 'şekil verdi' anlamına gelmektedir– *'istevlâ* (ele geçirdi; istila etti; yendi)' anlamını vermek zimnen de olsa Allah'la savaşıp ona galip/üstün gelmeye çalışan bir rakibin varlığını akla getireceği için doğru olarak kabul edilemez. Zira *'istevlâ'* fiilinin anlamı karşıt bir gücün varlığını gerektirir. [Bkz. el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *Ictimâ'u'l-Cuyûşi'l-İslâmiyyeti 'alâ Ğazvi'l-Mu'attılati ve'l-Cehmiyyeh* (tahgîg: 'Avvâd Muhammed 'Abdu'llâhi'l-Mu'tag), er-Riyâd, 1988, s. 144; er-Râziyy, Zeynu'd-Dîn Ebû 'Abdi'llâh, *a.g.e.*, s. 561. Krş. Kuran, (17.42)]. İlginçtir, zikrettiğimiz *'sevvâ'* fiili ile aynı anlama (şekil verdi) sahip Süryanca *'tagên'* fiili de 'tahtın üzerine (İng. *on the throne*)' tümleci ile kullanıldığında aynı anlamı yani 'sağlam bir şekilde yerleşti' anlamını vermektedir. Bkz. O'Shaughnessy, Thomas J., *Kur'ân'da Eskatolojik Temalar* (çev. Ömer Kara), Bilge Adam Yay., Van, 2006, s. 75.

Yukarıdaki ifadeler yanında Kuran'da, göklerin ve yerin çevresinden/çapından/sınırlarından (*agtâri's-semâvâti ve'l-ard*) ve yedi katman (*seb'an tıbâgâ*) halinde inşa edildiğinden bahsedilir.[4]

> *'Yâ ma'şere'l-cinni ve'l-insi ini'steta'tum en ten tenfuzû min agtâri's-semâvâti ve'l-ardi fenfuzû lâ tenfuzûne illâ bi sultân* (55.33).'
>
> 'Ey gizil (*cinn*) ve insan toplulukları, göklerin ve yerin çevresini aşmaya gücünüz yetiyorsa aşınız! Ama bir yetki olmadan aşamazsınız.'

Göğün kaleleri/burçları kapıları ve muhafızları

Allah, gökyüzüne, bir kentin etrafını saran kaleler ve burçlar gibi kaleler/burçlar (*burûc*)[5] inşa etmiştir.

> *'Tebârake'llezî ca'ale fi's-semâi burûcen ve ca'ale fîhâ sirâcen ve gameran munîrâ* (25.61).'
>
> 'Gökyüzüne burçlar inşa edip orada bir kandil ve aydınlatıcı ay koyan Allah kutludur.'

Göğün/göklerin –muhtemelen bu kalelere ait– kapıları ve onları koruyan güçlü muhafızlar (*haras*)ı vardır. Bu muhafızlar oradan bilgi aşırmak için dinlemeye koyulan 'gizil (*cinn*)'leri fırlattıkları 'alevler (*şuhub*)' ile kovalarlar.

4 "Sınırsız genişliği, daimi varoluşu, harikulade parlaklığıyla gökyüzü, insan zihnine yücelik, emsalsiz haşmet, yüce ve esrarengiz güç fikrini uyandırmak için oldukça uygundur. Gökyüzü insanda bir teofani hissine neden olur." Pettazzoni, Rafaella, *Tanrı'ya Dair* (çev. Fuat Aydın), İz Yay., İstanbul, 2002, s. 27.

5 '*Burûc*' kelimesi, 'burçlar' ya da 'kaleler' yerine 'saraylar' olarak da anlaşılmaktadır (Bkz. el-İsfehâniyy, *a.g.e.*, s. 115). Bunun nedeni eski krallıklarda kalelerin Ortaçağ'daki 'şatolar' gibi bir tür mustahkem 'saraylar' olarak kullanılması olmalıdır. Zaten normal bir sarayın etrafı da Topkapı Sarayı örneğinde olduğu gibi kale surları ve burçları ile çevrili olur. Sarayı ziyaret edenler önce bu surlarla ve burçlarla karşılaşırlar.

'Inne'llezîne kezzebû bi âyâtinâ ve'stekberû 'anhâ lâ tuftehu lehum ebvâbu's-semâ' (7.40).'

'İşaret buyurduklarımızı yalanlayan ve onlara karşı küstahça davranan kimselere göklerin kapıları açılmayacaktır.'

'Ve innâ lemesne's-semâe fe vecednâhâ muliet harasen şedîden ve şuhubâ... (72.8, 9)'

'Evet, biz göğü yokladık ve onun güçlü muhafızlar ve alevler ile dolu olduğunu gördük. Eskiden dinleyebilmek için oturma yerlerinde otururduk. Ancak şimdi kim dinlemeye koyulursa kendisini izleyen bir alevle karşılaşmaktadır.'[6]

Göğün merdivenleri ve halatları

Gökyüzüne ve oradaki kalelere çıkmak için merdivenler (*el-me'âric*)[7] ve halatlar (*esbâb*) bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Allah Elçisi Muhammed'in, efendisinin makamına 'Yükseliş'ine Arapçada '*Mi'râc* (çoğ. *me'âric*)' denmektedir. Bu kelime 'merdiven'[8] anlamına da gelmektedir.[9]

'Seele sâilun bi 'azâbin vâqi'in li'l-kâfirîne leyse lehû dâfi'. Mine'llâhi zi'l-me'ârici ta'rucu'l-melâiketu ve'r-rûhu ileyhi fî yevmin kâne migdâruhû hamsîne elfe seneh (70.1-4).'

6 Krş. Yaratılış, (3.24).

7 "Hz. Peygamber tarafından Beyt-i Makdis'e kadar Burak, dünya semasına kadar Miraç yani 'merdiven', yedinci kat semaya kadar meleklerin kanatları, Sidretü'l-Münteha'ya kadar Cebrail'in kanatları ve Kab-ı Kavseyn'e kadar Refref (örtü) bir vasıta olarak kullanılmıştır." Gündüz, Şinasi; Ünal, Yavuz; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yay., Ankara, 1996, s. 105.

8 Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 557.

9 Krş. "Yakup Beer-Şeva'dan ayrılarak Harran'a doğru yola çıktı. Bir yere varıp orada geceledi, çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrı'nın melekleri bu merdivenden çıkıp iniyorlardı.. Yakup uyanınca, 'Rab burada, ama ben farkına varamadım.' diye düşündü. Korktu ve 'Ne korkunç bir yer!' dedi, 'Bu, Tanrı'nın evinden başka bir yer olamaz. Burası göklerin kapısı.'' Yaratılış, (28.10-16).

'Birisi vaki olacak cezayı soruşturmuş, hiç kimsenin nankörlerin başından savamayacağı cezayı. Evet, bu ceza erklerle Nefes'in ancak ellibin yıllık bir günde kendisine yükseldiği merdivenlerin sahibi Allah tarafından verilecektir.'

'*Em lehum sullemun yestemi'ûne fîh* (52.38).'

'Yoksa onların üzerinde dinlemeye koyuldukları merdivenleri mi var?'

'*Em lehum mulku's-semâvâti ve'l-ardi ve mâ beynehumâ. Fe'l-yertegû fi'l-esbâb* (38.10).'

'Gökler ve yer ile bunların arasında bulunananların krallığı onların mı ki? Mâdem öyle oraya halat uzatsınlar da yükselsinler bakalım!'

Krallığın yönetim merkezi

Dil[10] beyt-i hudâdır ânı pâk eyle sivâdan
Kasrına nüzul eyleye sultan gecelerde
– Erzurumlu İbrahim Hakkı

Kral Tanrı'nın evi (saray) ve tahtı

Yedinci kat gökteki (*men fi's-semâ'*) Kral Tanrı Allah'ın[11] Türkçeye 'Bayındır Ev' veya 'Şenlikli Ev'[12] şeklinde çevrilebilecek '*el-Beytu'l-Ma'mûr*' adlı bir evi yani sarayı[13] vardır. Bu

10 Far. *dil*: gönül. Bkz. Yeğin, *a.g.e.*, s. 200.

11 Allah'ın makamı göklerin/evrenin zirvesi olduğu için olsa gerek Kuran'da kendisinden '*inne rabbeke lebi'l-mirsâd* (89.14).' yani 'Efendin gözetleme yerindedir.' diye bahsedilmektedir.

12 'Şenlenmiş Ev' şeklindeki çeviri için bkz. Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama* (çev. Abdülaziz Hatip; Mahmut Kanık), Beyan Yay., Istanbul, 2000, s. 670.

13 Allah'ın gökteki 'Ev'inden '*dâr* (ev; mesken)' olarak bahseden bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/24. Bilindiği gibi, kralların veya devlet başkanlarının evlerine 'saray' denir: Amerikalılar 'Beyaz Saray'a '*White House* (Beyaz Ev)' derler. Mezopotamya dilleri (Sümerce ve Akkadca)nde 'ev' anlamına gelen sözcük 'tapınak' anlamına da gelmektedir (Bkz. Bottéro, *a.g.e.*, s. 237). '*Hehal*'

ev, yeryüzündeki 'başkent (*ummu'l-gurâ*)'i[14] Mekke'de bulunan 'Ev (*Beyt: Beytu'llâh: el-Ka'beh*)'i ile aynı hizada bulunmaktadır.[15] 'Bayındır Ev'i her gün yetmiş bin erk yerdeki 'Ev'i ziyeret eden ziyaretçi (*hâcc*)ler gibi ziyaret (*hacc*) etmekte ve içinde kutsama (*salât*) yapmaktadır.[16] Allah'ın taht ('*arş*)ı[17] ve tahtının ayak taburesi (*kursiyy*) bu evin hizasındadır. Allah gökleri ve yeri buradan idare etmektedir.[18]

---

sözcüğü hem İbrancada ve hem de Fenike dilinde iki anlamda; 'saray' ve 'mabet (tapınak)' anlamlarında kullanılır (Bkz. Özen, Âdem, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığı Kitapları Yay., İstanbul, 2001, s. 65, dipnot 374). Öte yandan Arapçadan Türkçeye 'mihrap' olarak geçen Kuran'daki '*el-mihrâb* (çoğ. *el-mehârîb*)' kelimesi de aslında 'saray; padişahın hususi yeri; taht odası [bkz. Kuran, (34.13); Çanga, Mahmud, *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul, 1991, s. 138)' anlamlarına gelmektedir. Zira bir saray, özellikle taht odası kralın en özel mekânı sayılır. Müslüman cami mimarisine Emeviler devrinde dâhil olan ve genellikle bir niş ya da sağır bir portal kapı şeklinde inşa edilen mihrap, Süleyman Mabedi'nin ana bölümünü (Lat. *sanctum*) oluştururdu. Nitekim Kuran'da, Allah habercisi Zekeriya'nın bu bölümde ikamet eden Meryem'in yanına sık sık uğradığından bahsedilmektedir. Bkz. Kuran, (3.37).

14 Kuran, (6.92; 42.7). Hamidullah, '*ummu'l-gurâ*' tamlamasını 'Anakent (metropol)' olarak olarak çevirir. Sebebini ise şöyle açıklar: "... Allah, 'Sultan' olduğuna göre, 'Ev'ini barındıran bu metropole bu adı vermesi yerindedir (Hamidullah, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, s. 286, dipnot 3)." Bediuzzaman, Allah'ın gökteki yönetim merkezi için 'makarr-ı saltanat[saltanat merkezi]' tamlamasını kullanır. Bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, s. 52.

15 Allah Elçisi Muhammed'in Yükseliş Gecesi Allah habercisi İbrahim'i 'Bayındır Ev'e yaslanmış olarak gördüğü ile ilgili bir rivayet için bkz. Muslim, el-İmân/74. İbnu Kesîr bunu 'Yapılan işin cinsine göre mükâfat verilir (*el-Cezâu min cinsi'l-'amel*).' kuralı gereği İbrahim'in yeryüzü Kâbe'sini yani yeyüzündeki Allah'ın Evi (*Beytu'llâh*)'ni inşa etmesi ile açıklar. Bkz. İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 7, s. 403, 404.

16 Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-Halg/6.

17 'Sultan-ı ezel ve ebedin tahtı' tamlaması için bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, s. 10.

18 Krş. "Erken sülale (ES) devrinin başlangıcında tapınağın dinsel'in yanısıra seküler alana da egemen olduğu, arkeolojik verilerle desteklenmektedir. ES I döneminde bulunan kamu binalarının hemen tümü, tapınak niteliğindedir. Tapınak, dinsel ve seküler erkin odağı olduğu kadar aynı zamanda artı-ürünün saklandığı bir depo, zanaatçıların bağlı bulunduğu bir imalat ve ticaret merkezi, kısacası, siyasal ve iktisadi faaliyetlerin sevk ve idare edildiği merkezdir (Childe, 1974)." Özbudun, *a.g.e.*, s. 74.

Cennette uşak olmaktansa Cehennem'de kral olmak iyidir.
– John Milton

Kral Tanrı'nın bağları bahçeleri ve has bahçeleri

Kral Tanrı Allah'ın evinin/sarayının –muhtemelen etrafında ve alt taraflarında– önlerinden ırmakların aktığı çeşitli adlar taşıyan farklı seviyelerde has bahçeler (*cennât*)i bulunmaktadır.[19] Bu has bahçelerin kapılarında bekçiler (*hazeneh*) beklemektedir.[20] İçleri ise bağlar, bahçeler (*hedâig*), ağaçlar, pınarlar (*'uyûn*), çeşmeler (*selsebîl*), köşkler (*gusûr*), çadırlar (*hıyâm*) ve çimenlikler/çayırlar (*ravdât*) ile doludur. Yeşil ipekli ve işlemeli elbiseler (*siyâben hudran min sundusin ve istebrag*) giydirilen ve altın bilezikler (*esâvira min zeheb*) takılan sakinleri, divanlar (*surur*; *erâik*)a, kırlentler (*nemârig*)e ve minderler (*zerâbiy*)e yaslanmış olarak, uşaklar (*ğılmân*; *vildân*) tarafından kendilerine altın tepsiler (*sıhâf*) içinde ikram edilen yiyecekleri ve muz, kiraz, üzüm, hurma, nar... gibi meyveler (*fevâkih*)i yerler; testiler (*ekvâb*)den kadeh (*ke's*)lere doldurulan içkileri yudumlarlar. Has bahçeler herhangi bir üzüntünün, korkunun, kinin, nefretin, yorgunluğun, usancın, aşırı sıcağın ya da soğuğun; yalanın, dolanın ve baş ağrısının olmadığı sonsuz güzellik ve esenlik diyarlarıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bütün bu lütuflardan öte has bahçelerin sakinleri, efendilerini görme lütfuna ve şerefine nail olacaklardır.

19 Has bahçe (*cennah*)den 'efendinizin has bahçesi (*cennete rabbikum*)' şeklinde bahseden bir rivayet için bkz. et-Tirmiziyy, Ebvâbu'l-'İdeyn/434. Kuran'daki has bahçe betimlemelerindeki yerel ve tarihsel motifler için bkz. Öztürk, Mustafa, "Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler", *İslâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2001, cilt 4, sayı. 1, s. 145-162.

20 Ayrıca yedi kat semanın her bir kapısında da bir 'bekçi (*hâzin*)' bulunmaktadır. Buna dair bir rivayet için bkz. el-Buhâriyy, es-Salât/1.

Kral Tanrı'nın erzak ambarları su sarnıçları ve arşiv depoları

Has bahçelerin haricinde gökte erzak ambarları, su sarnıçları ve bilgi-belge depoları (*hazâinu'llâh*)[21] bulunmaktadır.[22] İnsanların yedikleri yiyeceklerin ve içtikleri suların kaynağı bu erzak ambarları ve su sarnıçları olduğu gibi, bunların miktarları, ölçüleri ve kimlere ne kadar pay verileceği hakkında bilgiler de bilgi-belge depolarında saklanmaktadır. Bütün bu ambarların, sarnıçların ve bilgi depolarının anahtarları (*megâlîd*)[23] Allah'ın elindedir.[24]

> *'Ve ca'alnâ lekum fîhâ me'âyişe ve men lestum lehû bi râzigîn. Ve in min şey'in illâ 'indenâ hazâinuh...* (15.19-22)'
>
> 'Yeryüzünde hem size ve hem de sizin beslemediğiniz

21 '*Hazâinu'llâh*' tamlaması, Kuran'da geçen '*rızg*' sözcüğü ile daha iyi anlaşılır. Kuran'daki '*rızg*' kelimesi sadece yiyecek ve içeceği ifade etmez. Allah'ın bir kuluna 'nasip/tahsis' ettiği; maddi (mal-mülk, yiyecek, giyecek, eş, çoluk çocuk...) ve manevi (bilgi vs.) ihtiyaçlarını karşıladığı her şey '*rızg*' kabul edilir (Bu konuda bkz. el-Fahru'r-Râziyy, *a.g.e.*, cilt 2, s. 30). Öte yandan '*hazâinu'llâh*' tamlamasını 'Allah'ın hazineleri' şeklinde tercüme etmek yanlıştır. Çünkü zaten Allah'ın günümüzde anladığımız anlamda altının, gümüşünü ve parasını sakladığı bir yeri/hazinesi olmadığı gibi onun buna ihtiyacı da yoktur. Allah habercisi Yusuf da Mısır ülkesinin erzak/tahıl ambarları (*hazâinu'l-ard*)nın başına geçirilmişti [Bkz. Yaratılış, (+1.33-57); Kuran, (12.55)]. Kuran'da 'hazine' anlamında kullanılan sözcük '*kenz* (çoğ. *kunûz*)' kelimesidir [Bkz. Kuran, (11.12; 18.82)]. Bu kelime Kuran'da Allah'a izafe edilerek '*kenzu'llâh*' veya '*kunûzu'llâh*' şeklinde kullanılmamıştır.

22 Frazer, Yukarı Zambesi kabilelerinden Barotselerin kabile başkanlarını yarı bir tanrı olarak kabul ettiklerini, bu yüzden şiddetli fırtınalarda yıldırımlardan korunmak için onun bahçesine yığıldıklarını, önünde diz çökerek ve yalvararak ondan göklerdeki su depolarını açmasını ve bahçelerini sulamasını istediklerini kaydeder. Bkz. Frazer, *a.g.e.*, s. 46.

23 'Anahtar', daima iktidar ve sahip olma kavramlarının bir sembolü olarak kullanılmıştır. Bkz. Ersoy, *a.g.e.*, s. 132.

24 Krş."... Böylelikle yönetici gizlerini açıkladığı kanalların kapasitesi ve güvenirliği konusunda devamlı bilgilendirilir ve hangisinin çatlak vermesinin ya da taşmasının muhtemel olduğu konusunda bir yargıya varabilir. Anahtarı yalnızca kendisinde bulunan, gizleri dosyalama dizgesi vardır. Bu anahtarı bütünüyle bir başkasına emanet etseydi kendisini tehlikede hissederdi." Canetti, *a.g.e.*, s. 295.

canlılara beslenme imkânı sağladık. Depoları bizim yanımızda olmayan hiçbir şey yoktur.[25] Bununla birlikte biz her şeyi belli bir ölçü ile lütfedip indiririz. Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik; gökten indirmek suretiyle size su temin ettik. Onu depolayan siz değilsiniz.'

'Humu'llezîne yegûlûne lâ tunfigû 'alâ men 'inde rasûli'llâhi hattâ yenfeddû. Ve li'llâhi hazâinu's-semâvâti ve'l-ard. Ve lâkinne'l-munâfigîne lâ ya'lemûn (63.7).'

'Bunlar, 'Allah elçisinin yanında bulunanlara geçimlerini sağlayacakları şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler!' diyen kimselerdir. Oysa göklerin ve yerin depoları Allah'a aittir. Ama köstebekler bunu bilmezler.'

'Ve fi's-semâi rizgukum ve mâ tû'adûn (51.22).'

'Nasipleriniz ve size söz verilen şeyler göktedir.'[26]

'Lehû megâlîdu's-semâvâti ve'l-ard. Yebsutu'r-rizga li men yeşâu ve yagdir. İnnehû bi kulli şey'in 'alîm (42.12).'

'Göklerin ve yerin anahtarları onun elindedir. Dilediğinin payını bolca; dilediğininkini ise ölçerek verir. O her şeyi bilir.'

Öyle anlaşılıyor ki, göklerin ve yerin kralı olan Allah hiçbir işini rastlantıya bırakmamakta, kendisinin ve kullarının yaptığı her şeyi belgelemektedir. Bunu gökleri ve yeri yaratmadan çok önce hedefleri ile ilgili projeler, planlar ve programlar yapmasından; sırası gelince bunları hayata geçirmesinden; gönderdiği buyrukları, yarattığı varlıkları ve insanların yaptığı her şeyi bir bir kayıt altına almasından anlıyoruz. İşte geçmiş ve gelecek ile ilgili bütün bu prorejeler, planlar, programlar ve bilgiler ile igili evrak (fermanlar, envanterler,

25 Krş. *'Ve mâ min dâbbetin fi'l-ardi illâ 'ale'llâhi rizguhâ ve ya'lemu mustegarrahâ ve mustevde'ehâ. Kullun fi kitâbin mubîn* (11.6).' 'Yeryüzünde hiçbir kara canlısı yoktur ki beslenmesi Allah'ın görevi olmasın ve onun bırakılıp emanet edileceği yeri Allah bilmesin. Çünkü bütün bunların özel birer kaydı vardır.'

26 Krş. "Herkesin umudu sende, Onlara yiyeceklerini zamanında veren sensin. Elini açar, bütün canlıları doyurursun dilediklerince." Mezmurlar, (145.15, 16).

defterler, siciller, raporlar, tutanaklar...) Allah'ın arşiv depoları (*hazâinu'llâh*)nda[27] muhafaza edilmektedir. Kuran'da ve rivayetlerde bu evraktan değişik vesilelerle '*imâm, el-kitâb, ummu'l-kitâb, levh/el-levh*'[28], *ez-zikr, ragg, ez-zubur, suhuf, sicill/sicillât*' ve '*bitâgah*'[29] gibi kelimelerle bahsedilmektedir.

'*Ve kulle şey'in ehsaynâhu fî imâmin mubîn* (36.12).'

'Her şeyi baş evrakta özel olarak bir bir saydık.'

'*Fe mâ bâlu'l-gurûni'l-ûla gâle 'ilmuhâ 'inde rabbî fî kitâb. Lâ yedıllu rabbî ve lâ yensâ* (20.51, 52).'

'Firavun, 'O halde geçmiş kuşakların durumu nedir?' diye sormuştu. Musa da, 'Bu bilgi efendimin yanında bulundurduğu evrakta kayıtlıdır. Efendim yapacağını şaşırmaz ve de unutmaz.' diye cevaplamıştı.'

'*Mâ li hâza'l-kitâbi lâ yuğâdiru sağiraten ve lâ kebîraten illâ ahsâhâ* (18.49).'

'Nasıl bir sicilse bu sicil; küçük büyük demeden her şeyi bir bir sayıp ortaya dökmüş!'

'*Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin illâ fî kitâbin mubîn* (6.59).'

'Canlı cansız her şeyin muayyen birer kaydı bulunmaktadır.'

'*Yemhu'llâhu mâ yeşâu ve yusbitu ve 'indehû ummu'l-kitâb* (13.39).'

'Allah dilediğini siler; dilediğini tespit eder. Değil mi ki asıl fermanlar onun yanındadır.'[30]

27 Bkz. Kuran, (6.50; 11.31). Krş. Osmanlı Devleti'nde devlete ait resmi defter, sicil ve evrakın saklandığı yere 'Hazîne-i Evrâk' denirdi. Bkz. "Başbakanlık Osmanlı Arşivi" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5, s. 123.

28 "*Ve ketebe fi'l-levhi zikra kulli* şey'... (Sonra defterе her şeyi yazdı...)" Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, cilt 33, s. 108, no 19876. Krş. "Divan, defter tutma sistemidir. 'Levha' adıyla da anılan defterlerin..." "Diplomatik" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 9, s. 361.

29 Bkz. et-Tirmiziyy, el-İmân/17; İbnu Mâceh, ez-Zuhd/35.

30 Devlet dairelerinde bir yere gönderilecek olan bir resmî yazı iki suret halinde yazılır. Yazının aslı arşive konur; bir sureti ise nereye gönderilecekse o yere gönderilir. İşte Kuran'daki '*ummu'l-kitâb*' da Allah'ın Cebrail aracılığı ile elçi-

'*Bel huve gur'ânun mecîd. Fî levhin mahfûz* (85.22).'

'O, korunan bir metindeki şanlı iletidir.'

'*İnnâ nahnu nezzelne'z-zikra ve innâ lehû lehâfizûn* (15.9).'

'Belgeyi biz indirgedik; onu koruyan da biziz.'

'*Ve kitâbin mestûrin fî raggin menşûr* (52.2, 3).'

'Yayılmış parşömenlere satır satır yazılmış yazılar aşkına.'[31]

'*Ve kulle şey'in fa'alûhu fi'z-zuburi ve kullu sağîrin ve kebîrin mustatar* (54.52, 53).'

'Küçük büyük demeden yaptıkları her şey evrakta satır satır yazılmıştır.'

'*Fî suhufin mukerrametin merfû'atin mutahharatin bi eydî seferatin kirâmin berarah* (80.13-16).'

'O muhtıra asil ve efendilerine sadık yazıcıların elinde bulunan şereflendirilmiş, yükseltilmiş ve kutsal kılınmış varaklarda yazılıdır.'

Cehennemin tümden kapanmaması için bizim gibi insanlara da ihtiyaç var.

– Ahmet Altan

Kral Tanrı'nın zindanı

Cehennem, Kral Tanrı Allah'ın etrafı surlar (*surâdig*)la çevrili yedi kapılı zindanı[32] veya zindanlarının bulunduğu mahal[33] olarak tanımlanabilir. Epeyce taraftar bulan bir gö-

si Muhammed'e gönderdiği fermanların (*el-kitâb*) asıl suretlerini ifade etmek üzere söylenmiş bir tamlamadır. Bu nedenle 'asıl ferman (buyruk)/kaynak ferman (buyruk)' veya 'asıl yazı/kaynak yazı; ana metin/kaynak metin' şeklinde çevrilebilir.

31 Buradaki yayılmış parşömenler ve satır satır yazılar Allah katında olmalıdır. Kuran'ın '*el-levh*'i tanımlarken zamanın yazı malzemesini kullanması doğaldır.

32 Cehennem'de tutulanların adları '*sicîn* (89.7)' adlı bir defter (*kitâb*)e kayıtlıdı. Arapçada '*sicn*'/*siccîn*', 'zindan' anlamına geldiğine göre, anılan defter 'zindan defteri' olarak çevrilebilir.

33 Dünyada büyüklük taslayanların duruşma günü insan tipindeki zerrecikler

rüşe göre yerin en aşağı kısmında yer alır.[34] Çünkü kendilerini aşağılatmış kimselerin mekânıdır. Cehennem'in idaresinden biri müdür (*mâlik*) ve diğerleri onun emrindeki gardiyan (*zebâniyy/hâzin*)lar olmak üzere on dokuz görevli erk sorumludur.

> "*Aleyhâ melâiketun ğılâzun şidâdun lâ ya'sûne'llâhe mâ emerahum ve yef'alûne mâ yu'merûn* (66.6)."
>
> 'Ateşin başında haşin davranan, çok güçlü, Allah'ın emirlerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredilenleri yapan erkler vardır.'
>
> "*Aleyhâ tis'ate 'aşer* (74.30)."
>
> 'Kavurucu ateşin başında on dokuz erk vardır.'

Has bahçelerdeki güzel muameleye ve sefaya mukabil Cehennem'de kötü muamele ve cefa (*'azâb*) vardır.[35] Cehennem'in sakinleri hem kızgın ateş (*se'îr*)ten ve hem de şiddetli soğuk (*zemherîr*)tan[36] yanacaklardır. Yiyecekleri, yediklerinde karınlarını maden eriği gibi kaynatan 'ağı ağacı (*zaggûm*)'nın meyveleridir.[37]

Yukarıda ikinci bölümün başından beri Kuran ve rivayetlerin kaynaklığında yaptığımız betimlemeler, ister istemez Sümerlerin şehir devleti yönetim biçimini akla getir-

halinde toplanma alanı (*mahşer*)na çıkarılacakları, her yönden aşağılanmaya maruz kalacakları ve 'Cehennem'de bulunan *Bûlus*' adlı bir zindana sevk edileceklerine dair bir rivayet için bkz. et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigi ve'l-Vera'/47.

34 Bkz. "Cehennem" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 7, s. 229. Allah elçisinin eşi Ayşe'den rivayet edildiğine göre, 'Allah habercisi, 'Zindan, yedi kat yerin en altıdır.' demiştir (es-Suyûtiyy, *ed-Durru'l-Mensûru fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, cilt 15, s. 295).' Ayrıca krş. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/9. Cehennem'in en alt katında 'köstebekler (*el-munâfigûn*)' olacaktır. Bkz. Kuran, (4.145).

35 Cehennem'de verilecek cezalarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, "Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri", *İslâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, cilt 5, sayı 1, s. 91-110.

36 Bkz. Muslim, el-Mesâcidu ve Mevâdı'u'-s-Salât/85.

37 Bkz. Kuran, (44.43).

mektedir. Zira "İ.Ö. üçüncü bin başlarında Güney Mezopotamya'da, Sümer adı verilen bir halkın öncülüğünde, başında egemen bir yöneticinin bulunduğu bir hiyerarşiyle idare edilen, her birinin koruyucu ilahı olan ve bu ilahın evi sayılan tapınağın çevresinde örgütlenmiş, çevresindeki kırsal bölgeyle organik siyasal, iktisadi, yönetsel ilişkiler içindeki, canlı ve karmaşık bir iktisadi, ticari, kültürel, dinsel yaşam sürdüren, çevresi surlarla çevrili bir dizi şehir devletinin oluştuğu görülmektedir."[38]

'Akropol' tarzı şehir yerleşimlerinin de Kuran'da betimlenen 'Allah'ın Krallığı'nı ve yönetim yapısını andırdığı söylenebilir. 'Akropol' sözcüğünün kökeni olan Yunanca '*akrôpoli*' kelimesi Türkçeye 'şehrin en yüksek yeri/zirvesi, hisar, içkale'[39] veya 'yukarı şehir' olarak çevrilebilir. Akropollerin kuruluşu MÖ 9. ve 8. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Bu çağlarda, yerleşim birimleri genellikle güvenlik vb. kaygılardan ötürü etrafa hâkim yüksek tepeler üzerine inşa ediliyordu. Önceleri normal bir köy büyüklüğünde olan bu yerleşim birimleri, daha sonraları nüfusun artması ve 'aşağı şehir (Yun. *âsti*)'e taşması neticesinde adından da anlaşılabileceği üzere bir hisara, içkaleye veya 'yukarı şehre' dönüşmüş, antik Yunanlarda görüldüğü gibi ayrıca bir kutsallık düzeyine yükseltilmişti. Bergama ve Ankara akropollerinde olduğu gibi bir veya birkaç surla çevrili olan ve şehrin koruyucu tanrısının veya tanrıçasının tapınağı dışında kral saraylarını, yüksek tabaka konutlarını, asker kışlalarını, silah depolarını ve sarnıçları içinde barındıran 'yukarı şehir', genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan aşağı tabakanın yaşadığı ovadaki 'aşağı şehir'e idari bakımdan da hâkim bir durumdaydı. Kentin kuşatılması durumunda aşağı şehirde yaşayan halk tanrıla-

38 Özbudun, *a.g.e.*, s. 71.

39 Bkz. Tuncay, Faruk vd., *Ellino-Tourkiko Lexiko Yunanca-Türkçe Sözlük*, Rodamös Ekdoseis, Athina, 1994, s. 27.

rın kalesi sayılan yukarı şehre sığınır, sonrasında bu şehrin kapıları sıkı sıkıya kapatılırdı. Akropoller dinî, askerî, siyasi, idari ve ekonomik bir merkez olmaları hasebiyle sosyal yaşamda önemli bir role sahipti. Kralın otoritesi bütün tabakalara buradan yayılıyordu. Yasalar burada yapılıyor ve kâtipler tarafından arşivleniyordu.[40]

Krallığın hiyerarşik yapısı ve kurumları

Krallıkta sınıflar (zümreler) ve imtiyazlar

Krallıktaki sınıfları ve imtiyazları işlemeden önce 'hiyerarşi' kavramı hakkında kısa bir malumat vermek istiyoruz. Hiyerarşi kelimesinin aslı 'kutsal hâkimiyet' anlamına gelen Yunanca '*ierarşîa*' sözcüğüdür. Bir kavram olarak hiyerarşi, toplumsal örgütlerde iktidarın ve görevlerin kademelendirilmesini, başka bir deyişle ast-üst ilişkilerine göre düzenlenmesini ifade eder. Kilise teşkilatının papadan başlayarak yukarıdan aşağıya örgütlenişini ifade etmek için de bu kavram kullanılmıştır. Devlet veya herhangi bir toplumsal teşkilatta daima bir hiyerarşik yapı vardır ve olmak zorundadır. Zira hiyerarşik yapı olmadan bir teşkilatı yönetme ve idare etme imkânı bulunmamaktadır.[41]

Tabiatı itibariyle asil bir sınıfın ve imtiyazlı bir zümrenin olmadığı bir krallık düşünülemez. Dolayısıyla 'Allah'ın Krallığı'nda da birtakım sınıfların ve imtiyazların varlığından söz edilebilir. Ancak bu sınıfların mahiyeti beşerî hükümdar-

40 Bkz. Ersoy, *a.g.e.*, s. 134, 135. Hamidullah, Islamdan çok önceki tarihi devirlerden beri Mekke şehrinin de tıpkı eski Yunan şehirleri gibi '*ma'lât*' ve '*mesfeleh*' diye 'yukarı şehir' ve 'aşağı şehir' olmak üzere ikiye ayrıldığını, kabilenin ulu başkanının ve soyluların 'yukarı şehir'de ikamet ettiklerini ve kamu hizmetlerinin görüşülüp tartışıldığı parlamento binası (*Dâru'n-Nedveh*)nın burada olduğunu nakleder. Bkz. Hamidullah, *İslâm Paygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004, s. 697.

41 Bkz. "Hiyerarşi" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 181.

lıklarınkine nazaran biraz farklılık arz etmektedir. Öncelikle çeşitli hükümdarlık geleneklerine ait şöyle bir telakkinin varlığını bilmemiz bu meseleyi daha iyi anlamak bakımından yararlı olacaktır: Hükümdarlıklarda hiç kimse hak edilmiş ve kazanılmış bir imkân, makam, mevki, unvan, paye ve rütbe iddiasında bulunamaz. Bütün bunlar kullara/tebaaya yapılmış birer 'lütuf' ve 'ihsan' olarak görülür. Zaten bir hükümdarın herhangi birine bir şey 'verme'si ve onu 'affetme (bağış-lama)'si 'lütuf' olarak kabul edildiği gibi biri için tenezzül edip birşeyler yapması; mesela onunla konuşması, evini ziyaret etmesi[42] ve kendisine hizmet etme izni vermesi[43] dahi tebaası tarafından bir lütuf[44] ve aynı zamanda 'şeref' olarak kabul edilir.[45] Unan, Osmanlı Devleti'nde bir padişahın statüsü ile ilgili bilgileri verirken şunları söylemektedir: "Padişah veya sultan, yönetim tabakasının en üstünde yer almakla birlikte, fonksiyonu ve kendisine atfedilen rol bakımından, kendisinin altında yer alan yönetici zümresinden

42 Krş. Sadi, kış mevsiminde ava çıkan ancak gece geç vakitte konağına dönme imkânı bulamayan bir padişahın, önce civardaki bir köylünün evine misafir olmayı arzulamasına rağmen bilahare bundan vazgeçtiğini haber alan köylünün, padişaha şöyle bir serzenişte bulunduğunu yazar: "... Sultanın yüce kıymeti bana tenezzül etmekle eksilmedi. Lakin bir köylunün şerefi yükselsin, istemediler." Sadi, *Gülistan*, s. 157.

43 Sadece krallara değil, diğer büyük liderlere hizmet etmek de bir şeref olarak kabul edilmiştir. Bir zamanlar M. Kemal Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Granda ona 'uşak olarak hizmet etmek'ten duyduğu gururu sonraları yazdığı kitabın adını *Atatürk'ün Uşağı Idim* diye koyarak göstermiştir. Bkz. Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı Idim* (yayına haz. Turhan Gürkan), Hürriyet Yay., Istanbul, 1973.

44 Krş. "... Bunda zencinin bir hatası yok, dedi, belki [bilakis] bütün kullar ve hizmetçiler efendimizin lütuf ve ihsanına alışıktırlar." Sadi, *Gülistan*, s. 85.

45 Dilimizde tevazu gereği bilinçli veya bilinçsiz çok kullanılan 'Lütfen/lütfedip (gelir misiniz?)' gibi ifadeler yanında 'bendeniz (kulunuz; köleniz)', 'efendim', 'bey/beyim' ve 'buyurun' gibi nezaket ifadeleri bize monarşiden miras kalmıştır. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu vb. ifadelerin bir cumhuriyet yönetiminde kullanılmaması gerektiğini düşünen M. Kemal Atatürk hepsini kaldıramamışsa bile en azından 'bey' ve 'hanımefendi' kelimeleri yerine 'bay' ve 'bayan' kelimelerini ikame etmeye çalışmıştır.

tamamen ayrı bir statüdedir. Zira bütün devlet elemanları, vazifelerini onun adına [krş. *Bi'smi'llâh*: Allah adına], onu temsilen yürütmektedirler. Bu konuda 'vezîr-i a'zam' veya 'şeyhu'l-İslâm' da dâhil, başında bulunduğu makamın derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, kimse müktesep hak iddiasında bulunamaz. Bütün mevki ve mansıplar kendilerine bir 'lütuf' ve 'ihsân' eseri olarak verilir. Tabiatıyla geri istendiği takdirde de kimse engel olamaz. Her ne kadar bu konuda 'ehliyet' ve 'liyakat' belirleyici bir âmil olarak ortaya konsa bile, netice itibarıyla, kimse kendisinin liyakatli, ehliyetli olduğunu ileri sürerek vazife, mevki ve mansıp talep edemez. Onların bu durumlarını dikkate alacak ve buna göre bir tercihte bulunacak olan bizzat padişahtır, sultandır; dolayısıyla tercihi sebebiyle sorgulanamaz."[46]

'Allah'ın Krallığı'nda da 'asalet'[47] dâhil makam, mevki, titr (unvan) ve paye (rütbe) adına her iyi şey yukarıdan yani Allah tarafından bahşedilir.[48] Çünkü seçim (*ıstıfâ'*)de bulunan, tercih (*fadl*)[49] ve tevcih eden odur. Bu yüzden Allah'ın kendi şahsı hariç krallığında hiçkimse için günümüzde anladığımız anlamda bizatihi veya kendisine bahşedilen imkânlar, mevkiler, unvanlar ve payeler sebebiyle 'üstünlük'[50] id-

46 Unan, *a.g.e.*, s. 73.

47 Krş. "Anuşirevan kendine bir danışman seçmişti. Bazıları, 'Bu adam toydur, kıdemsizdir, halktandır.' deyu itirazda bulundular. Anuşirevan cevap verdi: 'Onu tercih edişimiz ona asalet ve şeref kazandırmıştır.'" es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 66.

48 *'Nerfa'u derecâtin men neşâ'* (6.83).' 'Dilediğimiz kimselerin payelerini yükseltiriz.'

49 es-Seâlibî, hizmetkarlardan bir kısmını diğerlerine tercih etmeyi; en çok hizmet edenleri öne almak suretiyle bir yakınlık meratibi oluşturmayı hükümdarların adetleri arasında saymaktadır. Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 165.

50 Burada İblis'in aldığı talimata rağmen kendisini üstün gördüğü için Âdem'in önünde eğilmeyişini ve bu yüzden Allah'ın huzurundan kovuluşunu hatırlayabiliriz. Bir 'üstünlük'ten söz edilecekse bu ancak 'nankörlere/Allah'ı tanımayanlara karşı olabilir: *'Ve lâ tehinû ve lâ tahzenû ve entumu'l-a'levne in kuntum mü'minîn* (3.139).' 'Gevşemeyiniz ve üzülmeyiniz! Eğer Allah'a güvenip bağlanmışsanız en üstün sizsiniz.'

diasında bulunulamaz. Yine bu yüzden Allah'ın verdiğine rıza göstermek gerekir.[51]

> 'Malik oğlu Enes'in Allah elçisinden rivayet ettiğine göre Yüce Allah şöyle demiştir:
>
> 'Hükmüme ve takdirime razı olmayan kimse benden başka bir efendi arasın!'[52]

Peki, 'Allah'ın Krallığı'ndaki 'asil ve imtiyazlı sınıf' hangisidir? Bilindiği kadarıyla göklerde ve yeryüzünde üç tür akıllı yaratık bulunmaktadır: 'Erk (*melek*), gizil (*cinn*)' ve 'insan (*insân*)'. Bunların içinde yaratıldıkları andan sonsuza dek asil ve sabit imtiyazları olan yegâne varlık türü 'erk'tir.[53] Çünkü erkler, yaratılış itibarıyla 'kusursuz'durlar; Allah onlara hangi görevi verirse onu eksiksiz ve hatasız bir şekilde yerine getirirler. Burada daha önce bilvesile yine Sadi'den alıntıladığımız bir cümleyi hatırlatma gereği duyuyoruz: "Asil ve cevherli kimse asla hata etmez."[54]

> '*İnnehû legavlu rasûlin kerîm* (81.19).'
>
> 'Bu, asil bir elçinin demecidir.'
>
> '*Ve inne 'aleykum lehâfizîne kirâmen kâtibîne ye'lûne mâ yu'merûn* (82.11).'
>
> 'Yanı başınızda kendilerine emredileni yapan asil yazıcılar vardır.'[55]

51 "Bu sebeple, Allah'ın ve padişahın rızası nasıl tecelli ederse, ona razı olunmalıdır." Unan, *a.g.e.*, s. 73.

52 es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sagîr*, no 6010, 9027, s. 373, 543. Ayrıca bkz. et-Taberâniyy, Ebu'l-Gâsim Suleymânu'bnu Ahmed, *el-Mu'cemu's-Sagîr* (tahgîg: Muhammed Suleymânu'bnu İbrâhîm Semârah), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., no 903, s. 376.

53 Birçok kültürde de 'melek'ler asil varlıklar olarak nitelendirilmiştir. Yusuf suresinde Mısırlı kadınlar Yusuf'un güzelliği karşısında şöyle demekten kendilerini alamamışlardı: '*In hâzâ illâ melekun kerîm* (12.31).' yani 'Bu olsa olsa asil bir erktir.'

54 Sadi, *Bostan*, s. 127.

55 Ayrıca bkz. Kuran, (80.13-16).

"Aleyhâ melâiketun ğilâzun şidâdun lâ ya'sûne'llâhe mâ emerahum ve yef'alûne mâ yu'merûn (66.6)."

'Ateşin başında, haşin davranan, çok güçlü, Allah'ın emirlerine karşı gelmeyen; kendilerine emredilenleri yapan erkler bulunmaktadır.'

Diğer varlık türlerine gelince, şunu belirtelim ki, Allah Elçisi Muahmmed'in elçilik görevini yüklendiği ana kadar, birçok kültürde olduğu gibi Araplarda da asaletin asil bir soydan gelmekle kazanıldığına inanılırdı. Ancak Kuran'a ve Allah Elçisi Muhammed'in beyanlarına bakılırsa asıl asalet soy bağıyla değil, Allah'a karşı gelmekten sakınmak (*tagvâ*) la ve güzel hasletler (*husnu'l-hulug*)e sahip olmakla kazanılabilir.[56] Dolayısıyla başta Allah tarafından seçilen habercileri (*el-enbiyâ'*) ve elçiler (*er-rusul*) olmak üzere ondan gereği gibi sakınan (*muttagî*) ve görevlerini bihakkın ifa eden güzel hasletlere sahip beşer kullar 'asil (*kerîm*)' sayılabilirler.[57]

'Ve inneke le'alâ hulugin azîm (68.4)."

'Sen yüce hasletlere sahipsin.'

'Ve legad fetennâ gablehum gavme fir'avne ve câehum rasûlun kerîm (44.17)."

'Onlardan önce firavunun kavmini sınamıştık. Onlara asil bir elçi gelmişti.'

'İnne ekramekum 'inde'llâhi etgâkum (49.13)."

'Allah nezdinde aranızdaki en asil kişi ona karşı gelmekten en çok sakınandır.'[58]

56 'Kardeşlik' için de benzer bir durum geçerlidir. Asıl kardeşlik 'töredaşlık'tır: *'İnneme'l-mu'minûne ihvah* (49.10)." 'Esasen sadakat sahipleri kardeştir.'

57 Kültürümüzde 'insan/insanlık' için sık sık dile getirilen 'eşref-i mahlûkât (yaratıkların en şereflisi)' şeklindeki telakki doğru bir telakki olmasa gerekir. Zira Kuran'da insanın bütün varlıklardan değil, onun dışındaki bazı varlıklardan daha çok lütfa mazhar olduğu dile getirilir: *'Ve faddalnâhum 'alâ kesîrin mimmen halagnâ tafdîlâ* (17.70)." "Âdemoğullarına, yarattığımız birçok varlığa göre daha fazla lütufta bulunduk." Ayrıca bkz. Kuran, (17.70).

58 Ebuhureyre'nin rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir: 'En asil kimse, Al-

'Ebuzer'in rivayetine göre Allah elçisi şöyle demiştir:

'Tedbir gibi akıl; kendini yasak şeylerden alı koymak gibi sakınmak ve güzel haslet gibi asalet yoktur.'[59]

'Ebuhureyre, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder:

'... Eylemlerinin yavaşlattığı kimseyi soyu sopu hızlandırmaz.'[60]

Ancak bahsettiğimiz özelliklere sahip olmayanlar başka bir deyişle Allah'ın emirlerine karşı gelen; Allah yerine kendi heva ve heveslerini tanrı edinen kimseler de aşağı tabaka (*sâfilîn*)dan sayılırlar.

'Ve't-tîni ve'z-zeytûni ve tûri sinîne ve hâza'l-beledi'l-emîni legad halegne'l-insâne fî ahseni tagvîm. Summe radednâhu esfele sâfilîn (95.1-5).'

'İncir Dağı, Zeytin Dağı, Ağaçlık Dağ ve bu güven yurdu hakkı için söylüyorum ki, biz insanı en güzel surette yarattık. Ama sonrasında en aşağı tabakaya gönderdik.'

lah'a karşı gelmekten en fazla sakınan kimsedir (es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 1416, s. 87).' "Bu iki kelimenin [*kerem* ve *tagvâ*] böyle birleşmesi, birbirine bağlanması, İslam öncesi zamanlarda asla hayal edilmemişti. Arap dünya görüşünü aksettiren '*kerîm*' kelimesi, İslamın tek tanrıcılığına dayanan din atmosferinde tamamen yeni bir alana konulmuştu. Bunun bir ihtilal olduğunu söylersek mübalağa yapmış olmayız. Zire eski Arabistan'da hiç kimse '*kerem*'in (asilliğin), '*takvâ*'ya (Allah korkusuna) göre bir tanımını düşünemezdi." İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 43.

59 İbnu Mâceh, ez-Zuhd/24. Krş. Konfüçyüs'e göre her insan, ancak irfan, aşırılıklardan uzak durma, doğruluk, vefa ve edeple asalete ulaşabilir. Bkz. "Konfüçyüs-Konfüçyüsçülük" mad., (Komisyon), *Samil İslâm Ansiklopedisi*, cilt 3, s. 390.

60 Ebû Dâvûd, el-'Ilm/1; İbnu Mâceh, el-Mugaddimeh/17; ed-Dârimiyy, el-Mugaddimeh/32.

Dört insanın hizmetçisi olmaktan hayâ edilmez; hükümdar, ana-baba, misafir ve at.

– es-Seâlibî

Krallıkta unvanlar ve payeler

'Allah'ın Krallığı'nda 'tanrı (*ilâh*)' yanında mutlak anlamda 'efendi (*rabb*)' ve 'kral (*melik*)' gibi en büyük makamlar ve unvanlar doğal olarak Allah'a aittir. Hiç kimse bu unvanlarda ona ortak olamaz. Beri taraftan, makamı ve unvanı ne olursa olsun bütün 'erk (*melek*)'ler, 'gizil (*cinn*)'ler ve 'insan (*insân*)'lar onun kul ('*abd*)u[61] sayılır.[62] Esasen buna Allah'ı tanımayan (*kâfir*), ona bağlılık duymayan ve teslim olmayan 'gizil (*cinn*)' varlıklar ve insanlar[63] da dâhildir.[64] Çünkü hepsi ona kulluk/hizmet ('*ibâdeh*) için yaratılmıştır.

> '*Len yestenkife'l-Mesîhu en yekûne 'abden li'llâhi ve le'l-melâiketu'l-mugarrabûn* (4.172).'
>
> 'Ne 'Mesih' kaçınır Allah'a kul olmaktan ve ne de yakın maiyet erkleri.'

61 Eski Arapçada köle veya özgür olsun bir patronu; amiri; efendisi olan her 'çalışan' kimseye "*abd* (çoğ. *'ibâd*)' denirdi. Dolayısıyla bu kelime, işçi, memur, hizmetli/hizmetkâr, uşak ve asker için kullanılırdı.

62 Krş. Osmanlı'da ulema sınıfı hariç yöneticiler, resmî sıfatları bakımından 'kul' zümresine mensup sayılıyorlardı. Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 74.

63 Isra suresinde, MÖ 586 yılında Kudüs'e hücum eden Nebukadnezzar'ın askerlerinden 'kullarımız ['*ibâden lenâ* (17.5)]' olarak bahsedilir. Bunun nedeni onların doğru yolda olmaları değil, belli bir planın icrasına vesile olmalarıdır (Bkz. Mir, *a.g.e.*, s. 11). Nitekim aynı surede belirtildiğine göre, Allah bir yerleşim yerini yok etmek istediğinde oranın şımarıklarını işbaşına getirmekte; onlara emretmekte ve onlar da kötülüklerini yapmaktadırlar. İlginçtir, Hitler kendisinin Tanrı'nın iradesine göre hareket ettiğine, Yahudilerle olan savaşında onun işini yaptığına inanıyordu. Bkz. Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (trans. James Murphy), Hurst and Blackett Ltd., New York, 1939, p.61.

64 Bu bağlamda onu tanıyan-tanımayan bütün varlıklar (*beriyyeh*) onun 'reaya'sıdır.

'Ve lehû men fi's-semâvâti ve'l-ard. Ve men 'indehû lâ yestekbirûne 'an 'ibâdetihî ve lâ yestehsirûn (21.19).'

'Göktekiler ve yerdekiler onundur. Yanındakiler gurura kapılıp ona hizmet etmekten kaçınmaz ve de usanmaz.

'Ve mâ halagtu'l-cinne ve'l-inse illâ li ya'budûn (51.56).'

'Gizilleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yarattım.'

Ne var ki bazı insanlar Allah'a kul olmayı gururlarına yedirememekte/kabullenememekte ve dolayısıyla ta başlangıçta verdikleri sözü (*Gâlû belâ*) tutmamış olmaktadırlar. Bu yüzden Allah'ın Kuran'da 'kullarım (*'ibâdî*)' diye söz ettiği kimselerin öncelikle onu tanıyan; ona bağlanan (*mu'min*) ve teslim olan (*muslim*) has kullar (*muhlesîn*)ı bir yerde 'uyruklar (tebaa)'ı olduğu anlaşılmalıdır.

'Inne 'ibâdî leyse leke 'aleyhim sultânun illâ meni'ttebe'ake mine'l-ğâvîn (15.42).'

'Yoldan çıkıp da sana tabi olanları bir tarafa kullarımın herhangi biri üzerinde senin bir yetkin olamayacak.'

Kulların unvanlarından ve payeler (*derecât*)inden genel olarak bahsetmek gerekirse, bunlar içinde öncelikle 'haberci (*nebiyy*)' ve onun bir üst payesi sayılan 'elçi (*rasûl*)' unvanından söz edilebilir. 'Haberci' unvanı sadece insan ve 'gizil (*cinn*)' türünden bazı seçkin şahsiyetler için kullanılırken, 'elçi' unvanı bu iki tür varlık dışında bazı yüksek dereceli 'erk (*melek*)'lere de verilmektedir. Erklere 'haberci' unvanının verilmesine gerek yoktur. Zaten '*melek*' kelimesinin iki anlamı (erk-haberci)ndan ikincisi '*nebiyy* (haberci)' kelimesi ile örtüşmektedir. Ancak biz eş anlamlı bu iki kelimeyi birbirinden ayırt etmek amacıyla Arapça '*melek*' kelimesi için yeri geldikçe 'ulak (haberci)' çevirisini kullanabiliriz. 'Haberci' ve 'elçi' unvanları dışında zikredilebilecek diğer unvanlar ise 'nefes (*rûh*)' ve 'şef;

baş; başkan (*seyyid*)' unvanları olabilir. Bu unvanlardan birincisi Kuran'da sadece Allah elçileri Cebrail ve İsa için kullanılmıştır. İkincisi (şef; baş; başkan) ise dünyada iken Allah habercisi Yahya için kullanılmış ve fakat rivayetlere göre öte dünyada sadece Allah Elçisi Muhammed için[65] kullanılacaktır.[66] Ayrıca gerek Allah'a 'bağlı (*mu'min*)' insanlar gerek beşer 'elçi (*rasûl*)'ler için kullanılan 'liyakat sahibi (*sâlih*, çoğ. *sâlihûn*)', sadık (*sıddîg*, çoğ. *sıddîgûn*)' ve 'tanık (*şehîd*, çoğ. *şuhedâ*')' gibi payelerin yanında erkler dâhil hepsi için kullanılan 'yakın maiyet mensubu (*mugarrab*, çoğ. *mugarrabûn*)[67] gibi yüce bir payeden söz edilir. Bir kul için bundan daha yüce bir paye[68] düşünülemez. Nitekim Kuran'ın bildirdiğine göre firavun, sihirbazlara, Musa'yı yenmeleri durumunda 'yakın maiyet'ine dâhil edilecekleri sözünü vermişti.

> *'Fe lemmâ câehu's-seharatu gâlû li fir'avne e inne lenâ le'ecran in kunnâ nahnu'l-gâlibîn. Gâle ne'am ve innekum izen lemine'l-mugarrabîn* (26.41, 42).'
>
> 'Büyücüler firavuna geldiklerinde, 'Galip gelmemiz durumunda bize bir ödül verilecek mi?' diye sordular. O da, 'Evet, o takdirde kesinlikle yakın maiyetimden olacaksınız.' diye cevapladı.'

Son olarak Âdem'in şahsında Âdemoğluna/insanlığa bahşedilmiş bir unvan/görev (*el-emâneh*) ile bu bahsi bitirmiş

65 'Ben duruşma günü (*yevme'l-giyâmeh*) Âdemoğlunun şefiyim!..' et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Giyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/10. Ayrıca bkz. İbnu Mâceh, ez-Zuhd/37.

66 Bazı habercilerin ve elçilerin meşhur oldukları namları vardır. Mesela Âdem, '*Safiyyu'llâh* (Allah'ın Seçkini)'; İbrahim, '*Hâlilu'llâh* (Allah'ın Dostu)'; Musa, '*Kelimu'llâh* (Allah'ın Konuştuğu)'; Muhammed, '*Habîbu'llâh* (Allah'ın Sevdiği)' olarak anılır.

67 Kitab-ı Mukaddes'te 'yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu'l-mugarrabûn*)nden 'Kerubiler' ya da başka bir telaffuz ile 'Kerûbiler' olarak söz edilir. Bkz. Tekvin, (3.23, 24)

68 Zaten '*el-mugarrabûn*'dan sayılan insanların ellerine verilecek sicil de "*illiyyûn* (üstdüzeyliler)' olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kuran, (83.18-21).

olalım. Bilindiği gibi bu unvan 'vekil/ardıl (*halîfeh*)'lik unvanıdır.[69] İnsanın yaratılış amacı da kul/hizmetkâr olarak Allah'ın yeryüzünde 'vekillik/ardıllık (*hilâfeh*)' görevini yerine getirmektir. Bu yüzden insan, 'Allah adına/namına/hesabına/aşkına/için (*Bi'smi'llâh*)'[70] ve onun gösterdiği yolda (*essırâte'l-mustegîm*) yeryüzünde iş görmek zorundadır.[71] Ve belki de bu yüzden efendisinin suretinde yaratılmış tek varlık insandır.

> *'İnnâ 'aradne'l-emânete 'ale's-semâvâti ve'l-ardi ve'l-cibâli fe ebeyne en yahmilnehâ ve eşfegne minhâ ve hamelehe'l-insân. Ve kâne'l-insânu zalûmen cehûlâ* (33.72).'
>
> 'Biz, göklere, yere ve dağlara emaneti vermeyi teklif ettik. Ama onlar korktukları için bu emaneti almayı reddettiler. İnsan ise onu yüklendi. Buna rağmen kendisi çok yanlış ve cahilane hareket eder.'
>
> *'Ve huve'llezî ca'alekum helâife fi'l-ard* (6.165).'
>
> 'O, sizi yeryüzündeki vekilleri yaptı.'

---

69 Allah Elçisi Muhammed'ten sonra gelen Ebubekir, Ömer, Osman veya Ali için pekâlâ 'Allah elçisinin ardılı (*halîfetu rasûli'llâh*)' şeklinde çeviri yapmak mümkün olsa bile, Âdem/insan için 'Allah'ın ardılı' yerine 'Allah'ın vekili/temsilcisi' şeklinde çeviri yapmak genel itibarıyla daha uygun düşmektedir. Zira 'ardıl' veya 'halef' sözcüğü Türkçede genellikle ölmüş veya makamını bırakmış "birinin ardından gelip onun yerine geçen kimse (Parlatır, *a.g.e.*, cilt 1, s. 128)" anlamında kullanılmaktadır. Oysaki Allah her zaman olduğu gibi sonsuza kadar da diridir ve makamını terk etmemiştir. Sadece yeryüzünde kendisine vekâlet edecek bir varlığı/insanı tayin etmiştir. Bu bakımdan Hamidullah'ın '*halîfeh*' kelimesini 'vekil' olarak çevirisi isabetli olmuştur. Bkz. Hamidullah, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, s. 153.

70 İlginç bir tevafuk olarak Arapça '*halîfeh*' kelimesi ile aynı kökten gelen Süryanca '*hlâp*' sözcüğü de 'onun adına; onun namına, onun aşkına, onun için (İng. *on behalf of; for the sake of*)' anlamlarına gelmektedir. Bkz. Thackston, Wheler M., *Introduction To Syriac*, IBEX Publishers, Bethesda, 1999, p.46, 47.

71 Krş. "Padişah, padişahlığın, Allah'ın 'hilâfet'i olduğunu bilmelidir. Dolayısıyla, hangi hareketi işlerse işlesin, Allah adına hareket ettiğini, Allah adına konuşmuş olduğunu unutmamalıdır." Unan, *a.g.e.*, s. 321.

Yedi hayır, bir evet; evetler kazandı.

– Abraham Lincoln

Kral Tanrı'nın 'Yüksek Konsey'i

Bir hükümdar sadece haysiyet sahibi, şerefli ve yüksek karakterli kimseleri dost edinmeli ve asil kimselerden müteşekkil bir meclise sahip olmalıdır.[72] Kuran'da geçtiğine göre, Kral Süleyman Sebe kraliçesine bir ferman (*kitâb*) göndermiş ve ondan mukavemet göstermeksizin teslim olma (*islâm*)sını istemişti. Kraliçe ise Kral Süleyman'dan gelen bu fermana nasıl bir karşılık vereceği konusunda kendi kraliyet konsey (senato)ine başvurmuştu. Çünkü kendisi bu konseye danışmadan hiçbir konuda kesin karar veremezdi.[73] Yine Kuran'da geçtiğine göre, gerek Kral Süleyman'ın gerek firavunun kraliyet konseyleri bulunmaktaydı.[74] İşte zikrettiğimiz bu 'konsey'leri ifade etmek için Kuran'da kullanılan Arapça kelime '*mele*"dir.[75]

Kuran'daki gökler ve yer kralı (Allah)nın da bir 'Yüksek Konsey (*el-Meleu'l-a'lâ*)'i bulunmaktadır. Allah bir işi uygulamaya koymadan önce bu konseyin fikirlerini alır.[76] Daha önce de ifade ettiğimiz gibi o, yeryüzünde kendisine bir 'vekil (*hâlifeh*) yaratmadan önce konuyu 'Yüksek Konsey'deki erkler (*el-melâikeh*)ine açmıştı. Bir defasında elçi Muham-

72 Bkz. es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 140.

73 Bkz. Kuran, (27.28-32).

74 Bkz. Kuran, (27.38; 10.75). Büyük Selçuklu Devleti'nde 'Meclis-i A'lâ', Osmanlı Devleti'nde ise 'Dîvân-ı Hümâyun' bu işlevi görüyordu. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 160; (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 9, s. 430-432.

75 el-Isfehâniyy kelimeyi, 'tek bir görüş üzerinde birleşen topluluk' olarak açıklar. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 776.

76 Yahudilikte erklerden 'Tanrı'nın Danışmanları' olarak da bahsedilir. Bkz. Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Yay., Ankara, 2000, s. 15.

med'ten Allah'ı ve kendisini tanımayanlara şöyle demesi istenmişti:

> *'Gul huve nebeun 'azîm. Entum 'anhu mu'ridûn. Mâ kâne liye min 'ilmin bi'l-melei'l-a'lâ iz yahtesımûn* (38.67-69).'
>
> 'Şunu söyle: 'Bu, büyük bir haberdir. Ama siz aldırmıyorsunuz. Ben, erklerin 'Yüksek Konsey'de neyi tartıştıkları ile ilgili bir bilgiye sahip değildim.'

Kuran'ın bir başka yerinde 'Yüksek Konsey'in yabancı dinlemelere karşı nasıl korunduğu şu cümlelerle anlatılır:

> *'İnnâ zeyyenne's-semâe'd-dunyâ bi zînetini'l-kevâkibi ve hıfzan min kulli şeytânin mârid. Lâ yessemme'ûne ile'l-melei'l-a'lâ ve yugzefûne min kulli cânib* (37.6-8).'
>
> 'Biz birinci kat göğü yıldız denen süslerle süsledik. Bütün inatçı 'şeytan'ların üzerine 'Yüksek Konsey'i dinlemelerine engel olmak amacıyla her taraftan alevler fırlatılır.'

Peki, bu 'Yüksek Konsey' kimlerden veya hangi üyelerden oluşur? Bütün yakın maiyet erkleri (*el-melâiketu'l-mugarrabûn*)nin, yani başlarında Cebrail olmak üzere Mikail'in, İsrafil'in ve Azrail'in bu konseyin doğal üyeleri oldukları kesin gibidir. Burada öncelikle ve özellikle Cebrail üzerinde durmak gerekir.

Baştan şunu belirtelim ki, günümüzde Cebrail, sadece 'Allah'tan vahiy(!) getiren bir 'melek'e indirgenmiş, tabiri caizse onun Allah nezdindeki çok yüksek makamı ve bütün önemli görevleri görmezden gelinmiş ve iptal edilmiştir. Hâlbuki onu bu şekilde tanımlama çok eksik bir tanımlama olur. Esasen biraz detaylı bir araştırma yapılırsa görülür ki, 'Nefes (*er-Rûh*)' unvanı verilen Cebrail, kral (*el-melik*) olan Allah'ın 'has adamı/sağ kolu, perdedarı/hâcibi;[77] mabeyinci-

77 "Hâcib: Perde, perdeci, kapıcı. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet reisinin en yakın memuru. Vezirler veya amirler." Yeğin, *a.g.e.*, s. 315.

si, sırdaşı/sır kâtibi, umumî kâtibi/genel sekreteri, elçiler heyeti (kor-diplomatik)nin başı gibi değişik görevlere ve niteliklere sahip olması dışında Allah'ın başveziri[78] mesabesinde çok önemli bir varlıktır.[79] Şimdi bu sonuçlara nasıl vardığımızı kısaca izah etmeye çalışacağız.

Öncelikle kendisine niçin '*Cebrâîl*' adı verildiğini öğrenelim. Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında 'Gabriel' olarak telaffuz edilen bu ad İbrancada 'güçlü insan' manasına gelen '*geber* (krş. Ar. *cebr; ceberrût*)' ile 'tanrı' manasına gelen '*el*' kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur.[80] Dolayısıyla anılan isim 'Tanrı'nın sağ kolu' olarak da çevrilebilecek 'Tanrı'nın gücü/kuvveti' ve 'Tanrı'nın adamı' anlamlarına gelmektedir.[81] İkinci olarak, Cebrail için sık kullanılan '*er-Rûh* (Nefes)' ve onun değişik versiyonlu tamlamaları olan '*Rûhu'l-Gudus* (Kutsal Nefes/Kutsallık Nefesi)' ve '*er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Nefes)' gibi unvanları irdeleyebiliriz. Arapça '*rûh* (nefes; soluk)'[82] ve '*rîh* (rüzgâr; güç)'[83] kelimelerinin aynı kökten gelmesi bir tesadüf değildir. Çünkü 'rüzgâr' 'Allah'ın nefesi/solu-

78 Allah elçisinin eşi Ayşe, Cebrail'in gök ehlinin başı (*imâmu ehli's-semâ'*) olduğunu rivayet eder (Bkz. es-Suyûtiyy. Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân, *el-Habâiku fi Ahbâri'l-Melâik* (tahgîg: Ebû Hâcir Muhammeduni's-Sa'îdu'bnu Besyûniyy Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 1988, no 39, s. 19). Öte yandan özellikle perdedarlık/haciblik, mabeyincilik, sırdaşlık, sır kâtipliği, umum kâtipliği ve başvezirlik (sadrazamlık) gibi görevler farklı zamanlarda ve farklı kültürlerde az veya çok birbirinin yerine kullanılmış ya da bunların çoğu başvezirlik görevinde birleştirilmiştir.

79 Enûşirevan'a göre hükümdarların en bilgini dahi vezirsiz yapamaz. Bkz. es-Seâlihî, *a.g.e.*, s. 132.

80 Bkz. Çolak, *a.g.e.*, s. 59.

81 Bkz. Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 1998, s. 163.

82 Kelimenin 'nefes' şeklindeki anlamı için bkz. el-İsfehâniyy, *a.g.e.*, s. 369. Bir rivayete göre Allah elçisi, "*İnne rûhel-gudusi nefese fi rû'i len temûte nefsun hatta testekmile rizgehâ*... (el-'Aclûniyy, *a.g.e.*, no 706, cilt 1, s. 207)" yani 'Kutsallık Nefesi, 'Hiçbir can nasibini tamamlamadan ölmeyecektir...' diye yüreğime üfürdü (*nefese*).' demiştir.

83 Kelimenin 'güç/kuvvet' anlamı için bkz. Kuran, (8.46).

ğu'dur.[84] Kab oğlu Ubey tarafından rivayet edildiğine göre Allah Elçisi Muhammed, 'Rüzgâra sövmeyiniz. Zira rüzgâr kutlu ve yüce olan Mutlak İnsaflı'nın nefesindendir (*Lâ tesubbu'r-rîha fe innehâ min nefesi'r-Rahmâni tebârake ve te'âlâ*).'[85] diyerek insanları uyarmıştı. Öte yandan birçok eski kültürde, rüzgâr hakkında benzer birtakım değerlendirmelerden söz edilmektedir. Daha çok dinî bir yaklaşımla yapılan değerlendirmelere göre rüzgâr, semavi kökenli, manevi ve ruhsal etkiye sahip bir güçtür ve 'Tanrı'nın nefesi (soluğu)'dir. Allah habercisi Davut'un musiki eşliğinde okunan Mezmurlar'ında rüzgârdan tıpkı erkler/ulaklar gibi tanrısal bir haberci olarak bahsedilir. Nitekim çeşitli şiirlerde ve şarkı sözlerinde de rüzgâr, seven kişinin duygularını sevgiliye ulaştıran bir haberci olarak nitelendirilmektedir.[86] Hıristiyanlıkta ise, havarilere Kutsal Ruh ateşinin lisanını öğreten rüzgârdır. Bunun tezahürlerini, rüzgârı adeta Tanrı'nın nefesi olarak betimleyen kilise ikonalarında görmek mümkündür. Hakikatte 'nefes' sözcüğü, evrensel olarak, yaşam prensibi anlamını kendi içinde barındırmaktadır. Hemen hemen bütün dünya etimolojilerinde kavram olarak 'ruh, üfleme, soluk' ve hatta 'akciğer' ile bile eşdeğer anlamlarda kullanılmaktadır. İbran-

84 'Nefes (soluk), '*rûh*' olarak da adlandırılır. Çünkü '*er-Rûh*'dan çıkan bir rüzgârdır (*Ve yusemme'n-nefhu rûhan, liennehû rihun yahrucu mine'r-rûh*).' el-Gurtubiyy, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Ahmede'l-Ensâriyy, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Gur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1965, cilt 6, s. 23. Krş. "Batı Flores'in yerlileri arasında Muri Kraeng, 'rüzgâr gibidir.' Daha sık olarak rüzgâr, yüce gök-tanrının yani Nias adalarının Lowalangi'sinin nefesidir (Pettazzoni, *a.g.e.*, s. 49)." "Gök gürültüsünü, Yüce Varlıkları Paluga'nın sesi olarak kabul eden Andamanlılara göre, 'rüzgâr' da onun nefesidir." Örnek, *a.g.e.*, s. 73.

85 İbnu Fürak, Ebü Bekr Muhammedu'bnu'l-Hasan, *Beyânu Muşkili'l-Ahâdis* (i'tinâ': Raimund Köbert), Pontificium Institutum Biblicum, Roma, 1941, s. 34. Ayrıca bkz. el-Beyhagıyy, *a.g.e.*, cilt 2, s. 210.

86 Krş. 'Uğrarsa yolun bâdı sabâ ger Harameyn'e/Ta'zîmimi arz eyle Rasûlü's-sakaleyn'e.' (Laedri)

cada '*ruah*' sözcüğü, Yahve'nin hayatı gerçekleştiren nefesi anlamına gelmektedir. Sözcüğün Latince ve Yunanca karşılıkları olan '*spiritus*' ve '*pnevma*' sözcükleri de burun deliklerinden ve ağızdan çıkan nefesi ifade etmektedir. Ancak bu nefes, bir olayı ısrarla gerçekleştirebilecek bir güce sahiptir ve rüzgârla özdeşleştirilmektedir.[87]

'*Rûh* (nefes; soluk)' olması hasebiyle Cebrail'in, hayat ve yaratılış ile temel bir ilişkisi bulunmaktadır. Onun soluğu ve üfürüşü maddi ve manevî anlamda 'hayat; canlılık' ve 'güç' sağlamaktadır. Çamurdan sureti yapılan Âdem'e hayat soluğunu üfleyen Cebrail olduğu gibi Meryem'in elbisesinin içine üfleyerek onun Isa'ya hamile kalmasını sağlayan[88] ve söylediği sözlerle[89] ölü kalpleri dirilten de yine Cebrail olmuştur.

> '*Summe sevvâhu ve nefeha fîhi min rûhih* (32.9).'
> 'Âdem'i biçimlendirdikten sonra ona Nefes'i ile üflemiştir.'
> '*Fe nefehnâ fîhâ min rûhinâ* (21.91).'[90]
> 'Meryem'e Nefes'imiz ile üfledik.'[91]

87 Bkz. Ersoy, *a.g.e.*, s. 183, 185.

88 Krş. '*Ve erselne'r-riyâhe levâgıh* (15.22).' 'Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik.' Krş. "Rüzgârla gök, yeri döller/bereketlendirir ve bu yüzden de tipik Yeryüzü-Gök çiftinin yerine bazen Yeryüzü-Rüzgâr konulur... Yeni Gine'nin kuzey-doğu körfezinde kadın, rüzgâr vasıtasıyla Wunekau tarafından hamile bırakılırken Yeni Zelanda'daki Iho'nun nefesi, eşyanın başlangıçta yeryüzünde doğan ilk kadına yaptığı gibi kısır kadını doğurgan yapar." Pettazzoni, *a.g.e.*, s. 49.

89 "*Fe erselnâ ileyhâ rûhenâ.*' *Ey Cibrîle 'aleyhi's-selâmu kemâ gâlehu'l-ekseru ve 'abbera 'anhu bi zâlike lienne'd-dîne yahyâ bihî ve bi vahyihî fe huve mecâz* ('Ona Nefes'imizi gönderdik.' Yani Cibril'i –Huzur ve esenlik onunla olsun!–. Çoğu kimsenin bu şekilde söylediği ve açıkladığı gibi. Çünkü töre onun vasıtasıyla ve işaret buyurmasıyla canlanır. Buradaki canlanma mecaz anlamda kullanılmıştır)." el-Âlûsiyy, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn, *Rûhu'l-Ma'ânî*, Daru Ihyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., cilt 16, s. 75.

90 Ayrıca bkz. Kuran, (66.12).

91 "(*Fe nefehnâ fîhâ min rûhinâ*) *Ey: Cibrîle haysu nefeha fî ceybi dir'ihâ fe hamelet bi 'Isâ*[(Meryem'e Nefes'imiz ile üfledik) Yani Cibril ile, zira Cibril, Meryem'in elbisesinin yaka kısmına üfledikten sonra Meryem Isa'ya hamile kal-

'Yâ eyyuhe'llezîne âmenu'stecîbû li'llâhi ve li'r-rasûli izâ de'âkum li mâ yuhyîkum (8.24).'

'Ey Allah'a güvenip bağlılık gösterenler, Allah ile elçisi sizi diri kılacak olana çağırdıkları vakit onların çağrısına icabet edin.'[92]

Dahhak, 'Nefes (*er-Rûh*)', Allah'ın hâcibidir.[93] Duruşma günü Allah'ın önünde ayakta durur.[94] O erklerin en büyüğüdür. Ağzını açsa diğer bütün erkler ağzına sığabilir. Hiçbir yaratık korkusundan dolayı gözünü kaldırıp da ona bakamaz.'[95] demiştir. Bu yüzden olsa gerek eskiden Osmanlıcada 'Hâcib-i Bârî' yani 'Yaradan'ın Hâcibi (perdedarı)' denince direkt olarak 'Cebrail' anlaşılırdı.[96] Cebrail, sadece Allah'a haciblik[97] değil, onunla görüşeceklere mabeyincilik[98] de yapmıştır. 'Yükseliş Gecesi' mihmandarlık yaptığı Allah Elçisi Muhammed'i efendisiyle o görüştürmüştü.

---

mıştı]." Ken'ân, *a.g.e.*, s. 430.

92 Öte yandan Hint sembolizminde de rüzgâr (*vâyu*) kozmik nefes, Tanrı'nın sözü ve gökle yer arasında arabuluculuk yapan bir araç olarak yer almıştır. Bkz. Ersoy, *a.g.e.*, s. 184.

93 Krş. Gerek İslamdan önce gerek günümüzde 'Kâbe (*Beytu'llâh*)'ye hizmet etme' yani onun anahtarlarını bulundurma, orayı belirli zamanlarda ziyarete açma veya ziyarete kapama görevine *'hicâbeh* (*sidânch*)'; bunu yapan kişiye de '*hâcib* (*sâdin*)' denir. Müslüman tarihi boyunca haciplik görevi hakkında bkz. "Hâcib" ve "Hicâbe" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 14, s. 508-511; cilt 17, s. 431,432.

94 Krş. "Ben Tanrı'nın huzurunda [başka bir çeviriye göre 'önünde (Yun. *enôpion*)'] duran Cebrail'im." Luka, (1.19).

95 es-Suyûtiyy, *el-Habâiku fî Ahbâri'l-Melâik*, no 211, s. 62.

96 Bkz. Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılab ve Aka Kitabevleri, 1979, s. 274; Yeğin, *a.g.e.*, s. 315.

97 Krş. Mağrib İslam devletlerinden Muvahhitler Devleti'nde, Muhammed Nâsır-Lidînillâh zamanında aynı kişinin vezir ve hâcib sıfatlarını bir arada taşıdığı görülmüştür. Hafsîler'den Ebû Bekir el-Mutevekkil'in meşhur hâcibi İbn Tefrâgîn'in ise hâcibliği devletin en nüfuzlu mevkii haline getirdiği bilinmektedir. Bkz. "Hacip" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 14, s. 510.

98 Mabeyinci: "Osmanlı devletinde padişahların dışarıyla olan ilişkilerine bakan, buyruklarını ilgililere bildiren, bazı kişilerin dileklerini kendisine ileten görevli." Parlatır, *a.g.e.*, cilt 1, s. 1478.

Öte yandan Kuran'da Cebrail'den '*er-Rûhu'l-Emîn* (Güvenilir Nefes)'[99] ve bazı rivayetlerde '*en-Nâmûs* (Sırdaş)'[100] veya '*en-Nâmûsu'l-Ekber* (En Büyük Sırdaş)' unvanlarıyla söz edilmesinin nedeni onun Allah katında son derece 'güvenilir' bir memur oluşu ile izah edilebilir.[101]

> '*İnnehû legavlu rasûlin kerîm. Zî guvvetin 'inde zi'l-'arşi mekîn. Mutâ'in semme emîn* (81.19).'
>
> 'Bu, tahtın sahibinin katında yetke ve mevki sahibi, sözü dinlenilen ve güven duyulan asil bir elçinin demecidir.'

Günümüzde kullanılan 'sır kâtibi' ve 'umûmî kâtibi/genel sekreter'[102] görevi yukarıda zikredilen '*en-Nâmûs*' veya '*en-Nâmûsu'l-Ekber*' sıfatıyla da uyumludur. Zira 'sır kâtibi' kendisine gizli yazıların yazdırıldığı kimseye denir.[103] Cebrail'in Allah Elçisi Muhammed'e getirdiği ferman gizli bir yazı (*kitâbun meknûn*) idi. Bir kuruluştaki yönetim işlerini yürüten 'genel sekreter'in[104] işlevi ne ise, bir krallıktaki başvezirin işlevi odur. Zira bir kralın veya sultanın idare konusunda itimat edeceği en büyük memuru başveziridir.[105] Şeyhoğ-

99 Bkz. Kuran, (26.193).

100 Bkz. el-Buhâriyy, Bed'u'l-Vahy/3, et-Tefsîr-el-'Alag/1; Muslim, el-İmân/73. '*en-Nâmûs*, kralın ya da bir adamın, işine muttali kıldığı ve bilgisini sadece kendisi ile paylaştığı sır sahibi kimse anlamına gelir (*en-Nâmûs, sâhibu sırri'l-meliki evi'r-raculi'llezî yutli'uhû 'alâ sırrihî ve bâtını emrihî ve yehussuhû bi mâ yesturuhû 'an gayrih*).' İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (tahgîg: 'Abdu'llâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd.), Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, t.y., cilt 6, s. 4547.

101 Bkz. İbnu İshâg, *a.g.e.*, s. 169. "Bunun üzerine Varaka dedi ki: 'Bu gördüğün, Allâhu Teâlâ'nın Mûsâ (*salla'llâhu aleyhi ve sellem*)ya tenzîl ettiği Nâmûs (ı-Ekber)dır. (Yâni Sâhib-i Sırrı Vahiydir.)" ez-Zebîdî, *a.g.e.*, cilt 1, s. 12.

102 Krş. Modern Arapçada '*el-eminu'l-evvel*' başmabeyinci; '*eminu's-sırr*' sekreter; '*eminu sırri'-devleh*' devlet sekreteri; '*eminun 'âmm*' 'genel sekreter' anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Mutçalı, *a.g.e.*, s. 27.

103 Bkz. Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1972.

104 Krş. İng. *secret*: "Gizli, saklı, hafi, mektum, esrarlı, mahrem, *i*. sır, gizli şey..." *secretary*: "i, sekreter, özel kâtibe, kâtip, yazman, bakan... *Secretary of State* A.B.D.'nde Dış İşleri Bakanı" Avery, *a.g.e.*, s. 873, 874.

105 Bu arada şunu ifade edelim ki, Kuran'da [bkz Kuran, (20.29; 25.35)] ve bir

lu, "Sultan, kendisine vekil edineceği akıllı bir vezir bulduktan sonra, ona tam manasıyla itimat etmelidir. Tabi ki, vezir de bu itimadı kötüye kullanmamak durumundadır."[106] der. Kınalızâde ise, 'Sultana Hizmet Edepleri'ni anlatırken birinci sırada, "Sultanın sırrını ifşa etmemek en başta gelen edeptir..."[107] demektedir.[108]

Bilindiği gibi, Kuran'da bazen Cebrail'den 'elçi (*rasûl*)'[109] olarak da bahsedilmektedir. Ancak o alelade bir elçi değildir. Maiyetindeki erklerden mürekkep elçiler heyeti (kordiplomatik)nin[110] başıdır.[111] Bu nedenden dolayı olsa gerek, '*el-melâiketu ve'r-rûh*'[112] şeklinde iki kelime Kuran'da bir kaç yerde ard arda gelir. Onu bazen erklerden oluşan askerle-

rivayette geçen '*vezir* (yardımcı)' kelimeleri günümüzde anladığımız manada 'vezir' anlamında kullanılmamıştır. Zira kelime bugünkü anlamına çok daha sonraları kavuşmuştur. Zaten ne Allah elçisi Musa ve ne de Muhammed birer kraldı. Sözkonusu rivayet şöyledir: 'Ebû Sa'îd el-Hudriyy, Allah elçisinin şöyle dediğini rivayet eder: 'Her habercinin ikisi gökte ve ikisi de yerde olmak üzere ikişer yardımcısı vardır. Gökteki yardımcılarım Cibril ve Mikail; yerdeki yardımcılarım ise Ebubekir ve Ömer'dir.' et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/17.

106 Unan, *a.g.e.*, s. 337.

107 Unan, *a.g.e.*, s. 261.

108 "Sultan Mahmud'un bendelerinden bir kaç kişi Hasan-ı Meymendi'ye: 'Sultan bugün filan mesele hakkında sana ne söyledi?' diye sordular. Vezir: 'Size de gizli kalmaz.' dedi. 'Ama sen memleketin vezirisin.' dediler. 'Sana söylediklerini bizim gibilere söylemeyi doğru bulmaz.' Vezir cevap verdi: 'Çünkü kimseye açmıyacağımı bildiği için güvenir; şu halde niçin sorarsınız?'... Padişahın sırrını söyleyerek kendi seriyle oynamak doğru değildir." Sadi, *Gülistan*, s. 187.

109 Krş. Çin kehanet kemiklerinde bir şahıs olarak rüzgâr, Ti'nin yani gök tanrının her yere giren, vuku bulan her şeyi görüp işiten habercisi/muhabiri ve elçisiydi. Bkz. Pettazzoni, *a.g.e.*, s. 50.

110 Kordiplomatik: "Fr. *corps diplomatique* Bir yerde bulunan elçi ve elçilik görevlilerinin topluluğu, elçiler topluluğu." Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1362.

111 Bir rivayete göre Cebrail, Allah elçisine işaret buyurmak için yeryüzüne indiğinde kendisine dört yazıcı erk eşlik etmektedir (Bkz. es-Suyûtiyy, *el-Habâiku fî Ahbâri'l-Melâik*, no 70, s. 27). Mevlâna Celaleddin er-Rûmî der ki: "Allah öyle herkese hitap etmez, tıpkı bu dünyadaki krallar gibi. O rast gele herhangi bir kimseyle konuşmaz. O kendine bakanlar ve mebuslar seçer..." nakleden: Shuon, Frithjof, *Islamı Anlamak* (çev. Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul, 1999, s. 60, dipnot 8.

112 Bkz. Kuran, (16.2; 70.4; 78.38; 97.4).

rin[113] başında komutan olarak da görürüz.[114] Rivayetlere göre Kuran'da Bedir savaşından bahseden, 'Hani efendinizden yardım istiyordunuz. O da, 'Ben size ard arda bin erkle yardım edeceğim.' diye cevap vermişti (8.9).' anlamındaki ifadede geçen bin erkin başında silahlarını kuşanmış Cebrail vardı.

> 'Abbas oğlu Abdullah anlatır:
> 'Bedir günü Allah habercisi şöyle demişti: 'İşte Cebrail! Üzerinde savaş teçhizatı; atının başından tutmuş geliyor!'[115]

Mikail (İbr. *Mihael*) adı, İbrancada 'Tanrı'ya kim benzer?' anlamına gelmektedir.[116] Mikail'in gökten yağmur yağdırdığı, tabiat olaylarını yönettiği, bütün bitkileri ve meyveleri yerden bitirdiği ile ilgili meşhur bilgiler Kuran'da ve güvenilir rivayetlerde doğrudan ve tamamen bulunmamaktadır. Rivayetlerde onun yağmur yağdırdığı, Tanrı'dan barış, refah, şefkat, afiyet ve bereket getirdiği ile ilgili Yahudi inançları nakledilmektedir.[117]

İsrafil'e gelince, onun adı Kuran'da açıkça geçmez. An-

113 Krş. 'Nefes nefese koşan, çakmak gibi kıvılcımlar saçan, sabahleyin saldıran ve tozu dumana kattıktan sonra bir grubun içine dalan kısraklar aşkına, insan efendisine karşı gayet nankördür (100.1-6).'

114 Krş. "Mağrib İslam devletlerinde, gerek Mısır'dan gerek Endülüs'ten gelen idârî ananelerin tesiri altında, hâcib unvan ve vazifesinin mevcudiyetini görüyoruz. İbn Fazl Allâh 'Omarî'nin *Masâlik al Absar*'ında bu hususta sakıt kalması biraz garip olmakla beraber, İbn Haldûn çok yakından bildiği Banî Hafs sarayında hâciblik vazifesinin mahiyetini izah etmektedir. Bu izahata göre, hâcib devletin en büyük memurudur; vazife ve salahiyeti tıpkı Endülüs devletlerinde olduğu gibidir ve bu devletin son devirlerinde kendisine askeri salahiyetler de verilmek suretiyle, nüfuzu büsbütün arttırılmıştır." "Hâcib" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1950, cilt 5/1, s. 30.

115 el-Buhâriyy, el-Megâzî/11. Allah elçisi Muhammed'e 'Şeytan Bedir'de ne gördü?' diye sorulduğunda o, 'Cibril'in erkleri savaşmaları için düzenli olarak sevk ettiğini gördü.' diye cevap vermiş. Bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 6, s. 265.

116 Bkz. Erbaş, *a.g.e.*, s. 162.

117 Bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 1, s. 479, 480; İbnu Kesîr, *a.g.e.*, cilt 1, s. 189, 190; Çolak, *a.g.e.*, s. 79.

cak bazı rivayetlere göre, Kuran'da çokça bahsedilen son 'an (*es-sâ'ah*)'ın ve daha sonra duruşma günü (*yevme'l-gıyâmeh*) gerçekleşecek 'toplanma (*haşr*)'nın haberini 'boru/borazan (*sûr/nâgûr*)'[118] çalarak o haber verecektir.[119] Çünkü o gün, başka kralların değil, 'sadece tek ve 'gerçek kral'ın borusu ötecektir.'[120] Ebû Sa'îd el-Hudriyy'in aktardığına göre Allah Elçisi Muhammed bir keresinde, 'Boynuz sahibi boynuza ağzını dayamış; elini kulağına koymuş ve ne zaman emir geleceğini bekleyip dururken ben nasıl müreffeh bir hayat sürebilirim ki?...'[121] demek suretiyle İsrafil'den 'boynuz sahibi (*sâhibu'l-garn*)' olarak söz etmiştir.[122]

Azrail'in görevi ise herkesçe malümdur: O, Allah'ın ölümüne hükmettiği canları alır. Kuran'da ondan '*meleku'l-mevt* (ölüm erki)' diye bahsedilir.

118 '*Ve nufiha fi's-sûri fi izâ hum mine'l-ecdâsi ilâ rabbihim yensilûn* (36.51).' 'Nihayet boruya üflenir. Bir de ne göresin, onlar kabirlerinden kalkmış, koşa koşa efendilerine doğru gitmektedirler.' '*Fe izâ nugira fi'n-nâgûr* (74.8).' 'Boru çalındığında.' Arapçada '*sûr*' sözcüğü ordularda emir veya haber vermek gibi amaçlarla çalınan 'borazan (boru)'a denir (Bkz. Mutçalı, *a.g.e.*, s. 494). Anılan kelimenin İbranca karşılığı '*şofar*'dır. '*Şofar*' Yahudilerin önemli dinsel objeleri arasında yer alır. Yalnız eskiden borazanlar bugünkü gibi metalden değil, koç, keçi veya antilop boynuzlarından yapılırdı. Bkz. Alalu, Suzan, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 1996, s. 261.

119 Krş. "İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda, göz açıp kapayana dek değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak; ölüler çürümez olarak dirilecek ve biz de değiştirileceğiz." 1. Korintliler, (15.51, 52).

120 Krş. Ebuhureyre, Allah elçisini şöyle söylerken işittiğini rivayet eder: 'Yüce Allah yeri toplar ve sağ eliyle gökleri dürer. Sonra, 'Kral benim! Yüryüzünün kralları nerede?' diye buyurur.' el-Buhâriyy, et-Tefsîr-ez-Zumer/2. Fatiha suresindeki '*mâliki yevmi'd-dîn* (1.3)'; 'yargılanma gününün tek hâkimi' ifadesi başka bir kıraata göre '*meliki yevmi'd-dîn*' olarak da okunabilmektedir. Bu durumda anlam 'yargılanma gününde tek kral' olmaktadır.

121 et-Tirmiziyy, el-Gıyâmeh/9.

122 'Amr oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Allah habercisine borozanın nasıl bir şey olduğu hakkında soru sorulmuş. O da, 'İçine üflenen bir boynuzdur (*Garnun yunfchu fih*).' cevabını demiş.' ed-Dârimiyy, er-Rigâg/79.

'Allâhu yeteveffe'l-enfuse hîne mevtihâ ve'lletî lem temut fî menâmihâ. Fe yumsiku'lletî gada 'aleyhe'l-mevte ve yursilu'l-uhrâ ilâ ecelin musemmâ (39.42).'

'Allah ölüm anında canları tamamen çekip alır, ölmemiş olanları da uykuda. Ölümüne hükmettiği canı alıkoyar, diğerlerini ise belli bir süre için geri gönderir.'

'Gul yeteveffâkum meleku'l-mevti'llezî vukkile bikum summe ilâ rabbikum turce'ûn (32.11).'

'Şunu söyle: 'Canınızı almak için kendisine vekâlet verilen ölüm erki canınızı aldıktan sonra efendinize iade edileceksiniz.'

Şunu belirtelim ki, yukarıda özellikle Cebrail'e, Mikail'e ve İsrafil'e nispet edilen görevler onların en bariz gözüken görevleridir; onların bu nispet edilen görevler dışında başka görevleri de bulunmaktadır. Yoksa mesela İsrafil, sadece 'borazan üflemek'ten ibaret bir işi iki defa yapmak için yaratılmamıştır. Ayrıca her biri, kendisine tevdi edilen işleri tek başına değil, emri altındaki binlerce, on binlerce... erkle gerçekleştirmektedir.

Kral Tanrı'nın yüksek bürokrasisi (Kalem Kâtipleri)

Black, Sümerlerdeki 'kader' inancı hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Bir bireyin 'kaderini' veya 'kısmetini' (Sümer dilinde *nam-tar*, Akad dilinde *şimtu*) belirleyen tanrı fikri, geleceğin mutlak olarak tayin edilmesinden çok belirli potansiyel olasılıkların belirlenmesini içeriyordu. Dünyanın ardında kaçınılmaz 'planlar' veya 'tasarımlar' vardı ve medeniyetin uyumlu bir şekilde işlemesini sağlamak genellikle, kendi görevlerini yapmaları gereken tanrılara, krallara ve insanlığa bağlıydı."[123] Öte yan-

123 Black, *a.g.e.*, s. 110, 111.

dan Allah Elçisi Muhammed'in, Yükseliş Gecesi'nin safhalarını anlatırken, '... Sonra Cebrail beni yukarıya çıkara çıkara öyle bir noktaya eriştim ki, artık kalemlerin cızırtılarını duyabiliyordum.'[124] dediği rivayet edilir. Kalem suresinin başı '*Nûn ve'l-galemi ve mâ yesturûn* (68.1).' yani 'Nun. Kalem ve satır satır yazdıkları aşkına!' diye başlar. Genellikle buradaki 'kalem (*el-galem*)'in Allah'ın yazma aleti olan 'kalem' olduğu kabul edilir. Ancak bu 'kalem'in, 'kalem kâtipleri'[125] olabileceği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Zira normal olarak çoğul '*yesturûne*' fiilinden önce veya sonra belirtilmesi gereken yukarıdaki ifadenin '*fâ'il* (özne)'i açıkça belirtilmemiştir. Fakat 'kalem' kelimesinin, 'kalem kâtipleri' anlamında '*fâ'il*' olduğu kabul edilirse anlam daha düzgün oturabilir.[126] Dikkat edilirse diğer birçok HM (*el-hurûfu'l-mugatta'ah*)'dan sonra erkler (*el-melâikeh*)e ve 'yazı/ferman (*kitâb*)lara '*yemîn*'ler yapılmaktadır.

Kuran'da geçen '*fe'l-mugassimâti emrâ* (51.4).' yani 'İşleri taksim edenler aşkına!' şeklindeki '*yemîn*'de, Allah'ın talimatı uyarınca yağmurları, maddi ve manevi '*rızg*'ları vs. taksim/pay eden erkler (*el-melâikeh*)den bahsedildiği kabul edilir.[127] Çünkü Allah Elçisi Muhammed'in de ifade ettiği gi-

124 el-Buhâriyy, es-Salât/1; es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 5415, s. 335.

125 Türkçede 'kalem' denince sadece yazma aleti olan kalem değil, 'resmî kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yer' ve 'yazar' da anlaşılmaktadır. Bu anlamlar yanında 'kalem beyi', 'kalem efendisi' ve 'kalem eri' tamlamalarının anlamları için bkz. Parlatır, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1166,1167; Akyüz, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1499, 1500.

126 Benzer bir yaklaşımla Alak suresinde geçen '*alleme bi'l-galem*' ifadesindeki '*el-galem*' kelimesi 'kalem kâtipleri' anlamında kullanılırsa, bütün ibare doğal olarak 'Kalem kâtipleri ile öğretti.' şeklinde olur. Unutmayalım ki, Cebrail daima kendisine eşlik eden erklerle (*el-melâiketu ve'r-rûh*) beraber hareket etmektedir. Hem düşünelim ki, Allah ilk iletişim anında öncelikle 'yazma'yı öğretmekten niçin bahsetsin ki? Zaten ifadede 'yazma' anlamında bir kelime (*kitâb*) de bulunmamamaktadır. Yalnız bu şekildeki bir yoruma kaynaklarda rastlanmamaktadır.

127 'İşleri taksim edenler aşkına' ifadesinden maksat erklerdir. Çünkü onlar yağmurları ve nasipleri ve bunun dışındaki şeyleri taksim ederler... (en-Nesefiyy, 'Abdu'llâhi'bnu Ahmede'bni Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefiyy*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Ara-

bi, 'Yüce Allah'ın Âdemoğlunun nasipleri için vekaletlendirdiği erkleri vardır.'[128] Söz konusu taksimin göksel takvimde zamanı da bellidir: 'Plan/Takdir Gecesi (*Leyletu'l-Gadr*).' Bu gece insanların nasipleri, başlarına gelecek olaylar, kimin doğacağı, kimin öleceği, kimin ömrünün uzatılacağı, kimin kısaltılacağı vs. kesin olarak karara bağlanır.[129] Kuran'da yukarıda sözü edilen olguya işaret eden birtakım ifadelere rastlamak mümkündür.

> *'İnnâ enzelnâhu fî leyletin mubâraketin innâ kunnâ munzirîn. Fîhâ yufragu kullu emrin hakîmin emran min 'indinâ* (44.2-5).'
>
> 'Biz fermanı kutlu bir gecede lütfetmiş ve uyarıda bulunmuştuk. Talimatımız uyarınca her iş o kutlu gecede kesin karara bağlanır.
>
> *'Fe'l-fârigâti fergâ* (77.4).'
>
> 'İşleri kesin karara bağlayanlar aşkına!'
>
> *'Tenezzelu'l-melâiketu ve'r-rûhu fîhâ bi izni rabbihim min kulli emr* (97.4).'
>
> 'Plan gecesi Nefes ve erkler efendilerinin izniyle her iş için inerler.'

biyy, Beyrût, 1988, cilt 2, s. 182).' 'İşleri taksim edenler aşkına!' ifadesinden maksat, Yüce Allah'ın talimatına uygun olarak nasipleri, yağmurları ve bunun dışındaki şeyleri kullara ve şehirlere taksim eden erklerdir.' Ken'ân, *a.g.e.*, s. 692.

128 el-Muttegi'l-Hindiyy, 'Alâu'd-dîn 'Aliyy, *Kenzu'l-'Ummâl* (tashîh: eş-Şeyh Bekriyy Hayyâniyy; eş-Şeyh Safvetu's-Sigâ), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1979, no 9321, cilt 4, s. 26.

129 Bu konudaki rivayetler ve yorumlar için bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 11, s. 222, 223; İbnu Kesîr, *a.g.e.*, cilt 7, s. 232; Çantay, *a.g.e.*, cilt 3, s. 54, dipnot 4. Yahudilikte de benzer kabullere rastlanılır. Yahudi düşünürler Yahudi takvimine göre yılbaşı (*Roş Ha Şana*) sayılan Tişri ayının ilk gününü insanların gerek fert gerek grup (aile, cemaat, millet) olarak yargılandığı ve hareketlerinin tartıldığı ilahi bir muhakeme günü olarak kabul ederler. Bu muhakeme sonunda fertlerin ve grupların kaderi gelecek yıl için karara bağlanır. Tanrı kimlerin yaşayacağını ve öleceğini, kimlerin sıkıntı çekeceğini, kimlerin rahat edeceğini, kimlerin zengin ve fakir olacağını, kimlerin devrileceğini ve yüceltileceğini tespit eder. Bkz. Özen, *a.g.e.*, s. 207, 208.

Bu dünyada sadece iki şey kesindir: Ölüm ve vergiler.
– Benjamin Franklin

Kral Tanrı'nın vergileri

Toplumlarda özellikle devlet denen siyasi teşkilatın ortaya çıkışıyla beraber farklı zamanlarda ve mekânlarda vergi denen müessese de ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam edegelmiştir.[130] Verginin alınmadığı bir devlet sistemi düşünülemez. Vergi bir devletin bekası için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Çünkü bir memlekette birtakım vergiler alınmazsa bazı hizmetler ve hedefler gerçekleştirilemez. 'Allah'ın Krallığı'nda da hem onu tanıyan sadık kullar (*el-mu'minûn*)ın ve hem tanımayan ve bir şekilde kendileriyle antlaşma yapılan (*ehlu'z-zimmeh*) kimselerin ödemek zorunda oldukları birtakım 'vergiler'den söz etmek mümkündür. Kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi sadık kulların ödemek zorunda oldukları vergi '*zekât*'tır.[131] Arapça '*zekât*' sözcüğünün, 'artmak; çoğalmak; nemalanmak; kutlu/bereketli olmak; arınmak'[132] gibi anlamları içinde konumuz itibarıyla özellikle 'nema' anlamı baskın görünmektedir. Zira Kuran'da sözü edilen '*zekât*' vergisi, nemalanan bir maldan alındığı için bir yerde 'nema-lık' olarak kabul edilebilir ve bu özelliği ile günümüzdeki 'gelir/kazanç vergisini'ne benzetilebilir.[133]

'Nemalık (*zekât*)' bağlamında ödenen vergilerden biri de 'ondalık' anlamına gelen 'öşür (Ar. '*uşr*)' vergisidir. Bu vergi

130 Bkz. "Vergi" mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 340.

131 Benzeyen ve benzemeyen yönleri ile "Zekat-Vergi İlişkisi" için bkz. Algül, Hüseyin vd., *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2006, cilt 1, s. 493-498.

132 Bkz. İbnu Manzûr, *a.g.e.*, cilt 3, s. 1849; el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 1667; el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 380.

133 Krş. T.Cilt Maliye Bakanlığı'nın vergi dairelerinin dış cephesine yazdırdığı yazı dikkat çekicidir: 'Vergilendirilmiş kazanç kutsaldır.'

toprak ürünlerinden alınır. 'Öşür' kelimesinin aslının Asurluların altın veya ayn olarak aldıkları '*işru-u*' veya İbranca '*ma'aşer*' denilen tapınağa ya da krallara verilen onda bir oranındaki vergi adından geldiği iddia edilmiştir. Dolayısıyla bu tür bir verginin İslamdan önce de var olduğu rahatlıkla söylenebilir.[134]

'*Zekât*', '*sadagah*' yani 'sadakatlik; bağlanmalık; tanımalık' olarak da adlandırılır.[135] Çünkü Allah'a olan 'sadakat'in; 'bağlılık'ın ve onu 'tanıma'nın açık bir kanıtı sayılır. Bu manada Allah Elçisi Muhammed, '*Ve's-sadagatu burhân.*'[136]; 'Sadakatlik vermek, açık bir kanıttır.'[137] demiştir. Unutmayalım ki tarih boyunca vergi vermek, devlete olan sadakatin/bağlılığın delili olarak kabul edilmiştir.[138] Bu yüzden olsa gerek Allah elçisinin birinci ardıl (*halîfeh*)ı Ebubekir '*zekât*' vermek istemeyen '*mu'min*'(!) kimseleri 'dönek (*murtedd*)' saymış ve onlarla savaşmıştır.[139]

134 Bkz. Mumcu, Ahmet; Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s. 66.

135 '*Huz min emvâlihim sadagah* (9.103).' 'Onların mallarından sadakatlik al!' Sadakatlik (*sadagah*) zorunlu olan ve olmayan üzere ikiye ayrılır. Zorunlu olanına 'nemalık (*zekât*)' denir.

136 Muslim, et-Tahârah/1; et, Taberâniyy, Ebu'l-Gâsim Suleymânu'bnu Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (tahgîg: Hamdiyy 'Abdu'l-Mecîdi's-Selefiyy), Mektebetu Ibni Teymiyyeh, el-Gâhirah, t.y., no 8911, cilt 9, s. 207.

137 "Gündüzün aydınlığının, güneşin varlığını gösterdiği gibi, sadaka da onu veren kişinin inancındaki sadakatini (bağlılığını) gösteren bir burhandır." Doğan, Lütfi, *İslam Ahlakının Esasları*, İslamî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı Yay., Ankara, 2004, s. 143, 144.

138 Allah elçisi Isa devrinde yaşayan bir kısım Yahudilere göre Roma İmparatorluğu'na vergi vermek bir tanrı ve 'efendi (*rabb*)' olarak görülen imparatoru tanımak, dolayısıyla Tanrı'yı tanımamak (*kufr*) ile eşdeğerdi. Bu nedenle onlar özellikle Roma İmparatorluğu adına kendi halklarından vergi toplayan Yahudi vergi görevlilerinden nefret ederlerdi. İncil'de bir Ferisi'nin şöyle dua ettiği hikâye edilir: "Ferisi ayakta kendi kendine şöyle dua etti: 'Tanrım, öbür insanlara -soygunculara, hak yiyenlere, zina edenlere- ya da şu vergi görevlisine benzemediğim için sana şükrederim. Haftada iki gün oruç tutuyor; bütün kazancımın ondalığını veriyorum." Luka, (18.11, 12).

139 Krş. "Yüce Tanrı'nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek [Melki-Tsedek] ekmek ve şarap getirdi. Avram'ı kutsayarak şöyle dedi: 'Yeri göğü yaratan yüce

Öte yandan Allah'a sadık olmayan kimselerin ödemekle yükümlü olduğu vergiler '*cizyeh* (cizye)' ve '*harâc* (haraç)' olarak adlandırılmıştır. Arapçada '*cizyeh*' sözcüğü, 'Borcunu ödedi.' demek olan '*Cezâ deyneh.*' cümlesindeki '*cezâ*' fiilinden türetilmiş bir isimdir. Can, mal ve özgürlüklerin korunması karşılığında kendisi ile anlaşma yapılan kimsenin ödemesi gereken vergi anlamında kullanılmıştır. Aslında bu vergi çeşidi İslamdan önceki çağlarda ihdas edilmişti. Yunanların MÖ V. yüzyıllarda Fenikelilerin saldırılarından korumak karşılığında küçük Asya sahillerinde yaşayan halklardan, İranlıların ise hâkimiyetleri altındaki reayadan cizye aldıkları bilinmektedir.[140] Kuran'da ise Allah'ı, son günün varlığını ve gerçek töreyi tanımayanlarla 'cizye' verecekleri ana kadar savaşılması istenmektedir:

> '*Gâtilu'llezîne lâ yu'minûne bi'llâhi ve lâ bi'l-yevmi'l-âhiri ve lâ yuharrimûne mâ harrame'llâhu ve rasûluhû ve lâ yedînûne dîne'l-haggı...* (9.29)'
>
> 'Buyruk ailesinden olup da Allah'ı tanımayan, son günün varlığını inkâr eden, Allah'ın ve elçisinin yasakladıklarını yasak kabul etmeyen ve gerçek töreyi töre edinmeyenlerle boyun eğdirilecekleri ve kendi elleriyle cizye verecekleri ana kadar savaşınız!'

'*Harâc*'[141] vergisine gelince, *İslâm Ansiklopedisi* [TDV]'nde bu kelimenin kökeni ile ilgili şu tarihi bilgilere tesadüf edilir: "Arapça '*harc*' kökünden gelen ve sözlük anlamı 'toprak-

> Tanrı Avram'ı kutsasın, düşmanlarını onun eline teslim eden yüce Tanrı'ya övgüler olsun.' Bunun üzerine Avram her şeyin ondalığını Melkisedek'e verdi [Yaratılış, (14, 18-20)]." "Demek ki Melki-Tsedek, aynı anda hem hükümdar hem de bir rahip. Adı, 'Adaletin Hükümdarı' anlamına gelmekte ve aynı zamanda Salem'in de hükümdarıdır yani 'Barış'ın... Diğer yandan İbrahim bu üstünlüğü tanımaktadır, zira ona ondalık vermektedir ki bu, bağlılığın bir işaretidir." Guénon, *a.g.e.*, s. 44, 45.

140 Bkz. "Cizye" mad., (Komisyon), *Samil İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, s. 321.

141 Krş. Kuran, (18.94; 23.72). Ayrıca bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 278.

tan çıkan şey' olan '*harâc*' kelimesinin Arapçaya Akadca veya Aramiceden yahut Süryanice aracılığıyla Grekçeden geçtiğine dair farklı görüşler vardır. Talmut'ta 'baş vergisi', Pehlevicede 'vergi' (özellikle araziden alınan) ve Aramicede yine 'vergi' anlamlarına gelen söylenişleri birbirlerine yakın kelimelere rastlanmaktadır. İslam fütuhatından önce Arapçada yer aldığı bilinen kelimeye toprak, bina, hayvan, köle gibi kaynakların ürün, kira, ücret türü getirileri ve devlet gelirleri olmak üzere birbiriyle alakalı çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan vergileri ifade eden '*harâc*' zaman içinde özellikle toprak vergisi için kullanılmıştır."[142]

Kral Tanrı'nın yargısı

Bu dünya Allah'a kul olmaya ve has bahçeye girmeye liyakat kespedilen bir imtihan dünyasıdır. Gerçi Allah'ın lütfu, inayeti ve şefkati olmasa bu kesbin de pek bir değeri olduğu söylenemez. Öte dünya/memleket (*ed-dâru'l-âhirah*) ise öncelikle insanların dünyada iken yapıp ettiklerinden ve söylediklerinden dolayı hesaba çekildikleri yerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi göklerin ve yerin kralı olan Allah her iki anlamda da bir 'hâkim'dir. Duruşma günü (*yevme'l-gıyâmeh*) sıra sıra dizilmiş erklerin refakat ettiği ve ancak sekiz erkin taşıyabildiği tahtında/tahtırevanında oturduğu halde duruşma/mahkeme alanına[143] gelecektir. O geldiğinde sesler kısılacak[144]; herkes ayağa kalkacak[145]; tek tek sorgulanacak[146] sonra da şahitlerin ve ortaya konulan sicillerin/eylem rapor-

142 "Haraç" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 16, s. 71.

143 'Mahkeme-i kübra[yüce mahkeme]' tabiri için bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, s. 50.

144 Bkz. Kuran, (20.108).

145 Bkz. Kuran, (83.6).

146 Bu dünyada iftira suçunu işleyenler öte dünyada dilleri susturularak ve diğer azaları konuşturularak sorgulanacaklardır. Bkz. Kuran, (24. 23, 24).

larının tanıklığında adil bir biçimde yargılanacaktır. Siciller, iyilere, has bahçeye gireceklerinin bir nişanesi olarak sağ/uğurlu (*el-yemîn*) taraflarından; kötülere ise Cehennem'e gireceklerinin bir nişanesi olarak sol/uğursuz (*eş-şimâl*) taraflarından verilecektir.

'*Ve yahmilu 'arşe rabbike fevgahum yevmeizin semâniyeh* (69.17).'

'O gün sekiz erk efendinin tahtını üzerlerinde taşır.'

'*Ve câe rabbuke ve'l-meleku saffen saffâ* (89.22).'

'Efendin sıra sıra dizilmiş erklerle beraber gelir.'

'*Ve eşragati'l-ardu bi nûri rabbihâ ve vudi'a'l-kitâbu ve cîe bi'n-nebiyyîne ve'ş-şuhedâi*... (39.69, 70)

'Yer efendinin saldığı ışıkla aydınlanacak. Siciller ortaya konulacak ve habercilerle tanıklar getirtilecek. İnsanlar arasında haksızlık yapılmadan; gereği gibi hüküm verilecek. Herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Zaten Allah herbirinin ne yaptığını herkesten daha iyi bilir.'

'*Fe emmâ men ûtiye kitâbehû bi yemînihî fe yegûlu hâumu'graû kitâbiyeh... Ve emmâ men ûtiye kitabehû bi şimâlihî*... (69.19-26)'

'Sicilleri uğurlu tarafından; sağından verilen kimse, 'Alın sicilimi siz de okuyun!' diyecek... Uğursuz tarafından; solundan verilen ise, 'Keşke sicilim bana verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!' diyecek.'

Bu arada insanlar yaşadıkları bu gayet sıkıntılı hesap verme sürecinden kurtulmak ve affedilmek için araya habercileri (*el-enbiya'*) koyacaklar; onlardan Allah nezdinde tavassut (aracılık)ta bulunmalarını (*eş-şefâ'ah*)[147] talep edecekler ama bu görevi ilk önce Allah Elçisi Muhammed üstle-

147 Krş. ed-Dârimiyy, el-Hudûd/5 (*Bâbu'ş-Şefâ'ati fi'l-Hudûdi dûne's-Sultân*: Cezaların Affı İçin Sultan Nezdinde Aracılıkta Bulunmak).

nip yerine getirecektir. el-Buhâriyy'in, Muslim'in ve et-Tirmîziyy'nin Ebuhureyre'den aktardıkları esasen uzun denebilecek bir rivayete göre Allah Elçisi Muhammed, bir davette kendisine ikram edilen etten yemeye başladıktan sonra 'Ben duruşma günü (*yevme'l-gıyâmeh*) Âdemoğlunun şefiyim! Acaba bunun niçin böyle olduğunu biliyor musunuz?' diye sorar ve ardından anlatmaya başlar. Anlattığına göre o gün Allah, öncekileri ve sonrakileri tek bir düzlükle toplar. Çağıran onlara sesini duyurur; bakan onları görür. Güneş onlara yaklaşır. Gam ve sıkıntı, insanların tahammül edemeyecekleri ve takat getiremeyecekleri dereceye varır. Öyle ki insanlar birbirlerine, 'İçinde bulunduğumuz şu hale bakın. Bizlere efendimiz nezdinde aracılık (*eş-şefâ'ah*) edecek birini görüyor musunuz?' diye sormaya başlarlar. Sırasıyla Allah habercileri Âdem'e, Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya giderek hallerini arz ederler. Kendileri için efendileri nezdinde aracılık (*eş-şefâ'ah*) yapmalarını talep ederler. Haberciler önce efendilerinin o gün çok kızgın olduğunu söylerler. Sonra da İsa dışında hepsi zamanla yaptığı hatayı hatırlatarak artık canının derdine düştüğünü dolayısıyla kendisinden sonraki haberciye gitmelerini salık verir. Son olarak İsa da Muhammed'e gitmelerini salık verince insanlar ona giderler ve aynı istekte bulunurlar. Bundan sonrasını Allah Elçisi Muhammed şöyle anlatır: 'Bunun üzerine ben oradan ayrılıp taht (*'arş*)ın altına gideceğim. Efendimin huzurunda yere kapanacağım. Derken Allah, daha önce hiç kimseye nasip etmediği minnet ve övgü dolu sözleri söylemeyi bana nasip edecek. Sonrasında ise 'Muhammed, başını kaldır ve iste! İstediğin sana verilecek! Aracılık talep et! Aracılığın yerine getirilecek!' denilecek. Ben de başımı kaldıracağım ve 'Efendim, önderlik ettiğim grubum (*ummetî*)! Efendim, önderlik ettiğim grubum! Efendim, önderlik ettiğim grubum!' diyeceğim. Bunun üzerine, 'Muhammed! Önderlik ettiğin grup-

tan üzerinde hesap olmayanları has bahçenin sağ kapısından içeri al! Aslında onlar diğer insanlarla başka kapılardan da girebilirler!' denilecek...' [148]

> Allah'a abd ve asker olmak, öyle lezzetli bir şereftir ki, tarif edilmez.
>
> Vazife ise: Yalnız bir asker gibi Allah namına işlemeli, başlamalı.
>
> Ve Allah hesabıyla vermeli ve almalı.
>
> – Bediuzzaman

Kral Tanrı'nın kolluk kuvvetleri ve orduları

Bir Arap atasözü şöyledir: 'Sultan'ın idarecileri; emniyet amirleri ve ordu kumandanları olmalıdır (*Lâbudde li's-sultâni min veze'ah*).[149] Dolayısıyla bir kralın/krallığın, şahısların ve mekânların güvenliğini sağlamak yanında suçluların yakalanmasını ve tutuklanmalarını temin etmek için muhafız, bekçi, polis, gardiyan gibi emniyet güçleri; düşmanlarla mücadele etmek ve savaşmak için orduları bulunmalıdır. Daha önce gerek has bahçeler (*cennât*)in gerek Cehennem'in kapılarında bekleyen bekçiler (*hazeneh*)in varlığından söz etmiş; ateşin başında on dokuz gardiyan (*zebâniyy*)ın bulunduğunu belirtmiştik.[150] Ayrıca Kuran'da '*hafazah* (6.61)' ve '*mu'aggibât* (13.11)' olarak nitelenen erklerin insanların yaptıklarını kaydetmekle yükümlü erkler olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte bu veya başka erklerin insanları kolladıklarına ve onlara bir nevi muhafız-

148 et-Tirmiziyy, Sıfatu'l-Gıyâmeti ve'r-Regâigı ve'l-Vera'/10. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, et-Tevhîd/36; Muslim, el-İmân/84.

149 Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 868.

150 Hem has bahçelerin ve hem de Cehennem'in başında birer idareci/müdür (*mâlik*) bulunmaktadır. Öte yandan Bedir savaşına katılan erk askerlere de Cebrail kumanda etmişti.

lık yaptıklarına dair rivayetlere ve yorumlara da rastlamak mümkündür.[151]

Bir kral olarak betimlenen Yahve'nin 'orduların sahibi ve efendisi' olduğu Kitab-ı Mukaddes'te birçok kez açıkça dile getirilir. Bu tamlamanın/tanımlamanın geçtiği yerlerden birisi şöyledir:

> 'Orduların sahibi ve efendisi kutsal, kutsal, kutsaldır. Şanı yeryüzünü doldurur.'[152]

Yine bir kral olarak betimlenen Allah'ın da sayısını ancak kendisinin bilebileceği kadar çok ordularının/askerlerinin olduğu Kuran'da ifade edilir.[153] Yalnız Kuran'da bunu ifade etmek için kullanılan '*cund* (çoğ. *cunûd*)' kelimesi bildiğimiz savaşan 'ordu' ve 'askerler' anlamına geldiği gibi Allah'a tabi olan; onun belirlediği gaye için toplanan[154], çalışan ve mücadele eden bütün varlıklar; topluluklar[155] anlamında da kullanılmıştır. Dolayısıyla erk, insan, kuş veya çekirge[156]

151 Bkz. İbnu Kesîr, *Bidâyetu Halgi'l-Kevn* (tahgîg: 'Âdil Ebu'l-Ma'âtî), Dâru'l-Beşîr, el-Gâhirah, t.y., s. 139.

152 Yeşaya, (6.3). Ayrıca bkz. Yeşaya, (5.24; 54.5). Kullandığımız Kitab-ı Mukaddes çevirisi (*Kutsal Kitap-Yeni Çeviri*)nin belirtilen metni doğru olmadığını düşündüğümüz şekilde (Her Şeye Egemen Rab) tercümesinden dolayı yukarıdaki çeviri Arapça Kitab-ı Mukaddes çevirisine bakılarak tarafımızdan yapılmıştır. Anılan Arapça Kitab-ı Mukaddes çevirisi şöyledir: "*Guddûsun guddûsun guddûs. Rabbu'l-cunûdi mecduhû mil'u kulli'l-ard* [(Komisyon), *el-Kitâbu'l-Mugaddes*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mugaddesi fi'ş-Şargi'l-Avsat, 1995, s. 998]." Nitekim Matta İncil'inin anlatımına göre İsa, tutuklandığı esnada kılıcına davranan birine şöyle demiştir: "Yoksa Babam'dan yardım isteyemez miyim sanıyorsun? İstesem, hemen şu an bana on iki tümenden[veya başka bir çeviriye göre 'lejyondan'] fazla melek gönderir." Matta, (26.53).

153 Allah elçisinin savaşan süvarilerin atlarını 'Allah'ın atları (*haylu'llâh*)' olarak nitelemesi ile ilgili bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, el-Cihâd/54.

154 Krş. "ordu... 3. *mec.* Aynı gaye etrafından birleşen veya aynı işi yapan kimselerin meydana getirdiği topluluk. 'Fikir ordusu, feyz ordusu, nûr ordusuyuz biz.' Tevfik Fikret" Akyüz, *a.g.e.*, cilt 3, s. 2174.

155 "*Yugâlu li kulli muctemi'in cund* (Arapçada her topluluğa '*cund*' denir)." el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 207.

156 Bazı rivayetlerde 'çekirgeler' için '*cundu'llâh* (Allah'ın ordusu)' şeklinde tanım-

gibi Allah'ın yarattığı ve ona tabi olan bütün göksel ve yerel güçler onun memurları[157] ve -savaşsınlar ya da savaşmasınlar- askerleri olmaktadır. Sadi'nin dediği gibi, "Çünkü adil bir padişah için bütün tebaa askerdir."[158] Öte yandan İblis'e asker olanlar gün gelecek bu intisabın bedelini Cehennem'e tepetakla atılmakla ödeyeceklerdir.

'*Ve li'llâhi cunûdu's-semâvâti ve'l-ard* (48.4).'

'Göklerin ve yeryüzünün orduları Allah'a aittir.'

'*Ve mâ ya'lemu cunûde rabbike illâ hû* (74.31).'

'Efendinin ordularının sayısını kendisinden başkası bilmez.'

'*İnnehum lehumu'l-munsarûn. Ve inne cundenâ lehumu'l-gâlibûn* (37.172, 173).'

'Destek görecek olanlar elbette ki kullarımız olacaktır. Evet, bizim ordumuz kesinlikle galip gelecektir.'[159]

'*Legad nasarakumu'llâhu fî mevâtine kesîraten ve yevme Huneynin iz a'cebetkum kesratukum fe lem tuğni 'ankum şey'â*... (9.25, 26)'

'Allah için, o birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etti. Nitekim o gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş ama bu durum size hiç bir yarar sağlamadığı gibi bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti. Sonra da arkanızı dönüp kaçmıştınız. Daha sonra ise Allah, elçisine ve bağlılık gösteren kimselere huzuru ve görmediğiniz askerleri indirmişti.'

lama yapılmıştır (Bkz. İbnu Mâceh, es-Sayd/9; Ebû Dâvûd, el-Et'imeh/35). Öte yandan Kâbe'yi yıkmak isteyen Habeşistan kralı Ebrehe'yi ve ordusunu mahveden 'kuşlar'da Allah'ın ordularından sayılmıştır. Bkz. es-Sâbûniyy, Muhammed, 'Aliyy, *a.g.e.*, cilt 3, s. 605.

157 Bu haliyle '*cund*' kelimesi 'memurlar' şeklinde de çevrilebilir.

158 Sadi, *Gülistan*, s. 38.

159 Kuran'da geçtiğine göre Allah, elçisi aracılığıyla kendisine biat eden kullara, savaşmaları mukabilinde bol ganimet (*ve meğânime kesîraten te'huzûneha*) elde edeceklerini vaat etmişti. Bkz. Kuran, (48.19, 20).

'Fe kubkibû fîhâ hum ve'l-ğâvûn. Ve cunûdu Iblîse ecma'ûn (26.94, 95).'

'Şeytan'ın bütün askerleri de dâhil Allah'ın dışındakilere kulluk yapanlar ve azgınlar tepetakla Cehennem'e atılacaklardır.'

Bilgi iktidardır.
– Francis Bacon

Kral Tanrı'nın yeryüzündeki vekili

Daha önce de değişik vesilelerle belirttiğimiz gibi Âdem, gökler ile yerin efendisi ve kralı olan Allah'ın yeryüzündeki vekili/ardılıdır (*Halîfetu'llâh*). Her ne kadar göklerde, en büyükleri Cebrail dâhil bütün erkler kendilerine tevdi edilen işleri Allah adına yapıyorlarsa da yani bir nevi ona vekâlet ediyorlarsa da Allah'ın açıkça 'vekil/ardıl (*halîfeh*)' unvanını verdiği tek varlık Âdem'dir/Âdemoğludur. Peki, Âdem bu unvanı hak edecek bir donanıma ve liyakate gerçekten sahip midir?

Öncelikle hatırlamak gerekir ki, efendisi Allah, Âdem'i iki eliyle; bizzat yaratmış; yarattıkları içinde sadece ona kendi suretini vermişti. Deyim yerindeyse o, sanat ve estetik bakımından Kral Tanrı Allah'ın bir 'şah-eser'idir. İkinci olarak yine hatırlamak gerekir ki, Allah, yeryüzünde bir vekil yaratma projesini Yüksek Konsey üyeleriyle paylaştığında, onlar bazı çekincelerini ortaya koymuşlar; buna karşılık Allah, onların çekincelerini reddetmeksizin meselenin bilmedikleri başka yönleri olduğunu söylemişti. Bunun haricinde Allah, tayin ettiği vekilin bu göreve layık olduğunu ispat etmek amacıyla erklerle Âdem'i bir imtihana tabi tutmuştu. İmtihanın konusu adların bilgisiydi. Erkler, ortaya konan

varlıkların adlarını bilememişlerdi. Ancak Âdem, Allah'ın kendisine önceden öğretmiş olması sayesinde onları bilmiş ve haber vermişti.

Sözün burasında, Âdem'le erklerin niçin isimlerin bilgisi konusunda imtihan edildiklerine kısaca temas etmek istiyoruz. Tarih boyunca ad/ad verme ile ya da bilgi ile iktidar arasında doğrudan veya dolaylı bir bağlantı olduğu kabul edilmiştir. Ad verme bir bakıma iktidarın ve hâkimiyetin belirtisidir. 'Burada benim sözüm geçer.' demektir. Ülkelerin rejim ve iktidarlarının değişimi sonrasında bazı şehir, kasaba, köy; cadde ve sokak adlarının değiştirilmesi bu algının bir sonucudur. Öte yandan bir şeyi adlandırmak o şeyi tanımlamaktır aynı zamanda. Kişi bir şeyi tanımlayamıyorsa bu, o kişinin o konuda bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir kişiye bilgi sahibi olmadığı bir konuda görev ve mesuliyet yüklenemez. Âdem de ortaya konan varlıkların adını bilmiş olmakla, Allah'ın vekili olarak yeryüzünde efendisi adına iktidar ve hâkimiyet sürmeyi hak ettiğini göstermiş; başka bir deyişle rüştünü çekinceleri olan erklere ispat etmişti. Dolayısıyla Âdem, hem fiziki bakımdan ve hem de bilgi bakımından bu unvanı hak edecek bir donanıma ve liyakate sahipti. İblis hariç bütün erklerin Âdem'in önünde saygıyla yere kapanarak onu selamlamalarının Allah'ın emrini yerine getirmek dışında başka bir sebebi daha vardı. Bu sebep de onun Allah'ın vekili olması idi. Allah, Şeytan'ı sadece emrine karşı geldiği için değil, aynı zamanda vekiline, diğer bir deyişle ardılına saygısızlık gösterdiği için affetmemiş ve huzurundan kovmuştu. Bu durum bir kralın veliaht tayin ettiği prensin tebaası tarafından selamlanmamasına ve ona saygı gösterilmemesine benzer. Normal olarak monarşilerde, en büyük ve yaşlı devlet görevlileri dâhil bütün tebaa ne kadar küçük olursa olsun kralın veliahdına, krala saygı gösterir gibi saygı göstermek durumundadır.

Kuran'da 'Allah'ın taraftarları (*hizbu'llâh*)'ndan genel olarak 'bağlılık duyanlar/sadakat sahipleri (*mu'minûn*), yüksek sadakat sahipleri (*sıddîgûn*)' veya 'teslim olanlar (*muslimûn*)' olarak bahsedilir. Ancak yeri geldikçe, 'doğru yolda yürüyenler (*muhtedûn*), himaye edilen dost ve müttefikler (*evliyâ'*), ordular/askerler (*cund/cunûd*), kendilerine emanet edilenleri ve ahitleri gözetenler (*ve'llezînehum li emânâtihim ve 'ahdihim râ'ûn*), kazançlı çıkanlar (*muflihûn/fâizûn*), Allah'ı vekil seçenler (*mutevekkilûn*), sabır ve metanet gösterenler (*sâbirûn*), müteşekkir olanlar (*şâkirûn*) övgüler sunanlar (*hâmidûn*), sadece Allah'a intisap edenler (*muhlisûn*), yetkin kullar (*muhsinûn*), tanıklar (*şahidûn/şuhedâ'*), çaba sarfedenler (*mucâhidûn*), boyun eğenler (*gânitûn*), itaat edenler (*tâi'ûn*), iyi/sadık kullar (*ebrâr*), efendinin adamları/erleri (*rabbâniyyûn*), kullar/hizmetkârlar ('*abîd/'ibâd*)...' gibi değişik vasıflarla da söz edilmektedir.[160] Bu vb. vasıflarda olan bütün insanlar bir cemaat/grup (*ummeh*) olarak da tarif edilmştir.

Allah'a muhalefet edenlere gelince onlar baş düşman ('*aduvv*) 'Şeytan'ın taraftarları/avenesi (*hizbu'ş-şeytân*)' ya da başka bir deyişle 'İblis'in ordusu/askerleri (*cunûdu İblîs*)'[161] olmaktadır. Fakat onlardan genellikle 'nankörler/tanımazlar (*kâfirûn*)' olarak söz edilir. Nankörler/tanımazlar dışında ise yer yer 'düşmanlar (*a'dâ'*), cahillik yapanlar (*câhilûn*),

160 Bilindiği gibi bunların bir kısmı 'haberci (*nebiyy*)' veya 'elçi (*rasûl*)' olarak tayin edilmiş Allah'ın 'seçkin kullar (*muhlesûn*)'ıdır.

161 Kuran'da, insana karşı ordu kurması için Allah tarafından Şeytan'a izin verildiği şöyle aktarılır: 'Haydi git, gücünün yettiğini yerinden oynat; onlara karşı süvariler ve piyadeler topla... (17.64)' Abdullah oğlu Cabir'den rivayet edildiğine göre de Allah elçisi şöyle demiştir: 'İblis'in tahtı denizin üzerindedir. Oradan müfrezelerini insanları ayartmak için yollar... (Muslim, Sıfatu'l-Munâfigîne ve Ahkâmuhum/16; et-Taberâniyy, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, no 4127, cilt 4, s. 255; Ahmedu'bnu Hanbel, *a.g.e.*, no 14814, 15119, cilt 23, s. 119, 331).' İblis'in Bedir savaşında sancağı ile Şeytan'lardan oluşan bir ordunun başında hazır bulunduğuna dair bir rivayet için bkz. et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 6, s. 264.

azıtanlar (*ğâvûn*), azgınlar (*tâğûn*) ortaksayanlar/ortakedenler (*muşrikûn*), yollarını kaybedenler (*dâllûn*), köstebekler (*munâfigûn*), pörtlekler (*fâsigûn*), Allah'ın emrinden çıkanlar (*fuccâr*), suçlular (*mucrimûn*), hatalılar (*zâlimûn/hâtıûn*), kaybedenler (*hâsirûn*), büyüklenenler (*mutekebbirûn*), mücadeleyi engelleyenler (*mu'avvigûn*), hainler (*hâinûn*)... gibi çoğul kipinde kullanılan vasıflarla ya da ahdini bozan/hain (*hattâr*), çok hain/alçak (*havvân*), iyiliğe mani olan (*mennâ'*), hatalı (*esîm*), zorba (*cebbâr*), şımarık (*eşîr*), böbürlenen (*fahûr*), kendini beğenen (*muhtâl*)...' gibi tekil olarak ifade edilen niteliklerle de anılmışlardır. Bunlardan başka onların 'yoldan saptıkları (*yulhıdûn*), döndükleri (*irteddev*), Allah'a karşı geldikleri (*yuhâddûn*), ona isyan ettikleri ('*asav*) ve onun hakkında tartıştıkları (*yuhâccûn*)...' değişik vesilelerle belirtilmektedir.

Krallıkta iletişim

Kral Tanrı'nın elçileri habercileri ve ulakları

Allah'ın kendi krallığındaki varlıklar ile olan iletişim biçimini anlamak için eski dünyadaki iletişim biçiminin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü ilk muhataplar başka bir iletişim şekli bilmiyorlardı. Eski zamanlarda bir hükümdar, sarayının dışındaki tebaasıyla olan iletişimini, gönderdiği bir ulak, bir haberci ya da bir elçi[162] aracılığıyla gerçekleştirirdi.[163] Kuran'daki Kral Tanrı Allah'ın da bundan başka türlü bir iletişim biçimi kullandığı söylenemez. O da iletişim kurmak istediği dünyadaki beşer kullarına beşer

162 Şair Zibara oğlu Abdullah'a ait bir Arapça şiirde şu dizelere rastlanır. "*Yâ rasûle'l-meliki inne lisânî-Râtigun mâ fetegtu iz ene bûr* (el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 153)." 'Ey kralın elçisi, dilim-Tutuktur; tükenmiş biri olduğum için onu açamadım.'

163 Nizâmü'l-Mülk, bu konuda kitabında "İşlerin Yoluna Girmesi İçin Ulaklar (Peykân) ve Postacılar (Perendegân) Gönderilmesine Dair" diye bir 'fasıl' açar. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 63.

haberciler veya elçiler[164] göndermiştir.[165] Şu da var ki, Allah yeryüzündeki beşer habercilerle veya elçilerle iletişimini de genellikle yolladığı erk elçiler -maiyetiyle beraber elçi Cebrail ya da başka elçiler de olabilmiştir- vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Musa örneğinde olduğu gibi yeryüzüne inip bizzat konuştuğu da olmuştur.[166]

Gökler ile yerin sahibi ve kralı olan Allah, sadece insanlarla veya 'gizil (*cinn*)'lerle iletişim kurmamaktadır. O canlı cansız bütün mahlûkatla iletişim halindedir. Cansız varlıklarla olan iletişimini de yine '*melek*' denen erkleri/ulakları vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Daha doğrusu erkler/ulaklar Allah'ın emirleri uyarınca cansız varlıkları sevketmektedir. Çünkü güneşten tutun bir yağmur damlasına kadar her cansız varlık kendisinden sorumlu bir erk/ulak tarafından idare edilmektedir.

Kral Tanrı'nın fermanları ve adaletnameleri

Eski zamanlarda hükümdarlar sadece sözlü değil, pek tabi olarak yazılı iletişimi de kullanırlardı. Onlar habercilerine ve elçilerine yazılı direktiflerini içeren fermanlar verirler; gereğince hareket edilmesini emrederlerdi.[167] Göklerin ve yerin kralı olan Allah da elçisi Muhammed'e diğer bir elçisi Cebrail vasıtasıyla fermanlar (*kitâb*)[168] vermişti. Ku-

164 Kuran'da Allah Elçisi Muhammed'ten '*munâdî* (tellal; çığırtkan)' olarak da bahsedilmektedir. Bkz. Kuran, (3.193).

165 Daha önce temas ettiğimiz sadık rüyalar da Allah'ın ulaklar vasıtasıyla ve çoğu kez sembolik görüntülü bir dil (*vahy*) kullandığı bir iletişim aracıdır. Bunlara 'müjdeci rüyalar (*mubeşşirât*)' da denmektedir. Bkz. el-Buhâriyy, et-Ta'bîr/5; Muslim, er-Ru'yâ/1; el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 126, 859.

166 Allah'ın, Yükseliş olayında elçisi Muhammed'i makamına davet ettiği ve onunla konuştuğu bilinmektedir. Yalnız bu olay rüyada gerçekleşmiştir. Bkz. Kuran, (17.60), Esed, *a.g.e.*, cilt 3, s. 1337-1339 (Ek IV).

167 Krş. Çoğu Osmanlı fermanının bir köşesinde 'Mûcebince amel oluna!' şeklinde bir not bulunur. Bkz. "Ferman" mad., *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 12, s. 402, 403.

168 Bediuzzaman, risalelerinde Allah'ın '*kitâb*'ından bazen 'ferman-ı ilahi, ferman-ı

ran'daki *'el-hurûfu'l-mugatta'ah'*, sözünü ettiğimiz bu fermanların kodları ve alametleridir. Daha doğrusu yazılı fermanlar bu kodlardan/alametlerden ibaret sayılmalıdır.[169] Doğal olarak bunlar birtakım 'emirler (*vasiyyeh*), talimatlar (*emr*), serbest ve yasak şeylerle ilgili hükümler (*helâl-harâm*)[170], ültimatomlar (*berâeh*), vaatler (*va'd*), tehditler (*va'îd*), uyarılar (*nuzur*)...' içermektedir.[171] Bir de Allah'ın, fermanlarıyla aynı işlevi gören ancak özellikle 'adalet' ve 'ticaret' konusunda vuku bulabilecek suistimallere karşı gönderdiği 'adaletnameler/adalet hükümleri (*el-mîzân*)[172] bu-

azam, ferman-ı kudsî' gibi tamlamalarla söz eder. Bkz. Bediuzzaman, *Sözler*, s. 58, 95, 598. Hükümdarların 'mektuplar'ına 'ferman (Far. *fermân*: emir; buyruk)' denmesinin nedeni onların sözlerinin, işaretlerinin, işmarlarının ve imalarının olduğu gibi yazılarının da kulları tarafından birer 'emir/buyruk' telakki edilmesidir. es-Seâlibî kendi hükümdarı için, ".... kelimesinin ferman... olmasına samimi bir gönülle dua ediyoruz (es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 28)." şeklinde dileklerde bulunur. Ayrıca krş. Osm. fermân-ı İlâhî: "Allah'ın fermanı." Yeğin, *a.g.e.*, s. 273.

169 Bu konuda bkz. Hacımüftüoğlu, *a.g.e.*, s. 140-146.

170 Allah Elçisi Muhammed, Allah'ın yasak ettiği alanları bir 'kralın koruluğu'na benzetir: 'Beşir oğlu Numan, Allah elçisinden şunu işittiğini rivayet eder: 'Serbest alan da bellidir yasak alan da. Ancak ikisi arasında şüpheli birtakım alanlar da vardır ki insanların çoğu bunları bilmez. Her kim bu şüpheli alanlardan sakınırsa töresini de namusunu da kurtarmış olur; her kim de şüpheli alandaki şeyleri yaparsa yasak alana girmiş olur. Tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan bir çoban gibi. Her an sürüsünü oraya sokup otlatabilir. Dikkatinizi çekerim! Her kralın bir koruluğu olur. Allah'ın koruluğu da yasak ettiği alanlardan ibarettir...' Muslim, el-Musâgât/20. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-İmân/39.

171 Kuran'da Allah'ın ortaksayanlar (*el-muşrikûn*) hakkındaki bir kararının ilan edilmesinden *'ezân* (çağrı; duyuru; ilan)' olarak söz edilir [Bkz. Kuran (9.3)]. Nitekim kültürümüzde kut tören (*salât*) için yapılan çağrıya da *'ezân'*, bu çağrıyı seslendiren kimseye de *'muezzin* (çağrıcı; ilancı; tellal)' denir. Zira *'muezzin'* 'bu çağrının sahibi (*rabbe hâzihi'd-da'veh*)' olan Allah adına ilan etmektedir. Krş. Kuran, (12.76).

172 "Adaletnâme veya adalet hükmü, padişahın verdiği bir emir olup diğer fermanlarla aynı özelliği gösterir... Bu da idaredeki suiistimallerin genel olarak önlenmesi gayesini ön plana çıkarır... Bu sebeple adaletnamelerde, 'Almayasız ve aldırmayasız.'; 'Etmeyesiz ve ettirmeyesiz.' gibi ibarelere çok sık rastlanır." (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 1, s. 346. Ayrıca bkz. ve krş. "Adalet Belgeleri Toplumsal Sorunlara Bir Çözüm Mü?", Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Telos Yay., İstanbul, 2001, s. 269-273.

lunmaktadır.[173] Bunları ifade etmek için kullanıldığını düşündüğümüz '*el-mîzân*' kelimesi aslen Arapçada, ticaret erbabınca kullanılan iki kefeli 'terazi' anlamına gelmektedir. Ancak bilindiği gibi bu çeşit 'terazi' geçmişte olduğu gibi günümüzde de 'adalet' sembolü olarak kullanılmaktadır. Filhakika '*el-mîzân*' kelimesinin geçtiği Kuran ifadelerine bakıldığında bunların çoğunlukla ölçü ve tartı konusundaki suiistimallere karşı yasaklayıcı hükümler olduğu görülmektedir.

> '*Ve evfu'l-keyle ve'l-mîzâne bi'l-gıst* (6.152).'[174]
>
> 'Ölçeği ve teraziyi adil bir şekilde kullanın.'
>
> '*Legad erselnâ rusulenâ bi'l-beyyinâti ve enzelnâ me'ahumu'l-kitâbe ve'l-mîzâne li yegûme'n-nâsu bi'l-gıst* (57.25).'
>
> 'Elçilerimizi açık işaretlerle gönderdik. Bunlardan başka fermanlar ve insanların adaletle muamele etmeleri için adaletnameler lütfettik.'

Kral Tanrı'nın istihbaratı

Bir hükümdar, ülkesini iyi yönetmek istiyorsa memleketinde iyi veya kötü; olan biten her şeyden; memurlarının, askerlerinin ve tebaasının yaptıklarından; emir ve talimatlarının yerine getirilip getirilmediğinden ve düşmanlarının faaliyetlerinden haberdar olmalıdır. Aksi takdirde yapması gereken işleri yapamaz; zamanında alması gereken tedbirleri alamaz ve tam anlamıyla adaleti sağlayamaz.[175] Abbasi ha-

173 Müfessirler Allah tarafından lütfedilen '*el-mîzân* (42.17; 57.25)'ı genellikle 'adalet (*el-'adl*)' olarak yorumlamaktadırlar. Bkz. Mugâtilu'bnu Suleymân, *Tefsîru Mugâtili'bni Suleymân* [*Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr*] (tahgîg: Ahmed Ferîd), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2003, cilt 3, s. 176, 326; et-Taberiyy, *a.g.e.*, cilt 11, s. 139, 688, 689; İbnu Kesîr, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm*, cilt 7, s. 184, 185.

174 Ayrıca bkz. Kuran, (7.85; 11.84; 55.8, 9).

175 "Aklı başında disiplinli hükümdarların siyasetle ilgili tedbir ve ilkeleri arasında; memlekete uzak ve yakın yerlerde cereyan etmiş hadiselerden haber-

lifelerinden Ebû Mansûr'un, bir sohbet esnasında yanında oturan kimselere birincisi, unutursa hatırlatacak, konuşursa yardımcı olup arka çıkacak sâlih bir vezir; ikincisi, ahvali sağlıklı ve doğru bir şekilde yazacak bir kâtip; üçüncüsü, mazlumların kendisi ile görüşmesini sağlayacak güvenilir bir hâcib ve dördüncüsü de askerin ve reayanın durumunu ve memlekette olup bitenleri kendisine sağlıklı bir şekilde haber verecek sâdık bir muhbir yani hafiye olmak üzere dört adama ihtiyacı olduğunu söylediği aktarılır.[176] Osmanlı Devleti'nde de ta ilk devirlerden itibaren padişahlar hem halkın şikâyet ve düşüncelerini öğrenmek ve hem de memurlarını denetlemek gayesiyle hafiyeler görevlendirmişlerdir. Bazen de bu iş için bizzat kendileri tebdil-i kiyafetle halkın arasına karışmışlardır. Özellikle II. Abdulhamit devrinde bu hafiyelerin/jurnalcilerin[177] sayısı o kadar artmıştı ki padişah memlekette ve hatta memleket dışında olup biten her şeyden derhal haberdar olabiliyordu.[178]

Hakikatte Allah, yakın veya uzak olsun krallığında meydana gelen her olayı gözetlemekte; görmekte ve bilmektedir.[179] Kitab-ı Mukaddes'te ve Kuran'da onun bu özelliği ile ilgili şu ifadelere rastlayabiliriz:

dar olmak, çevre beylik ve krallıklarda neler olup bittiğini anlamak için adam göndermek gibi hususlar vardır. Onlar. güvenilir adamlarını bu işlerde görevlendirirler." es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 110.

176 Bkz. Unan, *a.g.e.*, s. 235, 236.

177 La Boétie, "Eğer siz vermediyseniz, sizi gözetlediği bu kadar gözü nereden buldu? (La Boétie, *a.g.e.*, s. 28)" diyerek kral lehine jurnalcilik yaptıkları için vatandaşlarını eleştirir.

178 Bkz. "Haliye" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 15, s. 115.

179 "Ebubekir el-Harezmî'den şöyle bir söz işittim: 'Bravo şu bedeviye!' Emir'in siyasetini anlatırken şu cümleleri kullanıyor: 'Vallahi tayin ettiği adamı, gözünü hiç kırpmadan dikizliyor. Gözleri onun gözlerinin üstünde... Yanında olmasa da her şeyini biliyor, takip ediyor. Bu adamın idaresinde iyiler rahat, kötüler diken üstünde!" es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 89.

Rab göklerden bakar, bütün insanları görür. Oturduğu yerden, yeryüzünde yaşayan herkesi gözler.[180]

Bütün yaptıklarımdan haberin var. Daha sözü ağzıma almadan, Söyleyeceğim her şeyi bilirsin, ya Rab.[181]

'*İnne rabbeke le bi'l-mırsâd* (89.14).'

'Efendin gözetleme yerindedir.'

'*İ'melû mâ şi'tum innehû bi mâ ta'melûne basîr* (41.40).'

'Dilediğinizi yapın; Allah yaptıklarınızı görür.'

'*Gul in tuhfû mâ fî sudûrikum ev tubdûhu ya'lemhu'llâh* (3.29).'

'Şöyle söyle: 'Yüreklerinizde olanı gizleseniz de, açıklasanız da Allah onu bilir.'

Öyle de olsa, Allah krallığında gerek kendisine sadık gerek sadık olmayan kulların yaptıklarını ve söylediklerini kaydetmek ve yargılanma günü onlardan hesap sormak amacıyla erklerden müteşekkil hafiye (dedektif)ler görevlendirmiştir. Bu hafiyeler, beşer kulları, bazı özel haller dışında gözetler; yaptıklarını rapor eder ve efendilerine sunarlar.

'*Ve legad halagne'l-insâne ve na'lemu mâ tuvesvisu bihî nefsuh. Ve nahnu agrabu ileyhi min habli'l-verîd. İz yetelegga'l-muteleggıyâni 'ani'l-yemîni ve 'ani'ş-şimâli ga'îd...* (50.16-18)'

'Allah için, insanı biz yarattık. Benliğinin ona ne fısıldadığını da biliriz. Zira biz ona şah damarından daha yakınız. İnsanın sağında ve solunda kaydetmekte olan iki erk oturur; telaffuz edilen herhangi bir söz için ikisinden biri muhakkak hazır ve nazır bulunur.'

'*Kellâ bel tukezzibûne bi'd-dîn. Ve inne 'aleykum lehâfızîn. Kirâmen kâtibîn. Ya'lemûne mâ tef'alûn* (82.9-12).'

'Hayır, hayır. Siz yargılanmanın varlığını inkâr ediyorsu-

180 Mezmurlar, (33.13, 14).

181 Mezmurlar, (139.3, 4).

nuz. Oysa yanıbaşınızda kaydedici asil yazıcılar vardır. Onlar yaptıklarınızı bilirler.'

'*Ve'l-'amelu's-sâlihu yerfe'uh* (35.10).'

'Liyakatli eylemler onun katına yükselir.'

'Ebu Musa anlatır:

'Allah elçisi aramızdayken ayağa kalkıp şu beş cümleyi söylemişti: 'Yüce Allah uyumaz; zaten ona uyku da gerekmez. Teraziyi indirir ve kaldırır. Geceleyin yapılan eylemler, gündüzleyin yapılanlardan önce; gündüzleyin yapılan eylemler de geceleyin yapılanlardan önce Allah'ın katına yükseltilir...'[182]

Kuran'da geçtiğine göre Allah, kendisine bağlı (*mu'minûn*) kulların arasına sızmış, savaşa katılmak istemeyen, Hendek savaşı öncesi birtakım mazeretler ileri sürerek hendek kazmaktan kaçan, Uhut savaşına katılmamak için bahaneler uyduran ya da güya iyilik olsun diye bir '*mescid*' inşa eden köstebekler (*munâfigûn*)in asıl hedefini ve çevirdikleri entrikayı elçisine bildirmişti. Ayrıca o, Yahudilerin kendi aralarında yaptıkları bazı konuşmaları da haber vermişti.[183] Daha önce sözünü ettiğimiz "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine" adlı tebliğinde bu hususlara işaret eden Albayrak'ın da isabetle belirttiği gibi, "Allah'ın verdiği bu bilgiler, büyük ölçüde güçlü istihbarat teşkilatlarının oluşturulmasıyla elde edilebilecek ve değerlendirilebilecek türdendir. Allah, toplumu bir yerden bir yere doğrudan desteğiyle taşımayı murat ettiği için bu bilgileri resulün ve müminlerin yararına sunmuştur."[184]

182 Muslim, el-İmân/79. Krş. "Herkesin yürceğini yaratan, yaptıkları her şeyi tartan O'dur." Mezmurlar, (33.15).

183 Bkz. Kuran, (2.14; 3.72, 167, 168; 9.45-49, 107-110; 33.12-20, 24; 24.63; 58.8; 63.1-8).

184 Albayrak, *a.g.e.*, s. 39.

Öte yandan bazen Allah'ın, verdiği istihbari bilgileri kendisine sadık kulları yönlendirmek ve cesaretlendirmek adına kullandığı başka bir deyişle onların cesaretlerini kırmamak için bu bilgileri kısmen eksik verdiği de olmuştur. Dolayısıyla o, istihbarat konusunda ulu orta her şeyi paylaşmamış; gereği kadar bilgi aktarımında bulunmuştur.

> *'İz yurîkumu'llâhu fî menâmike galîlâ. Velev erâkum kesîran lefeşiltum ve letenâze'tum fi'l-emri ve lâkinne'llâhe sellem. İnnehû 'alîmun bi zâti's-sudûr* (8.43).'
>
> 'Hani Allah, uykunda onları sana az göstermişti. Çok göstermiş olsaydı kesinlikle korkacak ve savaşıp savaşmamak konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz. Ancak o, bu duruma düşmekten sizi kurtardı. O, yüreklerde olanı çok iyi bilir.'[185]

Krallıkta törenler

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ister krallık yönetimine, ister başka bir yönetim biçimine sahip olsun, bütün devletlerde birtakım resmî törenler icra edilmektedir. Zira törenler, bir kişiyi ya da önemli bir olayı/olayın zamanını anma ve kutlama gibi amaçlar yanında temelde mevcut otoritenin ve kurulu düzenin onaylanması ve desteklenmesi için gerçekleştirilen bir dizi bedensel hareketten ve konuşmalardan oluşur. Bu bakımdan bir devlet için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. *Ayinden Törene* adlı değerli çalışmasında Özbudun, törenin, erken ön Asya devletlerinde, kralın konumunun ve toplumsal hiyerarşinin yeniden kurgulandığı,

185 Eski Ahit'e bakılırsa Tanrı, İsrailli Yoaş oğlu Gidyon'u kalabalık düşmanları Midyanlılara karşı muzaffer kılmak için Midyan ordugâhındaki bir askere kendilerinin bozguna uğrayacağı şeklinde yorumlanacak bir rüya gösterir. Ordugâhın yanına kadar sokulan Gidyon bu rüyayı ve yorumunu duyunca zafer kazanacağına emin olur ve Tanrı'ya teşekkür için yere kapanır. Bkz. Hâkimler, (7.9-15).

onaylandığı ve meşruluk kazandığı bir alan işlevi gördüğünü belirtmektedir.[186]

Kültürümüzde 'namaz (Ar. *salât*)' ve 'hac (Ar. *hacc*)' olarak adlandırılan 'ibadet'lerin –ki bunlar fıkıhta '*el-'ibâdâtu'l-mersûmeh*' olarak da adlandırılır– 'Allah'ın Krallığı'nda icra edilen belli başlı 'törenler' olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de olduğu gibi burada da biz, törenlerin adlarını, yukarıda zikredilen ödünçlenmiş kelimelerle değil, Türkçe karşılıkları ile aktarmaya ve izah etmeye çalışacağız. Zira 'Allah'ın Krallığı'nda din-dünya veya dinî-dindışı şeklinde bir ayrımın varlığını kabul etmediğimiz için bu ayrımı çağrıştıran 'ayin (dinî tören)' ve 'ibadet' kelimelerini olabildiğince kullanmamaktayız.[187]

Kut tören/kutsama töreni

Kuran'daki '*salât*' kelimesinin değişik kaynaklarda geçen 'dua/dilek, kutlama, hayırduada bulunma, iyilik/şans /kazalardan-belalardan muhafaza dileme' ve 'övme/yüceltme/şereflendirme'[188] gibi anlamlarını 'kut' veya 'kutsama' kelimesinin bir bütün halinde oldukça karşılayabileceğini düşünüyoruz.[189] Çünkü 'kut'[190] kavramında ve 'kut-sama' olayında

186 Bkz. Özbudun, *a.g.e.*, s. 113.

187 Esasen 'ayin (Far. *Âin; âyin*) kelimesi de kaynak dil Farsçada dinî veya dindışı olsun, bütün 'tören'ler için kullanılmaktadır. Kelimenin 'düstûr' ve 'düzen' anlamlarının yanında 'tören' anlamı için bkz. Olgun, İbrahim; Cemşid, Drahşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Elhan Kitabevi Yay., Ankara, 1984, s. 1.

188 Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 490, 491; Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 140, 141; Çelik, *a.g.e.*, s. 57, 58.

189 Esed, Ahzap suresindeki "*İnne'llâhe ve melâiketehû yusallûne 'ale'n-nebiyy*... (33.56)' ifadesini "Allah ve melekleri, şüphesiz Peygamberi kutsarlar: [O halde] ey imana ermiş olanlar, siz de onu kutsayın... (Esed, *a.g.e.*, cilt 2, s. 865)" şeklinde çevirir.

190 Kut: "1. Uğur; talih, ikbal, baht, saadet ('mut' da aynı manadadır)... 2. Hayır, bereket. 3. Kutsiyet, mübareklik... kutlamak:... 2. Mühim bir hadisenin yıldönümü münasebetiyle tören düzenlemek... kutsamak: kutlu saymak; takdis et-

'iyi dileklerde bulunma; şans/kazalardan-belalardan muhafaza dileme' yanında 'övme' suretiyle 'yüceltme/şereflendirme' anlamı da bulunmaktadır.

Eskiden monarşi ile yönetilen memleketlerde tebaa ve kullar bağlılık duydukları hükümdarın sağlıklı ve uzun yaşaması; devletin sonsuza kadar ayakta kalması; kazalardan, belalardan ve düşman şerrinden korunması için hayırduada bulunmayı/iyilikler dilemeyi yerine getirilmesi gereken bir borç/vazife sayarlardı.[191] Zaten o devirde iyi bir hükümdarın veya idaresinin uzun sürmesini kim istemezdi ki? Birkaç misal vermek gerekirse Sümerler tarafından yazılan kraliyet ilahilerine bakıldığında bunların kralın uzun yaşaması için yapılan dualarla dolu olduğu görülür.[192] Sadi topraklarında yaşadığı devlet için, "Bir kul gibi bu devletin duacısıyım: Bu devleti ebedî yaşat, Yarabbi!"[193] demektedir. Yine onun ak-

mek (Akyüz, *a.g.e.*, cilt 2, s. 1808, 1809)." 'Devlet' kelimesi de 'kut' kelimesi ile aynı anlamlarda 'talih, baht, saadet' anlamlarında kulanılmaktadır. Kelimenin anılan anlamları yanında 'devlet kuşu', 'devlet-i ezelî' ve 'devletle!' gibi deyimlerin anlamları için bkz. Akyüz, *a.g.e.*, cilt 1, s. 642, 643; Parlatır, *a.g.e.*, cilt 1, s. 573. Ayrıca krş. "Tanrı tarafından Türk hükümdarlarına bahşedilen 'kut (baht, devlet, talih)' Türk devletlerinin ve Türk hâkimiyet anlayışının temelini teşkil eder." Elmalı, a.g.m., s. 20.

191 Krş. Eski Türkçede 'övmek, medhüsena etmek, teşekkür etmek' anlamındaki 'alkamak' kökünden gelen 'alkış' kelimesi günümüzde sadece el çırpmak suretiyle ifade edilen takdir gösterisi olarak anlaşılmaktadır. Ancak bu kelime Türk-İslam tarihinde devlet büyükleri için söylenen 'övgü, teşekkür' ve 'iyi dilek' ifadeleri için kullanılmaktaydı. Kaşgarlı Mahmut ise kelimeyi Allah elçisi için söylenen '*salâvât*' anlamında kullanmıştır. Divân-ı Hümâyun çavuşlarının merasimlerde ve özellikle bayram törenlerinde padişah ve vezirleri için yüksek sesle söyledikleri 'alkış', Osmanlı devlet teşrifatının vazgeçilmez bir unsuruydu. Protokol kurallarına göre, padişah bir merasim için tahtına oturduğu, atına bindiği veya bayram törenlerinde kutlamaları kabul ettiği sırada alkış çavuşları teşrifatçıbaşının işaretiyle, "Aleyke 'avnu'llâh; Uğurun açık olsun, ikbâlin efzûn, padişahım, ömr ü devletinle bin yaşa!.." diyerek bir ağızdan alkış okurlardı. Halk arasında söylenen, 'Allah'a ısmarladık; Hoşça kalın; Allah selamet versin; Bereketli olsun...' gibi iyi dilek ifade eden sözler de aslında folklorik bakımdan birer alkış örneğidir. Bkz. "Alkış" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 2, s. 470, 471.

192 Bkz. Kramer, *Sümerler*, s. 347.

193 Sadi, *Bostan*, s. 37.

tardığına göre, bilgelerden biri Keykubad'a "Saltanatın zeval görmesin!"[194] diye iyi dileklerini sunmuştu ki muhtemelen diğer insanlar da sultan için aynı veya benzer dileklerde bulunuyorlardı.[195] Günümüzde bile halk arasında bu vb. hayırdualara/iyi dileklere rastlamak mümkündür. 'Allah falanı başımızdan eksik etmesin! Ona sağlıklı ve uzun bir ömür versin!'[196]; 'Allah devlete zeval vermesin!' gibi hayırdualar/iyi dilekler bu bağlamda düşünülmelidir.

Kuran'da göklerin ve yerin kralı olan Allah için kullanılan '*salât*' kelimesi de esasen yukarıdaki 'kutsama'larla aynı anlama sahiptir. Yalnız burada akla bir soru gelebilir: 'Ezelî, ebedî; zeval bulmayan; bütün iyiliklere, güzelliklere ve sonsuz güce sahip; kusursuz/mükemmel olan ve kimsenin zarar veremeyeceği Allah'a hayırduada bulunmak/iyilikler dilemek mümkün veya gerekli midir?' Onun ihtiyacı var mı ki kendisi bizden hayırdua/iyi dilekler istesin? Haliyle, bu gibi sonsuz ve mükemmel nitelikleri olan Allah'ın bir kimsenin hayırduasına/iyi dileklerine ihtiyacı yoktur ve olamaz. İşte bu yüzden Kuran'da geçen '*salât*' kelimesi ve bu kelimenin değişik fiil formları Allah dışındaki varlıklar için yapılan kutsamalarda daima "*alâ*' edatı (*harfu cerr*) ile kullanılmışken Allah için '*li*' edatı ile kullanılmıştır. Yani bir kul, ezelî,

194 Sadi, *Bostan*, s. 71.

195 Mesela, âbid, zâhid ve âlimlerin devlet adamlarından uzak durması gerektiğini ileri süren ve münzevi bir hayat süren İyâz oğlu Fudayl bile devlet adamlarının adil ve dürüst olmaları için dua etmiş ve "Allah katında mutlaka kabul edilecek bir tek duam olsa devlet başkanının iyi olması için dua ederdim. Zira devlet başkanı dürüst olursa beldeler mamur, insanlar güven içind olur.' demiştir." "Fudayl b. İyâz" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 13, s. 209.

196 Bir Arap şairi, muhtemelen yüksek bir mevkide olan bir şahıs için şu şekilde hayırdua ediyordu: "*Bagîte begâe'd-dehri yâ kehfe ehlih-Ve hâzâ du'âun li'l-beriyyeti şâmil*. 'Ey ailesinin sığınağı! Zaman devam ettikçe sen yaşayasın! Bu, bütün insanları kapsayan bir duadır.' (Çünkü senin yaşaman, onlarının işlerinin düzene girmesine ve durumlarının düzelmesine sebep olur)" Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, s. 463, tercümesiyle nakleden: Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 156.

ebedî; zeval bulmayan; bütün iyiliklere, güzelliklere ve sonsuz güce sahip; kusursuz/mükemmel olan ve kimsenin zarar veremeyeceği efendisine/Allah'a zaten hayırduada/iyi dileklerde bulunamaz. Sadece onun bütün bu vb. mükemmel özelliklere ve güzelliklere sahip olduğunu itiraf edebilir.[197]

Şimdi de özellikle 'kut tören (*salât*)'in icra (*igâmeh*)sı esnasında yapılan değişik beden hareketlerinden yola çıkarak bu törenin anlam ve önemini kısaca irdelemeye çalışacağız. Çünkü kut törende sergilenen bedensel hareketler farkında olunsun veya olunmasın bu törenin mahiyetinin anlaşılması ve öneminin kavranması sürecinde elimize bazı önemli ipuçları vermektedir.

Bilindiği gibi bir kul, Arapçasını 'kut tören' olarak çevirdiğimiz 'namaz'a belli uzuvlarını yıkayarak hazırlık yapar. Çünkü bir hükümdarın huzuruna çıkacak kişi özellikle de onun bir kulu yani hizmetkârı veya memuru ise o makamın yüceliğine ve nezahetine uygun olarak nezih olmak, derli toplu ve güzel giyinmek durumundadır. Bir kralın veya herhangi bir devlet başkanının huzuruna pejmürde kıyafetler içinde ve kirli-pasaklı olarak çıkmak yakışık olmaz. Çırılçıplak olarak çıkmak ise hiç yakışık olmaz. Kuran Allah'ın huzuruna çıkacak kimseleri bu manada uyarmaktadır.

> *'Yâ eyyuhe'llezîne âmenû huzû zînetekum 'inde kulli mescid* (7.31).'
>
> 'Ey Allah'a güvenip bağlılık duyanlar, Allah'ın huzurun-

197 Kuran'da kullar tarafından Allah için kullanılan '*salât*' kelimesinin ilk ileti (*gur'ân*) parçaları dışında neredeyse fiil formunda (*sallâ/yusallî*) hiç geçmemesinin ya da başka bir deyişle '*igâmeh* (icra etmek)' mastarının değişik fiil formları (*egâme's-salâ/egâmu's-salât; yugîmu's-salâ/yugîmûne's-salât*) ile kullanılmasının bir sebebi de bu olsa gerek. Yani fiilen hiç kimse Allah'ı kutsayamaz ancak kutsamaya konu olan niteliklerin mükemmel bir şekilde onda mevcut olduğunu ifade/itiraf edebilir. Nitekim Allah Elçisi Muhammed'in, eşi Ayşe tarafından rivayet edilen şu dileği de bu hususa işaret etmektedir: 'Senin için övgüler sıralamaya gücüm yetmez. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin... (*Lâ uhsî senâen 'aleyk. Ente kemâ esneyte 'alâ nefsik*).' Ebû Dâvûd, el-Vitr/5.

da yere kapandığınız her yerde ve anda elbiselerinizi giyinmiş olun!'[198]

Günümüzde beden dili üzerinde yapılan araştırmalar kaliteli iletişim kurmak isteyen bir insanın bütün vücuduyla muhatabına yönelmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir hareket, muhataba verilen değerin, gösterilen ilginin ve saygının açık bir göstergesidir. Nitekim Allah Elçisi Muhammed'in, arkasından seslenen insanlara başını çevirerek değil, bütün vücuduyla dönerek iletişim kurduğu rivayet edilmektedir.[199] Kut törenini icra eden bir kul da, efendisinin evinin (*Beytu'llâh*; *Ka'beh*) bulunduğu yöne (*gıbleh*) bütün vücuduyla ve boynunu eğmiş (*huşû'*)[200] olarak dönmek suretiyle ona yöneldiğini; değer verdiğini; itaat ettiğini; ilgi ve saygı duyduğunu göstermiş olmaktadır.

Kut törendeki farklı bedensel hareketlerin anlamının tespitine tam girmeden önce şu hususu belirtme gereği hissediyoruz. İnsanlardaki her hangi bir beden hareketinin veya jestin birden çok anlamı olabileceği gibi birçok farklı beden hareketinin ve jestin de aynı anlamı olabilir. Öte yandan kut törende icra edilen '*secdeh*' gibi bazı bedensel hareketlerin doğu dünyasına mahsus olduğu kesindir. Ancak bu hareketlerin büyük bir kısmı insanların ekserisinin aynı veya benzer şekilde yaptığı doğal hareketlerdir.

Allah şerefine yapılan kut törene onun huzurunda ayakta (*gıyâm*) durarak; bir nevi selama durarak başlanır. Bu törende Kâbe'ye yönelen kul, avuçları tamamen açık olan iki elini karşıya bakacak[201] şekilde kulak seviyesine götürmek sure-

198 Bununla alakalı bir rivayet için bkz. Muslim, et-Tefsîr/2.

199 Bkz. et-Tirmiziyy, el-Menâgıb/8.

200 Buradaki '*huşû'* (boynunu eğme/bükme)' Türkçedeki 'huşu' değildir. Boynunu eğme/bükme hareketi itaat (boyun eğme)in, bağlılığın, saygının, itirafın ve mahcubiyetin bir göstergesidir.

201 Eski çağlarda Avrupada sadece askerler değil sivil halk da kılıç taşıdığı için insanlar birbirleri ile karşılaştıklarında sağ ellerini havaya kaldırarak kılıç çek-

tiyle efendisini selamlamış olur.[202] Zira kul, efendisi ile konuşmaya[203] ve ona övgüler (*el-hamd*) sunmaya[204] her normal karşılaşmada olduğu gibi[205] onu selamladıktan sonra başlamalıdır. Dikkat edilirse, bu selamlama, 'Allah'a selam olsun/esenlikler dilerim! (*es-Selâmu 'ale'llâh*)' gibi sözlü bir selamlama değil, tamamen bedenle gerçekleştirilen bir selamlama olmaktadır.[206] Bunun nedenini yukarıda '*salât*' kelimesini yani 'kut/kutsama' kavramını izah ederken dolaylı olarak da olsa aslında izah etmiştik. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, Allah'a esenlik dilenmez. Onun böyle bir di-

meye niyetli olmadıklarını karşı tarafa belli ederlerdi. El sıkma ve tokalaşma âdeti de aynı davranış biçiminden gelmektedir. Romalılar zamanında askerler arasında mecburi ve standart hale getirilen selamlaşmada kol, omuz hizasına getirilir, avuç içi ise dışarı bakacak şekilde kaldırılırdı. Bkz. www.msxlabs.org

202 Krş. "... Kralı görür görmez kendisini yere atarak ayaklarını öpmüş ve sonra kalkarak iki eliyle kralımızı selamlamış." Çığ, Muazzez İlmiye, *Sümerli Lidungirra*, Kaynak Yay., İstanbul, 1997, s. 183.

203 'Malik oğlu Enes, Allah habercisinin şöyle dediğini rivayet eder: 'Allah'a sadık kul, kut töreni icra ederken şüphesiz efendisi ile gizlice konuşmuş olur (el-Buhâriyy, es-Salât/36).' Mesut oğlu Abdullah'ın da şöyle dediği nakledilir: 'Sen kut içinde bulundukça kralın kapısını çalmış olursun. Kralın kapısı, onun çalan kimseye açılır (*Mâ dumte fî salâtin fe ente tegra'u bâbe'l-melik. Ve men yegra'u bâbe'l-meliki yufteh leh*).' el-İsbehâniyy, Ebü Nu'aym Ahmedu'bnu 'Abdi'llâh, *Hilyetu'l-Evliyâ*', Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1987, cilt 1, s. 130.

204 es-Seâlibî, İbnü'l-Mü'tezz'in bir hükümdarla karşılaşma adabını anlatan, "Hükümdar sana yanaştıkça sen saygı ve övgünü artır! (es-Seâlibî, *a.g.e.*, s. 54)" sözünü nakleder. Ancak tabi ki kut törende yanaşan Allah değil, kuldur. Krş. '*Vescud ve'gterib* (96.19).' 'Yere kapan; yaklaş!'

205 Abdullah oğlu Cabir'e dayandırılan bir rivayete göre, Allah Elçisi Muhammed insanlarla karşılaşma adabını anlatırken, '*es-Selâmu gable'l-kelâm* (et-Tirmiziyy, el-Isti'zân/11; el-'Aclüniyy, *a.g.e.*, no 1481, cilt 1, s. 402).' yani 'Önce selam verilir, sonra konuşulur.' demiştir. Bunun bir yansıması Topkapı Sarayı'nın mimarisinde de görülebilir. Sarayın esas giriş kapısı '*Bâbu's-Selâm* (Selamlama Kapısı)' adını taşır. Bkz. "Bâbüsselâm" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 4, s. 410, 411.

206 İnsanlar, birbirlerini selamlarken, birilerine teslim olurken, bir hakikatı/olguyu teslim ederken veya pes ettiklerinde gayri ihtiyari olarak ellerini yukarı kaldırırlar. İlginçtir Arapçada '*selleme*' fiili hem 'selam vermek ('*alâ* edatı ile) ve hem de 'teslim etmek' anlamına gelmektedir. Ayrıca bu selamlama kulun Allah'a olan güvenini de göstermektedir. Çünkü kul efendisine güveniyor (*yu'min*) ki ona teslim olmaktadır.

leğe ihtiyacı yoktur. Çünkü zaten kendisi baştan ayağa esenlik (*es-selâm*)tir ve bütün esenliklerin kaynağıdır (*Allahumme ente's-selâmu ve minke's-selâm*). Dolayısıyla '*Tahiyyât*' selamlamasında olduğu gibi sözlü bir selamlama yapılacaksa bu farklı bir şekilde dile getirilmelidir. Sözünü ettiğimiz bu gerçeğe işaret eden bir rivayet şöyledir:

> 'Mesut oğlu Abdullah anlatır:
> 'Önceleri Allah elçisi ile kut töreni icra ederken, 'Allah'a esenlikler dilerim (*es-Selâmu 'ale'llâh*); Cibril'e esenlikler dilerim; Mikail'e esenlikler dilerim (*es-Selâmu 'alâ Cibrîl; es-Selâmu 'alâ Mikâîl*).' diyorduk. Ancak Allah habercisi, 'Allah'a esenlikler dilerim.' şeklinde değil, çünkü Allah'ın bizzat kendisi esenliktir, şu şekilde söyleyin!' dedi: 'Allah yaşama, kutsama ve güzellik adına dilenen her şeyi haizdir!..'[207]

İki eli kaldırarak yapılan selamlamadan sonra aynı eller bu sefer karşı tarafa gösterilen saygıyı, teslimiyeti, bağlılığı, emre amade oluşu ve belki mahcubiyeti de ihsas ettirecek tarzda bağlanır. Bilindiği gibi bu harekete Türkçede 'el pençe divan durmak' denir. Zira geçmişte kullar genellikle hükümdarlarının makamında bu şekilde ayakta durarak onlara olan derin saygılarını ve bağlılıklarını sunmuş olurlardı. Ayakta yapılan bir diğer hareket eğilmek (*rukû'*)tir. Birisinin önünde eğilmenin birden çok anlamı olabilir. İnsanlar selamlarken, bir şey isterken; dilerken; rica ederken; istirham ederken; yalvarırken-yakarırken, af dilerken, teşekkür ederken ve hatta birisini överken ve kutlarken bile az ya da çok eğilirler. Ayrıca bir kimsenin önünde eğilmek o kimseye duyulan saygının da bir göstergesidir. Zira insanlar saygı duymadıkları bir kimsenin önünde eğilmezler.

207 en-Nesâiyy, et-Tatbîg/100. Ayrıca bkz. el-Buhâriyy, el-Ezân/150; Ebû Dâvûd, es-Salâ/183.

Diz üstü yere oturmadan önce yapılan son hareket ise '*secdeh*' yani diz çöküp[208] yere/yerlere kapanma (yükünme) hareketidir.[209] Birisinin önünde yerlere kapanmak her şeyden önce o kimseye duyulan derin saygıyı gösterir. Kişi gösterdiği bu derin saygıyla orantılı olarak ne kadar alçakgönüllü olduğunu da ispat etmiş olur. Bir kul da 'yüz (*vech*)'ünü/alınını yere sürmek suretiyle –ki Arapçada 'yüz' insanın varlığını sembolize eder– adeta Allah'ın huzurunda kendi varlığını hiçe saydığını beden diliyle gösterir.[210] Bu harekete 'eğilme (*rukû'*)' hareketinin daha aşırı bir tezahürü gözüyle de bakılabilir. Zira eğilme hareketi gibi bu hareket de (özellikle kralları) selamlarken,[211] bir şey isterken; dilerken; rica ederken; istirham ederken; yalvarırken-yakarırken, af dilerken (krş. ayaklara kapanmak)[212] ve teşekkür ederken (krş. şükür secdesi) kullanılmaktadır.[213]

208 Krş. "Daniel daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp dua etti, Tanrısı'na övgüler sundu (Daniel, (6. 10)." Rodinson, Pers kralları olan kisralar için yapılan şaşaalı törenleri anlatırken şu ifadeleri kullanır: "... Bu şaşaalı görüntü, hele bir de kubbedeki yüz elli delikten süzülen esrarengiz ışığın içinde ortaya çıktığı zaman, ilk defa törene katılanları öylesine derinden etkiliyordu ki, insanlar kendiliklerinden diz üstü düşmekteydiler." Rodinson, Maxime, *Hz. Muhammed* (çev. Atillâ Tokatlı), Sosyal Yay., Istanbul, 1994, s. 9.

209 Ancak bir saygı, yalvarma, rica etme, af dileme, boyun eğme ve pes etme ifadesi olan 'diz çökme' hareketi kut törende sabit bir hareket olmaktan çok yere kapanırken yapılan bir geçiş hareketidir. Bu yüzden olsa gerek kaynaklarda ayrı bir hareket olarak ele alınmaz.

210 '*Secdeh*', padişahlar karşısında 'yere yüz sürmek; yer/saçak öpmek' gibi de görülebilir.

211 Âdem'i, erklerin; Yusuf'u ise anne-babasının ve kardeşlerinin yere kapanarak selamlaları için bkz. Kuran, (2.34;12.100).

212 Bir çocuğun, hata yapsa bile annesinin kucağına sığınması gibi. Eşi Ayşe, Allah elçisinin gecenin bir yarısı yere kapanarak efendisine şöyle yakardığını rivayet eder: '... *Ve e'ûzu bike minh*... (Ebû Dâvûd, el-Vitr/5)' 'Senden yine sana sığınırım.' Çünkü bazen çok güçlü birinin verebileceği muhtemel zararlara karşı en etkili savunma ona tamamen teslim olmaktır. Asil ve şeref sahibi bir kimse kendisine teslim olan ve ayaklarına kapanan birine karşı güç kullanmaz. Öyle bir durumda öfke veya intikam duygusu ortadan kalkar.

213 Ayrıca 'yere kapanma' hareketinin bir hayranlık göstergesi olduğu, Kuran'daki 'Sana emredileni kafalarını çatlatırcasına açıkla.' anlamındaki '*Fa'sde' bi mâ*

'Yere kapanma' eylemine doğu dünyasının 'reverans'ı demek herhalde yanlış olmaz. Genellikle eski doğu hükümdarları ve onlara bağlı yöneticiler tebaa tarafından 'yere kapanarak' selamlanır; onlara olan bağlılık ve sadakat bu şekilde izhar edilirdi.[214] Rivayet edildiğine göre, doğuyu fetheden İskender, zamanla Pers İmparatorluğu'nun gelenek ve göreneklerini benimsemeye başlamıştı. O kadar ki, kisralara özenerek onlar gibi taç giyiyor ve huzurunda herkesin yere kapanarak kendisini selamlamasını istiyordu.[215] Buna mukabil Allah Elçisi Muhammed, Hîre halkının kendi liderleri Merzuban'ı yere kapanarak selamladıklarını gören Sad oğlu Kays'ın, Allah elçisinin buna daha layık olduğu düşüncesiyle yaptığı yere kapanarak selamlama (*secdeh*) teklifini reddetmişti.[216] Allah Elçisi Muhammed sadece kendisinin değil, kral veya başka herhangi önemli bir mevkide olan bir insanın önünde bile yere kapanmayı ve eğilmeyi yasaklamış-

tu'mer (15.94).' ifadesini duyan bir bedevinin anılan ifadenin fesahati karşısında hayranlıkla yere kapanması olayından da anlaşılmaktadır (Bkz. el-Mâverdiyy, Ebu'l-Hasan Aliyyu'bnu Muhammed, *A'lâmu'n-Nubuvveh*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 1986, s. 55). Bu hareketin hayranlık neticesi gerçekleştirildiği ile ilgili şair en-Nâbiğâh'nın bir şiiri için bkz. en-Nâbiğah, *Dîvânu'n-Nâbiğati'z-Zubyâniyy* (Yayına haz. ?), Matba'atu Hilâl, Mısr, 1911, s. 44.

214 Eski Ahit'te geçtiğine göre bir defasında Allah habercisi Yusuf, rüyasında kardeşleriyle beraber tarlada demet bağladığını, kendine ait demetin kalkıp dikildiğini, kardeşlerine ait demetlerin ise onun çevresinde toplanıp önünde yere kapandığını görür. Kardeşlerine bu rüyayı anlattığında onlar kendisine, 'Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?' diye çıkışırlar [Bkz. Yaratılış, (37.5-8)]. Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevirisinde 'yere kapanmak (*secdeh*)' anlamındaki kelime yanlış olarak 'önünde eğilmek (*rukû'*)' anlamında tercüme edilmiştir. Bkz. ve krş. (Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, s. 46; (Komisyon), *el-Kitâbu'l-Mugaddes*, s. 61.

215 Bkz. "İskender" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 22, s. 556. Krş. Günaltay, Araplar tarafından kurulan Tedmur Devleti'nde Pers ve Roma saraylarında uygulanan protokolünün uygulandığını, dolayısıyla kraliçe Zenubiya'nın karşısında ayakta durma şerefine nail olanların da kisraların huzuruna çıkanlar gibi yerlere kapandığını nakleder. Bkz. Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (sadeleştiren: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 82.

216 Bkz. Ebû Dâvûd, en-Nikâh/41.

tı. Ona göre insanlar sadece ve sadece göklerin ve yerin kralı olan Allah'ın önünde yere kapanabilirler ve eğilebilirlerdi.[217]

Bir kul, efendisi karşısında daima emre amade bir vaziyette ayakta durmalıdır, ama oturacaksa da ancak diz kırarak oturabilir. Diz kırarak yere oturmak, saygının ve bağlılığın bir ifadesidir.[218] Günümüzde dahi birçok Anadolu köyünde özellikle genç kızlar ve çocuklar evde bulunan büyüklerin yanında bir sandalyede veya divanda oturmak yerine diz kırarak yerde otururlar.[219] Kut törende de bir kul diz kırarak oturur ve efendisini daha önce zikrettiğimiz (*et-Tahiyyâtu li'llâhi ve...*) şekilde sözlü olarak selamlar. Aslında bu selamlama Yükseliş Gecesi huzura çıkan Allah Elçisi Muhammed'in efendisi ile olan karşılıklı selamlaşmasını sözlü olarak tekrar etmekten ibarettir.[220] Bu nedenle pek haklı olarak kut tören, Allah'a bağlı kimsenin huzura yükselişi (*es-Salâtu mi'râcu'l-mu'min*) olarak görülmüştür.[221] Kul bu töreni icra etmekle bir bakıma Allah elçisinin huzura yükselişini de anmış ve kutlamış olur.

Kut törenin sonunda yüzü sağa ve sola döndürerek selam verme (*es-Selâmu 'aleykum ve rahmetu'llâh*)ye gelince, bu hareket, başta Cebrail ve Mikail olmak üzere Allah'ın huzurunda bulunan büyük erklerin selamlanmasıdır.[222] Yukarı-

217 Ebutalip oğlu Cafer liderliğinde Habeşistan'a sığınan kafilenin Habeş kralı (necaşi)nın önünde eğilmeyi reddetmesini bu meyanda zikredebiliriz. Bkz. el-Isbehâniyy, *a.g.e.*, cilt 1, s. 114.

218 İnsanlar bazen birine yalvarırken de diz kırıp otururlar.

219 Yıllar önce şahit olduğumuz bir tv programına katılan bir baba, kocaya kaçmış ve sonrasında pişman olmuş kızı için, 'Eve gelsin; diz kırıp otursun. Ona hiç bir kötülük yapmayacağım.' diyordu.

220 Bkz. "Teşehhüd" mad., (Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 201; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, s. 127.

221 Bkz. Ebu's-Su'ûdi'bnu Muhammed, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd* (tahgîg: 'Abu'l-Gâdir Ahmed 'Atâ), Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîseh, er-Riyâd, t.y., cilt 1, s. 286; el-Âlûsiyy, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn, *Rûhu'l-Ma'âni*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y., cilt 1, s. 89.

222 Krş. "Amida [ayakta durma ibadeti]nın sonunda ibadet eden kimse geriye üç

da zikredilen rivayetteki '*es-Selâmu 'alâ Cibrîl; es-Selâmu 'alâ Mîkâîl*' şeklindeki selamlamalar bu hususu teyit etmektedir. Demek ki başlangıçta açıkça zikredilen bu isimlerin daha sonraları zikredilmesine gerek duyulmamıştır.

Özetle söylemek gerekirse, kut tören, kulun efendisi Allah'a olan sevgisini, saygısını, bağlılığını, sadakatini[223], itaatini, minnettarlığını, hayranlığını... gösteren bir törendir. Bilindiği gibi, belli periyodik (*kitâben mevgûtâ*) aralıklarla gerçekleştirilen günde beş vakit dışında haftada bir gün (*salâtu'l-cumu'ah*) ve yılda iki kez (bayramlarda) gerçekleştirilen zorunlu kut törenler de bulunmaktadır.

Ziyaret töreni

Arapça '*hacc*' sözcüğü 'ziyaret/ziyaret etmek'[224] anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen İbranca kelime ise '*hag*' şeklinde telaffuz edilir. 'Bayram' anlamına gelen bu kelime 'bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak' manasındaki '*hvg*' kökünden türemiştir.[225] Arapça '*hacc*' kelimesi 'ziyaret/ziyaret etmek' anlamına geldiğine göre bu kelimenin '*ismu'l-fâ'il*'

adım atmalı, sağa ve sola eğilmelidir. Eski zamanlarda insanların, kralların yanından bu şekilde ayrıldıkları ifade edilir." Özen, *a.g.e.*, s. 150.

223 Kuran'da '*Ve mâ kâne'llâhu liyudi'a îmânekum* (2.143).' ifadesinde olduğu gibi '*îmân* (bağlılık)' kelimesi '*salât* (kut tören)' anlamında da kullanılmıştır (Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 91). Bu ayrıntı da 'kut tören'nin bir bağlılık göstergesi veya kanıtı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Allah elçisi de 'Kut tören açık bir kanıttır (*es-Salâtu burhân*).' demiştir. et-Taberâniyy, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, no 2730, cilt 3, s. 140.

224 el-Isfehâniyy, anılan kelimeyi 'ziyaret için yola koyulmak/yönelmek (*el-gasdu li'z-ziyârah*)' olarak açıklar (Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 218). Ancak yalnızca 'ziyaret için yola koyulma'nın/yönelme'nin '*hacc*' için yeterli olmadığı ortadadır. Yani ziyaret olayı gerçekleştirilmedikçe '*hacc*' görevi yerine getirilmiş sayılmaz. Öte yandan "*umrah*' sözcüğü de 'sevginin inşa edildiği ziyaret' veya sadece 'ziyaret' olarak tanımlanmaktadır. Bkz. el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 586; el-Fîrûzâbâdiyy, *a.g.e.*, s. 579.

225 Bkz. Özen, *a.g.e.*, s. 191 Arapçadaki '*tavâf*' sözcüğü ile İbrancadaki '*hvg*' sözcüğünün anlamı çakışmaktadır.

kalıbı olan '*hâcc* (çoğ. *huccâc*)' kelimesi de 'ziyaretçi'[226] olarak çevrilebilir.[227] Kuran'da direkt olarak 'Allah'ı ziyaret etmek'ten bahsedilmez. Bunun yerine 'Ev'i ziyaret (*hiccu'l-beyt*)'[228] etmekten söz edilir. Ancak bir evi ziyaret, hakikatte o evin sahibini ziyaret etmek için gerçekleştirilir. Kâbe adındaki evin sahibi (*rabbu'l-beyt*) ise Allah'tır. O halde bu evi ziyaret eden Allah'ı ziyaret etmiş ve ona misafir olmuş sayılmalıdır. Bundan dolayı günümüzde Araplar Kâbe'yi ziyarete gelen 'ziyaretçiler (*huccâc*)'i '*Duyûfu'r-Rahmân*' yani 'Mutlak İnsaflı'nın Misafirleri' diye nitelemektedirler.[229]

Bilindiği gibi 'ziyaretçi (*hâcc*)', şimdilik ayrıntılarına fazla girmeyeceğimiz bu büyük törene, Kuran'da 'başkent (*ummu'l-gurâ*)' olarak tanımlanan Mekke'ye daha varmadan, kefen gibi dikişsiz, cepsiz –Kefenin cebi yok!– ve beyaz renkli iki parça bezden oluşan bir giysi (peştemal) giyerek başlar.[230] Öyle anlaşılıyor ki bu giysi, belli yasakların olduğu alan (*el-Harem*)a girmeyi (*ihrâm*)[231] sembolize ettiği gibi, hem bu dünyada ve hem de öteki dünyada, zengin ya da fakir; amir veya memur olsun, bütün insanların Allah nazarında eşit olduğunu da sembolize etmektedir. Ziyaretçi, Mekke'ye varıncaya kadar ve daha sonraları yeri geldikçe, '*Lebbeyk! Allahumme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mulk. Lâ şerîke lek.*' yani 'Bu-

226 Bu anlam ile ilgili olarak bkz. Bayraktar, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1987, s. 69.

227 'Ziyaretçiler (*huccâc*)in ve 'umre' yapanların 'Allah'ın heyeti/Allah'a gelen heyet (*vefdu'llâh*)' olarak nitelendirildiği rivayetler için bkz. İbnu Mâceh, el-Menâsik/5; es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 3789-3791, s. 231.

228 Kuran, (3.97).

229 Kâbe'ye yakın oturan kimseye '*câru'llâh*' yani 'Allah'ın komşusu' denir. Bilindiği gibi müfessir ez-Zemahşeriyy'e tefsirini Kâbe'nin yakınında ikamet ederken yazdığı için '*Câru'llâh*' namı verilmişti.

230 Normal olarak İslamda 'ziyaret töreni' hariç hiçbir tören için özel bir elbise tahsis edilmemiştir.

231 Arapça '*ihrâm*' sözcüğü, yasaklı alan (*el-harâm*) olan 'Kâbe'ye girmek' anlamına gelir. Bkz. Atay, Mustafa, *a.g.e.*, cilt 1, s. 362.

yur efendim![232] Allahım buyur! Buyur efendim! Senin ortağın yoktur; buyur efendim! Bütün övüncelere, lütuflara ve de krallığa sen sahipsin. Ortağın yoktur.' şeklinde Allah'ın Kuran'daki ziyaret davetine (22.27) icabet (*telbiyeh*) ettiğini sık sık tekrarlar.

Ziyaretçi Mekke'ye varınca, 'Allah'ın Evi (*Beytu'llâh*)'ne gider ve etrafında yedi kez 'döner/dolanır (*tavâf*).' Bu yedi kez 'dönme/dolanma'nın anlamı ne olabilir acaba? Bir kimsenin etrafında dönmek ve dolanmak, o kimseye olan ilginin, sevginin ve bağlılığın bir göstergesidir.[233] Çünkü dönen/dolanan kimse bütün ilgisini ona yönlendirdiğini ve onu dünyasının merkezine oturttuğunu davranışlarıyla göstermiş olur.[234] Ayrıca insanlar hayran oldukları birine kavuştuklarında kavuşmalarının coşkusu ile ihtiyari ya da gayri ihtiyari olarak o kimsenin etrafında dolanırlar.[235] Böyle bir

232 Eskiden Araplarda kullar/hizmetkârlar/köleler efendileri onlara seslendiklerinde bu şekilde karşılık verirlerdi.

233 Âşıklar sevdiklerine pervane olurlar/kesilirler. Kullar ve hizmetkârlar da yanlarından hiç ayrılmadıkları ve son derece bağlı oldukları krallarının etrafında pervane gibi dönerler. Kuran'da hizmetli uşakların, krallar gibi ağırlanan has bahçe sakinlerinin etrafında pervane gibi dönerek hizmet ettiği, '*Yetûfu 'aleyhim vildânun muhalledûn* (56.17).' yani 'Ölümsüz uşaklar etraflarında pervane gibi dönerler.' ifadesiyle anlatılır. Krş. "Pervâne gibi:... 2. mec. Bir kimsenin yanından hiç ayrılmayan çok bağlı ve çok hizmet eden kimseler için kullanılır. *Kont, Gönül Hanım'ın etrafında pervane gibi uçar, dolaşırdı.* (A. H. Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, 16)... (birine) pervâne olmak (kesilmek): Büyük bir bağlılıkla yanından ayrılmamak; büyük bir aşk, fedakârlık ve sadakatle bağlanmak. ... *Gönlüm ona pervane kesildi.* (A. Haşim) [Akyüz, *a.g.e.*, cilt 3, s. 2294]". Öte yandan Arapçada ağaca dolanıp sarıldığı için 'sarmaşık'a "*aşagah*' denir ki 'aşk' anlamına gelen "*işg*' kelimesi de bu kökten türemiştir. Bkz. Atay, Mustafa, *a.g.e.*, cilt 3, s. 382.

234 Düğünlerde gelinin etrafında türkü ve mani okuyarak; bazı halk oyunlarında ise genç ve güzel bir kızın etrafında raks ederek dönmek de bunu ima etmektedir.

235 Özellikle günümüzde müzik starlarının etrafı kendilerine hayran olan kitleler tarafından sarılmaktadır. Bazen bu kitleler kavuşmanın coşkusu ile onların etrafında dolanmaktadır. Benzer davranışı hayvanlarda da müşahade etmek mümkündür. Genellikle köpekler ve maymunlar sevinçlerini ve coşkularını çoğu kez sahiplerinin etrafında hızlı ve dairesel bir şekilde dönerek gösterir.

durum sevinçli bir haber kendilerine ulaştığında veya değerli bir şey elde ettiklerinde de yaşanmaktadır. Abbas oğlu Abdullah, Allah elçisinin bir meselede Ebutalip oğlu Cafer lehine karar vermesi üzerine Cafer'in, sevincinden dolayı tek ayağı üzerinde sıçrayarak onun etrafında dolandığını; Allah elçisinin bunun nedenini sorması üzerine, 'Necaşi ne zaman birine memnun kalacağı bir şey verse, o kimse ayağa kalkar ve onun etrafında tek ayağı üzerine dolanır,' dediğini nakletmektedir.[236]

Yalnız burada 'Allah'ın Evi'nin bir köşesine yerleştirilmiş 'Kara Taş (*el-Haceru'l-Esved*)'tan ve bu taşın anlam ve işlevinden de söz etmek gerekir. Dolanma esnasında bu taşa dokunulur. Taşın öpüldüğü de olur. Bazı rivayetlerde ise 'Kara Taş'tan '*Yemînu'llâhi fi'l-ard* (Allah'ın yeryüzündeki sağ eli)'[237] ya da '*Yedu'l-İstilâm* (Selamlama eli/Öpmelik el)' diye bahsedilir. Hattâbî, 'Kara Taş'a 'Allah'ın yeryüzündeki eli' denilmesini şöyle izah etmektedir: "Onun yeryüzünde Allah'ın eli olması, onunla yeryüzünde iken musâfaha edenin 'inde'llâh [Allah katında] bir ahdi bulunmasının mânası şudur: Âdet olduğu üzere, melik (kral), kendisine dost olmak, hususiyet kazanmak isteyenlere biat akdini musafaha ederek gerçekleştirir ve onlara ahdettikleri şeyleri hatırlatarak hitab eder."[238]

Günümüzde bir babanın veya büyük birinin eli genellikle

236 el-Muttegi'l-Hindiyy, *a.g.e.*, no 14033, cilt 5, s. 581. Dikkat edilirse 'dönme/dolanma' eylemi ile 'bayram' yapma arasında bir ilişki olduğu yukarıda konunun başında değindiğimiz İbranca '*hag* (bayram)' kelimesinin 'bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak' anlamındaki '*hvg*' kökünden türemesiyle ve Arapça "*id* (bayram)' kelimesinin 'dönmek; tekrar etmek' anlamındaki "*avd*' kökünden gelmesiyle de ortaya çıkmaktadır.

237 'Taş, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir; onun vasıtasıyla kullarıyla tokalaşır (*el-Haceru yeminu'llâhi fi'l-ardi yusâfihu bihâ 'ibâdeh*).' ve 'Taş yüce Allah'ın sağ elidir. Ona eliyle dokunan Allah'a biat etmiştir (*el-Haceru yeminu'llâhi te'âlâ, fe men meschahû fe gad bâye'e'llâh*).' rivayetleri için bkz. es-Suyûtiyy, *el-Câmi'u's-Sağîr*, no 3804, 3805, s. 231, 232; el-Isfehâniyy, *a.g.e.*, s. 894, dipnot 1.

238 Canan, *a.g.e.*, cilt 5, s. 459.

sevgi ve saygı için öpülür. Ancak özellikle eski çağlarda yaşı küçük olsa bile bir hükümdarın elini öpmek, sevgi ve saygı yanında ona olan sadakatin; bağlılığın ve teslimiyetin bir nişanesi olarak algılanıyordu.[239] "Muhibbu't-Taberî, Haceru'l-Esved'in öpülmesindeki mânayı şöyle açıklar: 'Bir melik [kral] için uzaktan ziyarete gelenler onun elini öperler. Hacı da Kâbe'ye gelince Haceru'l-Esved'i öper. Şu halde bu, melikin elini öpmeye benzetilmiştir. Ve lillâhi'lmeselü'l-a'lâ."[240]

Bütün buraya kadar anlattıklarımızdan özetle şu sonucu çıkarabiliriz. 'Ziyaret' töreni kulların, başkent Mekke'ye gitmek ve evini ziyaret etmek suretiyle efendileri ve kralları olan Allah'a olan sevgilerini, saygılarını, bağlılıklarını, teslimiyetlerini; emre amade oluşlarını ve hayranlıklarını sundukları/teyit ettikleri bir törendir.

'Ziyaret' töreninin bir özelliği de geçmişte yaşanmış birtakım önemli olayların anılıp kutlanması ve gelecekte karşılaşılacak bazı durumların bir ön provası için yapılıyor olmasıdır. Mesela Safa ile Merve arasında 'koşuşturma (*sa'y*), /seri yürüme (*herveleh*)', 'Şeytan' taşlama' ve 'Kurban' kesme' ritüelleri ziyaretçiye, bunları ilk gerçekleştiren İbrahim'i, cariyesi Hacer'i ve oğlu İsmail'i hatırlatır; onların yaşadıkları imtihanları ve olayları tekrar yaşatır. Bilindiği gibi yıllarca çocuk sahibi olmak isteyen Allah'ın yaşlı habercisi İbrahim,

239 Oscar ödüllü '*Gladiator*' filminde, imparator olmak isteyen imparator Marcus Aurelius'un oğlu Commodus, uzattığı ve sadakatin göstergesi olarak öpülmesini istediği elinin komutan Maximus tarafından öpülmediğini görünce bunu bir sadakatsizlik olarak algılar; Maximus'un derhal öldürülmesini emreder. Günümüzde mafya liderlerinin de el öptürmek suretiyle sadakat kabul ettikleri bilinmektedir. Burkert'e göre, sağ elin tutulması, aslında eski Perslere özgü bir bağlılık sözü verme biçimidir. Bkz. Burkert, *a.g.e.*, s. 38.

240 Canan, *a.g.e.*, cilt 5, s. 459. "Bir eve gelen misafirin ev sahibine selam vermek, müsafaha etmek gibi ta'zim merasiminde bulunması gibi, Beytullah'a girenler de Haceru'l-Esved'in istilâmiyle beytin sahibine ta'zim ve ubudiyyet resmini ifa eylemiş, ta'bir caizse ilahî tahtın saçağını öpmüş olurlar." Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (yayına haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 237, 238.

bu arzusuna Allah'ın özel bir lütfu sayesinde ancak seksenli yaşlarında nail olmuş; cariyesi Hacer ona İsmail adında bir oğul dünyaya getirmişti. Yıllar sonra eşi Sare da oğlu İshak'ı dünyaya getirince ailede bir geçimsizlik baş gösterir. İbrahim, bu geçimsizliğe son vermek amacıyla henüz bebek yaşta olan oğlu İsmail ile annesi Hacer'i Mekke yakınlarındaki Safa ile Merve tepeleri arasında götürüp bırakır; onları Allah'a emanet ederek geri döner. Ancak belli bir zaman sonra Hacer, susadığı için ağlamaya başlayan bebeğine su bulmak ümidiyle Safa ile Merve tepeleri arasında koşuşturup durur. Sonunda Allah, İsmail'in bulunduğu yerden bir su (Zemzem) fışkırtır. Bu sayede onları susuzluktan ve ölümden kurtarır. Bu olay Allah'ın bir anne gibi şefkatini temsil etmesi ve hatırlatması bakımından ziyaretçiler tarafından temsilî olarak canlandırılmakta ve kutlanmaktadır.

Yine bilindiği gibi, Allah rüya vasıtasıyla İbrahim'e, büyüyüp serpilen büyük oğlu İsmail'i kurban etmesini emretmişti. Emir kesindi; biri canından, diğeri can ciğerinden olacaktı. Buna rağmen, her ikisi de yüksek sadakat sahibi (*sıddîg*) birer haberci olan İbrahim ile oğlu İsmail derhal emre itaat etmişti. Baba oğul kurban edilecek yere giderken, 'Şeytan' yolda karşılarına çıkar; onları vazgeçirmeye çalışır. Ama her karşılarına çıktığında İbrahim tarafından taş atılarak kovalanır.[241] Nihayet İbrahim, oğlu İsmail'i kesmeye davrandığında bunun bir imtihan olduğu ve ikisinin de imtihanı kazandığı kendilerine müjdelenir. İşte Allah'a bağlı olup da ona ziyarete giden bir kul da İbrahim gibi, Mina'da 'Şeytan'ı taşlamak ve daha sonra kurban kesmek suretiyle anılan olayı anmış, kutlamış; Allah'ın emrine itaat ve teslimiyet yolunda karşısına çıkan Şeytan'a aldırmayacağını; onu kovacağını

241 'Şeytan'ın önemli bir sıfatı olan '*er-racîm*' gerçekte 'taşa tutulan kimse' anlamına geldiği gibi mecaz olarak 'kovulan/uzaklaştırılan/lanet edilen' anlamına da gelmektedir.

ve en sevdiği varlıkları bile Allah'ın yoluna feda edebileceğini göstermiş olur.[242]

Öte yandan ziyaretçilerin 'Şefkat Dağı (*Cebelu'r-Rahmeh*)'ın da bulunduğu Arafat'ta bir süreliğine dahi olsa 'durma (*vagfeh*)'ları duruşma günü yargılanan insanların, Allah'ın şefkat gösterip bağışlayacağına dair hükmü beklerken 'durma'larına[243] benzetilebilir. Dolayısıyla bu tören sayesinde önceden dünyada o büyük ve önemli olayın bir nevi provası yapılmaktadır denebilir.

Sonuç

> Gerçek kadar güçlü bir şey yoktur ve gerçek kadar garip.
> – Daniel Webster

Helen geleneğiyle Sam geleneğinin karşılaşması insanlığın, en büyük olduğu kadar en ciddi ve sarsıntılı tecrübelerinden biri olarak kabul edilir. Özellikle Hıristiyan ve Müslüman düşünürler Helen filozoflarının yöntem ve terminolojilerini kullanmak suretiyle din ve felsefeyi uzlaştırmak için yoğun çabalar sarf etmişlerdir.[244] Bu çabalar Hıristiyanlıkta, Helenizmin entegrasyonu şeklinde Patristik Dönem'de ortaya çıkmış, Müslümanlıkta ise farklı tarihsel konjonktürlere bağlı olarak Meşşailiğe özgü bir biçimde tezahür etmiştir. Ancak bütün çabalara rağmen felsefe ile bu dinler arasında nihai ve tavizsiz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Öte yandan aralarındaki temel farklılıklara rağmen aynı geleneği paylaş-

242 Bundan dolayı olsa gerek Arapçada Kurban Bayramı'na "*İdu'l-Edhâ* (Fedakârlık Bayramı)" denir. Bkz. Mutçalı, *a.g.e.*, s. 500.

243 Nitekim yargılanma günü 'toplanma alanı (*mahşer*)'na 'durulan yer/mahal' anlamında '*mevgıf* dahi denmektedir. Bkz. "Haşir" mad., (Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi* [TDV], cilt 16, s. 416.

244 Daha önce sözünü ettiğimiz Yahudi filozof Filo örneğinde olduğu gibi Helen felsefesi ile Yahudiliği uzlaştırmaya çalışmış Yahudi filozoflara da rastlanmaktadır. Bkz. Besalel, *a.g.e.*, cilt 1, s. 174, 175.

maları itibarıyla Hıristiyanlık ile Müslümanlık, felsefe-din ilişkisi bağlamında tarih boyunca birtakım ortak problemlerle yüz yüze kalmıştır.[245]

Felsefe ile din arasındaki temel çatışmalardan biri şüphesiz Tanrı algısında yaşanmaktadır. "İbrahimî dinler yaşayan, aktif, insan ve tabiatla sürekli bir ilişki içinde bulunan bir Tanrı tasavvuruna sahipken, filozoflar Tanrı'nın münezzeh olduğu öğretisinden hareketle onun hakkında olumlayıcı hiçbir yüklem kullanmamaya özellikle dikkat ederler. Aslında felsefenin aksine tek Tanrı inancına dayalı herhangi bir din ve teolojik sistem Tanrı'nın bilinebileceğini ve hakkında olumlu yüklemler kullanılabileceğini kabul etmek durumundadır."[246] Nitekim bunun bir tezahürünü Kuran'da ve rivayetlerde Allah için kullanılan olumlu yüklemlerde ve sıfatlarında görmek mümkündür. Zira Kuran'da ve rivayetlerde Allah'ın ne olmadığını bildiren yüklemlerden ve sıfatlardan çok, ne olduğunu bildiren yüklemler ve sıfatlar kullanılmıştır.[247]

245 Bkz. Özcan, Zeki, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1999, s. 4. Watt, *Müslüman-Hıristiyan Diyaloğu* adlı kitabında Müslümanların ve Hıristiyanların Grek felsefesiyle karşılaşmasını anlattıktan sonra şu tespitleri yapmaktadır: "Galileo'ye karşı felsefi muhalefet, Grek düşüncesi içinde yapılması zorunlu olan bir ayırıma, yani hususi felsefi doktrinleri ve her nereye götürürse götürsün delili takip etmeye yönelik genel tutum arasındaki bir ayırıma işaret eder. Bu sonuncu, Greklerin dünyaya yaptıkları en önemli katkıdır... Yine de söylenilen, felsefenin, Cizvitler'de ve Galileo'nin zamanındaki diğer ekollerde fosilleştiği gibi, yaklaşık olarak onbeşinci yüzyıldan sonra İslamî ekollerde de aynı şekilde fosilleşmiş olduğudur. Bir diğer ifadeyle, Grek doktrini büyük ölçüde kabul edildi ancak, delili takip etmeye yönelik Grek yaklaşımının hiçbir işareti yoktu... Bu yüzden, İslamın modern Avrupa düşünce tarzıyla meşgul olmadaki zaafı, Grek düşüncesinin hususiyetlerini reddetmesinde değil, fakat yeni hakikate –Greklere özgü– açık olmanın reddinden kaynaklanır." Watt, W. Montgomery, *Müslüman-Hıristiyan Diyaloğu* (çev. Fuat Aydın), Birey Yay., İstanbul, 2000, s. 82, 83.

246 Ay, Mahmut, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 2005, cilt XLVI, sayı: 2, s. 107, 108. Ayrıca bkz. Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995, s. 61, 62.

247 Bkz. "Tanrı" mad., (Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 4, s. 61.

Her fırsatta bilimin ve felsefenin kutsandığı ve 1300 yılı aşkın süredir felsefe temelli kelam ilminin telkinleri altında yaşandığı bir dünyada ve zamanda bunların var olmadığı bir dünyadaki ve zaman dilimindeki Allah algısı bazı insanlara cazip gelmeyebilir. İster cazip gelsin ister gelmesin ya da ister kabul edilsin ister kabul edilmesin bu algının veya algı tarzının, algı dünyamızın bir yerine –bize göre ilk olması bakımından başında bir yerine– yerleştirilmesi ve göz önünde tutulması gerekir. İşte bu çalışmamızda, felsefe ve kelam ilmi öncesi Kuran'da ve rivayetlerde var olan bu algı, o devrin zihniyeti ortaya konularak ve kullanılarak tasvir edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızda felsefi bir tanrı imajı çizmediğimizin, başka bir deyişle amacımız ve metodumuz gereği felsefi bir dil ya da argümanlar kullanmadığımızın oldukça farkındayız. Bir mukayese yapmak gerekirse Augustinus'un, *Tanrı Devleti* (*De Civitate Dei*) adlı eserini yazmadaki amacı ve dolayısıyla konuyu işleyişi ile bizim bu çalışmayı yazmadaki amacımız ve konuyu işleyişimiz oldukça farklı olmuştur. Augustinus, anılan eserini Pagan Roma dinine ve Stoa felsefesine karşı Hıristiyanlığı savunmak (Yun. *apologia*) amacıyla yazmıştı. Felsefe onun teolojisinin başlıca kaynağı ve vazgeçilmez unsuruydu. Bu yüzden felsefe ile vahy (Ing. *revelation*)i bağdaştırmaya çalışmıştı.[248] Oysa bizim bu çalışmayı yapmadaki amacımız, çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi özellikle 610-632 yılları arasında yani Allah Elçisi Muhammed'in 'habercilik' ve 'elçilik' görevlerini ifa ettiği zaman dilimi içinde Kuran'da ve rivayetlerde yoğun bir şekilde ortaya konulan ve Kuran'ın anlaşılması için vazgeçilmez olan 'Allah'ın Krallığı' algılamasını bilimsel yöntemlerle bir bütün halinde tasvir etmek olduğu için sadece söz konusu algılamayı ana

248 Bkz. Öner, Emine Saadet, *Augustinus'un Tanrı Devleti* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s.iv, v.

hatlarıyla tasvir etmekle yetindik. Şunu da ifade edelim ki, felsefe ve kelam ilmi sonrası oluşan Allah algılamalarını birer çaba olarak göz ardı etmiyoruz. Ancak bu algılamaların bir gelişme mi, yoksa bir değişme/dönüşme mi kabul edilmesi gerektiği konusunda birtakım ciddi şüphelere sahibiz. Ne var ki şu aşamada bu konuya girmeyi veya felsefe ve kelam ilmi öncesi Allah algısı ile sonraki algılamaların geniş bir mukayesesini yapmayı mümkün görmüyoruz.

Dikkat edilirse çalışmamızda olabildiğince, tasvir ettiğimiz zihniyete uygun bir dil yani maddi-manevî, dinî-dindışı ve soyut-somut ayrımı yapmayan bir dil kullanmaya çalıştık.[249] Çünkü hâlihazırda kullanılan dilin yapısı mevcut zihniyete göre şekillendiği için bu dili ve kelimelerini kullanmamız durumunda tasvir ettiğimiz zihniyeti gereği gibi aktarmış olamazdık.[250] Bu sebeple Arapça '*minber, nebiyy, melek, dîn, ahlâg*...' gibi kelimeleri maddi-manevî, dinî-dindışı ve soyut-somut ayrımının bulunmadığı Allah elçisi devrindeki anlamlarla çevirmeye gayret gösterdik. Ayrıca 'töre, kul, kut...' gibi günümüzde kullanılan ama anlam ve değeri kısmen kaybolan ve değişen eski dünya kavramlarını yeniden tanımladık. Şüphesiz ulaştığımız sonuçlar, kullandığımız dil ve yaptığımız çeviriler ilk bakışta garip ve alışılmadık gelebilir. Hatta konu ile alakalı yaptığımız bütün izahlara rağmen bazı hususların kapalı olduğu da düşünülebilir. Bunu büyük ölçüde, daha önce konu ile ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamasına, tasvir etmeye çalıştığımız zihniyetin pek bilinmemesine ve mevcut zihniyetin ta-

249 Tasvir ettiğimiz zihniyeti iyi kavramak için 'I. Bölüm'ün 'Gerçek Efendi/Sahip Kral Tanrı' konusunda verdiğimiz izahların dikkatlice okunması ve anlaşılması gerekmektedir.

250 Genel olarak dil, özel olarak kelimeler birer iletişim aracıdır. Hâlihazırda kullandığımız dilin ve kelimelerin Kuran'ın ihtiva ettiği anlamları yeterli düzeyde aktarıp aktarmadığı ve bunun için uygun olup olmadığı araştırılmaya değer bir konudur. Ama bundan da önce, Kuran dilinin yapısı ve o yapı ile sunulan evren ve zihniyet modeli iyice araştırılmalıdır.

mamen terk edilmemesine bağlıyoruz.[251] Ancak tabi ki gelecekte yapılabilecek müstakil çalışmalarla (kitaplar, makaleler) konu değişik boyutlarıyla çok daha geniş ve derin olarak ele alınabilir.

Çalışmamız boyunca ispat etmeye çalıştığımız gibi Kuran'da ve rivayetlerde, Allah'tan ve krallığından bahsedilirken iddia edilenin aksine teşbih yapılmamakta veya teşbihe dayalı bir dil kullanılmamaktadır.[252] Dolayısıyla ortaya koyduğumuz zihniyeti dikkate alarak genel anlamda ifade etmek gerekirse, Kuran'da ve rivayetlerde Allah ile ilgili kullanılan antropomorfik ifadeler ve onun krallığını tasvir eden cümleler gerçek anlamda anlaşılmalıdır. Bazen Allah için birtakım mecaz kelimelerin ve ifadelerin kullanıldığı da olmuştur.[253]

Sonuç olarak, çalışmamız baştan sona dikkatlice okunduğunda, günümüzde pek farkında olunmayan, neredeyse kaybolmuş âlemşümul bir tablo tekrar zihinlerde canlanmış olmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, gerek Kuran'da gerek rivayetlerde bahsedilen Allah, bir krala benzetilmesi bir yana, her şeyiyle; adı, namları, sanları (unvanları), sıfatları, hasletleri, değişik özellikleri, krallığı, başkenti, evi (sarayı), tahtı, bağları, bahçeleri, has bahçeleri, erzak ambarları, su sarnıçları, arşiv depoları, zindanı; kulları, köleleri/halayıkları, işçileri, memurları, hizmetçileri, kâtipleri, 'Yüksek Konsey'i, elçileri, habercileri, ulakları, kolluk kuvvetleri, as-

251 Çalışmamızı daha iyi anlamak için, araştırma safhasında bizim yaptığımız gibi hâlihazırdaki genel zihniyetin ve algılamanın geçici de olsa bir kenara konularak tamamen tarif ettiğimiz algılama ve zihniyete göre konulara bakılması gerekmektedir. Zira her iki algılamayı ve zihniyeti bağdaştırmak mümkün değildir.

252 Biz de buna uygun olarak Allah ve krallığı hakkında konuşurken onun hakikaten öyle olduğunu söylemek suretiyle –zaten insan suretinin aslı Allah'ın sureti olduğu gibi asıl ve gerçek kral (*el-meliku'l-hagg*) da Allah'tır– teşbih yapmamış oluyoruz. Dolayısıyla hakkımızda teşbih iddiası ileri sürülemez.

253 Bazı kelimeler de yerine göre mecaz, yerine göre gerçek anlamda kullanılmıştır.

kerleri/orduları, hafiyeleri, tebaası; vergileri, yargısı, töresi/kanunları, fermanları, adaletnameleri, törenleri... ile baştan ayağa bir kral olarak tanıtılmaktadır. Kısacası o, 'gerçek kral (*el-meliku'l-hagg*)'dır.[254] Öte yandan Kuran'daki bütün kelime ve kavramlar uzaktan veya yakından; bir şekilde bu krallık algılaması ile irtibatlı olduğu için, günümüzde kapalı olduğu veya anlaşılmadığı düşünülen birçok kelime ve kavram da ortaya konulan bu tablo sayesinde netlik kazanmaktadır. Çünkü 'Allah'ın Krallığı' bağlamında kullanılan bütün kelime ve kavramlar bir *puzzle* (yapboz) resminde olduğu gibi biraz çaba gösterilince kolaylıkla fark edilebilecek bir insicam içinde birbirini tamamlamaktadır.

254 Kuran, (20.114).

KAYNAKÇA

'Abdu'l-Bâgî, Muhammed Fuâd, *el-Lu'lu'u ve'l-Mercân*, Dâru Temel li'n-Neşri ve't-Tevzî', İstanbûl, 1985.

–, *el-Mu'cemu'l-Muſehres li Elfâzı'l-Gur'âni'l-Kerîm*, Dâru'd-Da'veh, İstanbûl, 1990.

el-'Aclûniyy, İsmâ'îlu'bnu Muhammed, *Keşfu'l-Hafâi ve Muzîlu'l-İlbâs* (tashîh: Muhammed 'Abdu'l-'Azîzi'l-Hâlidiyy), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2002.

Ahmedu'bnu Hanbel, *Musnedu'l-İmâmi Ahmede'bni Hanbel* (işrâf: İbrâhîm ez-Zeybeg vd.), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 2001.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul, 1998.

Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.

Akpınar, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara, 2002.

Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin Yay., Ankara, 1998.

Akyüz, Zeki vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

Alalu, Suzan, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, Gözlem Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 1996.

Albayrak, Halis, "Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine" *II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara, 1996.

Algül, Hüseyin vd., *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2006.

el-Âlûsiyy, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-dîn, *Rûhu'l-Ma'ânî*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y.

Arkoun, Muhammed, *Kur'an Okumaları*, İnsan Yay., İstanbul, 1995.

Atay, Hüseyin, *Islamın İnanç Esasları*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1992.

–, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Atay ve Atay, Ankara, 2002.

Atay, Mustafa; Atay, İbrahim; Atay, Hüseyin, *Mu'cemu'l-Luğah Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Atay Kardeşler, Ankara, 1964.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân'ı-Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y.

Avery, Robert vd., *Ingilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yay., İstanbul, 1995.

Ay, Mahmut, "Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansıması", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 2005, cilt XLVI, sayı 2.

Batuk, Cengiz, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yay., İstanbul, 2003.

Bayraktar, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yay., Ankara, 1987.

Bediuzzaman, *Sözler*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1995.

–, *Muhakemat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1995.

Bergüğıyy, Abdu'r-Rahmân, *Şerhu Dîvâni Hassâne'bni Sâbitini'l-Ensâriyy*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısr, 1929.

Berki, A. Himmet, *250 Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1983.

Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. Yay., İstanbul, 2002.

el-Beydâviyy, Nâsıru'd-dîn Ebû Sa'îd 'Abdu'llâhi'bnu 'Umara'bni Muhammed, *Tefsîru'l-Beydâviyy [Envâru't-Tenzîli ve Esrâru't-Te'vîl]*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, t.y.

el-Beyhagıyy, Ebû Bekr Ahmedu'bnu'l-Huseyni'bni 'Aliyy, *el-Esmâu ve's-Sıfât* (tahgîg: eş-Şeyh 'İmâdu'd-dîn Ahmed Haydar), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2002.

–, *el-Câmi'u li Şu'abi'l-İmân* (tahgîg: 'Abdu'l- 'Aliyy 'Abdu'l-Hamîd Hâmid), Mektebetu'r-Ruşdi li'n-Neşri ve't-Tevzî', er-Rıyâd, 2003.

Black, Jeremy; Green, Antony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (yayına haz. Necdet Hasgül), Aram Yay., İstanbul, 2003.

La Boétie, Etienne de, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995.

Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1993.

Bottéro, Jean, *Mezopotamya* (çev. Ayten Er; Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2003.

Boztaş, İsmail; Okyavuz, Yener, *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

el-Buhâriyy, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Ismâ'îl, *Sahîhu'l-Buhâriyy* (tahgîg: Halîl Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2004.

Burkert, Walter, *İlkçağ Gizem Tapıları* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1999.

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

Canetti, Elias, *Kitle ve Iktidar* (çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2003.

el-Cevziyyeh, İbnu Gayyim, *I'lâmu'l-Muvaggi'îne 'an Rabbi'l-'Âlemîn* (ta'lîg: Tâhâ 'Abdu'r-Raûf Sa'd), Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1973.

–, *Ictimâ'u'l-Cuyûşi'l-İslâmiyyeti 'alâ Ğazvi'l-Mu'attılatı ve'l-Cehmiyyeh* (tahgîg: 'Avvâd Muhammed 'Abdu'llâhi'l-Mu'tag), er-Riyâd, 1988.

el-Cezeriyy, İhnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûli fî Ahâdîsi'r-Rasûl* (tahgîg: 'Abdu'l-Gâdir el-Arnâûd), Mektebetu'l-Hilvâniyy, 1969.

Chittick, William C.; Murata, Sachiko, *İslamın Vizyonu* (çev. Turan Koç), İnsan Yay., İstanbul, 2000.

Clot, André, *Muhteşem Süleyman* (çev. Turhan Ilgaz), Milliyet Yay., İstanbul, 1998.

Cundioğlu, Dücane, "Vahiy Dili Kur'an Dili", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1996.

Çanga, Mahmud, *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yay., İstanbul, 1991.

Çantay, H. Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (naşir: Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul, 1996.

Çelik, Ahmet, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2002.

Çiğ, Muazzez İlmiye, *Sümerli Lidungirra*, Kaynak Yay., İstanbul, 1997.

Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, İlahiyat Yay., Ankara, 2000.

ed-Dârimiyy, Ebü Muhammed 'Abdu'llâhi'bni 'Abdi'r-Râhmâni'bni'l-Fadli'bni Behrâm, *Sunenu'd-Dârimiyy*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyyeh, t.y.

Doğan, Lütfi, *İslam Ahlakının Esasları*, İslamî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı Yay., Ankara, 2004.

Durant, Will, *Gıssatu'l-Hadârah [The Story of Civilation]* (çev.?), www.alsakher.com (28.06.2010).

Ebû Dâvûd, Suleymânu'bnu'l-Eş'as, *Sunenu Ebî Dâvûd* (tergîm: Heysemu'bnu Nizâr Temîm), Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, 1999.

Ebu's-Su'ûdi'bnu Muhammed, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd* (tahgîg: 'Abu'l-Gâdir Ahmed 'Atâ), Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîseh, er-Rıyâd, t.y.

Ebü Zeyd, Nasr Hâmid, "Tarihte ve Günümüzde 'Kur'ân Te'vîli' Sorunsalı (çev. Ömer Özsoy)", *İslâmî Araştırmalar*, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Araştırma Vakfı Yay., Ankara, 1996.

Elmalı, Murat, "Kutadgu Bilig'de Töre", *Hüzün Coğrafyası: Doğu Türkistan*, B.Ü. Uluslararası İlişkiler Kulübü Türk Dünyası Komisyonu Yay., İstanbul, 1997.

Eminoğlu, Mehmet, *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Gözyaşı Yay., Konya, 1991.

Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yay., İstanbul, 1998.

Ersoy, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul, 2000.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (çev. Ahmet Ertürk; Cahit Koytak), İşaret Yay., İstanbul, 1996.

Evola, Julius, *Modern Dünyaya Başkaldırı* (çev. Fevzi Topaçoğlu), İnsan Yay., İstanbul, t.y.

el-Fahru'r-Râziyy, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyyeh, Tehrân, t.y.

el-Fîrûzâbâdiyy, Mecdu'd-dîn Muhammedu'bnu Ya'gûb, *el-Gâmûsu'ul-Muhît* (işrâf: Muhammed Na'îm el-'Argasûsiyy), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1994.

Frazer, James G., *Altın Dal* (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul, 1991.

Goldziher, Ignaz, *el-'Agîdetu ve'ş-Şerî'atu fi'l-Islâm* (çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ vd.), Dâru'l-Kutubi'l-Hadîseti bi Mısr, el-Gâhirah, 1959.

Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı Idim* (yayına haz. Turhan Gürkan), Hürriyet Yay., İstanbul, 1973.

Guénon, René, *Âlemin Hükümdarı-Dinlerde Merkez Sembolizmi* (çev. İsmail Taşpınar), İnsan Yay., İstanbul, 2004.

el-Gurtubiyy, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Ahmede'l-Ensârîyy, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Gur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1965.

Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (sadeleştiren: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.

Gündüz, Şinasi; Ünal, Yavuz; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yay., Ankara, 1996.

Hacımüftüoğlu, Halil, *Kuran Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, Iz Yay., İstanbul, 2008.

el-Hafâciyy, Mevlânâ Ahmed Şihâbu'd-Dîn, *Nesîmu'r-Riyâdi fî Şerhi Şifâ'i'l-Gâdî 'Iyâd*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y.

el-Halebiyy, 'Aliyy Hasan 'Aliyy vd., *Mevsû'atu'l-Ahâdîsi ve'l-Âsâri'd-Da'îfeti ve'l-Mevdû'ah*, Mektebetu'l-Ma'ârifi li'n-Neşri ve't-Tevzî', er-Riyâd, 1999.

el-Halîlu'bnu Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (tahgîg: 'Abdu'l-Hamîd Hendâviyy), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyyeh, Beyrût, 2003.

Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama* (çev. Abdülaziz Hatip; Mahmut Kanık), Beyan Yay., İstanbul, 2000.

–, *İslâm Peygamberi* (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul, 2004.

Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (trans. James Murphy), Hurst and Blackett Ltd., New York, 1939.

Hizmetli, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.

Hobbes, Thomas, *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

Homeros, *Ilyada* (çev. Azra Erhat; A. Kadir), Can Yay., İstanbul, 1993.

el-Humeyyis, Muhammed, *Selef Imamlarının Akîdesi* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, 2004.

el-Isbehâniyy, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî* (tahgîg: eş-Şeyh Ahmed eş-Şangîtiyy), Matba'atu't-Tagaddum, Mısr, t.y.

el-Isbehâniyy, Ebû Nu'aym Ahmedu'bnu 'Abdi'llâh, *Hilyetu'l-Evliyâ'*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1987.

el-Isfehâniyy, er-Râgıb, *Mufredâtu Elfâzi'l-Gur'ân* (tahgîg: Safvân 'Adnân Dâvûdiyy), Dâru'l-Galem, Dimeşg, 1992.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, t.y.

–, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (çev. Selâhattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1997.

İbnu Fûrak, Ebû Bekr Muhammedu'bnu'l-Hasan, *Beyânu Muşkili'l-Ahâdîs* (i'tinâ': Raimund Köbert), Pontificium Instutum Biblicum, Roma, 1941.

İbnu Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Melik, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Mustafâ es-Sigâ), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1936.

İbnu İshâg, *es-Sîretu'n-Nebeviyyeh* (tahgîg: Ahmed Ferîdu'l-Mezîdiyy), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2004.

İbnu Kesîr, *el-Bidâyetu ve'n-Nihâyeh*, Matba'atu's-Sa'âdeh, Mısr, 1932.

–, *Tefsîru'l-Gur'âni'l-'Azîm* (tahgîg: Muhammed İbrâhîm el-Bennâ vd.), Kahraman Yay., İstanbul, 1992.

–, *Bidâyetu Halgı'l-Kevn* (tahgîg: 'Âdil Ebu'l-Ma'âtî), Dâru'l-Beşîr, el-Gâhirah, t.y.

İbnu Mâceh, Ebû 'Abdi'llâh Muhammedu'bnu Yezîd, *Sunenu İbni Mâceh* (zabt: Ahmed Şemsu'd-Dîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2004.

İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (tahgîg: 'Abdu'llâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd.), Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, t.y.

İbnu Ruşd, Muhammedu'bnu Ahmed, *Faslu'l-Magâl*, Dâru's-Sâviyyi li't-Tab'ı ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.y.

el-İmâmu'l-Gazâliyy, *Mecmû'atu Resâili'l-İmâmi'l-Gazâliyy [Mişkâtu'l-Envâr]* (tahgîg: İbrâhîm Emîn Muhammed), el-Mektebetu't-Tevfîgıyyeh, el-Gâhirah, t.y.

İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yay., Istanbul, 2000.

–, *Şair ve Patron*, Doğu ve Batı Yay., İstanbul, 2003.

Karaman, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

Ken'ân, Muhammed, *Gurratu'l-'Ayneyni 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Dersaadet Kitabevi Yay., İstanbul, 1993.

Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., İstanbul, 1982.

Klengel, Horst, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (çev. Nesrin Oral), Telos Yay., İstanbul, 2001.

Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2005.

Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995.

Koçin, Abdulhakim, *Za'îfî-Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

Koçyiğit, Talat, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Nükte Yay., Konya, 2005.

Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yay., İstanbul, 1999.

Krugmann, Robert, *Urnk'un Ölümsüz Kralı Gılgameş*, Yurt Kitap Yay., İstanbul, 2003.

–, *Sümerler* (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yay., İstanbul, 2002.

Machiavelli, Nicolo, *Hükümdar* (çev. Selahattin Bağdatlı), Der Yay., İstanbul, 1999.

Macit, Nadim, *Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili*, Beyan Yay., İstanbul, 1996.

el-Mâverdiyy, Ebu'l-Hasan Aliyyu'bnu Muhammed, *A'lâmu'n-Nubuvveh*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 1986.

Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim* (çev. İsmail Kaya; Osman Cilacı), Beyan Yay., İstanbul, t.y.

Mevlâna, *Mesnevî Tercümesi* (ter. Şefik Can), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

Mısıroğlu, Kadir, *Sarıklı Mücahitler*, Sebil Yay., İstanbul, 1980.

Mîr, Mustansır, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü* (çev. Murat Çiftkaya), İnkılâb Yay., İstanbul, 1996.

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yay., İstanbul, 1998.

Mugâtilu'bnu Suleymân, *Tefsîru Mugâtili'bni Suleymân [Kitâbu't-Tefsîri'l-Kebîr]* (tahgîg: Ahmed Ferîd), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2003.

Mumcu, Ahmet; Üçok, Coşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1981.

Muslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahîhu Muslim* (tahgîg: Ahmed Zehveh; Ahmed 'Inâyeh), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 2008.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.

el-Muttegı'l-Hindiyy, 'Alâu'd-dîn 'Aliyy, *Kenzu'l-'Ummâl* (tashîh: eş-Şeyh Bekriyy Hayyâniyy; eş-Şeyh Safvetu's-Sigâ), Muessesetu'r-Risâleh, Beyrût, 1979.

en-Nâbiğah, *Dîvânu'n-Nâbigati'z-Zubyâniyy* (yayına haz. ?), Matba'atu Hilâl, Mısır, 1911.

en-Nesâiyy, Ahmedu'bnu Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâiyy* (tahgîg: eş-Şeyh Halîlu'bnu Me'mûn Şeyhâ), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2007.

en-Nesefiyy, 'Abdu'llâhi'bnu Ahmede'bni Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefiyy*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, Beyrût, 1988.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme* (yayına haz. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.

Oğuz, Berkay, *Unutulmayan Espriler*, Mavi Yelken Yay., İstanbul, 2005.

Olgun, İbrahim; Cemşid, Drahşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Elhan Kitabevi Yay., Ankara, 1984.

Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (yayına haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yay., Ankara, 1998.

Ong, J. Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul, 2003.

O'Shaughnessy, Thomas J., *Kur'ân'da Eskatolojik Temalar* (çev. Ömer Kara), Bilge Adam Yay., Van, 2006.

Öner, Emine Saadet, *Augustinus'un Tanrı Devleti* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Istanbul, 2008.

Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda Ilkellerde Din Büyü Sanat Efsane*, Gerçek Yay., Istanbul, 1995.

Özbudun, Sibel, *Ayinden Tôrene*, Anahtar Kitaplar Yay., Istanbul, 1997.

Özcan, Zeki, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1999.

Özen, Âdem, *Yahudilikte Ibadet*, Ayışığı Kitapları Yay., Istanbul, 2001.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Inkılab ve Aka Kitabevleri, 1979.

Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yay., Ankara, 1994.

–, "Dinsel Bir Metin Olarak Kur'an'ın Bazı Ifade Özellikleri", *I. Kur'an Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994.

Öztürk, Mustafa, "Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler", *Islâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2001, cilt 4, sayı 1.

–, "Kur'an'da Uhrevi Azap Figürleri", *Islâmiyât Dergisi*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, cilt 5, sayı 1.

–, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2002.

Öztürk, Y. Nuri, *Kur'an'ı-Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yay., Istanbul, 1997.

Pala, Iskender, "Bizans Surları Önünde Son Nutuk", *Zaman* [Gazetesi], (27.05.2008).

Parlatır, Ismail vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998.

Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yay., Istanbul, 2004.

Pettazzoni, Raffaella, *Tanrı'ya Dair* (çev. Fuat Aydın), Iz Yay., Istanbul, 2002.

Price, S.R.F., *Ritüel ve Iktidar* (çev. Taylan Esin), Imge Kitabevi Yay., Ankara, 2004.

er-Râziyy, Zeynu'd-Dîn Ebû 'Abdi'llâh, *Tefsîru Ğaribi'l-Gur'âni'l-'Azîm* (tahgîg: Hüseyin Elmalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Rodinson, Maxime, *Hz. Muhammed* (çev. Atillâ Tokatlı), Sosyal Yay., Istanbul, 1994.

es-Sâbûniyy, Muhammed 'Aliyy, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevi Yay., Istanbul, t.y.

es-Sâbûniyy, Nûru'd-dîn Ahmedu'bnu Mahmûdi'bni Ebî Bekr, *el-Bidâyetu fî Usûli'd-Dîn*, Matba'atu Muhammed Hâşimu'l-Kutubiyy, Dimeşg, 1979.

Sadi, *Gülistan* (çev. Hikmet Ilaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1946.

–, *Bostan* (çev. Hikmet Ilaydın), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Istanbul, 2001.

es-Sâlih, Subhî, *Menhelu'l-Vâridîne Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn*, Dâru'l-'Ilmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1977.

es-Seâlibî, Ebû Mansur, *Hükümdarlık Sanatı* (çev. Sait Aykut), Insan Yay., Istanbul, 1997.

Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000.

Shuon, Frithjof, *İslamı Anlamak* (çev. Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul, 1999.

Soysaldı, H. Mehmet, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay., İzmir, 1997.

Stark, Rodney, *Tek Gerçek Tanrı* (çev. Çiğdem Özüer), Literatür Yay., İstanbul, 2005.

es-Suyûtiyy. Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân, *el-Fethu'l-Kebir*, Dâru'l-Kitâbi'l 'Arabiyy, Beyrût, t.y.

–, *el-Habâiku fî Ahbâri'l-Melâik* (tahgîg: Ebû Hâcir Muhammeduni's-Sa'îdu'bnu Besyûniyy Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 1988.

–, *ed-Durru'l-Mensûru fi't-Tefsîri'l-Me'sûr* (tahgîg: 'Abdu'llâhi'bnu 'Abdi'l-Muhsini't-Turkıyy), Merkezu Hacere li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeh, el-Gâhirah, 2003.

–, *el-Câmi'u's-Sağîr*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2004.

–, *el-İtgânu fî 'Ulûmi'l-Gur'ân* (ta'lîg: Mustafâ Dîbu'l-Buğâ), Dâru İbni Kesîr, Dimeşg, 2006.

–, *el-Leâli'l-Masnû'atu fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'ah*, Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, t.y.

eş-Şehristâniyy, Muhammed 'Abdu'l-Kerîmi'bni Ebî Bekr Ahmed, *el-Milelu ve'n Nihal* (tahgîg: Emîr 'Aliyy Mehnâ; 'Aliyy Hasan Fâ'ûr), Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 1996.

eş-Şevkâniyy, Muhammedu'bnu 'Aliyy, *el-Fethu'r-Rabbâniyy* (tahgîg: Ebû Mus'ab Muhammed Subhi'bnu Hasan Hallâviyy), Mektebetu'l-Ceyli'l-Cedîd, San'â', 2002.

Şeyhû, Luis, *Enîsu'l-Culesâi fi Şerhi Dîvâni'l-Hansâ'*, Beyrût, 1896.

et-Taberâniyy, Ebu'l-Gâsim Suleymânu'bnu Ahmed, *el-Mu'cemu's-Sağîr* (tahgîg: Muhammed Suleymânu'bnu İbrâhîm Semârah), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y.

–, *el-Mu'cemu'l-Evsat* (tahgîg: Ebû Mu'âz Târigu'bnu 'Avdı'llâhi'bni Muhammed; Ebu'l-Fadl 'Abdu'l-Muhsini'bni İbrâhîme'l-Huseyniyy), Dâru'l-Harameyn, el-Gâhirah, 1995.

, *el-Mu'cemu'l-Kebir* (tahgîg: Hamdiyy 'Abdu'l-Mecîdi's-Selefiyy), Mektebetu İbni Teymiyyeh, el-Gâhirah, t.y.

et-Taberiyy, Ebû Ca'fer Muhammedu'bnu Cerîr, *Tefsîru't-Taberiyy [Câmi'u'l-Beyâni fî Te'vîli'l-Gur'ân]*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyyeh, Beyrût, 2005.

Tan, Bilal, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2000.

et-Tirmiziyy, Ebû 'İsâ Muhammedu'bnu 'İsâ, *Sunenu't-Tirmiziyy*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrût, t.y.

Thackston, Wheler M., *Introduction To Syriac*, IBEX Publishers, Bethesda, 1999.

Tuncay, Faruk vd., *Ellino-Tourkiko Lexiko Yunanca-Türkçe Sözlük*, Rodamös Ekdoseis, Athîna, 1994.

Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1993.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1949.

Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar*, Lotus Yay., Ankara, 2004.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İzmir, 1999.

Vâfiyy, 'Aliyy 'Abdu'l-Vâhid, *Fıghu'l-Luğah*, Dâru Nahdati Mısra li't-Tab'i ve'n-Neşr, el-Gâhirah, t.y.

Wach, Joahim, "Din ve Felsefede Kurtuluş Düşüncesi (çev. Ali Coşkun)", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997, sayı 13-15.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekke'si* (çev. M. Akif Ersin), Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995.

–, *Müslüman-Hristiyan Diyaloğu* (çev. Fuat Aydın), Birey Yay., İstanbul, 2000.

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi* (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yay., İstanbul, 1998.

Wells, H. G., *Görünmez Kral Tanrı* (çev. Hatice Çoban), İzdüşüm Yay., İstanbul, 2000.

Yardım, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, Damla Yay., İstanbul, 2008.

Yavuz, Hilmi vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul, t.y.

Yeğin, Abdullah vd., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav Yay., İstanbul, 1990.

Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997.

–, *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali*, Işık Yay., İstanbul, 2005.

Yüksel, Edip, *Mesaj Kuran Çevirisi*, Ozan Yay., İstanbul, 2003.

ez-Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (tercüme ve şerh: Ahmed Naîm; Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1982.

ez-Zevzeniyy, Ebû 'Abdi'llâh el-Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allagati's-Seb'*, Dâru'l-Ma'rifeh, Beyrût, 2004.

–, *Yedi Askı* (çev. Kenan Demirayak; Nevzat H. Yanık; Nurettin Ceviz), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.

Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1991.

www.filmgen.tr

www.kultur.gov.tr

www.msxlabs.org

Değişik Komisyonlar Tarafından Yazılan Kaynaklar

(Komisyon), *el-Ahâdîsu'l-Gudsiyyeh*, Şeriketu Dâri'l-Ergami'bni Ebi'l-Ergam, Beyrût, t.y.

(Komisyon), *el-İncîlu li'l-Giddîsi Yuhannâ*, Dâru'l-Ma'ârif, el-Gâhirah, 1997.

(Komisyon), *İncil-Müjde*, Yeni Yaşam Yay., İstanbul, 1991.

(Komisyon), *Kânûn-i Esâsî*, Meclîs-i Meb'ûsân Riyâset Başkitâbetî, İstanbul, 1330 [1914].

(Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1950.

(Komisyon), *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

(Komisyon), *el-Kitâbu'l-Mugaddes*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mugaddesi fi'ş-Şargı'l-Avsat, 1995.

(Komisyon), *Kutsal Kitap-Yeni Çeviri-*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003.

(Komisyon), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yay., İstanbul, 1990.

(Komisyon), *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 1990.

'abd 204, 227
Abdulhamit (II.) 237
adaletnameler/adalet hükümleri (bkz. *el-mîzân*) 42, 234-236, 262
Agur 141
ağı ağacı (bkz. *zaggûm*) 196
'ahd 170-174, 233, 254
ahlâg 120, 121, 260
Ahura-Mazda 34
Akad 218, 224
Akropol 197, 198
Alkış 242
Allâh 25-27
Allah elçisinin ardılı (bkz. *halîfetu rasûli'llâh*) 207
Allah'a karşı gelmekten sakınmak (bkz. *tagvâ*) 180, 196, 202, 203
Allah'a Teslimiyet (bkz. *İslâm*) 146, 153, 175
Allah'ın atları (bkz. *haylu'llâh*) 228
Allah'ın başveziri 210
Allah'ın Evi (bkz. *Beytu'llâh*) 61, 90, 190, 191, 213, 229 245, 252-255
Allah'ın günleri (bkz. *eyyâmu'llâh*) 182
Allah'ın halayıkları (bkz. *imâu'llâh*) 42, 261
Allah'ın has adamı/sağ kolu 209-210
Allah'ın hazineleri 192
Allah'ın heyeti (bkz. *vefdu'llâh*) 252
Allah'ın himayesi 77, 100
Allah'ın koruluğu 43, 235
Allah'ın Krallığı 13-14, 17-21, 186, 197, 198, 200, 201, 204, 221, 241, 259, 262
Allah'ın ordusu (bkz. *cundu'llah*) 228, 229
Allah'ın reayası (bkz. *re'âye'llâh*) 39, 204
Allah'ın taraftarları (bkz. *hizbu'llâh*) 232
Allah'ın vekili/temsilcisi (bkz. *halîfetu'llâh*) 207, 231
Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (bkz. *Zıllu'llâhifi'l-ard*) 27, 123, 124
Allah'ın yeryüzündeki sağ eli (bkz. *Yemînu'llâhi fi'l-ard*) 254
âmen 91
An 158, 217
Anibal 135
anthropomorfic (bkz. insanbiçimsel) 44, 70
antropomorfik ifadeler 58
antropomorfist 45
Anüşirevân 110, 200

'Arş 39, 79-80, 83, 84, 88, 122, 186, 190, 226
Asurlar 19, 118, 139, 222
Augustus 181
âyeh 11, 72
'ayn 31, 44, 71, 78, 222
'azîz 162
Azrail 209, 217

Babil 27, 33, 34, 97, 104, 107
Babil Yaratılış Destanı (bkz. Enuma Eliş) 33
Babûr Şah 183
basar/'ayn 44
Bayezid (II.) 94, 113, 135
Bayındır Ev 80, 83, 189, 190
bedîr 109
beşer kral 21, 185
bey' 29, 121, 171, 174, 199
bey'ah 171, 174
Beytu'llâh (bkz. Allah'ın Evi) 90, 190, 213, 248, 253
el-Beytu'l-Ma'mûr 80, 189
bi'l-ğayb 11, 139
Bi'smi'llâh 200, 207
biat 78, 106, 174, 229, 254
Bilge Hakan (Kağan) 123
bi'smi 11
Bismike'llâhumm 90
bitâgah 194
Boris Han 120
boynuz sahibi 217
Buyruk Ailesi (bkz. *Ehlu'l-Kitâb*) 175
bütün çağların ve nesillerin efendisi (bkz. *rabb*) 30

Cahillik Çağı (bkz. *el-Câhiliyyeh*) 38, 51, 98, 181
el-Câhiliyyeh (bkz. Cahillik Çağı) 38, 51
câr 99
câru'llâh 252
cebbâr 162, 233
Cebelu'r-Rahmeh (bkz. Şefkat Dağı) 257
Cebrail 39, 51, 70, 78, 158, 188, 194, 206, 209, 210, 212-216, 218, 219, 227, 230, 234, 250
Cem Sultan 94
Cengiz Han 89, 168
cenneh (bkz. hasbahçe) 73, 142, 191
Cibril 63, 141, 212, 215, 216, 247, 251
cinn 66, 187, 201, 204, 205, 234
civâr 100
cizyeh 223
Confesseur, Edouard le 118
cund 228, 229, 232
cundu'llah (bkz. Allah'ın ordusu) 228
Cunûdu Iblîs (bkz. İblis'in ordusu/askerleri) 232

çağrıcı (bkz. *muezzin*) 235
Çalab'ın tahtı 112

ed-dâru'l-âhirah/ugbe'd-dâr 55, 91, 224
ed-dehr 150, 181, 182
ed-deyn 144
ed-deyyân 95
ed-dîn 47, 144, 145
dîni'l-melik 145
duruşma günü (bkz. *yevme'l-gıyâmeh*) 40, 44, 63, 69, 72, 74, 79-83, 96, 97, 129, 132, 142, 149, 165, 195, 206, 213, 217, 224, 226, 257
Duyûşu'r Rahmân (bkz. Mutlak İnsanlı'nın Misafirleri) 252

Ebû Bekir el-Mutevekkil 213
Ebu Cafer Ahmed b. Hüseyin 163
Ebû Mansûr 14, 237
Ebu Sufyan oğlu Muaviye 181
efendinin adamları/erleri (bkz. *rabbâniyyûn*) 232
ehlu'l-'ahd 170
Ehlu'l-Kitâb (bkz. Buyruk Ailesi) 175
ehlu'z-zimmeh 170, 221
elâhâ 26
elçiler heyeti (bkz. kordiplomatik) 210, 215
el-emâneh 206
Emir Ebu Salih Mansur b. Nuh 163
Emir Mansur 138
Emir Timur 94, 158
emuna 91

En Büyük Sırdaş (bkz. *en-Nâmûsu'l-Ekber*) 158, 214
Enki 34-35
Enlil 34-35, 123
Enuma Eliş (bkz. Babil Yaratılış Destanı) 33
eşref-i mahlûkât 202
el-esmâu'l-husnâ 27, 28, 95, 111, 182
eyyâmu'llâh (bkz. Allah'ın günleri) 182
ezân 52, 235

fâtır 109
Fatih Sultan Mehmet 27, 126, 135, 144, 157, 158, 183
el-fâsigûn 171
Fedakârlık Bayramı (bkz. *Idu'l-Edhâ*) 257
Ferdinand (Don) 113
Fetret Dönemi 90
el-fettâh 97
Françesko 135

el-gadir 162
gabdah 44
gerçek kral (bkz. *el-meliku'l-hagg* 39, 42, 130, 139, 217, 261, 262
Gizil (bkz. *cinn*) 187, 201, 204, 205, 234
gök ehlinin başı (bkz. *imâmu ehli's semâ'*) 210
göklerin ve yerin kralı (bkz. *melîku's-semâvâti ve ardihâ*) 39, 93, 158, 193, 224, 234, 243, 250
el-Gur'ân 11, 22, 42, 95, 100, 244
Güvenilir Nefes (bkz. *er-Rûhu'l-Emîn*) 210, 214

ğavb 11

hâcc 190, 241, 251, 252
el-Haccru'l-Esved (bkz. Kara Taş) 254
hâcib 209, 210, 213, 216, 237
Hâcib-i Bârî 213
hâdî/hudâ 85
hâkim 33, 40, 95, 105, 113, 115, 148, 162, 177, 182
halg 108
halîfeh 29, 49, 57, 160, 207, 208, 222, 230
halîfetu rasûli'llâh (bkz. Allah elçisinin ardılı) 207
Halîfetu'llâh (bkz. Allah'ın vekili/temsilcisi) 230
hâlig 108-110
Hammurabi 27, 95, 96, 104, 105, 107, 116, 123, 135
Hammurabi Yasaları 127, 135, 143
el-Hanîfiyyeh 38
Hanifler 13
Hanifilik 38, 39
harâc 223, 224
has bahçe (bkz. *cenneh*) 42, 53, 55, 58, 62, 66, 73, 81-83, 97, 122, 126, 142, 143, 153, 172, 173, 178, 191, 192, 196, 224, 225, 227, 253, 261
has kullar (bkz. *muhlesûn*) 95, 205
Hasan-ı Meymendi 215
haşr 217
el-hayâtu'd-dunyâ 55
haylu'llâh (bkz. Allah'ın atları) 228
hazâinu'llâh 192, 194
Hazine-i Evrâk 194
hehal 189
helâl 94, 235
herveleh 255
hicâbeh 213
el-hikmeh 23, 98, 114, 115
himaye 71, 77, 78, 98-100, 107, 232
Hirohito 35, 139
Hitler 204
hiyerarşi 197, 198, 240
hizbu'llâh (bkz. Allah'ın taraftarları) 232
hizbu'ş-şeytân (bkz. Şeytan'ın taraftarları/avenesi) 232
hlâp 207
Horus 35
hudâ 47, 59, 86, 106, 115, 189
hudâ/hidâyeh 47
Hudeybiye Barış Antlaşması 180
hulug/hulg 120
el-hurûfu'l-mugatta'ah 11, 219, 235

huşû' 245
el-ihlâs 92

Iho 212
Imago Dei (bkz. Tanrı'nın sureti) 69
Isabelle, Donia 113
ısba' 44

i'tigâd 87, 92
el-'ibâdâtu'l-mersûmeh 241
'ibâdeh 204, 254
Iblis'in ordusu/askerleri (bkz. *Cunûdu Iblîs*) 232
Iblis'in tahtı 232
Ibn Tefrâgîn 213
'Îdu'l-Edhâ (bkz. Fedakârlık Bayramı) 257
ilâh 26, 167, 197, 204
ilancı 235
'illiyyûn 206
imâmu ehli's semâ' (bkz. gök ehlinin başı) 210
îmân 11, 19, 59, 75, 86, 89, 91, 92, 97, 241, 251
imâu'llâh (bkz. Allah'ın halayıkları) 42
incarnation (bkz. tecessüd) 45
insanbiçimsel (bkz. *anthropomorfic*) 44, 45, 58, 70
insanbiçimsel kelimeler 45
Iskender 126, 183, 249, 269
Islâm 125, 145, 153, 171, 173, 175, 177, 208
Israfil 209, 216-218
istevâ 79, 186
istidrâc 151
istivâ' 88
'iyâlu'llâh 95
Izzetbegoviç, Alija 113

Julius 117, 181, 183, 265

kâfir 56, 100, 151, 188, 204, 232
Kaisaros 181
Kalem kâtipleri 9, 218, 219
Kanuni Sultan Süleyman 27, 93, 101, 114, 135
Kara Taş (bkz. *el-Haceru'l-Esved*) 254
Kayracılık 126
keşfeh 44
Kelimetu'llâh 119
Kelimu'llah 66, 140, 206
kenefi'llâh (bkz. Allah'ın himayesi) 100
kerem 203
el-kerîm 33, 121, 122, 151, 157, 176, 190, 202, 203, 263-266, 269, 270
Keykubad 243
Khrônos 181, 182
kitâb 11, 12, 15, 20-22, 29, 31, 36-38, 42, 43, 46, 50, 55, 58, 60, 67, 70, 76, 78, 79, 86, 93, 94, 98, 106, 113, 115, 117, 119, 120, 136, 139, 146, 155, 163, 175, 194, 195, 206, 208, 214, 219, 228, 234, 237, 249, 272
kitâbun meknûn 214
kordiplomatik (bkz. elçiler heyeti) 215
kozmik nefes 213
köstebekler (bkz. *el-munâfigûn*) 151, 152, 193, 196, 233, 239
Kral Arslan Yürekli Richard 27
Kral Süleyman 208
Kralların Kralı (bkz. *Meliku'l Mulûk*) 36, 37, 41, 42, 140
kufr 11, 222
kursiyy 66, 79, 190
kut tören 9, 52, 139, 160, 182, 235, 241, 244-248, 250, 251
Kutsal Nefes/Kutsallık Nefesi (bkz. *Rûhu'l-Gudus*) 210
Kutsal Ruh 36, 45, 169, 211
Kutsallık Nefesi 210

Lemuel (Kral) 114
el-levh 194, 195
Leyletu'l Gadr (bkz. Plan/Takdir Gecesi) 220
Lowalangi 211

ma'rûf 175
Mahmud (Sultan) 190, 215, 265
mahşer 196, 257
mâlik 43, 73, 87, 88, 95, 111, 142, 153, 165, 174, 178, 182, 196, 201, 227, 246

mâliki yevmi'd-dîn (bkz. yargılanma gününün tek hâkimi) 30, 96, 182, 217
Marduk 33, 34
Maximilian 159
me 86, 87, 90, 113, 188
el-melâiketu'l-mugarrabûn (bkz. yakın maiyet erkleri) 206, 209
Mele' 159, 208
melek 39, 53, 66, 80, 91, 139, 188, 201, 204, 205, 208-210, 228, 234, 241, 265
meleku'l-mevt (bkz. ölüm erki) 217
melekût 13, 18, 40, 43, 47, 100
el-Meleu'l-a'lâ (bkz. Yüksek Konsey) 70, 160, 208
el-melik 12, 33, 43, 44, 62, 182, 204, 209, 214, 254, 255
el-meliku'l-hagg (bkz. gerçek kral) 130, 166, 231-262
meliki yevmi'd-dîn (bkz. yargılanma gününde tek kral) 182, 217
Meliku'l Mulûk (bkz. Kralların Kralı) 37
meliku'l-emlâk 41
meliku's-semâvâti ve ardihâ (bkz. göklerin ve yerin kralı) 39
Melkisedek (Melki-Tsedek) 222, 223
Mengü Han 89
Meseller 114
el-Mesîhu'd-Deccâl (bkz. Sahte Kurtarıcı) 72
el-mevlâ 32, 97, 98
Mevlâna Celaleddin Rûmî 94, 215
Mezopotamya 19, 25, 53, 72, 80, 106, 134, 189, 197, 264
Mi'râc (bkz. Yükseliş Gecesi) 66, 141, 188
Mihael 216
el-mihrâb 190
Mikado 80
Mikail 39, 209, 215, 216, 218, 247, 250, 251
mîsâg 171
el-mîzân (bkz. adaletnameler/adalet hükümleri) 235, 236
Monarşi 14, 28, 29, 37, 162, 199, 231, 242
mubeşşirât (bkz. müjdeci rüyalar) 234
muezzîn 235
mugarrab (bkz. yakın maiyet mensubu) 206
Muhammed Nâsır-Lidînillâh 213
muhlesûn (bkz. has kullar/seçkin kullar) 205
mulk 12, 13, 18, 40, 43, 47, 54, 89, 90
el-mu'min 61, 94, 99, 112, 136, 152, 161, 173, 174, 176, 180, 202, 205, 206, 222, 232, 239, 250, 263
munâdî 234
munâfig 151, 152, 232
el-munâfigûn (bkz. köstebekler) 196, 233, 239
munker 175
Muri Kraeng 211
murtedd 222
muslim 42, 43, 52, 57, 60, 63, 66, 72-74, 81-83, 87, 94, 99, 106, 131, 138, 140, 141, 143, 149, 152, 153, 155, 158, 160, 164, 173, 174, 178, 190, 196, 205, 214, 222, 226, 227, 232, 234, 235, 239, 245, 268
muşrik 99, 101
el-muşrikûn 175, 233, 235
mutcşâbihât 58, 59
Mutlak İnsaflı'nın Misafirleri (bkz. *Duyûf'r-Rahmân*) 252
müjdeci rüyalar (bkz. *mubeşşirât*) 234

nam-tar 218
en-Nâmus (bkz. Sırdaş) 214
en-Nâmûsu'l-Ekber (bkz. En Büyük Sırdaş) 158, 214
Napolyon 183
nebiyy 53, 96, 113, 161, 205, 225, 232, 241, 260
Nebukadnezzar 204
Nefes (bkz. *er-Rûh*) 105, 205, 209, 210, 212-214
nefs 44, 146,
nemalık 221, 222

Nippur 34
en-nubuvveh 18
nûr 85, 86, 115

Odysseus 89
On Buyruk 170
orduların sahibi ve efendisi 227
Osmanlı Devlet Anayasası 146
ölüm erki (bkz. *meleku'l-mevt*) 217, 218

pâdişahların pâdişâhı 41
Paluga 211
Perdedar 209, 210, 213
Pieux, Robert le 118
Plan/Takdir Gecesi (bkz. *Leyletu'l Gadr*) 220
pnevma 212
providansiyalizm 126
Pyrrhus 118

ra'iyyeh 106
rabb 29, 30, 32, 41, 119, 137, 139, 140, 142, 147, 194, 204, 222
rabbâniyyûn (bkz. efendinin adamları/erleri) 232
rabbu'l-'âlemîn 30, 62, 117
ragg 194, 195
er-rahîm 11, 30, 31
er-rahmân 11, 30, 31, 73
Ras Shamra metinleri 34
rasûl 53, 153, 205, 206, 215, 232, 265
re'âye'llâh (bkz. Allah'ın reayası) 39
rızg 192, 219
ricl 44
rîh 210
er-risâleh 18
Roş Ha Şana 220
ruah 212
er-Rûh (bkz. Nefes) 105, 209-211, 213, 215, 219
er-Rûhu'l-Emîn (bkz. Güvenilir Nefes) 11, 210, 214
Rûhu'l-Gudus (bkz. Kutsal Nefes/Kutsallık Nefesi) 210
rukû' 247, 248

es-sâ'ah 158, 217
sa'y 255
sadagah 222
sadakatlik 222
sâdin 213
sâfilîn 203
sâg 44
es-sahâbeh 52, 70, 78, 83
Sâhib-i Sırrı Vahiy 214
sâhibu'l-garn 217
Sahte Kurtarıcı (bkz. *el-Mesîhu'd-Deccâl*) 72, 74
es-salât 52, 83, 90, 139, 160, 172, 174, 182, 190, 191, 196, 219, 235, 241, 243, 244, 246, 247, 251
Sam kültürü 25
es-samed 31, 32
Sarapis 117
Satuk Buğra Han 120
secdeh 47, 58, 245, 248, 249
seçkin kullar (bkz. *muhlesûn*) 232
es-selâm 246, 247, 250, 251
Selamlama eli/Öpmelik el (bkz. *Yedu'l-Istilâm*) 254
selem 173
es-seyyid 32
Sezar 135, 183
sıddîg 206, 232, 256
Sırdaş (bkz. *en-Nâmus*) 93, 158, 210, 214
siccîn (bkz. zindan defteri) 195
sicill/sicillât 194, 224, 225
sidâneh 213
spiritus 212
suhuf 12, 194, 195
Sultan I. Mehmet 90
Sultan Vahidettin 106
Sultan Yıldırım Bayezid 90
sunneh 46, 72, 81, 82, 165
sunnetu'llâh 164
sûr/nâgûr 217
sûrah 11, 44
Sûleyman (Davut oğlu) 113
Sûleyman'ın Özdeyişleri 113
Sûmerler 19, 34, 70, 135, 186, 196, 218, 242, 268

Şefkat Dağı (bkz. *Cebelu'r-Rahmeh*) 257
eş-şefâ'ah 225, 226
Şehzade Mustafa 93
Şelomo (Kral) 114
Şenlenmiş Ev 189
Şenlikli Ev 189
Şeytan'ın taraftarları/avenesi (bkz. *hizbu'ş-şeytân*) 232
eş-şimâl 225
şimtu 218
şirk 90, 91, 93, 102, 272
şofar 217

tagén 186
tagvâ (bkz. Allah'a karşı gelmekten sakınmak) 202, 203
tahiyyât 247, 250
tanrı kral 21, 35, 127
Tanrı Krallığı 21, 38
Tanrı'nın adamı 210
Tanrı'nın Danışmanları 208
Tanrı'nın evi 188
Tanrı'nın gücü/kuvveti 210
Tanrı'nın Krallığı 17, 20, 37, 38, 43, 76
Tanrı'nın nefesi 211
Tanrı'nın sağ kolu 210
Tanrı'nın sözü 213
Tanrı'nın sureti (bkz. *Image Dei*) 45
tanrıbiçimsel (bkz. *theomorfic*) 70
tanrıbiçimselcilik (bkz. *theomorfism*) 70
tavâf 251, 253
tecessüd (bkz. *incarnation*) 45
tellal 234, 235
Teodor 168
Teslimiyet (bkz. *İslâm*) 145, 173, 175, 177, 247, 255, 256
teşebbuhun bi'llâh 121
tevil 45, 57, 58, 64, 65, 88, 148
theomorfic (bkz. tanrıbiçimsel) 70
theomorfism (bkz. tanrıbiçimselcilik) 70
Ti 215
Tiberios 181
Ugarit 34
ummeh 172, 232
ummetî 226
ummu'l-gurâ 190, 252
ummu'l-kitâb 11, 194
'umrah 251

vahy 12, 22, 39, 51, 52, 212, 214, 234, 259
vâlî 98, 110
Valois, Philippe de 118
vâyu 213
vech 44, 71, 76, 77, 152, 248
el-vedûd 111
veşdu'llâh (bkz. Allah'ın heyeti) 252
velâyeh 154
veliyy 97, 98, 100, 186
Vespasianus 35, 118
vezîr 138, 160, 161, 163, 200, 209, 210, 213, 215, 237, 242

Wunekau 212

yakın maiyet erkleri (bkz. *el-melâiketu'l-mugarrabûn*) 160, 204, 206, 209
yakın maiyet mensubu (bkz. *mugarrab*) 206
Yaradan'ın Hâcibi (bkz. *Hâcib-i Bârî*) 213
yargılanma günü (bkz. *yevme'd-dîn*) 96, 182, 217, 238, 257
yargılanma gününde tek kral (bkz. *meliki yevmid'd-dîn*) 217
yargılanma gününün tek hâkimi (bkz. *mâliki yevmi'd-din*) 96
Yavuz Sultan Selim 27, 83, 157
yed 44
yedeyy 44, 71
Yedu'l-İstilâm (bkz. Selamlama eli/Öpmelik el) 254
yemîn 44, 62, 63, 72, 80, 219, 225, 238
Yemînu'llâhi fi'l-ard (bkz. Allah'ın yeryüzündeki sağ eli) 254
yevme'd-dîn (bkz. yargılanma günü) 96, 182
yevmel-gıyâmeh (bkz. duruşma günü)

40, 80, 96, 206, 217, 224, 226
Yüksek Konsey (bkz. *el-Meleu'l-a'lâ*) 9, 42, 70, 160, 208, 209, 230, 261
Yükseliş Gecesi (bkz. *Mi'râc*) 160, 190, 213, 219, 250

zaggûm (bkz. ağı ağacı) 196
zebâniyy 196, 227
zekât 60, 63, 73, 74, 221, 222
Zeus 54, 61, 181
zıll 44, 80
Zıllu'llâhi fi'l-ard (bkz. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) 27, 123, 124, 135
ez-zikr 194
zimmeh 170, 171, 221
zindan defteri (bkz. *siccîn*) 195
zu'l-vecheyn 152
ez-zubur 194

"Gerek Kuran'da gerek rivayetlerde bahsedilen Allah, bir krala benzetilmesi bir yana, her şeyiyle; adı, namları, sanları (unvanları), sıfatları, hasletleri, değişik özellikleri, krallığı, başkenti, evi (sarayı), tahtı, bağları, bahçeleri, has bahçeleri, erzak ambarları, su sarnıçları, arşiv depoları, zindanı; kulları, köleleri/halayıkları, işçileri, memurları, hizmetçileri, kâtipleri, 'Yüksek Konsey'i, elçileri, habercileri, ulakları, kolluk kuvvetleri, askerleri/orduları, hafiyeleri, tebaası; vergileri, yargısı, töresi/kanunları, fermanları, adaletnameleri, törenleri... ile baştan ayağa bir kral olarak tanıtılmaktadır."

Halil Hacımüftüoğlu, "Allah'ın Krallığı" kavramının ve tasarımının Yahudi-Hıristiyan geleneğine mahsus olmayıp İslamda da izinin sürülebileceğine dikkat çekiyor. İslamın aslî ve sahih kaynaklarında ortaya konan monarşik yapı tasarımının kapsamlı bir tahlilini yapıyor. Bu titiz çalışma, İslamî tefsir ilmiyle modern hermenötiğin ortak bir yorumbilim zeminini kurmayı denemesiyle önemli. İslam ilahiyatını sosyal bilimlerle, sosyal teoriyle ve felsefeyle -yeniden- buluşturan bir eser. ■

İLETİŞİM 1636
ARAŞTIRMA İNCELEME 268

19.50

ISBN-13: 978-975-05-092
9 789750 509278